

EN DE ONTJODING VAN HOOGEVEEN

ALBERT METSELAAR

22-2-1991	SHOMALABAY
23-2-1991	SHOMALABAY
24-2-1991	SHOMALABAY
25-2-1991	SHOMALABAY
26-2-1991	SHOMALABAY
27-2-1991	SHOMALABAY
28-2-1991	SHOMALABAY
29-2-1991	SHOMALABAY
30-2-1991	SHOMALABAY
31-2-1991	SHOMALABAY
1-3-1991	SHOMALABAY
2-3-1991	SHOMALABAY
3-3-1991	SHOMALABAY
4-3-1991	SHOMALABAY
5-3-1991	SHOMALABAY
6-3-1991	SHOMALABAY
7-3-1991	SHOMALABAY
8-3-1991	SHOMALABAY
9-3-1991	SHOMALABAY
10-3-1991	SHOMALABAY
11-3-1991	SHOMALABAY
12-3-1991	SHOMALABAY
13-3-1991	SHOMALABAY
14-3-1991	SHOMALABAY
15-3-1991	SHOMALABAY
16-3-1991	SHOMALABAY
17-3-1991	SHOMALABAY
18-3-1991	SHOMALABAY
19-3-1991	SHOMALABAY
20-3-1991	SHOMALABAY
21-3-1991	SHOMALABAY
22-3-1991	SHOMALABAY
23-3-1991	SHOMALABAY
24-3-1991	SHOMALABAY
25-3-1991	SHOMALABAY
26-3-1991	SHOMALABAY
27-3-1991	SHOMALABAY
28-3-1991	SHOMALABAY
29-3-1991	SHOMALABAY
30-3-1991	SHOMALABAY
31-3-1991	SHOMALABAY
1-4-1991	SHOMALABAY
2-4-1991	SHOMALABAY
3-4-1991	SHOMALABAY
4-4-1991	SHOMALABAY
5-4-1991	SHOMALABAY
6-4-1991	SHOMALABAY
7-4-1991	SHOMALABAY
8-4-1991	SHOMALABAY
9-4-1991	SHOMALABAY
10-4-1991	SHOMALABAY
11-4-1991	SHOMALABAY
12-4-1991	SHOMALABAY
13-4-1991	SHOMALABAY
14-4-1991	SHOMALABAY
15-4-1991	SHOMALABAY
16-4-1991	SHOMALABAY
17-4-1991	SHOMALABAY
18-4-1991	SHOMALABAY
19-4-1991	SHOMALABAY
20-4-1991	SHOMALABAY
21-4-1991	SHOMALABAY
22-4-1991	SHOMALABAY
23-4-1991	SHOMALABAY
24-4-1991	SHOMALABAY
25-4-1991	SHOMALABAY
26-4-1991	SHOMALABAY
27-4-1991	SHOMALABAY
28-4-1991	SHOMALABAY
29-4-1991	SHOMALABAY
30-4-1991	SHOMALABAY
1-5-1991	SHOMALABAY
2-5-1991	SHOMALABAY
3-5-1991	SHOMALABAY
4-5-1991	SHOMALABAY
5-5-1991	SHOMALABAY
6-5-1991	SHOMALABAY
7-5-1991	SHOMALABAY
8-5-1991	SHOMALABAY
9-5-1991	SHOMALABAY
10-5-1991	SHOMALABAY
11-5-1991	SHOMALABAY
12-5-1991	SHOMALABAY
13-5-1991	SHOMALABAY
14-5-1991	SHOMALABAY
15-5-1991	SHOMALABAY
16-5-1991	SHOMALABAY
17-5-1991	SHOMALABAY
18-5-1991	SHOMALABAY
19-5-1991	SHOMALABAY
20-5-1991	SHOMALABAY
21-5-1991	SHOMALABAY
22-5-1991	SHOMALABAY
23-5-1991	SHOMALABAY
24-5-1991	SHOMALABAY
25-5-1991	SHOMALABAY
26-5-1991	SHOMALABAY
27-5-1991	SHOMALABAY
28-5-1991	SHOMALABAY
29-5-1991	SHOMALABAY
30-5-1991	SHOMALABAY
31-5-1991	SHOMALABAY
1-6-1991	SHOMALABAY
2-6-1991	SHOMALABAY
3-6-1991	SHOMALABAY
4-6-1991	SHOMALABAY
5-6-1991	SHOMALABAY
6-6-1991	SHOMALABAY
7-6-1991	SHOMALABAY
8-6-1991	SHOMALABAY
9-6-1991	SHOMALABAY
10-6-1991	SHOMALABAY
11-6-1991	SHOMALABAY
12-6-1991	SHOMALABAY
13-6-1991	SHOMALABAY
14-6-1991	SHOMALABAY
15-6-1991	SHOMALABAY
16-6-1991	SHOMALABAY
17-6-1991	SHOMALABAY
18-6-1991	SHOMALABAY
19-6-1991	SHOMALABAY
20-6-1991	SHOMALABAY
21-6-1991	SHOMALABAY
22-6-1991	SHOMALABAY
23-6-1991	SHOMALABAY
24-6-1991	SHOMALABAY
25-6-1991	SHOMALABAY
26-6-1991	SHOMALABAY
27-6-1991	SHOMALABAY
28-6-1991	SHOMALABAY
29-6-1991	SHOMALABAY
30-6-1991	SHOMALABAY
1-7-1991	SHOMALABAY
2-7-1991	SHOMALABAY
3-7-1991	SHOMALABAY
4-7-1991	SHOMALABAY
5-7-1991	SHOMALABAY
6-7-1991	SHOMALABAY
7-7-1991	SHOMALABAY
8-7-1991	SHOMALABAY
9-7-1991	SHOMALABAY
10-7-1991	SHOMALABAY
11-7-1991</	

1002
1003
1004
1005
1006
1007
1008
1009
1010
1011
1012

10

19

10

J

OEL

MUL

199

JOEL MULLER
JOZEFINA MULLER-VAN COEVORD
EVA MULLER
BETTIJA S. NUSSBAUM
ISAAC PHILIPSON
SELINA PHILIPSON-SIMONS
RIKA S. PHILIPSON
SARAH S. PHILIPSON

“Zoals jullie allemaal weten kregen we begin Oktober hier in het kamp plusminus 17.000 Joden uit geheel Nederland. De mensen kwamen Hier als opgejaagd vee.”

Een opmerking van kampgevangene Bob Cahen, over Kamp Westerbork, 2 en 3 oktober 1942. De noordelijke provincies werden ‘gezuiverd’ van de Joodse bewoners en alle dwangarbeiders in de werkkampen.

Hoogeveen was de eerste gemeente in Nederland waar de Joodse gemeenschap werd geïnventariseerd en op papier overgeleverd aan de bezetter. Een centrale rol hierbij werd gespeeld door burgemeester Jetze Tjalma. Mede hierdoor is hij in 2020 zijn ereburgerschap verloren en kreeg het naar hem vernoemde park een andere naam. De geschiedenis kan hierdoor niet worden veranderd, maar het uitbundige eerbetoon hoefde ook niet doorgezet te worden. Daarvoor was er teveel gebeurd.

In deze publicatie wordt getracht een open en eerlijk beeld te geven van ons verleden. Wie van na de oorlog is, wil dat graag zo houden. Maar we hebben er allemaal recht op om te weten wat er IN de oorlog is gebeurd. Was dit onderzoek niet onafhankelijk geweest, dan was het er nooit van gekomen. Dan was het nooit gepubliceerd.

Dit is een uitgebreide versie van een gedeelte uit Het boek ‘De Zaak Tjalma. God in Hoogeveen’ (2020).

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hoogeveen e.o.

**Omslag: Joods Monument Hoogeveen.
Een moeder probeert een kind te redden
uit een allesvernietigende klauw.**

Foto hierna: Tjalma en echtgenote.

© Albert Metselaar, Hoogeveen 2022.

Niets uit deze uitgifte mag worden openbaar gemaakt en/of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

BRIEF AAN EVA MULLER

BIJ WIJZE VAN VOORWOORD

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Beste Eva;

Je had nu 90 jaar oud kunnen zijn. Waarom niet, er zijn zovéél mensen die deze gezegende leeftijd hebben mogen bereiken. Je had je kinderen, klein en achterkleinkinderen om je heen kunnen hebben. Maar het liep zo anders. Jij werd geboren op 17 januari 1932, bij ons in Hogeveen. Je woonde nog kort in Amsterdam. Je kwam in maart 1936 weer bij ons in Hogeveen. Je groeide op, spelend met de kinderen in de buurt. Je kreeg een zusje, dat maar een paar weken oud werd. Je leerde je eerste lessen, op de lagere school. Je ging ook naar de Joodse school, waar de rabbijn jullie les gaf en stukje bij beetje alles leerde van het Joodse geloof. Herman braaf zat bij je in die school, hij wist het nog in oktober 2022.

En toen kwam 10 mei 1940. De nazi's hadden besloten dat jij en alle anderen van jouw geloof uit onze geschiedenis gescheurd moesten worden. Ze deden er misschien geheimzinnig over, maar je vader wist al hoe beroerd het zou zijn, als die nazi's zouden komen. Samen met Simon Lazarus, bij jou uit de buurt, uit het Haagje, had hij al afspraken gemaakt over onderduiken in Hollandscheveld. Maar wanneer?

16 mei 1940: jouw burgemeester, jouw burgervader, dacht er goed om te doen door alle Joden, jou ook, op papier over te leveren aan de nazi's. Vanaf dat moment be-

stond je voor hen. Vanaf dat moment zou je daarom op de dodenlijst komen. Gewoon, omdat je bestond, als Jood. Eén van de Joodse mannen uit de buurt werd de realiteit al teveel, en sloeg de hand aan zichzelf. Anderen hielden hun hart vast. Onze Hoogeveense overheid bleef lijsten sturen, onze politie bleef meewerken aan isolatie van jou en jouw familie, verwanten, geloofsgenoten. Onze burgers lieten het gebeuren.

Tien jaar werd je, begin 1942. Je zou van de lagere school worden gestuurd, want als Joods kind mocht je niet tussen andere kinderen zitten. Je vader werd werkloos. Alles wat jij en je geloofsgenoten hadden, het werd afgepakt, zonder enige rechtsgrond. In samenwerking met onze overheid. Wanneer onderduiken, toch maar weer uitstellen? 'Voor Joden verboden', prijkte in Hogeveen, waar de nazi's dat wilden. Nazi's, waaronder ook Hoogeveense nazi's, samenwerkend met de Duitse nazi's. Je mocht enkel nog ademen in je eigen huis, op je eigen stukje straat. En dan ook dat niet meer. Had jij ook een dagboek, net als Anne Frank? Dan waren we je nooit vergeten. Nu is je naam een verrassing voor iedereen die hem hoort. Jij mocht er gewoon niet meer zijn. Je had van de nazi's nooit geboren mogen worden.

Als je ouders op 2 oktober alles inpakken, omdat onze politie samen met de Duitse politie de Joodse mensen uit huis haalt, ook de oude Joodse buurman van je, blind en in de 80; als wie niet meewerkt met geweld uit huis wordt gehaald, dan is er geen kans meer om onder te duiken. Jij gaat mee, met je gezin. Naar ons marktcafé. Naar ons treinstation. Jij gaat naar ons Kamp Westerbork, en dan op de trein. Jij bent voor nazi's nergens goed voor. Jij en zoveel geloofsgenoten zijn wegwerpmensen. Je hoort al zo snel bij degenen die sterven, dat later het bericht komt dat je al op 29 oktober 1942 in Auschwitz bent vermoord. Jij, je moeder en je broertje, van vier maanden oud. Vader leefde nog tot februari '43.

Beste Eva Muller, onze wereld heeft veel te leren. We zeggen: dat nooit weer. Maar snappen we wel wat er vooraf gebeurde? Hoe een trein begon te rijden, die jou oppikte, en wie weet wie nog meer, als die trein weer gaat rijden? Wat ons rest is het in herinnering houden van jou en alle andere slachtoffers, opdat wij nooit vergeten wat hier is gebeurd.

Laten we dus maar gewoon blijven vertellen wat er is gebeurd.
Alles.

Avraham / Albert

P.S.

We hebben niet eens een foto van jou.
Jij was zo totaal uit ons verleden gescheurd,
zoals al je spullen uit je huis werden gesleurd,
dat we niet meer hebben dan een naam.
En dat alleen door de lijsten die tot je
dood hebben geleid.....

BIJ WIJZE VAN INLEIDING:

Jan Koops en Simon Polak. Vrienden tot het eind, gesneuveld in de slag om de Grebbeberg. Joods en niet-Joods Nederland verenigd tegen de nazi's.

GESNEUVELD BIJ DE GREB

JAN KOOPS EN SIMON POLAK

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Als we onderzoek doen naar onze soldaten in de meidagen van 1940, komen we er al snel achter dat de hoeveelheid kennis over hen nogal verschillend is. Van sommigen is al heel wat opgetekend in de tijd dat de dienstkameraden nog leefden, van anderen is dat niet gebeurd. Wat in de archieven is vastgelegd, is mooi voor een indruk, maar je zou graag meer willen weten. En soms kom je ook voor verrassingen te staan. Jan Koops en Simon Cohen, twee jongemannen die elkaar in Hoogeveen niet direct voor de voeten zouden lopen. Het lot bracht hen bij elkaar in Arnhem en op de Grebbeberg. Ze woonden onder één dak. Ze konden goed met elkaar opschieten. Kameraden tot het eind.

JAN KOOPS

Jan Koops werd geboren op 24 januari 1908 in de gemeente Ruinen, als zoon van Reinder Koops en Arendina Lowijs. Zijn vader was arbeider en ze woonden aan de Pesserdijk. Officieel aan de kant die bij de gemeente Ruinen hoorde, maar feitelijk was de hele dijk en het omliggende gebied aangewezen op Hoogeveen, zowel kerkelijk als voor de schoolgang. Het was die avond van de 24^e al 11 uur toen Jan was geboren. Ze waren Gereformeerd. Per 3 mei 1930 stond het gezin ingeschreven in

de gemeente Hoogeveen, wonend op het adres Achterom 9. Het pand is afgebroken in december 1967. Het terrein is opgenomen in een industriegebied. De woning is terug te halen via het kadaster als perceel B 3358, eigenaar Reinder Koops. Ze waren inmiddels al met een flink gezin: Hendrik Jan (1897), Albert (1900), Hendrik-je (1902), Arendina Hillegonda (1904), Jan (1908), Reinder (1912), Trientien (1915), Egbert (1918) en Arendina (1920). Hun woning viel onder Nieuweroord.

Jan groeide op in een landbouwers en veehoudersgezin. Dat betekende: meewerken zo snel dat kon. Met genoeg zonen op de boerderij ging je buiten de deur aan het werk. In 1939 was Reinder machinist, Arendina fabrieksarbeidster, Johannes nog de jong om officieel te werken maar hielp thuis mee, Egbert invalide, en Jan? Jan was pakhuisknecht bij de Nederlandse Kunstmesthandel. Hij verdiende gemiddeld f 15,- in de week. Al het geld werd afgestaan aan de portemonnee van de ouders, zoals gebruikelijk. Je kreeg wat zakgeld, zo ging het toen, ook voor een zoon van 31. Zo overleefde je het samen. Tenzij je in ondertrouw was, dan kon je namelijk wel zelf geld houden, dan spaarde je voor de uitzet en de inrichting van de woning. Jan was verloofd met Margje Benning. Misschien was het onder andere omstandigheden in 1939 of 1940 wel tot trouwen gekomen. Margje Benning (geb. 24-2-1913), de dochter van Frederik Benning en Femmigje Benning.

Geboren in 1908, viel Jan Koops onder de lichting 1928, vanuit de gemeente Ruinen. Na de diensttijd ging het werk gewoon door. We waren in de Eerste Wereldoorlog neutraal, we zouden in alle internationale spanningen ook wel niet in oorlog komen. 28 augustus 1939, algehele mobilisatie. Jan moet weer onder de wapenen. Hij is onderdeel van het 1-Il-19RI. Dezelfde compagnie waar ook Jan Kelly (Krakeel 40) deel van uitmaakte. Jan Kelly vertelde in de jaren '80-'90 uitvoerig over wat de manschappen mee hadden gemaakt. Niet van iedere soldaat uit de gemeente Hoogeveen weten we van in welke compagnie hij zat, maar er zaten er nogal wat bij het 19 RI. Volgens wat we hoorden van andere soldaten, was de periode vooraf bij de Grebbeberg en de dorpen in de omgeving, een mooie tijd. De bevolking had 'koffiehuysjes' voor ze en zo kwamen ze gezellig onder de mensen, in de weekenden dat ze niet met verlof mochten. Vaak woonden ze ook 'gewoon' bij burgers. De familie Van den Born-Hillenaar, Nude 32, bij Wageningen, kreeg zeker 5 soldaten ingekwartierd: Een Benak uit Ruinerwold, een zekere Drog, een zekere Kok en Jan Koops en Simon Polak uit Hoogeveen. Ze kwamen in bij Evert van den Born en Susanna Hendrina Hillenaar, gehuwd op 15 augustus 1913. Oftewel, het had niet zoveel gescheeld of ze hadden de ouders kunnen zijn van de 'jongens'.

SIMON POLAK

Per 14 mei 1904 kwam koopman in manufacturen Salomo Polak in Hoogeveen wonen. Hij was geboren in Sleen. De 13^e mei was zijn broer Harmannus Polak al vanuit Sleen in het pand komen wonen. Ze startten samen een manufacturenzaak. Harmannus trouwde en ging naar Grote Kerkstraat 12. Salomo trouwde in 1905 te Haren met Klara Nathans. Het echtpaar kreeg vier kinderen, drie dochters en een zoon. Oudste dochter Bettje (Betty) trouwde op zondag 14 april 1929 (choepa) met godsdienstleraar en de latere oppervoorzanger Herman Isidor de Lieme uit 's Hertogenbosch. Per 8 mei 1929 werd ze naar die plaats overgeschreven. Betsy Aaltje Polak en Carolina Bertha Polak waren van een tweeling. Bep (Betsy Aaltje) werd winkelfuffrouw in de manufacturenzaak van haar vader. Lineke (Carolina Bertha) stierf op 12-jarige leeftijd.

Hierna: Jan Koops, voluit, en Simon Polak

Simon, roepnaam 'Siem', was geboren op 3 juni 1912 te Hoogeveen, in de 'streek de Huizen', nu de Hoofdstraat, op nummer A 161, nu Hoofdstraat 55. Hij volgde net als de andere Joodse kinderen lager onderwijs op een openbare lagere school, en tussentijds Joodse les in het Joodse schooltje. Simon kwam ook in de winkel van pa te werken, Hoofdstraat 57. Daar werkten ze en daar was hun voorraad stoffen en andere handel. Nu is het hele pand Hoofdstraat 55 maar in de dagen van de familie Polak was de winkel, onderin het pand, nummer 57 en de woning erboven 55.

Op 1 augustus 1931 publiceerde de Provinciale Drentsche en Asser Courant de lijst met ingelote soldaten van de lichting 1932. Van de 154 personen van het geboortjaar 1912 waren er 28 ongeschikt verklaard en 49 moesten er opkomen. Daaronder was ook Simon. De rest was buitengewoon dienstplichtig. In bijzondere gevallen konden ze alsnog worden opgeroepen. Na zijn dienstitijd keerde hij terug bij pa in de winkel.

Vader Salomo was een actief lid van de Hoogeveense samenleving. Salomo Polak werd raadslid. Simon Polak, dokter Piet Kooiman en J.Koning waren drie leden van de ODK, de Onafhankelijke Democraten, een lokale partij, en als zodanig gekozen bij de verkiezingen van 14 juni 1939. Dokter Kooiman was lijsttrekker. Salomo Polak was eerder voor de partij verkozen in juni 1935. Hij en dokter Kooiman stemden in april 1938 tegen het ontwerp van het huidige Raadhuis. Het was een pand van 300 jaar terug en ze zagen liever een nieuw en modern ontwerp. Salomo was ook lid van het bestuur van het Groene Kruis en werd in februari 1934 van daaruit benoemd tot lid van de TBC-Commissie. Vader Polak toonde zich in de discussies in de Raad een mens die midden in de wereld van toen stond. We weten niet wat er in huis werd besproken, maar het is voorstelbaar dat alle leed en alle nieuws over de Joodse bevolking van nazi-Duitsland thuis ter tafel kwam. Toen Siem op de Greb-beberg stond wist hij dan ook wat nazi's betekenden.

Op 23 december 1939 gaf H.Bouwmeester Rzn, waarnemend directeur van Sociale Zaken van Hoogeveen, het positieve advies voor zakenverlof voor Siem. Burge-meester Tjalma steunde dit en het advies werd bekrachtigd op 29 december. Op 20 maart 1940 gaf Toebe, directeur van Sociale Zaken van Hoogeveen, het positieve advies voor opnieuw een zakenverlof, groot drie dagen. Reden voor beide verloven: vader mocht op doktersadvies niet de gehele dag in de zaak werkzaam zijn. Hij was sukkelende en mocht niet lang staan. Siem werkte ook in de manufacturenzaak en hoofdzakelijk in de winkel zelf. Hij was dus nodig, om de zieke vader te ondersteunen, anders moest de winkel dicht, en zijn zakenverlof was daardoor noodzakelijk. Enkele malen was Siem zo wat langer thuis dan normaal, want een gewoon weekendverlof was zo om, met al dat reizen erbij. De reacties op de verlofafspraken liggen tussen de stukken van gemobiliseerde militairen bij de gemeente Hoogeveen.

MOBILISATIE EN KRIJGSVERRICHTINGEN 19 RI

In de vele gesprekken die ik in de jaren '80 en '90 hield met de laatste veteranen van het 19 RI uit Hoogeveen, kreeg ik goed beeld van de mobilisatiemaanden en de dagen van mei 1940. Als we Jan Kelly en Piet Uiterwijk Winkel horen vertellen, als we hun relaas nu weer doorlezen, komen we ook dicht bij de ervaringen van Jan Koops en Simon Polak. Dan is er dat ene alarm. Zal het weer goed aflopen, of is het nu echt mis? Zowel de soldaten van de zware mitrailleurs als secties van het 1-2-19 RI, waar Jan Koops en Simon Polak onder vielen, waren in perioden van grote spanning verdeeld over de lokalen van de Wilhelminaschool te Rhenen, vlak achter

De manufactureenzaak van de familie Polak in de Hoofdstraat.

de stellingen. Iedere sectie nam een schoollokaal in beslag, dat vol was gezet met dubbele kribben. Daar sliepen Simon Polak en Jan Koops toen ook. Daarop gingen ze de loopgraven in. Tijdens de oorlogsdagen zouden ze de loopgraven niet meer verlaten. Het was daar eten, slapen en schieten. Zolang het duurde. De vijand viel aan op vrijdag 10 mei 1940, net voor de Pinksteren. De familie Van den Born en andere Wageningse gezinnen werden geëvacueerd. Per Rijnaak kwamen ze aan in Streefkerk. Wageningen was ontvolkt. De vijand was op komst.

Hoe lang zouden de Grens Bataljons de vijand op kunnen houden? Op zaterdag de 11^e begon de Slag om de Grebbeberg. De Duitsers bestookten Rhenen en omgeving met granaatvuur. Jan Koops viel onder de eerste gewonden. Het was dit granaatvuur van de 11^e dat hem uiteindelijk zou doden. Andere doden van zijn compagnie waren Dirk van der Graaf (knecht te Nieuwlande, wonend Zuidwolde) en Simon Polak (Hoofdstraat, Hoogeveen). Jan Knecht, ook gesneuveld, zat in de mitrailleurcompagnie, horend bij het II-19 RI. Wat gebeurde er precies?

DE DOOD VAN JAN KOOPS

Op 18 juni 1940 schreef Harm Buiten onder meer: *“Wil u dan ook schrijven, ik, Harm Buiten, dat u broer Jan Koops zaterdagavond (= 11 mei) voor Pinksteren is getroffen door een granaat en wel in de zij. Hij is weggedragen door twee soldaten, maar als hij in dat ondergronds hospitaal in Rhenen is terecht gekomen, dat weet ik niet. Volgens het bericht van het overlijden van hem zou je het wel zeggen. (...) Volgens een ooggetuige heeft hij niet geleden, dan zou het kort geweest zijn. Dus de datum dat begrijpt u wel, speelt hier geen rol meer, want door de overvolle handen van de dokters raken ze in de war. Zo u weet rust hij op het soldaten kerkhof in Rhenen, tenminste volgens onze mening zijn daar alle slachtoffers ter ruste gelegd. Hij ruste in Vrede.”* De post kwam bij de familie Koops, en helaas, geen duidelijkheid.

De dokters waren echter beter in de boekhouding dan Harm Buiten verwachtte. Op de 23^e juni werd aan het gemeentebestuur van Hoogeveen geschreven dat een reserveofficier 1^e klasse in een dagtekening van 12 mei 1940 over Jan vermeldde: *“Vrij ernstige verwonding”*. Op de 14^e mei werd genoteerd dat de dienstplichtige Jan Koops de 13^e mei 1940 was overleden op de hoofdverbandplaats van het 2^e Legercorps, oftewel in het militair noodhospitaal te Driebergen. Deze info was de familie al meegedeeld in antwoord op brieven van 29 mei en 5 juni. Kortom, tussen de verwonding en de dood zat een dag van ernstig lijden. Jan was bij kennis en had aanvankelijk niet in de gaten hoe ernstig het met hem was. We weten dit door een brief van hospitaalsoldaat onderwijzer J.S. van Otten, Dahliastraat 14 te Deventer. Het zou januari 1941 worden voor deze informatie bij de familie kwam. Tussentijds bleef de familie zoeken en schrijven naar informatie over spullen, graf en omstandigheden rondom de dood van Jan. Uit de brief van januari 1941 van de hospik:

“Op Zaterdag 11 mei reeds vroeg in de morgen, kreeg ik order met enige van mijn hospitaalsoldaten een gewonde op te halen. Die lag bij de commandopost van 1-II-19 RI. Het was onze eerste gewonde, tenminste, die in de strijd verwond was. Toen we op de aangegeven plaats aankwamen, bleek het dat de gewonde uw broer Jan was, die ik goed kende. Hij was door een granaatscherf getroffen, tenminste, zo werd ons medegedeeld, en was goed bij kennis. Ik heb hem gesproken en steeds bleef hij goed bij zijn positieven. Hij was gewond in de linkerborst. De scherf had een wonde gemaakt ten grootte van een cent, en, naar wij konden aannemen, vrij ernstig zijn

inwendige organen beschadigd. Hij was reeds verbonden toen wij kwa-men en ik vond het toen verstandiger hem direct naar de verbandplaats te vervoeren. Na een kleine 10 minuten waren we hier aangekomen. Dr. Sekhuis heeft hem een steriel verband aangelegd. Hij was nog steeds goed bij kennis. Enige tijd daar-na is hij per auto vervoerd naar de hoofdverbandplaats te Driebergen. Daarna heb-ben we niets meer van hem gehoord. Mijs inziens echter had hij een zware dobber om er bovenop te komen. Gelukkig kon hij de pijn goed verdragen, want daar heb ik hem onmiddellijk naar gevraagd.”

Jan werd dus niet getroffen op zaterdagavond. Hij werd getroffen bij het begin van de strijd, vroeg in de morgen van zaterdag de 11e mei. Hij was één van de eerste gewonden van de Grebbeberg. Een tweede brief van meester Van Otten was van februari 1941 en ging wat nader in op de situatie rondom het overlijden van Jan Koops. De vraag was min of meer of er een soort testamentaire uitspraak van Jan was, een wens rondom zijn overlijden of de situatie na zijn dood:

“Betreffende eventuele wensen van uw overleden broer kan ik u mededelen, dat hij tijdens het vervoer naar de hulpverbandplaats en gedurende de tijd dat hij hier was, alvorens hij werd vervoerd naar de hoofdverbandplaats te Driebergen, geen enkele wens of verzoek heeft kenbaar gemaakt. Wel was er de veldprediker ds. Onnes, die op een voortreffelijke manier zijn taak als geestelijke heeft vervuld. De oorzaak, dat uw broer geen wens of een ander verzoek heeft gedaan, ligt mijs inziens in het feit dat hij zich betrekkelijk goed gevoelde en de ernst van zijn toestand nog niet heeft ingezien, tenminste, toen hij nog bij ons was. Wat hij eventueel nog in de hoofdverbandplaats heeft gevraagd, daarover kan ik U tot mijn grote spijt niets meedelen. En wat zijn leven gedurende de mobilisatietijd betrof, daarover kan ik gelukkig niets dan goeds zeggen. Hij was altijd rustig en correct en voor allen een goed kameraad!”

Meester J.S. van Otten heette voluit Johannes Suardus van Otten. Hij was geboren te Voorst, gehuwd met Egberdina Jansen, en overleed op 22 maart 1951 te Deventer. De hospitaalsoldaat werd maar 46 jaar oud.

DE DOOD VAN SIMON POLAK

Wat gebeurde er met Simon Polak? Via de familie Van den Born is deze versie naar voren gekomen: *“Op 14 mei capituleerde Nederland en op 17 mei keerden zij (de familie Van den Born) terug naar Wageningen. Enige weken later kwam er een brief van Benak, waarin hij mededeelde dat Koops en hij de oorlogsellende goed waren doorgekomen, maar dat Siem Polak helaas op 13 mei was gesneuveld. Kort daarop kwamen Benak en Koops op bezoek om mijn grootouders te bedanken voor de genoten gastvrijheid en de goede zorgen. Als dank brachten zij, mede namens Siem, een prachtige vaas mee. Tevens kwam toen ook het einde van Siem (Simon) Polak, die Joods was, ter sprake. Op een moment dat zij door de Duitsers hevig werden beschoten was hij plotseling stapelgek geworden. Hoewel men had geprobeerd hem in bedwang te houden, zag hij toch kans, door slaan en schoppen, zich los te rukken en uit de loopgraaf te klimmen. Dit is hem noodlottig geworden.”*

De tekst is van een kleinzoon van het gastgezin, lezen we, en is aantoonbaar op meerdere punten onjuist. Jan Koops kon niet langskomen, Jan was dood. De soldaten die enige weken later dankbaar voor de goede zorg langs kwamen, wisten nog niets van de dood van Siem Polak, want zelfs de ouders en het Rode Kruis wist dit

nog niet eerder dan in augustus. Ze konden het dus ook niet vertellen aan de familie Van der Born. Als het waar was geweest dat Siem de loopgraaf uit was gelopen, en daardoor sneuvelde, dan had men zijn lichaam direct na de capitulatie gevonden. Probleem was nu juist dat Siem vermist was. Ook de familie Van den Born wist niet wat er met Siem was gebeurd, blijkt uit brieven van hun hand bewaard door de erven Koops en in deze studie geciteerd. De kleinzoon had het tevens over drie ingekwartierden. De brieven van de familie hadden het over meer personen. Deze versie zou je in feite kunnen negeren, maar hij is gepubliceerd, en dan blijft een visie als een echo doorlopend terugkomen, zodat je hem niet kunt negeren.

Wat is er dan wel gebeurd? Deels komt het overeen met wat we hiervoor lazen. Er is echter een ander eind. Jan Kelly maakte de gevechten op de Grebbeberg van begin tot eind mee. De dood van Simon Polak, iemand van zijn compagnie, hij was dicht op de feiten. Als Jood was Simon doodsbang voor de Nazi's. De oprukkende troepen en het dodelijke vuur maakten hem totaal overstuur. Hij was inderdaad niet meer hanteerbaar, niet meer in bedwang te houden, zo overstuur was hij. In de linie waren tussen de loopgraven bunkertjes gebouwd. Tijdens de gevechten werd Simon opgesloten in een bunkertje. Hij kon geen kant meer op. Ook niet toen het bevel tot terugtrekken werd gegeven. De soldaten trokken verder de berg over. De Duitse troepen veroverden hun linie en de daarin gebouwde bunkertjes. Er werden granaten gegooid in het bunkertje waar Simon zat opgesloten. Jan Kelly en zijn kameraden praatten er later over na, met diepe schaamte. Ze waren Simon vergeten. Ze hadden hem in de steek gelaten. Hij had geen schijn van kans. Hadden ze anders gekund? Weer een vraag zonder antwoord. Maar hoe moet je een totaal ontredderd persoon meenemen bij het 'terugtrekken' c.q. op de vlucht? En toen? De informatie over de granaten in het bunkertje is pas achteraf bekend geworden. Jan Kelly en de anderen van de compagnie wisten niet meer dan hun vlucht en het achterblijven van Simon. Officieel was hij enige maanden vermist.

DE ZOEKTOCHT VAN ALBERT KOOPS NAAR ZIJN BROER JAN

Op 3 juni 1940 ontving de familie een koffer met kleren, die nog stond bij de familie Van den Born in Wageningen. Niet ontvangen: het zakboekje, een penning, een horloge en een portemonnee. Van broer Albert Koops, Wolfsbosstraat 80 (later hernummerd tot Langedijk 18), is een brief bekend van 29 juni 1940 aan de familie Van den Born, waarin hij nadere informatie vroeg. Hij vroeg naar de spullen die niet teruggekeerd waren. En waar was de verbandplaats, was dat nu Rhenen, hospitaal Koerheuvel, of was Jan naar Utrecht vervoerd? Albert had ook geschreven naar het Nederlandse Rode Kruis. De Chef van de 1^e afdeling kon sommige bezittingen afgeven, maar het zakboekje en de penning konden niet uitgereikt worden. De penning, dat zal het identificatieplaatje zijn geweest. Via het Rode Kruis ontving de familie slechts een doosje sigaren, een kaart en een brief. Die had Jan blijkbaar bij zich, toen hij stierf.

C. van den Born uit Nude, bij Wageningen, deed zijn best om aan meer informatie te komen. Hij kwam er op 2 juli echter achter dat de contactpersonen van al de compagnies en dat van het 19 RI toen allemaal al weg waren. *“Maar ik heb het toch niet opgegeven. Ik denk maar vol houden, daar is het te veel een goede jongen voor geweest. Nu stuur ik U de oude brief terug en daar staat het adres op waar U zich verder moet voevoegen. Nu kan U schrijven dat rode adres en die 2 blauwe adressen. Die andere ben ik al geweest. Op de Grebbe ligt hij niet begraven, dat hebben wij gisteren na gekeken. Die majoor begreep er ook niets van. Het is te hopen dat U*

gauw bericht krijgt. U moet maar direct schrijven, dan weet u tenminste hoe of wat. Wat de penning en boekje aangaat, krijgt U misschien nog wel en zijn bezittingen misschien ook nog wel. Ik kan begrijpen dat het vreselijk is dat onzekere. Het kwartier Van den Born is niet gelukkig geweest. Drogst ligt in Utrecht. Die was op dat moment blind maar knapt al aardig op. Benak had een schotwond. Siem Polak ook uit Hoogeveen wegen wij ook nog niks van. Alleen Kok is er goed afgekomen. Het is anders vreselijk en waar is het goed voor geweest. Als u onze kant uit moest komen, kom maar gerust aan hoor. U kan bij ons wel slapen, al is de boel beschoten geweest. Ik hoop dat U gauw bericht terug moogt hebben. Als U soms wat van Polak moest horen, schrijft U ons dan eens terug en van Jan ook.”

In een brief van 3 juli 1940 aan Albert Koops, Wolfsbosstraat 80, komt in een brief van het Rode Kruis de lang verwachte duidelijkheid over de plaats waar Jan is begraven: Op de begraafplaats Driebergen-Rijssenburg, en wel op 15 mei 1940. De volgende vraag: kunnen we hem laten overbrengen, oftewel elders herbegraven? Een uitvoerige brief van 23 september 1940 van dhr. Strijland, opzichter van de begraafplaats, wordt uiteen gezet waarom dat niet kan, zonder in details te treden. *“De burgemeester heeft gezegd dat door hem in 't algemeen geen vergunning tot opgraven van de hier begraven militairen meer kan gegeven worden. Zou de familie Koops nu zeer bijzonder op overplaatsing gesteld zijn en daarvoor misschien nog een of andere reden kunnen aanvoeren, laat men zich dan persoonlijk en spoedig tot de burgemeester wenden met een verzoek daartoe. Maar zoals gezegd, schijnt overplaatsing of vervoer thans niet toegestaan te worden....”*

De brief zegt meer en probeert de familie troost te bieden door informatie over zorgvuldige inrichting, herdenking en onderhoud. Ik heb meer van deze situaties gezien in andere dossiers, met meer uitleg. Concreet: het lichaam is de eerste dagen, weken, goed vervoerbaar, maar daarna in dusdanige staat van ontbinding, dat vervoer kostbaarder is geworden door diverse hygiënische maatregelen. Wat betreft die ‘een of andere reden’: Wanneer Jan Joods was geweest en naar een Joodse begraafplaats zou moeten worden overgebracht, dan zou men dat mogelijk doen. In dit geval was een gemeentelijke begraafplaats met goede grafzorg onder de gegeven omstandigheden genoeg. Jan Koops rustte bij enkele andere militairen. Acht man, te weten: een officier, een wachtmeester, een korporaal en 5 soldaten. Overbrengen had enige jaren later wel gekund, als het stoffelijk overschot geen weke delen meer kende. De familie had zich toen echter al geschikt in de situatie.

Het trieste is ook dat overbrengen in mei of begin juni 1940 ook nog had gekund. De onduidelijkheid over zijn lot had deze tijd laten verstrijken. Maar wonderlijk genoeg meldt dhr. Strijland in een brief van 25 juni 1941 dat de volgorde van de graven iets veranderd is, *“doordat er enkelen opgegraven zijn, en de overige zeven toen zijn opgeschoven”*. In de vorige brief die we citeerden, waarin gesteld werd dat er geen toestemming voor opgraven en herbegraven gegeven zou worden, was nog sprake van acht militairen. Hier werd duidelijk gemeten met twee maten. Als je dan toch begint met opgraven, waarom dan Jan Koops niet? In de brief van de 25^e juni 1941 werd tevens aangegeven dat Jan begraven was naast Huzaar Baron Carel De Vos van Steenwijk en Hendrik. van Veelen van het 2-1-8 RI. Tevens werd het gedenkteken beschreven, een bronzen beeld met als tekst *“Den Vaderland getrouwe blijf ik tot in den dood.”*

Er ligt ook een apart briefje van het Rode Kruis van 30 augustus 1940 tussen de familiestukken. De Chef der 1^e Afdeling van het Informatie-Bureau van het Neder-

landse Rode Kruis schrijft aan mevrouw A. Koops dat hij tot zijn spijt moet mededelen dat hij *'tot op heden'* geen goederen ten name van *'Uw echtgenoot, de dienstplichtige Jan Koops'* aan zijn bureau heeft ontvangen. Hij wist dus totaal niet over wie hij het had en met wie hij schreef. Andere briefjes geven een beeld van de veel te lange zoektocht, want iedere week onzekerheid was pijn, of van het doorverwijzen. Je bleef proberen. Uiteindelijk kreeg de familie Koops een bedrag van 20 gulden uitgekeerd voor de spullen, die niet terugkwamen. Dat is een nette afhandeling, maar het ging niet over de kosten. Je was iets kwijt wat een dierbare herinnering zou kunnen zijn aan een zoon, je vriend, je broer. Er werd nog wat regelgeving naar de familie gestuurd over vergoedingen van een bezoek aan zijn graf, mits je in de goedkoopste treinklasse reisde. Eén brief geeft vooral blijk van betrokkenheid:

DE BRIEF VAN WOENSDAG 23 OKTOBER 1940 AAN DE FAMILIE KOOPS

"Beste familie Koops

Wij hebben Uw brief ontvangen met de foto van Jan. Wij zijn er erg mee ingenomen. Hij staat al in een lijstje en heeft de plaats in de kamer. Ik dacht wel dat ik er een krijgen zou. Het is zo jammer dat het zo is afgelopen met Jan en Siem. Het waren zulke beste kerels en konden zo goed samen. Maar een mens moet er in berusten, daar het moeilijk genoeg is voor degene die het treft. Op de Grebbe is het kerkhof helemaal vol, zo'n hoop zijn er nog bij gekomen. Allemaal Duitsers.

U schreef nog over Jan, nadat hij gewond is geraakt. Ja, daar zal u niet veel nieuws meer over kunnen krijgen. Als U eens schreef naar Oudewater welke Dokter hem geholpen heeft, die weet het allicht. Stond het adres niet op die brief van die dokter? Ik kan het niet meer herinneren. De brief heeft U zeker niet meer, die ik U terug heb gestuurd. De meeste jongens die gesneuveld zijn, zijn hun boeltje kwijt. Of het gestolen wordt of zijn het verliezen, weet ik niet. Het mensdom is zo laag, ze ontzien geen dode. Ik weet ook niet of de familie Polak het horloge terug heeft. Wel de ring, dat schreef Siem zijn vader. Treurig hè. Zo u weet zijn Kok en Bennen bij ons geweest. Zondagsmorgens kwam Drogts onverwacht, dus dat was erg leuk, en bleef ook tot maandagmiddag. Hij kan nu weer zien tenminste rechtuit. Opzij ziet hij niets.

We waren van plan volgend jaar naar Benak toe te gaan, als het niet zo'n nare tijd meer is, en dan komen wij ook U eens bezoeken, en de familie Polak. Verleden zijn 7 bommen dicht bij ons gevallen. Wat zijn wij geschrokken en ik was nog nooit zo gauw mijn bed uit geweest. Nergens is men meer veilig. Nu beste mensen, groet U ook Uw Vader en Moeder van ons en het is te hopen dat hun de kracht gegeven wordt het leed te dragen. Als u soms deze kant op moest komen, het zij het graf te bezoeken van Jan, kan U gerust hier slapen hoor. Nu eindig ik maar en nogmaals bedankt voor de foto. Groet ook de verloofde van Jan van ons en hartelijk gegroet van ons beidjes. Dag.

Brief van C v/d Born Nude 32 Wageningen"

De persoonsnaam 'Bennen' is waarschijnlijk een verschrijving van 'Benak', die verderop in de brief ook wordt genoemd. Men wees op het bestelen van doden. Helaas dat gebeurde, het werd meer vernomen in de herinneringen van de veteranen van de Grebbeberg en in wat ik hoorde van nabestaanden.

SIMON POLAK

Maandenlang onzekerheid, spanning, was Simon dood? Was hij als krijgsgevangene weggevoerd naar Duitsland? Was hij gewond, lag hij ergens in een ziekenhuis?

Dat was de situatie van de familie Polak. Als hij echt uit de loopgraaf gevlucht was en was doodgeschoten, dan was er direct duidelijkheid geweest van de ooggetuigen. Wat weten we van Siem uit de rapporten van de Grebbeberg? Het lichaam van Simon Polak werd gevonden op 17 mei 1940 in de stelling van het 3-II-8 RI, ten noordwesten van de roggeakker waar hij begraven zou worden, het huidige ereveld. Hij werd als onbekende soldaat ter aarde besteld. Een gevonden ring maakte duidelijk dat hij dood moest zijn. Was de ring van het lichaam verwijderd, zonder de juiste registratie van de herkomst? Of..... nog erger.... Was de ring los van het lichaam gevonden en wist men niet welke ring/vinger bij wat hoorde?

De familie Polak kreeg duidelijkheid op 8 augustus 1940. *“Heden ontvingen wij de treurige tijding dat onze lieve zoon, broeder, kleinzoon, zwager en neef Simon Polak is gesneuveld. Uit aller naam: S.Polak.”* De advertentie, in de Hoogeveensche Courant van 10 augustus 1940, ging vergezeld van een artikelje: *“Door het Informatiebureau van het Rode Kruis te Den Haag is een lijst gepubliceerd van ringen met inscripties die toebehoord hebben aan onbekende gesneuvelde militairen. Hierbij was ook een ring met de inscriptie S.P. De familie Polak verkeerde nog altijd in hoop en vrees over het lot van hun zoon Simon, waarvan ze sinds de oorlog niets meer hadden gehoord. Bij informatie bleek dat inderdaad deze ring afkomstig was van hun zoon, zodat door het Rode Kruis nadere inlichtingen konden worden gegeven. Het bleek toen dat Simon op de Grebbeberg zijn leven voor het Vaderland heeft gegeven.....”*

Overigens was Simon Polak niet de laatste vermiste Hoogevener. De familie van Cornelis 'Cees' Moeke kreeg pas duidelijkheid in december 1940. Hij was bij de marine en was overgestoken naar Engeland. Uiteindelijk is men er echter wel uit gekomen. Simon werd geïdentificeerd op 15 april 1941. Tussentijd werd ook het lot van de familie bezegeld. Omdat Joodse raadsleden uit hun functie ontheven moesten worden, werd vader Salomo Polak al vrij snel na de komst van de Duitsers terzijde geschoven. Uiteindelijk moest ook de winkel op last van de bezetter gesloten worden. Joods bezit werd onteigend. Er is niet één protest bekend van andere raadsleden. Men schikte zich in het besluit van de bezetter. Daarnaast bleef men ook in de oorlog politiek verdeeld. De ARP en de CHU kwamen tot verzet, samen, de SDAP in eigen kring, er waren soms samenwerkingsmomenten, maar we kennen geen getuigen of verklaringen waarin ook sprake is van samenwerking met Simon Polak. De politiek maakte geen illegaal front. De Nederlandse overheid en het politieapparaat werkte mee met het wegvoeren van de Joodse bevolking. Simons ouders, zussen en zwager werden vermoord.

HET LEVEN GING (NIET) VERDER

Zo eindigde de familielijn van de Polaks in Hoogeveen. Simon's vriendenkring? En was er een meisje met een bijzondere plek voor hem? We weten het niet. Als ze de oorlog al overleefd heeft, want – zoals we hierna nog zullen lezen – de vernietiging van de Joodse gemeenschap was rigoureuus. De familie Koops pakte het leven op. De familie heeft deels een plekje in herinnering vrijgehouden voor Jan. Jan's vriendin ging ook verder. Margje Benning trouwde op 24 maart 1944 te Dwingeloo met landbouwer Geert Kerssies. Het huwelijk was niet gelukkig. Ze scheidde op 3 oktober 1950. Ze ligt begraven op de begraafplaats van Pesse, met een verongelukte broer.

(De brieven van Albert Koops zijn bewaard via diens zoon Reinder. Huidige verblijfplaats onbekend, kopieën o.a. in het digitale archief van de auteur. Diverse rapporten zijn gepubliceerd op de website www.grebbeberg.nl.)

SALOMON DE JONG

GEMOBILISEERD IN HOOGEVEEN

©Albert Metselaar, 2025 albertmetselaar@home.nl

“Op het ogenblik nu dat de kleine Friese sergeant Van der Schaaf uit Grouw mij in de vroege morgen van de 10^e mei 1940 schreeuwend uit mijn bed porde, daar boven in de Hoogeveense jeugdhierberg, notabene al in volle oorlogsuitrusting en met de helm op – op het moment dat hij óp van de zenuwen mij toeschreeuwde: “Sam-it-is-safer, se-binne-der-de-rotmoffen!”- toen, op datzelfde moment schoot de angst vanaf mijn tenen tot diep in mijn maagkuil.” We lezen mee in de memoires van de Joodse soldaat Salomon de Jong. Maanden van mobilisatie, maanden in Hoogeveen, en dan ineens wordt waar, waar ze al zo lang voor vreesden: de Duitse inval. Erg voor Nederland, maar hij realiseerde zich ook wat dit voor Joods-Nederland betekende. We vervolgen:

“Ik werd kotsmisselijk, maar meteen vermande ik mij: inderdaad, het wàs zover, het noodlot had nu toegeslagen. Maandenlang hadden wij, thuis met mijn schoonouders, in Sjoel met de Raw, mijnheer Hirsch, met Max Hes en al de andere mensen die ik van tijd tot tijd sprak, het er over gehad: ook Holland zou zonder pardon door de nazi’s bezet worden. Maar nu het dan in feite zover was, bleek deze politieke prognose bij daglicht toch eigenlijk maar een soort bittertafelvoorspelling uit een ver verleden, uit een tijd toen alles rondo ons nog zo heerlijk rustig en goed was. nu echter werd Sam de Jong, ver van zijn Joods milieu, geconfronteerd met de snelle nadering van de Duitse troepen. Dat Julius Okma, mijn slaapje, de befaamde stamboekveefokker uit Woudsend, wasbleek op de rand van zijn krib, steeds maar met de hand over zijn reeds kaal wordende hoofd wreef, en dat Landman, de grote jonge boer uit Doniaga, al stond te kotsen als een volleeerde maagpatiënt hielp mij niet zo veel, maar het hoorde tòch ergens thuis in de rubriek: ‘buurmans leed troost’.

Inderdaad troostte het mij dat deze bomen van kerels net zo reageerden als ik. Alleen dit was vanaf nu het fundamentele verschil tussen mijn militaire kameraden en mij: voor hen was het met enige dagen verzet bieden, symbolisch verzet dan altijd, wel bekeken; voor mij, voor ons, de Joodse bevolkingsgroep, begon nu pas de totale vernietigingsoorlog in alle voor Holland ongekende hevigheid. Dit besef heeft mij gedurende de volgende oorlogsdagen in de Vesting Den Helder niet meer verlaten. Maar aanstonds hierover meer.

Mijn gedachten waren bij mijn lieve vrouw en de prille verwachting, die zij tot ons beider vreugde sinds enige maanden koesterde. Zou ik haar en de haren ooit terugzien? De geruchten, die wij boven in de kop van Noord-Holland later hoorden, waren niet bepaald opwekkend: Zwolle zou in brand staan! Hoe komen dergelijke kletspraatjes in de publiciteit? Later bleek dat er in de hele stad zelfs geen ruit kapot was! Alleen bij de IJsselbrug waren er wat dakpannen gesneuveld toen die de lucht in ging. Het hamerde maar door mijn hoofd: Sam, Jongen, Holland is in oorlog met onze doodsvijand, de nazi’s!”

Er was amper tijd om te denken. Van strijd is het niet gekomen. De eenheid van Sam de Jong moest onmiddellijk uit Hoogeveen vertrekken. Weg uit Hoogeveen, zo snel mogelijk naar de Afsluitdijk. Hij was bij de mortieren van het 33RI.

(Salomon de Jong, “Joodse Herinneringen 1940-1945”, 1975.)

BURGEMEESTER TJALMA

EN DE JOODSE LIJST VAN MEI 1940

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

De voormalige synagoge van Hoozeveen, achter en voorzijde. Symbool van minstens 250 jaar Joods leven in Hoozeveen. Maar het ging nooit om het gebouw, het ging om de mensen en hun relatie met de Eeuwige. Hoe zijn deze mensen uit Hoozeveen verdwenen en wat was de betrokkenheid van Tjalma? Hoe werd op het oude gemeentehuis omgegaan met persoonlijke informatie? Links een portret van Tjalma bij zijn 12 ½ ambtsjubileum.

WAT BEKEND GEACHT MOCHT WORDEN

Onder de Neurenbergse rassenwetten van 1935 was er voor de Joodse bevolking in Duitsland weinig toekomst. Het kwam tot een uitbarsting in 1938: *“Naar aanleiding van een aanslag op een Duitse diplomaat in Parijs werden in de nacht van 9 op 10 november 1938 in heel Duitsland Joden en hun bezittingen aangevallen. Er werden winkels, synagogen, scholen, begraafplaatsen, ziekenhuizen en woningen van Joden vernield en in brand gestoken, waarbij de brandweer niet in actie kwam om branden te blussen. Ook werden er Joden op straat aangevallen, vermoord of tot zelfmoord gedreven. Vanwege de vele gesneuvelde ruiten werd deze pogrom al snel de Kristallnacht of Reichskristallnacht genoemd. Voor veel Duitse en Oostenrijkse Joden waren de gebeurtenissen een directe aanleiding om uit het Derde Rijk te vertrekken, omdat het duidelijk werd dat zij daar hun leven niet meer veilig waren. Velen van hen gingen naar Nederland of wilden via Nederland verder reizen naar Engeland of Amerika.¹”*

NB:

Voor wie exactere cijfers wil lezen: Er wordt gesproken van 1400 verwoeste synagogen, 7500 winkels en bedrijven, 96 op straat vermoorde Joden, 30.000 jongeren en gezonde mannen in concentratiekampen en dientengevolge meer dan 1400 doden².

Wist men hiervan in Hoogeveen? Jazeker wist men hiervan. Hoogeveen ving twee Joodse gezinnen op, die in 1938 wegvluchtten en hier veiligheid hoopten te vinden. We hoeven slechts de persoonskaarten van de Joodse gemeenschap van toen door te bladeren³. Hoogeveen wist het, want in het gezin van gemeenteraadslid Polak wist men het. Zoon Simon sloeg helemaal door, toen voor de Grebbeberg de Duitsers oprukten en niet met kogels te stoppen bleken. Hij was doodsbang voor wat er zou gebeuren als ze eenmaal de baas waren. Zozeer was hij emotioneel uit balans dat niemand er nog meer wat mee kon. Weg kon ook niet, zodat zijn kameraden hem panisch opsloten in een bunkertje, waar hij helemaal over zijn toeren was, ook toen zijn kameraden zich terugtrokken. Ze lieten hem achter in het bunkertje. Een paar granaten van de Duitsers door een opening in het bunkertje, en het was afgelopen⁴. Het ging als een lopend vuurtje onder de militairen, wat daar was gebeurd op de Grebbeberg. Ze schaamden zich voor dat ze Simon hadden laten zitten. Ze waren zelf ook helemaal in paniek geweest, toen ze wegrenden, oftewel terugtrokken op een veilig punt. Verschillende frontsoldaten vertelden hun eigen iets verschillende versie, maar de overeenkomst was helder: Simon was aan zijn lot overgelaten.

DE VLUCHTELINGENSTROOM

Wat wist men in Hoogeveen? In 1939 werd volop gebouwd aan een vluchtelingen-kamp voor de toenemende stroom Joodse vluchtelingen. Op 9 oktober 1939 kwamen de eerste 22 vluchtelingen aan, in Kamp Westerbork. Voordien was er een flinke discussie in de pers en politiek waar het kamp gebouwd moest worden. Tjalma wist het, als kamerlid, of gewoon omdat de kranten erover schreven. Het is onvoorstelbaar dat Tjalma er niets van geweten zou hebben. De vluchtelingenstroom elders in Europa was al eerder flink op gang gekomen. Het zei alles van het beleid van de nazi's ten aanzien van de Joodse onderdanen. De kinderen van Joodse vluchtelingen werden onder meer opgevangen in het Noorderhuis, net over de grens van Hoogeveen in het Spaarbankbos. De Provinciale Drentsche en Asser Courant van 12 januari 1939 meldde dat er een 60-tal kinderen was ondergebracht. In het Nieuw Israëlitisch Weekblad van 20 februari 1939 vinden we een rapportage over deze opvang.

Er is thans in het tehuis van het Centraal Genootschap voor kindervacantiekolonies te Hoogeveen, het z.g. Noorderhuis, dat temidden van een prachtige omgeving en veel natuurschoon een half uur gaans van Hoogeveen gelegen is, een verblijf ingericht voor circa 100 Joodsche jongens en meisjes, afkomstig uit Duitschland, van wie 44 beneden en 58 boven de leeftijd van 12 jaar. Dit tehuis biedt de vluchtelingetjes een uitnemende verzorging. De leiding van het tehuis berust bij mej. Wulink, terwijl mej. Sinie de Vries te Leeuwarden, met de geestelijke verzorging der kinderen (onderwijs, toezicht op de ritueele voeding, etc.) is belast, daarin over Sjabbath bijgestaan door den heer A. Härtz, zoon van den secretaris der Joodsche gemeente te Groningen.

Het behoeft geen betoog, dat zoo veel mogelijk alles gedaan wordt de kinderen hun innerlijke rust terug te geven, doch dit is alléén mogelijk, wanneer zij er zich van bewust zijn, dat aan hun verdere toekomst door emigratie naar andere landen gewerkt wordt. De gang van zaken in dit tehuis stemt den Joodschen autoriteiten in vele opzichten dan ook tot voldoening; uiteraard komt de financiering van een en ander geheel voor rekening van het comité voor Bijzondere Joodsche Belangen te Amsterdam.

Hoogeveen was een flink dorp, waarin het dorpsnieuws zich snel verspreidde. Het Nieuw Israelitisch Weekblad van 3 februari 1939 bracht het nieuws van hoog bezoek aan de synagoge van Hoogeveen, juist vanwege deze joodse vluchtelingen:

“Het was jl. Sabbath een belangrijke dag voor onze kehillo. Opperrabijn A.S. Levison vertoefde in ons midden. Vrijdagavond bracht zijnweleerwaarde door in het Noorderhuis, alwaar sinds kort een 100-tal Joodse kinderen uit het buitenland een gastvrij onderdak vinden. Bij de Sabbathochtendienst ter Synagoge hield de Opperrabijn voor Moesaf een predikatie, die een buitengewoon diepe indruk maakte, ook en vooral door de wijze waarop een Barmitswojongen op die dag werd toegesproken. Uitgaande van het Sidrawoord Oelemangan tesapeir enz. spoorde de Opperrabijn zijn hoorders aan de Joodse waarden vooral in deze tijden hoog te houden. Spreker wees tevens op de onaantastbare waarde van Tora en Geloof. Het was een Sabbath, die hier niet licht vergeten zal worden.”

Eén van de kinderen van het Noorderhuis is nooit weer thuis gekomen. Irene Lion, 13 jaar oud, geboren en wonende te Wesel, dochter van Hermann Lion en Minna Levor, overleed op 27 februari 1939. Haar overlijden werd doorgegeven aan de burgerlijke stand van de gemeente Ruinen door kinderverzorgster Derkina Wibelina Meppelink.

De Hoogeveense Courant van 1 maart 1939 meldde dat er inmiddels al 1500 Joodse vluchtelingetjes in Nederland werden opgevangen in 13 tehuizen. Dit was allemaal het werk van *“Het Kindercomité voor hulp aan buitenlandse kinderen te Amsterdam, dat zich sinds november van het vorige jaar zeer intensief heeft bezig gehouden met het grote vraagstuk betreffende de Joodse kinderen in Duitsland en sindsdien al het mogelijke heeft gedaan om aan de duizenden aanvragen om hulp en gastvrijheid gevolg te kunnen geven.”* De Joodse kinderen hadden het goed in Nederland, in tegenstelling tot hun thuisland: *“De kinderen die hier te lande in de tehuizen van het comité zijn ondergebracht ontvangen een liefderijke verpleging en krijgen een onderwijs, waarbij is uitgegaan van de gedachte hen zo spoedig mogelijk voor te bereiden voor emigratie naar die delen van de wereld, waar zij welkom zijn.”*

DE EERSTE JODENLIJSTEN EN DE MELDINGSOPROEP

Hoogeveen is koploper waar het gaat om het opstellen van lijsten van Joodse inwoners en het in handen spelen van hun persoonlijke gegevens bij de Duitse bezetter. In Hoogeveen begon de Jodenvervolgning in Nederland, en wel op 16 mei 1940. Van het gemeentehuis uit werd een briefje gestuurd naar alle Joodse inwoners van deze plaats, met de opdracht zich op Sjabbat 18 mei 1940 te melden bij de Duitse wacht in het pand Schutstraat 112. Het woord ‘bevel’ is van Tjalma zelf afkomstig. Hij gebruikte dit woord in zijn oproep aan de Hoogeveense Joden. De exacte datum van binnenkomst van de vraag om informatie en de mededeling dat men zich moest melden is niet helder. Omdat op 16 mei 1940 alle informatie al klaar was, uitgetypt en wel, en de brieven aan de Joodse bevolking de deur al uitgingen, met Tjalma's handtekening⁵, zal de vraag op 15 mei zijn binnengekomen.

Zoiets werk je niet even tussendoor af. De vraag werd besproken en zowel de burgemeester als alle ambtenaren die werden ingelicht voelden aan dat het verkeerd was om een dergelijke lijst op te maken. De één voor de ander wilde er niet mee bezig zijn, en schoof het af op iemand beneden hem in rang. Zo kwam de vraag terecht bij

de laagste in rang, een klerk, die niemand onder zich had. De klerk had vernomen hoe ze het afschoven en hoe ze beseften dat het niet goed was om de lijst te maken, maar hij kon geen kant op. Hij maakte bezwaar en kreeg te horen dat hij de opdracht had uit te voeren, en anders kon vertrekken. Bron: de ambtenaar zelf. Hij gaf een in-kijkje over de opmaak van de lijst, toen hij al weer jaren geleden op een zonnige zomernamiddag bij me voor de deur stond, en huilend uitlegde dat die vreselijke lijst door hem was gemaakt. Maar hij kon niet anders, hij moest. Hij werd op zijn oude dag doorlopend geplaagd door het besef dat hij had meegewerkt aan de dood van 165 plaatsgenoten. Hij wilde graag zijn hart luchten, want het was een ondraagbare last op zijn schouders. Voor al de ambtenaren boven hem had hij geen goed woord over. Ze wisten dat het niet goed was, schoven af en maakten gebruik van hun macht om hem te laten doen wat hij niet wilde. En toen bleken de mensen ineens allemaal dood. Daar had hij aan meegewerkt⁶.

Zijn naam laat ik hier voor wat die was. Hij had volgens de Staatsalmanak van 1941 nog 2 personen ter assistentie, maar die mochten geen beslissingen nemen. Dat waren de typisten. De klerk maakte met de hand een uittreksel van het bevolkingsregister. Dat werd de eerste lijst met Hoogeveense Joodse inwoners. Een van de typisten werkte het volgens netjes uit, met als datum eronder 16 mei 1940. Er werd met dezelfde datum een brief geschreven voor alle Joodse gezinshoofden. Ze moesten zich op zaterdag 18 mei melden bij de Duitse wacht aan de Schutstraat, op nummer 112. De brief werd ondertekend door burgemeester Tjalma, vermenigvuldigd en ging de deur uit.

VAN WIE KWAM DE OPDRACHT?

De Hoogeveensche Courant⁷ 15 mei 1940 gaf een globaal beeld van wat er tot dan toe in Hoogeveen was gebeurd. Er waren bruggen opgeblazen, huizen beschadigd door de explosies, en sommige bewoners moesten worden ondergebracht bij familie of in openbare gebouwen. *“Alleen een vrouw werd aan het been gewond”*. Verder kwamen er geen ongelukken voor. De Nederlandse troepen waren op de ochtend van de 10^e mei al vertrokken. Rond 2 uur in de middag trokken de Duitse soldaten door Hoogeveen, op weg naar de Afsluitdijk. Hier en daar was het in de buitengebieden van de plaats tot schermutselingen gekomen. De redactie was alleen bekend dat er enkele gewonden waren gevallen. Elders was een Nederlandse soldaat zwaar gewond geraakt. Hij was afkomstig uit Friesland en ‘vandaag’, de 15^e dus, begraven.

Dan komt de informatie over de bezettingsmacht ter plaatse: *“Tot nu toe hebben wij in onze plaats nog geen Duitse bezetting. Door de burgemeester zijn en worden verschillende maatregelen genomen. Er is geregeld contact tussen de Commissaris der Koningin en de burgemeester.”* En: *“Wanneer de bezetting komt gedraagt U dan waardig en rustig. Dit is in het belang van Hoogeveen en haar inwoners.”* De krant was bij het verschijnen al achter op de feiten. Geen bezetting? Nee, niet toen de krant werd gezet, maar wel toen zij 's avonds werd gelezen. We weten het uit de editie van deze krant van zaterdag de 18^e mei:

“Woensdag is hier een kleine bezetting aangekomen. Deze Duitse wacht heeft haar intrek genomen in de woning Schutstraat 112. Alle buitenlanders, ook Duitsers, moeten zich daar elke dag om negen uur 's morgens melden. Woensdagavond kondigde de radio aan dat nog 's nachts om 12 uur de Duitse tijd moest worden ingevoerd. Dus moesten de klokken 1 uur en 40 minuten vooruit worden gezet. Daar niet iedereen naar de radio luistert, waren velen niet met dit bericht op de hoogte, zodat donderdagmorgen de een wel en de ander niet met de nieuwe tijd rekening had gehouden. De

scholen begonnen om 11 uur, want slechts een klein aantal kinderen waren om 9 uur bij de school aanwezig." Voor heel wat mensen begon op die woensdag 15 mei het verzet, in het klein. Men weigerde om het horloge en de klok thuis te verzetten. Men hield er doorlopend rekening mee dat de kloktijd een andere was dan de officiële tijd, maar men wilde voor zichzelf de oude Nederlandse tijd aanhouden⁸. In de Hooogeveensche Courant van 18 mei stond een volle pagina met verordeningen, op naam gesteld van de opperbevelhebber van het Duitse leger, soms met name genoemd: Von Brauchitsch. Het ging dus niet om specifieke lokale verordeningen, het waren algemene verordeningen, door de bezetter ter hand gesteld aan de redactie van Pet, met de bedoeling om ze in de krant af te drukken. Daarbij zat geen woord over de Joodse bevolking. Ook in de meldingsplicht bij de Duitse wacht aan de Schutstraat werd niet specifiek over de Joodse bevolking gesproken.

De Hooogeveensche Courant van 22 mei 1940 maakte melding van de aanstelling van een Duitse commandant in Meppel, met het gezag over het zuidelijke deel van de provincie Drenthe, waaronder ook Hoogeveen viel. Maar dat was dan al na de registratie van de Joodse bevolking. Als deze registratie op last van het Duitse opperbevel was geweest, was dit ook op deze wijze gegaan in andere plaatsen. Dan hadden we er ook over gelezen in de algemene verordeningen. Zo komen we dus uit bij een opdracht van de Duitse wacht van Schutstraat 112. Welke eenheid of welke commandant zat daar?

Wat weten we van het pand Schutstraat 112? De woningkaarten geven inzicht⁹. De kaart van dit pand geeft aan dat de bouwvergunning was verleend op 3 mei 1938. Eigenaar Jan Perdok, afkomstig van Zuiderweg 50, kon het pand pas betrekken in september 1940. De woningkaarten geven overzicht van bewoning vanaf ongeveer 1938-1938 en als hij daarvoor niet in het pand verbleef, zal het begin mei 1940 klaar zijn geweest, maar nog niet bewoond. Vandaar dat een Duitse eenheid het pand in gebruik kon nemen. Nieuw, voor die tijd ruim en modern, wat wilden ze nog meer.

Blijkbaar was de Duitse wacht in september 1940 al weer vertrokken. Tjalma heeft in 1947 op papier gezet welke eenheden als bezetting in Hoogeveen waren gestationeerd. Op 29 mei 1940 kwam de Marineküsten Polizeiwache Fpnr. 07448. Deze vertrok op 15 september 1940, zo meldde Tjalma¹⁰. De vertrekdatum komt overeen met wat we weten van Schutstraat 112, de aanduiding 'wache' wijst op de wacht, een foto van het pand laat zien dat de Kriegsmarine er verblijf hield en dit sluit aan bij in de jaren '80-'90 opgevangen overleveringen en uitleg bij de foto. Op een bord op het pand lezen we: Marine Küsten Polizei Wache Hoogeveen.

Het ging dan ook om deze eenheid, ondanks de twee weken te laat gestelde datum van aankomst. Enige andere Duitse overheid of bezettingsmacht is uit de periode 16 tot en met 18 mei niet bekend. Pas op 18 mei 1940 werd Arthur Seyss-Inquart benoemd tot Reichskommissar van de bezette gebieden. Vervolgens rolde hij een net van vertegenwoordigers uit. Maar ook dat was van later datum. Het veldpost-nummer was van 28 april 1940 tot 14 september 1940 in gebruik bij de Hafen-Überwachungsstelle Kampen, zo leert ons een database¹¹. Blijkbaar zat daar de leiding van de eenheid en was Hoogeveen één van de bijposten, in gebruik vanwege de belangrijke waterverbindingen. Een plaats aan de Schutstraat was optimaal. Daar kwamen alle in- en uitvarende schepen langs. Daar liep de hoofdvaart, waarmee oost-Drenthe bereikt kon worden. Waarom de wachtpost opdracht gaf tot registratie van de Joodse inwoners, is een raadsel. Maar aangezien de registratie bij hen plaatsvond en ze de enige bezettingsmacht ter plaatse en in de regio waren, moet het bij hen vandaan zijn gekomen. Of het ook hun idee was, of dat ze werkten met een protocol, dat op

HOOGEVEEN, 16 Mei 1940.

Op bevel van de Duitische Militaire Autoriteit
deel ik U mede, dat U en Uw eventueele gezinsle-
den zich Zaterdag 18 Mei a.s. des voormiddags
negen uur hebt te melden bij de Duitische Wacht
(Schutstraat 112) alhier.

De Burgemeester van Hoogeveen,

45 jalna

meer plaatsen werd ingezet, we weten het niet. Kreeg de plaatselijke commandant een opdracht van bovenaf? We hebben slechts vragen. Het ging in het geniep. Alle buitenlanders moesten zich iedere dag om 9 uur melden, lazen we in de krant, maar over Joden werd niet gesproken. We kennen geen verslagen van deze militairen. Ook Jetze Tjalma repte er in zijn memoires met geen woord over

DE DOOD VAN DAVID VAN DER HORST

Of de Joodse bevolking zich ook heeft gemeld, dat is niet bekend, maar de uitwerking laat zich niet alleen raden. Wetend dat je naam en adres bekend is bij degene die je tot de dood toe kan vervolgen is een vreselijke gedachte, de uitwerking lag ook de andere dag op het bureau van burgemeester Tjalma en de ambtenaar van de burgerlijke stand. De 79-jarige David van der Horst, adres Haagje 18, was na de meldingsdag, Sjabbat zaterdag 18 mei, volledig levensmoe. Hij hing zich op in zijn woning. Hij werd gevonden op 19 mei om 6 uur in de morgen, waarschijnlijk door zijn dochter, met wie hij samenwoonde. Een proces-verbaal van gemeenteveldwachter Gunnink ging naar Tjalma en de ambtenaar van de Burgerlijke Stand, mensen die de Jodenlijst doorschoven naar de 1^e klerk. *“Door ophanging om het leven gekomen”*, is de boodschap. Er ging een brief naar de Officier van Justitie in Assen¹².

U hebt helemaal gelijk als u zou zeggen dat we niet weten wat er precies omging in het hoofd van David van der Horst, toen hij voor een vlucht in de dood koos. Maar de overlevenden van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen hebben hierin al in de jaren '60 een keus gemaakt. David van der Horst was gevlucht in de dood, zoals meer mensen in Nederland, toen de Duitse dreiging zo overheersend aanwezig werd. Zijn naam werd dan ook in 1962 opgenomen op het monument voor slachtoffers van de Nazi's, dat we nu nog vinden bij de 'nieuwe' Joodse begraafplaats aan de Zuiderweg te Hoogeveen. De overlevenden wisten wat er was gebeurd.

Het heeft geen zin om te speculeren of Tjalma en zijn hoofdambtenaren nu zo bang waren, of dat ze verborgen pro-Duitse sympathieën hadden. In alle analyses die ik tot nu toe heb gehoord¹³, blijft staan dat ze bereid waren om meer dan 200 inwoners van de gemeente Hoogeveen in gevaar te brengen, om de druk op andere plekken verminderd te houden. Meer dan 200 JOODSE inwoners werden in de praktijk opgeofferd. Aangeboden voor een zeer onzekere toekomst. Dat dit zou leiden tot vernietigingskampen, dat wist men toen nog niet. Maar de situatie in Duitsland en de kennis daarvan in Hoogeveen zelf waren zodanig (getuige de suïcide, de vluchtelingen en de informatie van de 1^e klerk) dat we er zeker van zijn dat beseft werd dat dit geen onschuldige lijst was.

JOODSE LIJSTEN, EEN DOSSIER VOL

Op 17 juli 1940 werden alle namen en adressen nog een keer doorgegeven, toen aan de Duitse Sicherheitspolizei in Assen¹⁴. Het ging om een verzoek om informatie waarbij heel Hoogeveen zo'n beetje in kaart gebracht moest worden. Alle bedrijven, hum omzet, alle politieke partijen, verenigingen, bonden, alles wat Hoogeveen in huis had (inclusief de namen en de adressen van de daarbij horende contactpersonen) ook die van de politiemannen. De lijst met Joden werd in drievoud toegevoegd. Als enige. Daar was bijzondere belangstelling voor aan Duitse zijde.

Na deze Joodse lijst volgden de andere. Lijst op lijst. Iedere keer weer kwam de vraag en iedere keer weer leverde Tjalma's administratie. Lijsten voor werkkampen, hoe-

veel mannen, hoeveel vrouwen van Joodse afkomst wonen er nog? Een opdeling in straten, het ging maar door. En alles werd netjes geregistreerd voor het eigen archief. Lion Tokkie heeft in tal van gemeenten onderzoek gedaan naar het wegvoeren van de Joodse gemeenschappen en nergens zo'n complete, uitgebreide collectie documenten aangetroffen als toen hem het dossier uit Hoogeveen onder ogen kwam. We zijn in den lande bijzonder om de toenmalige medewerking op het gemeentehuis. Pijnlijk en schokkend is ook het dossier over de Joodse school op Hoogeveen. Er zijn op dat moment in Hoogeveen maar drie scholen met Joodse kinderen. Vanuit de gemeente organiseert men een nieuwe Joodse school, maar voor de verbouwingen van panden kunnen plaatsvinden, is de gemeenschap al afgevoerd. Vooraf geïsoleerd door het gemeentebestuur. Nee, men wist niet vooraf hoe of wat, maar men was een gewillig werktuig in verkeerde handen. En daarmee een lichtend voorbeeld voor ons voor vandaag? We zullen het dossier over de school openslaan.

We verdiepen ons daarna in het belangrijkste dossier, waar het gaat om de Jodenvervolging op het Hoogeveen. We stoppen op het moment dat de deportatie plaats zou vinden. Vervolgens verdiepen we ons in de politie van Hoogeveen, één van de hoofdrolspelers van die deportatie. De politie was tevens de instantie die de anti-Joodse maatregelen diende te handhaven. Dan het moment zelf. Wie deed wat en had contact met wie? En iedere keer speelt de vraag erin door: wat was de rol van Tjalma in deze? Hier en daar zal wat informatie dubbel zijn vermeld, omdat het ene hoofdstuk de diepte in gaat en het andere hoofdstuk een hoofdlijn probeert weer te geven.

De Joodse school aan de Schutstraat, achter de woning van Rabbi Philipson.

GESNEUVELD BIJ DE GREB

JAN KOOPS EN SIMON POLAK

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2023 albertmetselaar@home.nl

Als we onderzoek doen naar onze soldaten in de meidagen van 1940, komen we er al snel achter dat de hoeveelheid kennis over hen nogal verschillend is. Van sommigen is al heel wat opgetekend in de tijd dat de dienstkameraden nog leefden, van anderen is dat niet gebeurd. Wat in de archieven is vastgelegd, is mooi voor een indruk, maar je zou graag meer willen weten. En soms kom je ook voor verrassingen te staan. Jan Koops en Simon Cohen, twee jongemannen die elkaar in Hoogeveen niet direct voor de voeten zouden lopen. Het lot bracht hen bij elkaar in Arnhem en op de Grebbeberg. Ze woonden onder één dak. Ze konden goed met elkaar opschieten. Kameraden tot het eind.

JAN KOOPS

Jan Koops werd geboren op 24 januari 1908 in de gemeente Ruinen, als zoon van Reinder Koops en Arendina Lowijs. Zijn vader was arbeider en ze woonden aan de Pesserdijk. Officieel aan de kant die bij de gemeente Ruinen hoorde, maar feitelijk was de hele dijk en het omliggende gebied aangewezen op Hoogeveen, zowel kerkelijk als voor de schoolgang. Het was die avond van de 24^e al 11 uur toen Jan was geboren. Ze waren Gereformeerd. Per 3 mei 1930 stond het gezin ingeschreven in de gemeente Hoogeveen, wonend op het adres Achterom 9. Het pand is afgebro-

ken in december 1967. Het terrein is opgenomen in een industriegebied. De woning is terug te halen via het kadaster als perceel B 3358, eigenaar Reinder Koops. Ze waren inmiddels al met een flink gezin: Hendrik Jan (1897), Albert (1900), Hendrikje (1902), Arendina Hillegonda (1904), Jan (1908), Reinder (1912), Trientien (1915), Egbert (1918) en Arendina (1920). Hun woning viel onder Nieuweroord.

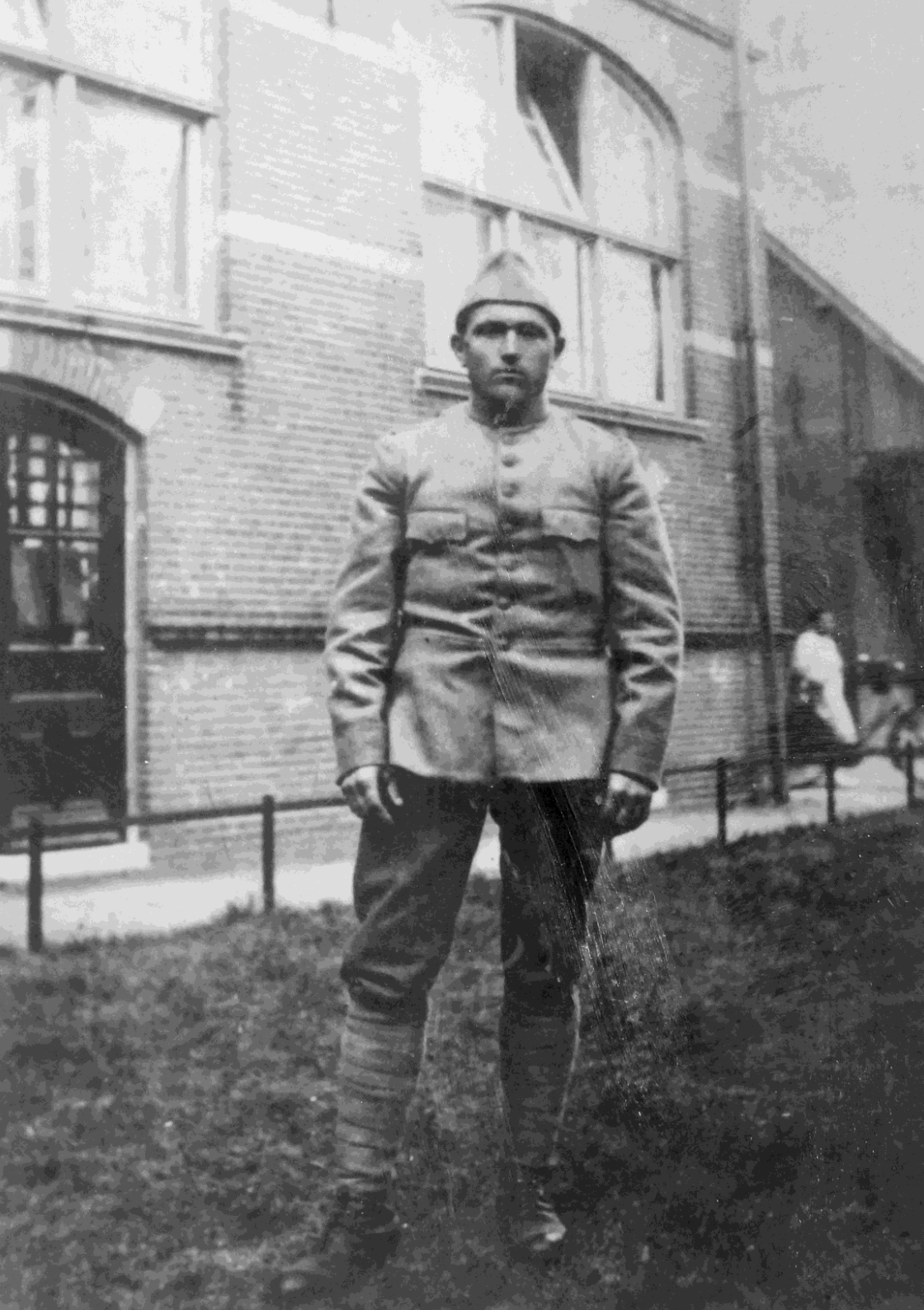
Jan groeide op in een landbouwers en veehoudersgezin. Dat betekende: meewerken zo snel dat kon. Met genoeg zonen op de boerderij ging je buiten de deur aan het werk. In 1939 was Reinder machinist, Arendina fabrieksarbeidster, Johannes nog de jong om officieel te werken maar hielp thuis mee, Egbert invalide, en Jan? Jan was pakhuis knecht bij de Nederlandse Kunstmesthandel. Hij verdiende gemiddeld f 15,- in de week. Al het geld werd afgestaan aan de portemonnee van de ouders, zoals gebruikelijk. Je kreeg wat zakgeld, zo ging het toen, ook voor een zoon van 31. Zo overleefde je het samen. Tenzij je in ondertrouw was, dan kon je namelijk wel zelf geld houden, dan spaarde je voor de uitzet en de inrichting van de woning. Jan was verloofd met Margje Benning. Misschien was het onder andere omstandigheden in 1939 of 1940 wel tot trouwen gekomen. Margje Benning (geb. 24-2-1913), de dochter van Frederik Benning en Femmigje Benning.

Geboren in 1908, viel Jan Koops onder de lichte 1928, vanuit de gemeente Ruinen. Na de diensttijd ging het werk gewoon door. We waren in de Eerste Wereldoorlog neutraal, we zouden in alle internationale spanningen ook wel niet in oorlog komen. 28 augustus 1939, algehele mobilisatie. Jan moet weer onder de wapenen. Hij is onderdeel van het 1-II-19RI. Dezelfde compagnie waar ook Jan Kelly (Krakeel 40) deel van uitmaakte. Jan Kelly vertelde in de jaren '80-'90 uitvoerig over wat de manschappen mee hadden gemaakt. Niet van iedere soldaat uit de gemeente Hoogeveen weten we van in welke compagnie hij zat, maar er zaten er nogal wat bij het 19 RI. Volgens wat we hoorden van andere soldaten, was de periode vooraf bij de Grebbeberg en de dorpen in de omgeving, een mooie tijd. De bevolking had 'koffiehuisjes' voor ze en zo kwamen ze gezellig onder de mensen, in de weekenden dat ze niet met verlof mochten. Vaak woonden ze ook 'gewoon' bij burgers. De familie Van den Born-Hillenaar, Nude 32, bij Wageningen, kreeg zeker 5 soldaten ingekwartierd: Een Benak uit Ruinerwold, een zekere Drogts, een zekere Kok en Jan Koops en Simon Polak uit Hoogeveen. Ze kwamen in bij Evert van den Born en Susanna Hendrina Hillenaar, gehuwd op 15 augustus 1913. Oftewel, het had niet zoveel gescheeld of ze hadden de ouders kunnen zijn van de 'jongens'.

SIMON POLAK

Per 14 mei 1904 kwam koopman in manufacturen Salomo Polak in Hoogeveen wonen. Hij was geboren in Sleen. De 13^e mei was zijn broer Harmannus Polak al vanuit Sleen in het pand komen wonen. Ze startten samen een manufacturenzaak. Harmannus trouwde en ging naar Grote Kerkstraat 12. Salomo trouwde in 1905 te Haren met Klara Nathans. Het echtpaar kreeg vier kinderen, drie dochters en een zoon. Oudste dochter Bettje (Betty) trouwde op zondag 14 april 1929 (choepa) met godsdienstleraar en de latere oppervoorzanger Herman Isidor de Lieme uit 's Hertogenbosch. Per 8 mei 1929 werd ze naar die plaats overgeschreven. Betsy Aaltje Polak en Carolina Bertha Polak waren van een tweeling. Bep (Betsy Aaltje) werd winkelfuffrouw in de manufacturenzaak van haar vader. Lineke (Carolina Bertha) stierf op 12-jarige leeftijd.

Hierna: Jan Koops, voluit, en Simon Polak

Simon, roepnaam 'Siem', was geboren op 3 juni 1912 te Hoogeveen, in de 'streek de Huizen', nu de Hoofdstraat, op nummer A 161, nu Hoofdstraat 55. Hij volgde net als de andere Joodse kinderen lager onderwijs op een openbare lagere school, en tussentijds Joodse les in het Joodse schooltje. Simon kwam ook in de winkel van pa te werken, Hoofdstraat 57. Daar werkten ze en daar was hun voorraad stoffen en andere handel. Nu is het hele pand Hoofdstraat 55 maar in de dagen van de familie Polak was de winkel, onderin het pand, nummer 57 en de woning erboven 55.

Op 1 augustus 1931 publiceerde de Provinciale Drentsche en Asser Courant de lijst met ingelote soldaten van de lichte 1932. Van de 154 personen van het geboortjaar 1912 waren er 28 ongeschikt verklaard en 49 moesten er opkomen. Daaronder was ook Simon. De rest was buitengewoon dienstplichtig. In bijzondere gevallen konden ze alsnog worden opgeroepen. Na zijn dienstitijd keerde hij terug bij pa in de winkel.

Vader Salomo was een actief lid van de Hoogeveense samenleving. Hij werd raadslid. Simon Polak, dokter Piet Kooiman en J.Koning waren drie leden van de ODK, de Onafhankelijke Democraten, een lokale partij, en als zodanig gekozen bij de verkiezingen van 14 juni 1939. Dokter Kooiman was lijsttrekker. Salomo Polak was eerder voor de partij verkozen in juni 1935. Hij en dokter Kooiman stemden in april 1938 tegen het ontwerp van het huidige Raadhuis. Het was een pand van 300 jaar terug en ze zagen liever een nieuw en modern ontwerp. Salomo was ook lid van het bestuur van het Groene Kruis en werd in februari 1934 van daaruit benoemd tot lid van de TBC-Commissie. Vader Polak toonde zich in de discussies in de Raad een mens die midden in de wereld van toen stond. We weten niet wat er in huis werd besproken, maar het is voorstelbaar dat alle leed en alle nieuws over de Joodse bevolking van nazi-Duitsland thuis ter tafel kwam. Toen Siem op de Grebbeberg stond wist hij dan ook wat nazi's betekenden.

Op 23 december 1939 gaf H.Bouwmeester Rzn, waarnemend directeur van Sociale Zaken van Hoogeveen, het positieve advies voor zakenverlof voor Siem. Burge-meester Tjalma steunde dit en het advies werd bekrachtigd op 29 december. Op 20 maart 1940 gaf Toebe, directeur van Sociale Zaken van Hoogeveen, het positieve advies voor opnieuw een zakenverlof, groot drie dagen. Reden voor beide verloven: vader mocht op doktersadvies niet de gehele dag in de zaak werkzaam zijn. Hij was sukkelende en mocht niet lang staan. Siem werkte ook in de manufacturenzaak en hoofdzakelijk in de winkel zelf. Hij was dus nodig, om de zieke vader te ondersteunen, anders moest de winkel dicht, en zijn zakenverlof was daardoor noodzakelijk. Enkele malen was Siem zo wat langer thuis dan normaal, want een gewoon weekendverlof was zo om, met al dat reizen erbij. De reacties op de verlofafspraken lieten tussen de stukken van gemobiliseerde militairen bij de gemeente Hoogeveen.

MOBILISATIE EN KRIJGSVERRICHTINGEN 19 RI

In de vele gesprekken die ik in de jaren '80 en '90 hield met de laatste veteranen van het 19 RI uit Hoogeveen, kreeg ik goed beeld van de mobilisatiemaanden en de dagen van mei 1940. Als we Jan Kelly en Piet Uiterwijk Winkel horen vertellen, als we hun relaas nu weer doorlezen, komen we ook dicht bij de ervaringen van Jan Koops en Simon Polak. Dan is er dat ene alarm. Zal het weer goed aflopen, of is het nu echt mis? Zowel de soldaten van de zware mitrailleurs als secties van het 1-2-19 RI, waar Jan Koops en Simon Polak onder vielen, waren in perioden van grote spanning verdeeld over de lokalen van de Wilhelminaschool te Rhenen, vlak achter

De manufacturenzaak van de familie Polak in de Hoofdstraat.

de stellingen. Iedere sectie nam een schoollokaal in beslag, dat vol was gezet met dubbele kribben. Daar sliepen Simon Polak en Jan Koops toen ook. Daarop gingen ze de loopgraven in. Tijdens de oorlogsdagen zouden ze de loopgraven niet meer verlaten. Het was daar eten, slapen en schieten. Zolang het duurde. De vijand viel aan op vrijdag 10 mei 1940, net voor de Pinksteren. De familie Van den Born en andere Wageningse gezinnen werden geëvacueerd. Per Rijnaak kwamen ze aan in Streefkerk. Wageningen was ontvolkt. De vijand was op komst.

Hoe lang zouden de Grens Bataljons de vijand op kunnen houden? Op zaterdag de 11^e begon de Slag om de Grebbeberg. De Duitsers bestookten Rhenen en omgeving met granaatvuur. Jan Koops viel onder de eerste gewonden. Het was dit granaatvuur van de 11^e dat hem uiteindelijk zou doden. Andere doden van zijn compagnie waren Dirk van der Graaf (knecht te Nieuwlande, wonend Zuidwolde) en Simon Polak (Hoofdstraat, Hoogeveen). Jan Knegt, ook gesneuveld, zat in de mitrailleurcompagnie, horend bij het II-19 RI. Wat gebeurde er precies?

DE DOOD VAN JAN KOOPS

Op 18 juni 1940 schreef Harm Buiten onder meer: *“Wil u dan ook schrijven, ik, Harm Buiten, dat u broer Jan Koops zaterdagavond (= 11 mei) voor Pinksteren is getroffen door een granaat en wel in de zij. Hij is weggedragen door twee soldaten, maar als hij in dat ondergronds hospitaal in Rhenen is terecht gekomen, dat weet ik niet. Volgens het bericht van het overlijden van hem zou je het wel zeggen. (...) Volgens een ooggetuige heeft hij niet geleden, dan zou het kort geweest zijn. Dus de datum dat begrijpt u wel, speelt hier geen rol meer, want door de overvolle handen van de dokters raken ze in de war. Zo u weet rust hij op het soldaten kerkhof in Rhenen, tenminste volgens onze mening zijn daar alle slachtoffers ter ruste gelegd. Hij ruste in Vrede.”* De post kwam bij de familie Koops, en helaas, geen duidelijkheid.

De dokters waren echter beter in de boekhouding dan Harm Buiten verwachtte. Op de 23^e juni werd aan het gemeentebestuur van Hoogeveen geschreven dat een reserveofficier 1^e klasse in een dagtekening van 12 mei 1940 over Jan vermeldde: *“Vrij ernstige verwonding”*. Op de 14^e mei werd genoteerd dat de dienstplichtige Jan Koops de 13^e mei 1940 was overleden op de hoofdverbandplaats van het 2^e Legercorps, oftewel in het militair noodhospitaal te Driebergen. Deze info was de familie al meegedeeld in antwoord op brieven van 29 mei en 5 juni. Kortom, tussen de verwonding en de dood zat een dag van ernstig lijden. Jan was bij kennis en had aanvankelijk niet in de gaten hoe ernstig het met hem was. We weten dit door een brief van hospitaalsoldaat onderwijzer J.S. van Otten, Dahliastraat 14 te Deventer. Het zou januari 1941 worden voor deze informatie bij de familie kwam. Tussentijds bleef de familie zoeken en schrijven naar informatie over spullen, graf en omstandigheden rondom de dood van Jan. Uit de brief van januari 1941 van de hospik:

“Op Zaterdag 11 mei reeds vroeg in de morgen, kreeg ik order met enige van mijn hospitaalsoldaten een gewonde op te halen. Die lag bij de commandopost van 1-II-19 RI. Het was onze eerste gewonde, tenminste, die in de strijd verwond was. Toen we op de aangegeven plaats aankwamen, bleek het dat de gewonde uw broer Jan was, die ik goed kende. Hij was door een granaatscherf getroffen, tenminste, zo werd ons medegedeeld, en was goed bij kennis. Ik heb hem gesproken en steeds bleef hij goed bij zijn positieven. Hij was gewond in de linkerborst. De scherf had een wonde gemaakt ten grootte van een cent, en, naar wij konden aannemen, vrij ernstig zijn

inwendige organen beschadigd. Hij was reeds verbonden toen wij kwamen en ik vond het toen verstandiger hem direct naar de verbandplaats te vervoeren. Na een kleine 10 minuten waren we hier aangekomen. Dr. Sekhuis heeft hem een steriel verband aangelegd. Hij was nog steeds goed bij kennis. Enige tijd daarna is hij per auto vervoerd naar de hoofdverbandplaats te Driebergen. Daarna hebben we niets meer van hem gehoord. Mijns inziens echter had hij een zware dobber om er bovenop te komen. Gelukkig kon hij de pijn goed verdragen, want daar heb ik hem onmiddellijk naar gevraagd.”

Jan werd dus niet getroffen op zaterdagavond. Hij werd getroffen bij het begin van de strijd, vroeg in de morgen van zaterdag de 11e mei. Hij was één van de eerste gewonden van de Grebbeberg. Een tweede brief van meester Van Otten was van februari 1941 en ging wat nader in op de situatie rondom het overlijden van Jan Koops. De vraag was min of meer of er een soort testamentaire uitspraak van Jan was, een wens rondom zijn overlijden of de situatie na zijn dood:

“Betreffende eventuele wensen van uw overleden broer kan ik u mededelen, dat hij tijdens het vervoer naar de hulpverbandplaats en gedurende de tijd dat hij hier was, alvorens hij werd vervoerd naar de hoofdverbandplaats te Driebergen, geen enkele wens of verzoek heeft kenbaar gemaakt. Wel was er de veldprediker ds. Onnes, die op een voortreffelijke manier zijn taak als geestelijke heeft vervuld. De oorzaak, dat uw broer geen wens of een ander verzoek heeft gedaan, ligt mijns inziens in het feit dat hij zich betrekkelijk goed gevoelde en de ernst van zijn toestand nog niet heeft ingezien, tenminste, toen hij nog bij ons was. Wat hij eventueel nog in de hoofdverbandplaats heeft gevraagd, daarover kan ik U tot mijn grote spijt niets mededelen. En wat zijn leven gedurende de mobilisatietijd betrof, daarover kan ik gelukkig niets dan goeds zeggen. Hij was altijd rustig en correct en voor allen een goed kameraad!”

Meester J.S. van Otten heette voluit Johannes Suardus van Otten. Hij was geboren te Voorst, gehuwd met Egberdina Jansen, en overleed op 22 maart 1951 te Deventer. De hospitaalsoldaat werd maar 46 jaar oud.

DE DOOD VAN SIMON POLAK

Wat gebeurde er met Simon Polak? Via de familie Van den Born is deze versie naar voren gekomen: *“Op 14 mei capituleerde Nederland en op 17 mei keerden zij (de familie Van den Born) terug naar Wageningen. Enige weken later kwam er een brief van Benak, waarin hij mededeelde dat Koops en hij de oorlogsellende goed waren doorgekomen, maar dat Siem Polak helaas op 13 mei was gesneuveld. Kort daarop kwamen Benak en Koops op bezoek om mijn grootouders te bedanken voor de genoten gastvrijheid en de goede zorgen. Als dank brachten zij, mede namens Siem, een prachtige vaas mee. Tevens kwam toen ook het einde van Siem (Simon) Polak, die Joods was, ter sprake. Op een moment dat zij door de Duitsers hevig werden beschoten was hij plotseling stapelgek geworden. Hoewel men had geprobeerd hem in bedwang te houden, zag hij toch kans, door slaan en schoppen, zich los te rukken en uit de loopgraaf te klimmen. Dit is hem noodlottig geworden.”*

De tekst is van een kleinzoon van het gastgezin, lezen we, en is aantoonbaar op meerdere punten onjuist. Jan Koops kon niet langskomen, Jan was dood. De soldaten die enige weken later dankbaar voor de goede zorg langs kwamen, wisten nog niets van de dood van Siem Polak, want zelfs de ouders en het Rode Kruis wist dit nog niet eerder dan in augustus. Ze konden het dus ook niet vertellen aan de familie Van der Born. Als het waar was geweest dat Siem de loopgraaf uit was gelopen,

en daardoor sneuvelde, dan had men zijn lichaam direct na de capitulatie gevonden. Probleem was nu juist dat Siem vermist was. Ook de familie Van den Born wist niet wat er met Siem was gebeurd, blijkt uit brieven van hun hand bewaard door de erven Koops en in deze studie geciteerd. De kleinzoon had het tevens over drie in-gekwartierden. De brieven van de familie hadden het over meer personen. Deze versie zou je in feite kunnen negeren, maar hij is gepubliceerd, en dan blijft een visie als een echo doorlopend terugkomen, zodat je hem niet kunt negeren.

Wat is er dan wel gebeurd? Deels komt het overeen met wat we hiervoor lazen. Er is echter een ander eind. Jan Kelly maakte de gevechten op de Grebbeberg van begin tot eind mee. De dood van Simon Polak, iemand van zijn compagnie, hij was dicht op de feiten. Als Jood was Simon doodsbang voor de Nazi's. De oprukkende troepen en het dodelijke vuur maakten hem totaal overstuur. Hij was inderdaad niet meer hanteerbaar, niet meer in bedwang te houden, zo overstuur was hij. In de linie waren tussen de loopgraven bunkertjes gebouwd. Tijdens de gevechten werd Simon opgesloten in een bunkertje. Hij kon geen kant meer op. Ook niet toen het bevel tot terugtrekken werd gegeven. De soldaten trokken verder de berg over. De Duitse troepen veroverden hun linie en de daarin gebouwde bunkertjes. Er werden granaten gegooid in het bunkertje waar Simon zat opgesloten. Jan Kelly en zijn kameraden praatten er later over na, met diepe schaamte. Ze waren Simon vergeten. Ze hadden hem in de steek gelaten. Hij had geen schijn van kans. Hadden ze anders gekund? Weer een vraag zonder antwoord. Maar hoe moet je een totaal ontredderd persoon meenemen bij het 'terugtrekken' c.q. op de vlucht? En toen? De informatie over de granaten in het bunkertje is pas achteraf bekend geworden. Jan Kelly en de anderen van de compagnie wisten niet meer dan hun vlucht en het achterblijven van Simon. Officieel was hij enige maanden vermist.

DE ZOEKTOCHT VAN ALBERT KOOPS NAAR ZIJN BROER JAN

Op 3 juni 1940 ontving de familie een koffer met kleren, die nog stond bij de familie Van den Born in Wageningen. Niet ontvangen: het zakboekje, een penning, een horloge en een portemonnee. Van broer Albert Koops, Wolfsbosstraat 80 (later hernummerd tot Langedijk 18), is een brief bekend van 29 juni 1940 aan de familie Van den Born, waarin hij nadere informatie vroeg. Hij vroeg naar de spullen die niet teruggekeerd waren. En waar was de verbandplaats, was dat nu Rhenen, hospitaal Koerheuvel, of was Jan naar Utrecht vervoerd? Albert had ook geschreven naar het Nederlandse Rode Kruis. De Chef van de 1^e afdeling kon sommige bezittingen afgeven, maar het zakboekje en de penning konden niet uitgereikt worden. De penning, dat zal het identificatieplaatje zijn geweest. Via het Rode Kruis ontving de familie slechts een doosje sigaren, een kaart en een brief. Die had Jan blijkbaar bij zich, toen hij stierf.

C. van den Born uit Nude, bij Wageningen, deed zijn best om aan meer informatie te komen. Hij kwam er op 2 juli echter achter dat de contactpersonen van al de compagnies en dat van het 19 RI toen allemaal al weg waren. *"Maar ik heb het toch niet opgegeven. Ik denk maar vol houden, daar is het te veel een goede jongen voor geweest. Nu stuur ik U de oude brief terug en daar staat het adres op waar U zich verder moet voegen. Nu kan U schrijven dat rode adres en die 2 blauwe adressen. Die andere ben ik al geweest. Op de Grebbe ligt hij niet begraven, dat hebben wij gisteren na gekeken. Die majoor begreep er ook niets van. Het is te hopen dat U gauw bericht krijgt. U moet maar direct schrijven, dan weet u tenminste hoe of wat. Wat de penning en boekje aangaat, krijgt U misschien nog wel en zijn bezittingen*

misschien ook nog wel. Ik kan begrijpen dat het vreselijk is dat onzekere. Het kwartier Van den Born is niet gelukkig geweest. Drogt ligt in Utrecht. Die was op dat moment blind maar knapt al aardig op. Benak had een schotwond. Siem Polak ook uit Hoogeveen wegen wij ook nog niks van. Alleen Kok is er goed afgekomen. Het is anders vreselijk en waar is het goed voor geweest. Als u onze kant uit moest komen, kom maar gerust aan hoor. U kan bij ons wel slapen, al is de boel beschoten geweest. Ik hoop dat U gauw bericht terug moogt hebben. Als U soms wat van Polak moest horen, schrijft U ons dan eens terug en van Jan ook.”

In een brief van 3 juli 1940 aan Albert Koops, Wolfsbosstraat 80, komt in een brief van het Rode Kruis de lang verwachte duidelijkheid over de plaats waar Jan is begraven: Op de begraafplaats Driebergen-Rijssenburg, en wel op 15 mei 1940. De volgende vraag: kunnen we hem laten overbrengen, oftewel elders herbegraven? Een uitvoerige brief van 23 september 1940 van dhr. Strijland, opzichter van de begraafplaats, wordt uiteen gezet waarom dat niet kan, zonder in details te treden. *“De burgemeester heeft gezegd dat door hem in 't algemeen geen vergunning tot opgraven van de hier begraven militairen meer kan gegeven worden. Zou de familie Koops nu zeer bijzonder op overplaatsing gesteld zijn en daarvoor misschien nog een of andere reden kunnen aanvoeren, laat men zich dan persoonlijk en spoedig tot de burgemeester wenden met een verzoek daartoe. Maar zoals gezegd, schijnt overplaatsing of vervoer thans niet toegestaan te worden....”*

De brief zegt meer en probeert de familie troost te bieden door informatie over zorgvuldige inrichting, herdenking en onderhoud. Ik heb meer van deze situaties gezien in andere dossiers, met meer uitleg. Concreet: het lichaam is de eerste dagen, weken, goed vervoerbaar, maar daarna in dusdanige staat van ontbinding, dat vervoer kostbaarder is geworden door diverse hygiënische maatregelen. Wat betreft die ‘een of andere reden’: Wanneer Jan Joods was geweest en naar een Joodse begraafplaats zou moeten worden overgebracht, dan zou men dat mogelijk doen. In dit geval was een gemeentelijke begraafplaats met goede grafzorg onder de gegeven omstandigheden genoeg. Jan Koops rustte bij enkele andere militairen. Acht man, te weten: een officier, een wachtmeester, een korporaal en 5 soldaten. Overbrengen had enige jaren later wel gekund, als het stoffelijk overschot geen weke delen meer kende. De familie had zich toen echter al geschikt in de situatie.

Het trieste is ook dat overbrengen in mei of begin juni 1940 ook nog had gekund. De onduidelijkheid over zijn lot had deze tijd laten verstrijken. Maar wonderlijk genoeg meldt dhr. Strijland in een brief van 25 juni 1941 dat de volgorde van de graven iets veranderd is, *“doordat er enkelen opgegraven zijn, en de overige zeven toen zijn opgeschoven”*. In de vorige brief die we citeerden, waarin gesteld werd dat er geen toestemming voor opgraven en herbegraven gegeven zou worden, was nog sprake van acht militairen. Hier werd duidelijk gemeten met twee maten. Als je dan toch begint met opgraven, waarom dan Jan Koops niet? In de brief van de 25^e juni 1941 werd tevens aangegeven dat Jan begraven was naast Huzaar Baron Carel De Vos van Steenwijk en Hendrik. van Veelen van het 2-1-8 RI. Tevens werd het gedenkteken beschreven, een bronzen beeld met als tekst *“Den Vaderland getrouwe blijf ik tot in den dood.”*

Er ligt ook een apart briefje van het Rode Kruis van 30 augustus 1940 tussen de familiestukken. De Chef der 1^e Afdeling van het Informatie-Bureau van het Nederlandse Rode Kruis schrijft aan mevrouw A. Koops dat hij tot zijn spijt moet mededelen dat hij *‘tot op heden’* geen goederen ten name van *‘Uw echtgenoot, de dienst-*

plichtige Jan Koops' aan zijn bureau heeft ontvangen. Hij wist dus totaal niet over wie hij het had en met wie hij schreef. Andere briefjes geven een beeld van de veel te lange zoektocht, want iedere week onzekerheid was pijn, of van het doorverwijzen. Je bleef proberen. Uiteindelijk kreeg de familie Koops een bedrag van 20 gulden uitgekeerd voor de spullen, die niet terugkwamen. Dat is een nette afhandeling, maar het ging niet over de kosten. Je was iets kwijt wat een dierbare herinnering zou kunnen zijn aan een zoon, je vriend, je broer. Er werd nog wat regelgeving naar de familie gestuurd over vergoedingen van een bezoek aan zijn graf, mits je in de goedkoopste treinklasse reiste. Eén brief geeft vooral blijk van betrokkenheid:

DE BRIEF VAN WOENSDAG 23 OKTOBER 1940 AAN DE FAMILIE KOOPS

"Beste familie Koops

Wij hebben Uw brief ontvangen met de foto van Jan. Wij zijn er erg mee ingenomen. Hij staat al in een lijstje en heeft de plaats in de kamer. Ik dacht wel dat ik er een krijgen zou. Het is zo jammer dat het zo is afgelopen met Jan en Siem. Het waren zulke beste kerels en konden zo goed samen. Maar een mens moet er in berusten, daar het moeilijk genoeg is voor degene die het treft. Op de Grebbe is het kerkhof helemaal vol, zo'n hoop zijn er nog bij gekomen. Allemaal Duitsers.

U schreef nog over Jan, nadat hij gewond is geraakt. Ja, daar zal u niet veel nieuws meer over kunnen krijgen. Als U eens schreef naar Oudewater welke Dokter hem geholpen heeft, die weet het allicht. Stond het adres niet op die brief van die dokter? Ik kan het niet meer herinneren. De brief heeft U zeker niet meer, die ik U terug heb gestuurd. De meeste jongens die gesneuveld zijn, zijn hun boeltje kwijt. Of het gestolen wordt of zijn het verliezen, weet ik niet. Het mensdom is zo laag, ze ontzien geen dode. Ik weet ook niet of de familie Polak het horloge terug heeft. Wel de ring, dat schreef Siem zijn vader. Treurig hè. Zo u weet zijn Kok en Bennen bij ons geweest. Zondagsmorgens kwam Drogts onverwacht, dus dat was erg leuk, en bleef ook tot maandagmiddag. Hij kan nu weer zien tenminste rechtuit. Opzij ziet hij niets.

We waren van plan volgend jaar naar Benak toe te gaan, als het niet zo'n nare tijd meer is, en dan komen wij ook U eens bezoeken, en de familie Polak. Verleden zijn 7 bommen dicht bij ons gevallen. Wat zijn wij geschrokken en ik was nog nooit zo gauw mijn bed uit geweest. Nergens is men meer veilig. Nu beste mensen, groet U ook Uw Vader en Moeder van ons en het is te hopen dat hun de kracht gegeven wordt het leed te dragen. Als u soms deze kant op moest komen, het zij het graf te bezoeken van Jan, kan U gerust hier slapen hoor. Nu eindig ik maar en nogmaals bedankt voor de foto. Groet ook de verloofde van Jan van ons en hartelijk gegroet van ons beidjes. Dag.

Brief van C v/d Born Nude 32 Wageningen"

De persoonsnaam 'Bennen' is waarschijnlijk een verschrijving van 'Benak', die verderop in de brief ook wordt genoemd. Men wees op het bestellen van doden. Helaas dat gebeurde, het werd meer vernomen in de herinneringen van de veteranen van de Grebbeberg en in wat ik hoorde van nabestaanden.

SIMON POLAK

Maandenlang onzekerheid, spanning, was Simon dood? Was hij als krijgsgevangene weggevoerd naar Duitsland? Was hij gewond, lag hij ergens in een ziekenhuis? Dat was de situatie van de familie Polak. Als hij echt uit de loopgraaf gevlucht was

en was doodgeschoten, dan was er direct duidelijkheid geweest van de ooggetuigen. Wat weten we van Siem uit de rapporten van de Grebbeberg? Het lichaam van Simon Polak werd gevonden op 17 mei 1940 in de stelling van het 3-II-8 RI, ten noordwesten van de roggeakker waar hij begraven zou worden, het huidige ereveld. Hij werd als onbekende soldaat ter aarde besteld. Een gevonden ring maakte duidelijk dat hij dood moest zijn. Was de ring van het lichaam verwijderd, zonder de juiste registratie van de herkomst? Of..... nog erger.... Was de ring los van het lichaam gevonden en wist men niet welke ring/vinger bij wat hoorde?

De familie Polak kreeg duidelijkheid op 8 augustus 1940. *“Heden ontvingen wij de treurige tijding dat onze lieve zoon, broeder, kleinzoon, zwager en neef Simon Polak is gesneuveld. Uit aller naam: S.Polak.”* De advertentie, in de Hoogeveensche Courant van 10 augustus 1940, ging vergezeld van een artikeltje: *“Door het Informatiebureau van het Rode Kruis te Den Haag is een lijst gepubliceerd van ringen met inscripties die toebehoord hebben aan onbekende gesneuvelde militairen. Hierbij was ook een ring met de inscriptie S.P. De familie Polak verkeerde nog altijd in hoop en vrees over het lot van hun zoon Simon, waarvan ze sinds de oorlog niets meer hadden gehoord. Bij informatie bleek dat inderdaad deze ring afkomstig was van hun zoon, zodat door het Rode Kruis nadere inlichtingen konden worden gegeven. Het bleek toen dat Simon op de Grebbeberg zijn leven voor het Vaderland heeft gegeven.....”*

Overigens was Simon Polak niet de laatste vermiste Hoogevener. De familie van Cornelis 'Cees' Moeke kreeg pas duidelijkheid in december 1940. Hij was bij de marine en was overgestoken naar Engeland. Uiteindelijk is men er echter wel uit gekomen. Simon werd geïdentificeerd op 15 april 1941. Tussentijd werd ook het lot van de familie bezegeld. Omdat Joodse raadsleden uit hun functie ontheven moesten worden, werd vader Salomo Polak al vrij snel na de komst van de Duitsers terzijde geschoven. Uiteindelijk moest ook de winkel op last van de bezetter gesloten worden. Joods bezit werd onteigend. Er is niet één protest bekend van andere raadsleden. Men schikte zich in het besluit van de bezetter. Daarnaast bleef men ook in de oorlog politiek verdeeld. De ARP en de CHU kwamen tot verzet, samen, de SDAP in eigen kring, er waren soms samenwerkingsmomenten, maar we kennen geen getuigen of verklaringen waarin ook sprake is van samenwerking met Simon Polak. De politiek maakte geen illegaal front. De Nederlandse overheid en het politieapparaat werkte mee met het wegvoeren van de Joodse bevolking. Simons ouders, zussen en zwager werden vermoord.

HET LEVEN GING (NIET) VERDER

Zo eindigde de familielijn van de Polaks in Hoogeveen. De gebroeders Salomo en Harmannus werden met hun huishoudens uitgemoord. Voor zover de familie in de gemeente Hoogeveen woonde, zijn ze vermeld op het Joodse monument aan de Zuiderweg. Simon's vriendenking? En was er een meisje met een bijzondere plek voor hem? We weten het niet. De familie Koops pakte het leven op. De familie heeft deels een plekje in herinnering vrijgehouden voor Jan. Maar hoe gaat het? Na meer dan 80 jaar is er weinig meer wat verteld kan worden. Deze levensschetsen willen Jan en Simon beiden op papier in herinnering houden. Jan's vriendin ging ook verder. Margje Benning trouwde op 24 maart 1944 met landbouwer Geert Kerssies.

(De brieven van Albert Koops zijn bewaard via diens zoon Reinder. Huidige verblijfplaats onbekend, kopieën o.a. in het digitale archief van de auteur. Diverse rapporten zijn gepubliceerd op de website www.grebbeberg.nl.)

BURGEMEESTER TJALMA

EN DE JOODSE SCHOOL VAN HOOGEVEEN

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Voor de nazi's stond het al vroeg vast dat ook de Joodse gemeenschap van Nederland afgevoerd zou moeten worden. Om dat rustig te kunnen doen, moest de gemeenschap volledig geïsoleerd worden van de rest van de bevolking, zodat mensen niet gemist zouden worden. Daarbij hoorde ook het isoleren van de kinderen. Als kinderen niet meer met elkaar naar school zouden gaan, speelden ze minder met elkaar, en waren ze weg voor de niet-Joodse kinderen het door hadden. Dit is de kort door de bocht-weergave van het verhaal. Er werd een satanisch psychologisch spel gespeeld, en de gemeentebesturen zouden daar een rol in krijgen, zonder op de hoogte te zijn van het uiteindelijke doel. Maar men zal op het Raadhuis beseft hebben dat de nazi's niets goeds met de Joden voor hadden.

Secretaris-Generaal Van Dam van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, liet 16 augustus 1941 een brief uitgaan, met als strekking dat alle Joodse kinderen op alle scholen geïnventariseerd dienden te worden. Dit zou moeten leiden tot afzonderlijke schoolgebouwen voor Joodse leerlingen. Waarne- mend burgemeester wethouder Dirk van Dijk pakte dit in Hoogeveen op met de scholen¹⁵. Burgemeester Tjalma was op dat moment afwezig. Hij was gearresteerd.

De openbare lagere school aan de Grote Kerkstraat, op nummer 41, stond onder leiding van meester Houwer, de vader van filmproducent Rob Houwer. Meester Gerrit Anne Houwer kreeg in 1968 een erepenning van de gemeente Hoogeveen voor zijn inzet voor de Hoogeveense samenleving. Zijn betrokkenheid bij het isoleren van de Joodse kinderen zat in de gesloten kast in het archief van de gemeente Hoogeveen, waar niemand tot voor een jaar of 10 geleden bij mocht komen. Waar ook niet meer over gepraat werd, was de negatieve rapportage, verstrekt door Vertrouwensraad der illegaliteit van Hoogeveen, ingekomen 9 juni 1945 bij burgemeester Tjalma¹⁶: *“Toen de Inspecteur van het LO, de NSB'er F.K. Veld, applicatiecursussen instelde in de Duitse taal, heeft de heer Houwer alle mogelijke medewerking verleend. Hij nam zelfs het voorbereidende werk van de inspecteur over, stuurde circulaire rond en organiseerde verschillende cursussen, onder andere te Beilen en Hoogeveen. Aantal cursisten was groot, klaarblijkelijk als gevolg van het suggestieve en actieve optreden van de heer Houwing.”* Zo iets werd samengevat met het woord collaboratie.

Meester Houwer gaf de namen, adressen en geboortedata door van 7 kinderen van de lagere school en 6 kinderen van het Uitgebreid Lager Onderwijs. De geboortejaren liepen van 1922 tot en met 1935. De Hoofdmeester van de openbare lagere school aan de Alteveerstraat had alleen al 12 Joodse leerlingen op het lager onderwijs. De Christelijke scholen en alle openbare scholen in de buitenstreken van de gemeente hadden het makkelijk met de opgave, daar waren geen Joodse kinderen. Op de Volkshuishoud- en Industrieschool zat slechts 1 Joodse leerlinge: Geertruida van Zuiden, nu nog in leven, en beter bekend als Truus Stern-van Zuiden. Er waren ook twee Joodse leerlingen op de Hogere Burger School, nu het Roelof van Echten-College. De laatste twee leerlingen gingen al snel naar een Joodse school in Zwolle.

Wat te doen met de andere kinderen? Het bestuur van Hoogeveen zette zich allereerst in voor een regionale Joodse school voor verschillende gemeenten (Steenwijk, Meppel, Hoogeveen enz.). De Joodse gemeente Hoogeveen had in september 1941

zelf de eerste stappen daartoe al gezet. Alle Joodse kinderen waren van de andere scholen en werden verzameld in het dienstgebouw bij de consistoriekamer aan de Schutstraat. Er waren ook een of meer Joodse leerkrachten. "De vraag rijst echter wie dit betalen moet", aldus de gemeente Hoogeveen. In een latere brief van september 1941 is het wat specifiek. Er is sprake van 25 leerlingen van de openbare lagere scholen en de ULO die les krijgen van een Joodse onderwijzeres, in het bezit van de nodige akten van bekwaamheid, actief in het schoollokaal van de Joodse gemeenschap zelf. Dat schooltje werd voordien ook al gebruikt voor bijles in Joodse aangelegenheden.

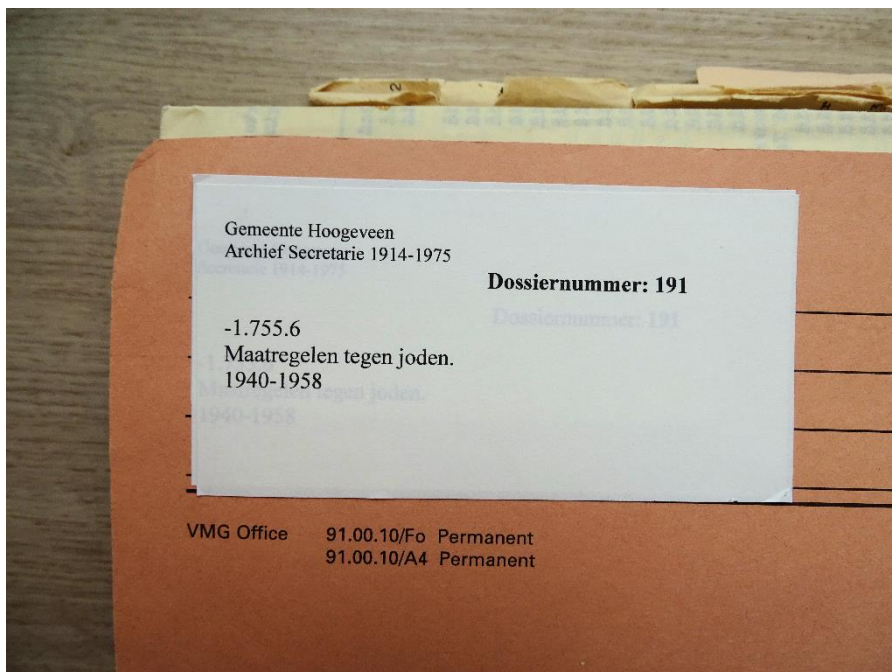
Uiteindelijk kreeg de Joodse school van Hoogeveen geen leerlingen van andere plaatsen. Eén voor één rolden de afwijzende reacties binnen van grote en kleinere gemeente in Drenthe. Sommige Joodse ouders kozen Meppel uit, als ULO voor hun kinderen. Uiteindelijk werden dat 4 Hoogeveense kinderen. Om goed lager onderwijs in Hoogeveen te kunnen geven was een groter gebouw nodig. Er werd een plan gemaakt voor de verbouwing van het pand van de Werklieden Vereniging, nu de HUBO aan de Alteveerstraat. Voor f 4000,- zou dit te regelen zijn. Maar wie zou dat betalen? Inmiddels was de leiding in Hoogeveen overgegaan van de locoburgemeester naar burgemeester Tjalma. Er werd voor gekozen om de verbouwing niet door te laten gaan en maar te blijven in het Joodse schooltje aan de Schutstraat. Dat kon worden verbouwd voor precies de helft van de kosten van het andere gebouw. Een en ander verliep traag, erg traag. Op 3 januari 1942 vroeg Tjalma dan ook aan de Secretaris-Generaal wanneer het Joodse onderwijs formeel onder de gemeente Hoogeveen zou gaan functioneren. Verder wilde hij graag weten of aanstelling van personeel aan de school, in overleg met de Centrale Commissie voor het Joodse onderwijs, op dat moment al kon gebeuren, zonder dat de lokalen aan de gestelde eisen voldeden. Antwoord: bemoeiing begint zo snel er op welke wijze dan ook medewerking wordt verleend, en dat was dus al gebeurd. Wat betreft de inrichting en verbouwing van het lokaal: als de Centrale Commissie een verklaring afgeeft dat men akkoord gaat met de verbouwingen, dan kan het in werking worden gezet. De gemaakte kosten worden later verrekend (aanvankelijk dus gewoon voor de gemeente Hoogeveen!). Uiteindelijk zou het betaald worden door de Joodse Raad. Tussendoor deelde Meppel mee dat bij gebrek aan leerlingen de ULO daar niet kon beginnen.

In een brief van 3 maart 1942 lezen we dat de Centrale Commissie voor het Joodse Onderwijs als tijdelijk hoofd van de Joodse school in Hoogeveen graag zag mevrouw Philipson-Simons. Hoogeveen dacht aan een man, maar de Centrale Commissie had een duidelijke andere voorkeur. Zo werd het eerste vrouwelijke hoofd van een lagere school in Hoogeveen: Selina Simons, gehuwd met Isaac Philips, voorganger van de Joodse gemeente van Hoogeveen, geboren 14 november 1908 te Oosterhesselen als dochter van Jacob Simons en Saartje Soosman. We voegen er aan toe: overleden 5 november 1942, vermoord in Auschwitz, Polen, 33 jaar oud. Mevrouw Philipson-Simons stelde een leerplan op en kreeg dat netjes terug. Indien het haar mogelijk was, moest ze gewoon het leerplan van het Openbare Lagere Onderwijs te Hoogeveen volgen. Als assistente van de school werd Henriëtte Bertha Stern aangesteld. Verbouwingen gingen niet door. De geschiedenis van de school eindigde in de nacht van 2 op 3 oktober 1942. Bijna alle Joodse inwoners van Hoogeveen werden weggevoerd, inclusief de kinderen. Den Haag stuurde nadien nog een circulaire over de organisatie van het Joodse onderwijs. *"Daar echter vóór de ontvangst van uw bovengenoemde circulaire (...) alle Israëlieten uit deze gemeente zijn weggevoerd, is thans geen school meer aanwezig....."*. Antwoordbrief van burgemeester Tjalma. Waarvan akte.

HOOGVEEENS DOSSIER 191

HET EINDE VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Het einde van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen is vanaf het Raadhuis uitvoerig begeleid, door een hele serie lijsten, opgestuurd naar de bezetter. Het werd onbedoeld een administratief monument van het ongelooflijke: hoe uitsluiting, wegvoeren en vernietiging konden worden georganiseerd, met am-per ergens een spoor van protest. Die vinden we in onderstaande tekst wel terug, maar is toegevoegd voor een volledig overzicht van wat er is gebeurd. We volgen de data en zien een samenleving verdwijnen

16 mei 1940

Burgemeester Tjalma schrijft alle Joodse gezinnen aan en geeft op bevel van de Duitse militaire autoriteiten door dat ze zich met alle gezinsleden moeten melden bij de Duitse Wacht, Schutstraat 112, op zaterdag 18 mei 1940. Op het gemeentehuis wordt aan de hand van de gegevens van de burgerlijke stand alvast een lijst samengesteld, van alle Joodse inwoners van Hoogeveen. Dit onder leiding en onder druk van hoofd-ambtenaren en ambtenaar Barend Hendrik Koomans. De ambtenaren schuiven dit werk aan elkaar door, tot de jongste en laatst gekomene (hij blijft hier anoniem) er niet onderuit kan en te horen krijgt dat hij of de lijst maakt, of kan vertrekken. Hij zal dit werk ook later nog weer moeten doen, is een bekentenis van zijn kant, vele jaren na de oorlog. “Ze wisten dat het niet goed was. Niemand wilde het doen en ik moest het doen”, vertelde de toenmalige jonge ambtenaar, toen hij op zijn oude dag met

zijn verhaal naar buiten kwam. *"Ik heb het mijn hele leven met me meegenomen, dat ik dit heb moeten doen"*.

17 juli 1940

Burgemeester Tjalma beantwoordt een brief aan de Commandant van de Deutsche Sicherheitspolizei, Beilerstraat 10 te Assen. Deze wil min of meer een overzicht ontvangen van een doorsnee van de Hoogeveense samenleving. Hij krijgt dan ook uitvoerige informatie, met alle namen en contactpersonen van fabrieken, bedrijven en organisaties, ook politieke partijen. De SD wil ook in drievoud een lijst met alle Joodse zaken. Tjalma voegt een lijst toe met 53 van de in totaal 70 Joodse adressen in Hoogeveen. 53 Joodse zaken. Met naam en adres van de eigenaren (dossier 190).

31 juli 1940

Er werd een landelijk verbod uitgevaardigd op ritueel slachten. Dit werd verpakt als een diervriendelijke maatregel. Het werd van kracht vanaf 5 augustus.

5 oktober 1940

Bekendmaking van de verplichte Ariërverklaring. Uiterlijk op 26 oktober 1940 moest iedereen in overheidsfunctie of werkzaam in het onderwijs, een Ariërverklaring hebben ingevuld. Dat hield concreet in dat men schriftelijk bevestigde geen Jood te zijn. Wie dat niet deed, verloor zijn functie. Verklaringen werden trouw ingevuld, en daarmee raakten de Joodse onderwijskrachten in Hoogeveen vanzelf geïsoleerd. Ook een gemeenteraadslid werd uit functie ontheven en ontslagen. Het ging om Salomo Polak, Hoofdstraat 55 te Hoogeveen, gemeenteraadslid. Kaatje Cohen, uit Loppersum, woonde op Grote Kerkstraat 120 te Hoogeveen en gaf les aan de O.L. School te Pesse. Betsy de Vries, Hoofdstraat 66 te Hoogeveen, gaf les aan de Volkshuishoud- en Industrieschool te Hoogeveen. Beiden waren Joods en werden ontslagen. Er was ook geen werk meer voor Louise Bartha Cohen, die tijdelijk was aangesteld aan de Openbare Lagere School aan het Zuideropgaande.

18 december 1940

Twee brieven uit een ander dossier (5981). Burgemeester Tjalma schrijft aan Salomo Polak dat hij van zijn functie als gemeenteraadslid is ontheven, op last van hogere organen, met vermelding van procedures. De burgemeester schrijft tevens aan Frederiks, Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken (waarmee hij op dat moment zij aan zij staat in een procedure om o.a. De Weide van buurgemeenten te annexeren) *"Dat de heer Salomo Polak door mij van zijn functie als lid van de gemeenteraad is ontheven"*.

3 februari 1941

Burgemeester Tjalma maakt in een uitvoerig schrijven bekend dat iedereen die één of meer Joodse grootouders heeft, aangemeld moeten worden op het gemeentehuis.

12 en 13 maart 1941

Het Poerimfeest werd gevierd. Op last van de Procureur Generaal van Politie moest de gemeente Hoogeveen de synagoge laten bewaken door de gemeentepolitie van Hoogeveen.

Februari 1941

Wie geheel of gedeeltelijk van Joods bloed was, moest zich opnieuw aanmelden. Van 10 tot 24 februari meldde de Joodse gemeenschap zich aan. Per persoon moest een formulier worden ingevuld, waarvoor een gulden moest worden betaald. Burgemeester Tjalma ondertekende de afwikkeling van de administratie.

12 maart 1941

Een verordening van de Duitsers legt vast dat alle kleine Joodse ondernemingen opgeheven moeten worden. Alle grote of economisch belangrijke Joodse ondernemingen worden 'geariseerd', voorgezet door niet-Joden. Aldus gebeurt.

11 september 1941

Burgemeester Tjalma meldde op verzoek van de Commissaris der Provincie Drenthe aan laatstgenoemde dat er in Hoogeveen op dat moment 213 Joden woonden.

30 december 1941

Burgemeester Tjalma tekende de laatste zending uittreksels van het bevolkingsregister van Hoogeveen, waardoor van alle Joodse inwoners van Hoogeveen de bij de gemeente bekende informatie werd doorgegeven aan het Hoofd der Inspectie van de Bevolkingsregisters te 's-Gravenhage.

15 september 1941

Invoering van de bordjes: "Voor Joden verboden". Het was een deel van een breder proces. Het verbod gold al vanaf januari 1941 voor de bioscopen, en een half jaar later voor de bibliotheken. Joden mochten niet meer bij niet-Joodse winkels boodschappen doen. Ze mochten niet meer in cafés en restaurants komen, noch in badinrichtingen. Uiteindelijk alleen nog maar in eigen voorzieningen. Er mocht geen handel meer worden bedreven tussen Joden en niet-Joden.

22 oktober 1941

Joden mogen geen lid meer zijn van niet-Joodse verenigingen. Dit gold vanaf 7 november ook voor bridge-, dans- en tennisclubs.

1 januari 1942

Met ingang van deze datum mag een Joods gezin geen niet-Joods personeel meer in dienst hebben in de huishouding.

25 maart 1942

Verbod op huwelijken tussen Joden en niet-Joden. Ook buitenechtelijke relaties zullen streng worden bestraft.

April 1942

Omdat Joodse kinderen in Hoogeveen niet meer naar de andere scholen mogen, wordt er een onderwijzeres aangesteld, die zich speciaal met de Joodse gemeenschap bezig zal houden. Haar salaris over de periode april tot en met augustus 1942 was f 630,-. Nadien was er geen onderwijs meer.

19 april 1942

In Katholieke en Protestantse kerken wordt een protestverklaring voorgelezen, tegen het door de Duitsers tegen de Joden gevoerde beleid. Het werd niet letterlijk gezegd, maar het was voor vele niet-Joden een signaal dat de kerk hen steunde, als ze de Joden steunden.

24 april 1942

Meeste Joodse slagerijen in Nederland worden gesloten. Dit geldt ook voor de slagerijen in Hoogeveen. Wie door maatregelen zijn inkomen was kwijtgeraakt, kon op

dat moment geen ander werk verrichten, omdat Joden van ambten waren uitgesloten en geen eigen bedrijven meer konden beginnen.

28 april 1942

Burgemeester Tjalma schrijft aan de kerkeraden en kerkvoogdijen van Hoogeveen dat de 25^e april een circulaire bij hem was binnengekomen over de bordjes 'Verboden voor Joden'. Van kerkelijke zijde waren er ernstige bezwaren gemaakt tegen het aanbrengen van de bordjes en de kaarten op lokalen, waarin verenigingen met een kerkelijke grondslag bijeenkomsten hielden. Op die lokalen van kerken en waar verenigingen met een kerkelijke grondslag bij elkaar kwamen, hoefden de kaarten niet meer aangebracht te worden.

3 mei 1942

Alle Joden moeten een gele ster dragen.

13 mei 1942

De commandant van de SS en SD in Assen gelastte de burgemeester van Hoogeveen dat voor vrijdag 15 mei bij de eerste post, de lijsten moesten zijn ingeleverd van alle personen in de gemeente Hoogeveen die de letter 'J' van 'Jood' op hun persoonsbewijs hadden staan. Dit ter controlering, en in tweevoud. Aldus gebeurde.

5 juni 1942

Joden mogen niet meer reizen, zonder toestemming vooraf. Joden mogen niet meer fietsen, geen gebruik meer maken van het openbaar vervoer, en moeten vanaf 8 uur 's avonds binnen zijn.

6 juli 1942

Joden mogen niet meer telefoneren of niet-Joden bezoeken.

9 juli 1942

Burgemeester Tjalma stuurt in vijfvoud een lijst van de Joodse personen uit de gemeente Hoogeveen, aan de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung in Amsterdam.

11 juli 1942

Kerken protesteren tegen de plannen van het deporteren van Joden.

15 juli 1942

Vertrek van de eerste trein met Joden uit Amsterdam, langs Hoogeveen, naar Westerbork en vandaar naar Auschwitz.

17 juli 1942

Joden mogen alleen nog boodschappen doen tussen 3 uur en 5 uur 's middags.

De westzijde van de Hoofdstraat, aan het begin, rond de oorlogsjaren. Links zien we nog net het achterstuk van de oostzijde van het huidige Schippershuus. Door de staanders van de brug heen zien we een deur. Daar achter zat in oorlogstijd een ruimte, dat als kantoortje in gebruik werd genomen om dagelijks alle Joodse inwoners te registreren. Truus Stern herinnerde zich daarover¹⁷:

"In 1942 moesten alle joden zich melden, twee keer per dag. Hoogeveen, waar wij woonden, was één van de eerste plaatsen waar dit gebeurde. Mijn vader moest dan 's morgens en op het eind van de middag bij Café Fieten zijn (nu het Schippershuus). Daar zat een apart kamertje, nu rechts van de deur als je via de zijkant naar binnenkomt. Achter een bureau zaten een Duitser en een Nederlander, later directeur van de ijshal in Assen. Mijn vader voelde aan dat er wat ging gebeuren. Zo kwam ik er bijvoorbeeld achter dat hij een pot leverpastei in zijn zak had gestoken. Als hij dan weggevoerd zou worden, na een dagelijkse melding, zou hij toch nog wat te eten hebben. De laatste melding was zo gesteld, dat de joodse mensen voor 18.00 uur weer thuis konden zijn. Daarna mochten ze niet meer buiten komen. Onze radio moesten wij inleveren en ook onze fietsen. Steeds meer namen ze ons af."

20 juli 1942

De eerste groep Joodse mannen vertrok naar een werkkamp. Het ging om een oproep voor 22 personen, die naar het werkkamp Orvelte moesten verhuizen. De gemeentepolitie van Hoogeveen controleerde of iedereen aanwezig was. Ze rapporteerden vervolgens dat Meijer van Buuren niet meekon, omdat die in het ziekenhuis lag, net als A. Cohen Hartog, en dat Marinus van Zuiden en Gerhard van Zuiden niet waren opgekomen. Uiteindelijk vertrokken dus 18 personen. De gemeente betaalde 18 spoorkaartjes 3^e klas, voor de treinrit Hoogeveen-Beilen, plus twee kaartjes voor (politie)begeleiders en 2 kaartjes voor het meevoeren van hun rijwiel. De kosten werden door de gemeente gedeclareerd bij het Arbeidsbureau in Meppel.

25 juli 1942

Minister-president Gerbrandy van de uitgeweken regering in Londen, roept via een uitzending van Radio Oranje op om hulp te verlenen aan de Nederlandse Joden. Vanaf het gemeentehuis van Hoogeveen worden nadien nog meerdere malen lijsten met Joodse adressen in Hoogeveen verstuurd.

30 juli 1942

Het Gewestelijk Arbeidsbureau in Meppel schreef de gemeente Hoogeveen dat Jacob Henri Blein uit Hoogeveen, Hoofdstraat 229, naar het Kamp Westerbork is verwezen. Blein bleek echter onvindbaar.

31 juli 1942

Een groep van zeven Hoogeveense mannen moest zich die dag melden in het werkkamp Conrad bij Staphorst. Jacob van de Wijk en Alexander Wijnberg blijken in het ziekenhuis te zijn en Manus van de Wijk is spoorloos. De overige vier worden naar Staphorst gebracht. Het eerste gedeelte ging per trein, en de afstand Meppel-Staphorst was in de bus van Autobusdienst De Vries uit Zwolle. Ze vervoerden zes personen, vier Joden en twee (politie)begeleiders.

1 augustus 1942

Opnieuw werden alle Joodse gezinnen van Hoogeveen geïnventariseerd. Dit keer werd per straat bekeken op welke adressen Joden woonden en hoeveel Joden van het mannelijke of vrouwelijke geslacht zich op dat adres bevonden¹⁸.

5 augustus 1942

Zeven personen zouden die dag moeten vertrekken naar het werkkamp bij Geesbrug. Alexander Cohen, Lion van de Wijk en Abraham Muller waren echter alle drie ziek. Muller lag in het ziekenhuis.

8 augustus 1942

Anne Frank was even in/bij Hoogeveen. Haar trein stond stil op het station van Hoo-geveen. Ze zat in een afgesloten gedeelte van een gewone passagierstrein. Nadat mensen waren in- en uitgestapt, vertrok haar trein naar het noorden. Voor haar was dat..... Kamp Westerbork. Voor even..... In Nieuwlande en Hollandscheveld/Nieuw-Moscou zat later Sal Kimel ondergedoken, de jongen waar ze heimelijk verliefd op was.

17 augustus 1942

17 personen zouden zich die dag moeten melden in het werkkamp Ruinen. Zes van hen kwamen niet. Jacob van Coevorden lag in het ziekenhuis. Hartog Akker, Marius van Zuiden, Jacob Blein en Abraham van Zuiden waren spoorloos. Over Eddo van Rhijn zou nog nader worden bericht. De 'spoorloos' gebleken personen waren ondergedoken.

Augustus 1942

Willi Zimmermann, de Duitser die op het Arbeidsbureau in Meppel het opsturen van Joden naar de werkkampen regelde, wees burgemeester Tjalma er per brief op dat inmiddels alle Joodse mannen tussen de 16 en de 65 jaar naar werkkampen waren gebracht. Hij wilde voor dinsdag 25 augustus 1942 van de burgemeester een lijst in driefvoud met de gegevens van alle Joodse personen die nog in de gemeente Hoo-ge-

veen aanwezig waren. Tjalma tekende een begeleidend briefje op 24 augustus en de lijsten werden weer opgestuurd.

10 september 1942

Dagtekening van een brief voor burgemeester Tjalma. Deze kreeg van de Duitsers de opdracht om de distributiekaarten van 10 personen te 'sperreren'. Die mochten niet meer worden uitgereikt. Ze waren niet verschenen, toen ze naar werkkampen moesten. Deze mannen waren ondergedoken en spoorloos. Zie de brief hierna. De burgemeester bevestigde vervolgens dat de distributiekaarten waren ingetrokken.

15 september 1942

Burgemeester Tjalma tekende een begeleidend briefje, bij het opsturen van een lijst van alle woningen in de gemeente Hoogeveen, bewoond door Joodse families. De lijst ging naar de vertegenwoordiger van de Reichskommissar voor de provincie Drenthe. Er staan 70 adressen op de lijst. Het is een verzamellijst, niet per straat, maar meer een algemeen beeld van de hoofden van de gezinnen.

***Burgemeester Tjalma en echtgenote bij de installatie,
donderdag 8 december 1927. (Eigen Erf 16-12-'27)***

**De opdracht van de Duitsers om de distributiekarten van 10 personen te 'sperrén'. Het betrof personen waarvan de verblijfplaats onbekend was.
Ze waren ondergedoken.**

Ich bitte Sie, die Distributiekarten folgender
in Ihrer Gemeinde nicht auffindbare Juden sperren
zu lassen:

1. Marinus van Zuiden, geb.5.9.95, Hoogeveen,
Hoofdstraat 204 a,
2. Gerhard van Zuiden, geb.28.9.86, Hoogeveen,
Hoofdstraat 206 a
3. Manus van de Wijk, geb.4.1.83, Hoogeveen,
Gr.Kerkstraat 100,
4. Hartog Akker, geb.24.12.15, Hoogeveen,
v. Echtenstraat 15
5. Jacob H.Blein, geb.4.3.12, Hoogeveen,
Hoofdstraat 229
6. Nathan Siemon Cohen, geb.3.12.18, Hoogeveen,
v. Echtenstraat 32
7. Jozef S. de Levie, geb.26.3.22, Hoogeveen,
v. Echtenstraat 34
8. Benjamin -D.Polak, geb.25.3.09, Hoogeveen,
Gr.Kerkstraat 12
9. Abraham van Zuiden, geb.22.12.25, Hoogeveen,
Hoofdstraat 204 a
10. Marius van Zuiden, geb.30.7.24, Hoogeveen,
Hoofdstraat 207

Ich bitte Sie, mir Ihre Ausführung meines Auftrages
schriftlich zu bestätigen.

*Voor we overgaan tot een beschrijving van de wegvoering van de Joodse
gemeenschap van Hoogeveen, richten we ons op de Joodse inwoners van de
gemeente Ruinen, dicht bij Hoogeveen, en krijgen we een indruk van de Joodse
Werkkampen, rond Hoogeveen. Alle Joodse bewoners werden afgevoerd op 2 en 2
oktober 1942 met Hoogeveen als opstappunt naar de dood.*

De dodenakker van de Joodse gemeenschap van Ruinen, in de oude streek Engeland, nu bereikbaar via een onverharde weg naast Munnekenweg 6.

RUINENS JOODSE DOSSIER

ONDERGANG VAN EEN GEMEENSCHAP

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2021 albertmetselaar@home.nl

De Joodse gemeenschap van Ruinen was klein en goed geïntegreerd, zonder een eigen gezicht te verliezen. Een foto van Esther Khan in Drentse kledij geeft mooi aan hoezeer ook deel uitmaakte van de Ruinense gemeenschap. Er was geen eigen synagoge, maar wel een eigen begraafplaats. Daar ligt 1 zerk. Dat zegt niets van het aantal bijzettingen en wanneer die waren. Over het algemeen werden er houten 'paaltjes' op graven gezet, dikke eikenhouten planken met letters erop, die na verloop van tijd omvielen en weg werden gehaald. Verwacht mag worden dat de dodenakker flink wat graven kent, die niet meer als zodanig bovengronds herkent worden. De zerk is die op het graf van Esther Conen, echtgenote van Jozeph Israel Khan. Ze was een dochter van Levi Barned Conen en Judic Machiel Schede, werd geboren te Hoogeveen op 22 september 1826, en overleed op 68-jarige leeftijd in haar woning te Ruinen, op 22 april 1895. De begraafplaats is vrij toegankelijk, in de zin dat deze niet hermetisch afgesloten is. Onnodig bezoek wordt echter niet als passend ervaren. Bezoek dient vooraf te gaan aan overleg met de Joodse gemeenschap van Drenthe, niet op zaterdag, en voor mannen geldt: bedekt hoofd.

DE JOODSE BEVOLKING IN 1941

Dossier 208 van de voormalige gemeente Ruinen is een wonderlijk samengaan van informatie over de NSB en de Joodse gemeenschap. De eerste lijst met personen die geheel of gedeeltelijk van Joods bloed zijn, is opgemaakt naar aanleiding van een circulaire van de bezetters van 25 februari 1941. De gemeente Ruinen hield zich bij de registratie aan de landelijke richtlijnen, en handelde niet net als Hoogeveen, waar men onder leiding van burgemeester Tjalma, al in mei 1940 mensen op papier overhandigde. De namen:

Naam en voornamen, plaats en datum van geboorte, woon- of verblijfplaats:

1. Van Holland, Mozes, Ruinen, 22-4-1874, Ruinen, Oosterstraat A347.
2. De Horst, Mietje, Blokzijl, 18-8-1875, Ruinen, Oosterstraat A347.
3. Van Holland, Rachel, Ruinen, 27-4-1914, Ruinen, Oosterstraat A347.
4. Van Holland, Bernard, Ruinen, 15-3-1869, Ruinen, Oosterstraat A347.
5. Khan, Esther, Ruinen, 5-4-1884, Ruinen, Brink A384.
6. Goldsteen, Lena, Meppel, 5-4-1861, Ruinen, Brink A384.
7. Meiboom, Mannes, Ruinen, 9-4-1891, Ruinen, Westerstraat A471.
8. De Horst, Anna, Blokzijl, 14-11-1895, Ruinen, Westerstraat A471.
9. Meiboom, Mozes-David, Ruinen, 2-8-1925, Ruinen, Westerstraat A471.
10. Meiboom, Meta Anna, Ruinen, 25-7-1923, Ruinen, Westerstraat A471.
11. Meiboom, Elly, Ruinen, 30-5-1928, Ruinen, Westerstraat A471.
12. Bruins, Lammegien, Havelte, 29-4-1915, Ruinen, Waterleuzen A273.
13. Rozendal, Jantina, Havelte, 3-12-1921, Ruinen, Rheebruggen B57.

De eerste elf personen waren 'voljood', met vier Joodse grootouders, en de laatste beide personen waren voor een kwart joods. Ze waren tevens getrouwd met niet-Joodse Ruinense inwoners. Lammegien Bruins woonde op het adres dat nu bekend is als Waterleuzen 1. Ze was getrouwd met Roelof Piepot. Jantina Rozendal woonde op een adres dat werd vernummerd tot Rheebruggen 8. Ze was getrouwd met Jan Slager. In het Agrarisch Nieuwsblad van 1 juni 1940 werd vermeld dat ze was bevallen van een dochter. Lammegien Bruins en Jantina Rozendal hebben de oorlog overleefd, zonder dat er ernstige maatregelen tegen hen werden genomen. Kwartjoods, getrouwd met een niet-Jood, dat gold als 'besmet' maar verder ook niet. Al deze 13 personen hadden de Nederlandse nationaliteit. Was getekend: burgemeester Anne Willem van Holthe tot Echten.

VERDERE MAATREGELEN EN ADMINISTRATIE

In april 1941 werd de Joodse inwoners medegedeeld dat ze de radio's in moesten leveren. In het dossier zitten verklaringen van Mannes Meiboom en Esther Khan dat ze op 28 april 1941 haar radio heeft ingeleverd bij de burgemeester. De burgemeester meldde op 9 mei aan het Directoraat-Generaal van Politie aan de Koninginnegracht 21 te 's Gravenhage wie welke radio had ingeleverd.

In juni 1941 moest vanwege een oproep van het Hoofd der Inspectie van de Bevolkingsregisters te 's Gravenhage, Binnenhof 1a, van iedere Joodse inwoner een vragenlijst worden ingevuld. Aldus gebeurde. Dezelfde burgemeester stuurde 13 formulieren op.

Het was 12 september 1941. Loco-burgemeester Tissingh gaf het aantal Joden in zijn gemeente door aan de Commissaris der Provincie Drenthe. Het waren er 11. De kwartjoden werden niet meer als Joods beschouwd, valt uit deze lijst op te maken.

Het was 13 oktober 1941. De Commissaris-Generaal voor Bijzondere aangelegenheden Hoofdafdeling Volksaufklärung und Propaganda, Kamer 31, aan de Kneuterdijk 20 te 's Gravenhage, kreeg via waarnemend burgemeester Tissingh een brief, waarin werd aangegeven dat de beide radiotoestellen van de Joden van Ruinen waren gegaan naar de Wehrmachtsbezirksverwaltung aan de Verlengde Heereweg te Groningen. Op dat moment waren er geen radiotoestellen meer aanwezig op het politiebureau te Ruinen. De in Ruinen ingeleverde radio's werden daar aanvankelijk opgeslagen.

Op 17 februari 1942 schreef waarnemend burgemeester Gelinck een brief over het aantal kaarten, besteld voor de lokaliteiten in de gemeente Ruinen, waarop aangegeven was dat ze niet voor Joden waren. Er was een misverstand. Ze moesten in Ruinen geen 17, maar 22 kaarten ontvangen. Willem Sebastiaan Gelinck was burgemeester van Ruinerwold, waarnemend burgemeester van De Wijk en van Ruinen. Door ziekte van Van Holthe tot Echten was er nogal wat afwezigheid.

De Joodse bevolking moest alle fietsen inleveren. Zonder enige rechtsgrond of enig vergrijp mochten Joden geen radio meer hebben, werd het bezit ontnomen, en zonder enige rechtsgrond waren de rijwielen aan de beurt. 2 damesfietsen en 2 herenfietsen waren er in het gezin Meiboom, en de zelfde aantallen waren er bij de familie Van Holland. De merken werden netjes genoteerd. Opvallend is, dat op het moment van de fietseninname er ook 5 andere Joodse rijwieleigenaren aanwezigen waren in Ruinen. Uit vervolgstukken is duidelijk dat het ging om Joodse mannen, aanwezig in de werkkampen. Zo werden ook de fietsen onteigend van:

Jacques L. Elcus, 1^e Sweelinkstraat 20-2 te Amsterdam.

Isaac Couvern, Mauvestraat 54, 1 hoog, te Amsterdam.

M. van de Velde, President Brandstraat 5, 2 hoog, Amsterdam.

Emanuel Duitz, K.Meertstraat 6-2 te Amsterdam.

Abraham Roodveldt, Vrolikstraat 203 hs, Amsterdam.

Er ging een brief d.d. 22 juni 1942 met de opgave van de rijwielen van de Ruiner Joden naar de Gevolgmachtigde voor de Reorganisatie der Nederlandsche Politie te 's Gravenhage. Deze brief was weer ondertekend door burgemeester Van Holthe tot Echten.

2 juli 1942. De volgende Jodenlijst. Verstuurd aan de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung. De naam zegt genoeg. De elf namen en adressen van de 11 vol-Joodse Ruiners, ondertekend door burgemeester Van Holthe tot Echten.

Vanuit Meppel wordt op 28 juli 1942 een brief gestuurd aan het gemeentebestuur van Ruinen, waarin het OMNIA Treuhandgesellschaft mededeelt dat de firma van Mannes Meiboom is geliquideerd. Of de gemeente ook nog even het nummer uit het kadastrale register wil mededelen van de woning, waar Mannes Meiboom eigenaar van is. Dat gebeurt, en ook die woning wordt onteigend. Dr.E.Seuer van de genoemde Duitse onderneming houdt kantoor op het adres 2^e Hoofdstraat 9 te Meppel. Hij krijgt op 29 juli 1942 een brief van burgemeester Van Holthe tot Echten met de gevraagde informatie.

WEGGEVOERD EN VERMOORD

Op 14 augustus 1942 wordt vanuit Meppel een brief gestuurd van de Deutsche Abteilung van het Arbeitsamt Meppel. Er wordt uitgelegd hoe de procedure in elkaar zit en de belangrijkste boodschap: er is een bijgevoegd formulier met de naam van de

persoon die zich 17 augustus 1942 moet melden in een werkkamp, en er wordt vermeld wat hij mee mag nemen. Het gaat om Mozes David Meiboom. Hij krijgt een brief van burgemeester Van Holthe tot Echten, met de mededeling dat gemeenteveldwachter Wieringa hem naar het kamp zal begeleiden. Hij moet naar het werkkamp Ruinen. Mozes David Meiboom was manufacturier. Hij werd geschikt geacht voor het spitwerk in het Joodse werkkamp. De winkel waar hij werkzaam was is al opgeheven. Hij werd al op 18 augustus 1942 doorgeplaatst naar Kamp Westerbork.

20 augustus 1942. De Deutsche Fachbewerker beim Arbeitsamt te Meppel vraagt de burgemeester welke Joden er verblijfhouden in de gemeente Ruinen. Alle eerder aangegeven 11 personen worden opgegeven. Mannes meiboom verblijft tijdelijk in het ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen. Handtekening: Van Holthe tot Echten.

Mozes David Meiboom wordt op 30 september 1942 vermoord in Auschwitz. Hij is 17 jaar oud. Hij is de eerste Joodse dode van het District Hoogeveen van de LO.

Op 12 november 1942 worden 9 van de 10 nog in Ruinen wonende Joden op transport gesteld naar Kamp Westerbork. Dit wordt gedaan door gemeenteveldwachter Siert Wieringa en wachtmeester der marechaussee J. Wierenga van de post Ruinen. Het transport is op last van de Sicherheits-Polizei te Assen. Het gaat om de families Meiboom en Holland, en Esther Kahn. Lena Goldsteen is niet 'reisenfähig', lezen we in de begeleidende brief van burgemeester Van Holthe tot Echten. Lena Goldsteen was 81 jaar en stokdoof.

De gezinnen Van Holland en Meiboom, en Esther Kahn, worden op 19 november 1942 vermoord te Auschwitz.

19 december 1942. Burgemeester Van Holthe tot Echten reageert op een schrijven van de Procureur-Generaal, fgd. Gewestelijk Directeur van Politie te Leeuwarden. Hij vult op diens verzoek een vragenlijst in van de nog in Ruinen aanwezige Joden, en dat gaat alleen nog over Lena Goldsteen.

Burgemeester Van Holthe tot Echten dient een rekening van f 25,- in bij de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken te Apeldoorn, voor de transportkosten van Joden naar het Kamp Westerbork op 12 november 1942. Het gedeclareerde bedrag is f 25,-.

9 maart 1943. Lena Goldsteen is die dag alsnog naar Kamp Westerbork gebracht. Op 17 maart 1943 wordt ze op transport gezet naar Sobibor. Daar wordt ze op 20 maart 1943 vermoord.

HET ONROEREND GOED

Het kopen van Joodse onteigende huizen, wordt tegenwoordig beschouwd roven. Geroofd Joods erfgoed, van mensen die door de nazi's zijn vermoord. In de zogenaamde 'Verkaufsbücher' zijn alle adressen uit Nederland terug te halen. Uit de gemeente Ruinen ging het om de volgende panden:

Oosterstraat A347, later Oosterstraat 32, eigendom van bewoner M van Holland, gekocht door J.Habing van de Hekstraat te Beilen, 25 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. In het pand werd per 6 juli als bewoner ingeschreven: Markus Kremer, afkomstig uit Noorddijk.

Westerstraat A471, later Westerstraat 60, eigendom van bewoner M.Meiboom, gekocht 1 september 1943 door J.Habing van de Hekstraat te Beilen, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Per 1 maart 1943 stond hier politie-man Klaas Soer ingeschreven. Hij had hier ook een politiestop. Soer werd dankzij zijn samenwerking met de Duitsers bevorderd van lokaal politieman uit Stuifzand tot politiecommandant van Ruinen.

Brink A381, later Brink 23, bewoond tot de wegvoering door Esther Khan, eigendom van M.Meiboom, woonde zelf op A471, gekocht door H.Kuik uit Fluitenberg, op 1 februari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Per 11 januari 1943 stond Johan Christoph Heise in dit pand ingeschreven. Hij was ambtenaar ter secretarie van de gemeente Ruinen. Heise werd Plaatselijk Com-mandant voor de gemeente Ruinen van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Brink A384, later Brink 29, eigendom van bewoonster L.Goldsteen, gekocht door Hendrik Doldersum, E22 te Echten, op 25 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Hendrik was werkzaam bij de gemeente Ruinen en werd in 1944 gemeenteontvanger.

Wijsterseweg D 132/1, later Wijsterseweg 17, bewoond door Marinus Voerman, eigendom van S.J.Braaf uit de Stationsstraat te Hoogeveen, gekocht door D.Oos-terveld uit Spier, op 30 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen.

Landbouwer Jan Habing uit Beilen is na de oorlog veroordeeld tot 10 jaar gevangenisstraf. Hendrik Doldersum bleef in functie als gemeenteontvanger.

Op 20 maart 2006 werd een gedenkteken onthuld, speciaal voor de weggevoerde Joodse bevolking van Ruinen, naast het algemene gedenkteken, direct naast de oude Hervormde kerk.

ONDERHOUD BEGRAAFPLAATS

De gemeente Ruinen heeft in 1956 getracht van de Joodse begraafplaats af te komen. Dossier 823 vertelt een trieste geschiedenis. Brief van 14 augustus 1956 aan het NIK te Amsterdam: *“Voor zover bekend wordt vanwege uw kerkgenootschap aan het onderhoud van deze begraafplaats niets gedaan. Het is al ongeveer 20 jaar geleden dat voor het laatst op deze begraafplaats een lijk begraven werd. Een en ander heeft bij ons de vraag doen rijzen of het niet wenselijk zou zijn deze begraafplaats te ruimen en de stoffelijke resten van de aldaar begraven lijken naar elders over te brengen.”* Zijdelings werd zo vermeld dat er rond 1936 nog begraven is op deze dodenakker.

Een jaar later is de gedachte van ruimen achter de rug. De grond stond kadastraal op naam van de Markegenoten van Ruinen en het NIK deed een poging om het perceel, sectie H no. 2655, zelf op naam te krijgen. De gemeente Ruinen had nog wel een opmerking: *“Tot dusverre werd aan het onderhoud van deze begraafplaats echter niets gedaan. Het gevolg daarvan was dat dit kerkhof steeds een zeer verwaarloosde aanblik bood. Dit achten wij voor een begraafplaats een ongewenste toestand. Daarom stellen wij u voor dat de gemeente het onderhoud van deze begraafplaats op zich neemt tegen een jaarlijkse vergoeding van f 150,-.”* Aldus de brief van de gemeente Ruinen van 1 juli 1957 aan het NIK. Het sudderde door. Eén keer per jaar grasmaaien zou voldoende moeten zijn, en dan zou de gemeente Ruinen dat ook wel kunnen bekostigen. Aldus een brief van 18 april 1962.

In een brief van 23 november 1964 aan het NIK ging de gemeente overstag. Er werd medegedeeld: *“dat wij bereid zijn naast het maaien van het gras op de Joodse begraafplaats te Ruinen ook de afrastering en het aanwezige graf met grafsteen te onderhouden. De afrastering en het graf met grafsteen zijn inmiddels reeds hersteld en de begroeiing bij het toegangshek is verwijderd, zodat de begraafplaats thans weder een verzorgd aanzicht biedt. Wij hebben besloten ook de kosten van het meerdere onderhoud voor rekening van de gemeente te nemen.”* De gemeente Ruinen ging op in de gemeente De Wolden. De toegezegde zorg voor de begraafplaats te Ruinen, in het gehucht Engeland, ging vervolgens over naar de nieuwe gemeente. Waarvan akte.

JOODSE WERKKAMPEN IN HET DISTRICT HOOGEVEEN VAN DE LO

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De nazi's speelden met levens, en wisten de samenleving zo te bespelen, dat mensen zo langzamerhand geïsoleerd werden van medemensen, dat ze konden worden afgevoerd, zonder dat het binnen de samenleving leidde tot georganiseerd verzet. Zo werden de Joodse Nederlanders stukje bij beetje ontdaan van bezit, bedrijven, bewegingsvrijheid, organisaties, werkzaamheden, dat ze uiteindelijk met één koffer op het perron stonden om naar Kamp Westerbork en de vernietigingskamers gebracht te kunnen worden. Deel van dit proces was ook het overbrengen naar werkkampen. Zo voorkwam men dat er groepen mannen al nietsdoend thuis zich met zaken bezig zou houden, die de nazi's niet uitkwamen, en werd de schijn opgeroepen dat men 'alleen maar' ander werk kreeg, bij wegvoeren. De volgende Joodse werkkampen waren er vanaf januari 1942 in en bij het District Hoogeveen van de LO:

De ingang van het voormalige werkkamp Gijsselte. Na de oorlog was het ook nog enige tijd in gebruik als accommodatie bij een vliegveldje. Het is nu bos.

Werkkamp Gijsselte, Gijsselterweg, De Wolden (Plattegrond hierna.)

Wie via de Domeinenweg en de Gijsselterweg vanaf de Fluitenbergseweg naar het noorden rijdt, ziet in het bos aan de rechterhand een open plek met een dikke steen en een informatiebordje. Hier was het werkkamp Gijsselte. Het kamp werd in 1938 gebouwd om Amsterdamse werklozen werk te verschaffen bij ontginningen. Het was in de toenmalige situatie omringd door heidevelden. Hier kwamen op 10 januari 1942

Straat
Wijk

Boyer P. J. J.
G I J S S E T T E

Postburg
A

Huisnummer

4 II

Hoofd van gezin of samenwoning
(naam, voornam en voorletters)

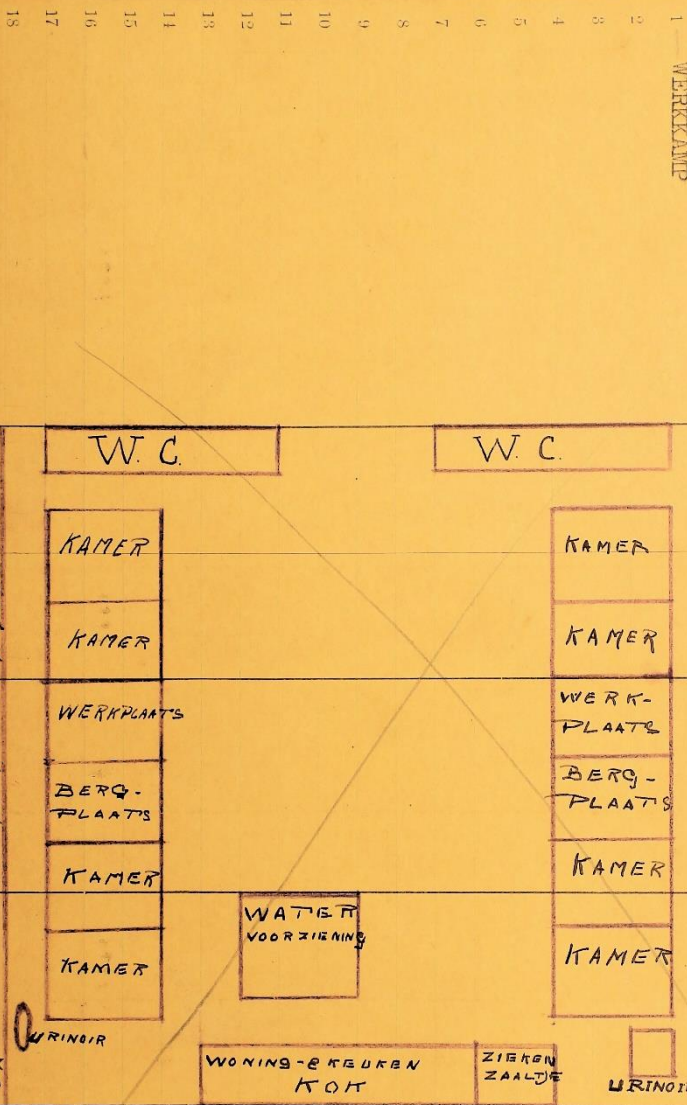
Datum aangifte
in uit

Vorige woonplaats
of adres 1)

Nieuwe woonplaats
of adres 1)

Aantekeningen

WERKKAMP

Tietpad Echten → Pesse

1181/6
AEN

1) Volstaan kan worden met één van beide rubrieken

Tietpad Duinen → Hadelberg

man. Het bestond uit twee grote barakken met elk vier kamers, een werkplaats, twee wc-barakken, twee urinoirs, een bergplaats, een watervoorziening, en een barak met keuken, ziekenzaaltje en woning voor de kok-beheerder. Er konden 240 Joodse dwangarbeiders onderdak vinden. Kok/beheerder Wilmans schreef:

'Dik lag de sneeuw toen wij die opgejaagde mensen bij ons kregen. Toch hebben wij zelden zo'n prettig kamp met volk gehad als met de joden. Hoe dat kwam? Wij zaten zoals ik al schreef dik in de sneeuw. Alle dagen moesten de joden een paadje maken voor de leveranciers om het eten te brengen en 's avonds waren wij weer ingesneeuwd. Het gevolg was dat wij daar zo vrij zaten als een vogeltje in de lucht. Hierbij kwam het dat we deden wat we wilden. Onder andere feestjes in elkaar zetten, de cantine versieren met rood, wit, blauw en oranje. De vaderlandse liederen schalden over de heide. Er was immers niet één Duitsers of NSB'er die ons wat kon doen.'

Roelof Wever uit ruinen was als 12-jarige in contact met de Joodse dwangarbeiders. Hij en zijn vader gingen langs de deuren van de bewoners van de streek, om voedsel voor de Joden in te zamelen. Hij herinnerde zich: *"Het waren maar kleine beetjes. Een paar gekookte aardappels, een half brood. We legden het onopvallend neer in een kruiwagen of op een afgesproken plek in het bos. De Duitsers mochten er geen lucht van krijgen. De mannen waren met het kleinste pakketje eten blij. Als ik ooit heb gezien dat honger rauwe bonen zoet maakt, dan was het toen. Ik wist dat het niet zonder risico was om voedsel te brengen. Wat we deden was gevaarlijk, maar we stonden er niet bij stil."*

Op 30 september 1942 schreef het pro-Duitse Drentsch Dagblad: *"Jonas Pront te Amsterdam, thans in het Jodenkamp te Gijsselte, had in het kamp 58 pakjes sigaretten verhandeld. Hij verkocht de sigaretten, die 4 cent hadden gekost, voor 15 cent per stuk. Doosjes in zijn geheel werden meestal niet verkocht, maar de verkoop geschiedde sigaret voor sigaret."* Jonas was venter, tot in het kamp. Dit leverde een veroordeling van 40 gulden boete op. De schijn moest opgehouden blijven, tot het laatst toe. De Joodse mannen zijn op 3 oktober per trein overgebracht naar Kamp Westerbork. Jonas werd vermoord. Net als bijna alle andere mannen uit de Joodse werkkampen.

Werkkamp Echten, speelplaats Ruinerweg, in het bos, De Wolden (foto volgt.)

Wie via de Ruinerweg van Echten naar Ruinen rijdt, en de mooie bosweg volgt, vindt aan zijn/haar rechterhand een grote parkeerplaats, met de start van diverse routes. Het recreatieterrein 'Bovenveen'. Aan dit zijpad zit links een speelweide, afgezet met houten paaltjes. Dit was de plaats van het Joodse werkkamp Echten. Kamp Echten bestond uit 2 barakken voor elk 48 personen (12 kamers van 8 man), een keuken, de woning voor de kok/beheerder, een pompstation, ontspanningszaal, wasplaats, rijwielplaats en een wc-gebouw. Het was in gebruik als Joods werkkamp vanaf het voorjaar van 1942. Sal Metzelaar schreef brieven uit dit kamp. Hij hield 11 gulden in de week over, dat was slecht verdienen in die dagen, wat hij naar huis kon sturen. Sal probeerde van alles te bedenken om de aanwezigheid wat minder vervelend te maken. De mannen hoopten op verlof, maar daar kwam geen duidelijkheid over. Sal Metzelaar ging op 10 september 1942 op transport naar kamp Westerbork. Hij en anderen gingen enkele dagen later naar Auschwitz. 3 dagen na aankomst werd hij vermoord. Kamp Echten kreeg weer nieuwe bewoners/dwangarbeiders. Het kamp werd ontruimd op 2 oktober 1942. Westerbork, vernietigingskamp. Entjüdung.

Werkkamp Ruinen, Ruinerweg 18, De Wolden

Het Joodse werkkamp Ruinen lag aan dezelfde weg van Echten naar Ruinen, bij het pand dat nu Ruinerweg 18 is. Het huidige terrein heeft nog steeds de hoefijzervorm van het Joodse werkkamp, al zijn de gebouwen vernieuwd en wat anders geplaatst. De indeling en het aantal bewoners was eveneens gelijk aan het kamp Echten. Sam Stern was één van de dwangarbeiders. Hij was bij de eerste herdenkingen van de Shoah in Hogeveen en omstreken. Hij vertelde over zijn ervaringen. Sam kreeg op 17 augustus een oproep voor het werkkamp. Hij moest zich in Assen melden op het station. Daar woonde hij, in Assen. De trein bracht hem naar Hogeveen. Na aankomst, 9 uur, werden de Joodse mannen uit Assen opgesteld in het gelid. Te voet marcheerden ze naar Kamp Ruinen. Dat was dik 2 uur lopen. Toen was het bos er nog niet. Het werkkamp stond in een groot weiland. Er was geen hek, geen prikkeldraad, slechts een slagboom aan de voorkant. Dat leek wel mee te vallen. Iedereen moest zelf maar een plaatsje in een barak zoeken. De volgende dag werd hij al naar Kamp Westerbork gestuurd. Sam heeft de vernietigingsdrang van de nazi's overleefd. Per 1 september kwam er een nieuwe groep. Het waren mannen uit de Achterhoek. Daar kwamen kort daarop nog 80 Amsterdammers bij. Het hele kamp werd in het weekend van 2 op 3 oktober ontruimd. Er waren zeker 96 Joodse mannen ondergebracht. Overgebracht naar Kamp Westerbork en de vernietigingskampen.

Tegenover Ruinerweg 18 loopt een keienpad het bos in. Je wandelt dit op, en direct links sla je af. Het is maar een klein eindje. Dan doemt een luchtwachttoeren voor je op. De toren is gebouwd in 1954 en was in gebruik tot 1964. Toen werd het Korps Luchtwachtdienst in het noorden opgeheven. Op een toren van 20 meter is een platform van 3x3 meter met een borstwering van 1,5 meter. Op de westzijde is een overdekte schuilplaats, voor het geval men beschoten zou worden. De toren was namelijk in gebruik bij het vroegtijdig opsporen van laag vliegende vijandelijke toestellen, tijdens de koude oorlog.

Werkkamp Stuifzand, Wijsterseweg, Midden-Drenthe

De eerste Joodse dwangarbeiders kwamen hier waarschijnlijk aan op 10 januari 1942. Het kamp had een capaciteit van maximaal 96 Joden. Aardappels rooien en bonen plukken, werkzaam zijn voor de voedselvoorziening, dat was de boodschap die Jaap Levie op 16 september 1942 doorgaf in een clandestiene brief. Opstaan om

5 uur, lopen naar een boer, soms wel 1,5 uur verderop, werken tot 17.00 uur, terug naar het kamp, eten om 18.30, ontspannen en wassen, want om klokslag 21.00 uur werd er gefloten, dan moesten de slaapkamers worden opgezocht. Het fluitje werd trouw opgevolgd, want dat was de wet van de bezetter. Men verbleef in een kamp van twee barakken, voor ieder 48 personen, een wasplaats, een ontspanningszaal, een keuken, een woning voor de kok/beheerder, een pompstation en een rijwielbarak. Dat was de opzet die we ook bij andere kampen zagen. Op zondag 3 oktober is dit werkkamp ontruimd. Om 17.00 uur kwam in Kamp Westerbork de trein aan met de Joodse dwangarbeiders uit de kampen Linde, Geesbrug, Gijsselte, en Stuifzand. Van het werkkamp is helemaal niets terug te vinden. Het was op het bovenste puntje van de Wijsterseweg, op de oostkant van de weg, en direct daarna is de naam Wijs-terseweg overgegaan in VAMweg. Het adres was ooit: Wijsterseweg 190. Na de oorlog is het kamp nog tot 1963 in gebruik geweest als Moluks woonoord.

in aangifte	Vorige woonplaats of adres. 1)	Nieuwe woonplaats of adres. 1)	Aanteekeningen.
wc barak voor 48 pers pomp station (g) woning kok Werkkamp	rijwielbarak (e) keuken (e)	ontspannings-lokaal (a)	barak voor 48 pers. (a) wasch-plaats (c) kamp-baas

Op de woningkaart werd een eenvoudige schets van het kamp aan de Wijsterseweg gemaakt, met daarop de gebouwen en hun functies. Links: wc, barak voor 48 personen, pompstation (drinkwater), woning kok, centrale keuken. Rechts: Barak voor 48 personen, wasplaats, ontspanningslokaal en kantoor van de kampbaas. Kamp Ruinen was identiek.

Werkkamp Kremboong, hoek Kerkweg-Kremboong, Hoogeveen

Het kwamp werd als Joods werkkamp in gebruik genomen in januari 1942. Een onbekende dwangarbeider schreef in zijn dagboek: 'Het station van Hoogeveen lag verla-

ten in de sombere dag: regenvlagen stroomden tegen de ruiten, de wind huilde om de grauwe muren. Ruim honderd jongens gingen op zoek naar Kremboong. We liepen op een stille landweg. (...) Onze bagage werd zwaar. Enige gelukkigen vonden een boer bereid hun koffers per fiets naar het kamp te brengen. Wij liepen voort. Eindelijk ontmoetten we een paar boerenwagens die ons met onze bagage tegen betaling van twee kwartjes naar Kremboong brachten. Hotsend en rammelend reden wij voort, stijf tegen elkander gedrukt, nat en koud. (...) Wit tekende Kremboongs daken zich af tegen de grauwe hemel. In drie reeksen stonden de barakken, keuken en kokswoning erbij aangesloten. De kantine was een afzonderlijk houten gebouwtje. In het midden was een veld.'

Het gedenkteken op het terrein van het voormalige Kamp Kremboong

Door de bevroren grond kon men twee weken niet werken. Men schreef brieven, er werd een bandje gevormd, een toneelclub en een turnclub opgericht. Soms was een uitstapje naar Hoogeveen mogelijk, onder de mededeling dat er nodige boodschappen gedaan moest worden. Tussentijds wende men aan het strakke kampleven. De onbekende dwangarbeider schreef:

'We waren ondergebracht in achtpersoons houten barakken bestaande uit twee vertrekken: een slaapzaaltje waarin zich acht muurvaste houten kribben bevonden, ieder uitgerust met een strozak en drie dekens en een woonkamer die een tafel, acht stoelen, even zoveel kasten, een soort pottenbank en een kacheltje bevatte. Het schoonhouden moest geschieden door de kamerwacht. (...) We leerden onze bedden 'model' opmaken, stram in de houding staan als iemand binnenkwam en het geschreeuw van de kok over ons laten glijden. Hij was een harde blaffer, maar geenszins een bijter, integendeel, hij heeft zich later leren kennen als een sympathiek, me-

delevend mens en dat het kampleven later, toen de omstandigheden moeilijk werden voor ons dragelijk is gebleven, danken wij mede aan de souplesse waarmee hij de strenge bepalingen van de overheid toepaste.'

Hard werken, gaten vullen van gevelde bomen waarvan de stobbes waren verwijderd, grond geschikt maken voor de landbouw. Zo verdween stukje bij beetje Kremboong, een voor de houtproductie aangelegd bos. 's Avonds wat kaarten, lezen of studeren, of je ging naar de kantine. Zo ging het daar. Voedsel was er redelijk in orde en door de boeren in de omgeving kon men al handelende aan aanvulling komen. De situatie verslechterde doordat in juli 1942 het kamp helemaal vol liep door overplaatsing van dwangarbeiders van andere kampen. Het kamp had plaats voor 240 Joodse dwangarbeiders. Ze gingen naar Kamp Westerbork, op 2 en 3 oktober 1942.

Werkkamp Geesbrug, Verlengde Hoogeveense Vaart 130, Coevorden

Een werkkamp met een lange geschiedenis en vele bewoners. Begonnen als 'geewoon' werkkamp, om werklozen aan het werk te zetten bij ontginningen, werd het in de oorlog gebruikt als Joods werkkamp. Dit was een groot kamp, met een capaciteit van maximaal 240 arbeiders, in gebruik vanaf begin 1942. De Joodse dwangarbeiders werden onder meer ingezet voor landbouw- en ontginningswerkzaamheden. Er was een ploeg die zich de 'betonploeg' noemde, en werkzaam was bij de aanleg van een begonnen beschoeiing in een waterlossing naast het kanaal Coevorden-Zwinderen. De mannen werden in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 weggevoerd naar kamp Westerbork en vandaar naar een vernietigingskamp. Eén van de dwangarbeiders wist op het laatste moment weg te komen en overleefde de oorlog. Dhr. Buitekant vertelde, samengevat:

„Ik herinner me de gebeurtenissen nog als de dag van gisteren. Op 31 maart 1942, de verjaardag van mijn vader, kreeg ik de oproep om te gaan werken. In sommige wijken waren razzia's aan de gang. Joodse jongens werden opgepakt en naar Westerbork afgevoerd. Ik dacht dat ik in zo'n werkkamp een stuk veiliger zou zitten. En dus stapte ik (een toen 20-jarige slager) op de trein naar Hoogeveen, om me in het nabij-gelegen kamp Geesbrug te melden. Ik was daar een van de jongsten. We moesten elke dag geulen graven. Waar die voor dienden weet ik nog steeds niet, maar het werk was te doen. Het leven in Geesbrug viel me niet zwaar. Van werken krijg je niets. 's Avonds en 's zondags maakten we het gezellig met elkaar. En af en toe telefoneerde ik stiekem naar huis of naar mijn verloofde. Via een gat in de afrastering kroop ik geregeld naar buiten. Bij een kruidenierswinkel in het dorp kon ik naar Amsterdam bellen. De geheime telefoontjes reddten mijn leven. Mijn verloofde had gehoord dat Geesbrug zou worden ontruimd. Samen met twee neven besloot ik nog diezelfde avond de benen te nemen.”

Anderen die het overleefden waren Berend en Max Roet. Ze kenden de familie Schonewille, aan de andere kant van de Hoogeveense Vaart, al enige tijd. Jan Schonewille en zijn broer Jan gaven ze stiekem pakjes brood. Toen ze op 2 oktober 1944 op transport werden gesteld, zouden ze met de tram naar Hoogeveen en vervolgens door naar Westerbork. Ook de tram liep langs het kanaal. De tram reed zacht. Berend en Max Roet sprongen uit de tram en doken onder. Ze wisten dat ze vermoord zouden worden en waagden het erop. Bij Rense Schonewille kregen ze onderdak. Uiteindelijk werden ze alsnog gepakt en op transport gesteld.

Het kamp was leeg. Vervolgens werden er evacuée's opgevangen. Mensen die vanwege de aanleg van de Atlantikwall hun woning hadden moeten verlaten. Het kamp

Rijkswerkkamp Geesbrug, voor werklozen opgericht, Joods werkkamp in 1942 en na de oorlog in gebruik als woonoord voor mensen van de Molukken. Hier vond in 1953 een drama plaats, toen de spanningen zich ontladden, op het moment dat de 18-jarige Jacobus Matulessy verkering kreeg met zijn 14-jarige buurmeisje. Jacob werd vermoord.

wordt daarop één van de vele werkkampen van de Nederlandse Arbeids Dienst. Dan is het ook nog een tijdje opleidingskamp om van leden van de Hitlerjugend soldaten te maken. Direct na de oorlog worden er militairen opgevangen. Ze worden ingezet bij oogstwerkzaamheden. Even is het vakantiekolonie. Van 21 februari 1945 tot en met 29 november 1945 stond hier Aagtje Idema als adjunct directrice ingeschreven, komend uit Ermelo en vertrokken naar Emmen. Ze zal bij de vakantiekolonie hebben gehoord. Er zijn nog een tijdje dienstweigeraars ondergebracht. Daarna is het van 1951 tot 1969 een Moluks woonoord. En toen?

Hoe moest het verder met het kamp? De regering besloot dat het afgebroken zou kunnen worden. Nadien werd hier een 'gewone' burgerwoning gebouwd en werd het adres Verlengde Hoogeveense Vaart 130 toegekend aan de eerste bewoner van de zo grond met de zo bewogen geschiedenis. Per 25 juni 1970 stond hier Berend Blokzijl als hoofdbewoner ingeschreven. Hij is op 25 juni 1971 overgebracht naar een nieuwe woningkaart. Zo kwam ook administratief een einde aan het woonoord. De structuur van het woonoord is nog jaren daarna zichtbaar. Berend Blokzijl bouwde varkensstallen op de fundamenteën van de gebouwen van het woonoord.

***Het voormalige woonoord/kamp Geesbrug (maps.google.nl).
Het terrein is particulier eigendom en niet te bezoeken.
Vooraan aan de weg staat een gedenkteken, dat herinnert aan het Joodse werkkamp. Ook het Molukse woonoord zou herinnerd moeten worden.***

Werkkamp Linde, Ommerweg 59, De Wolden

In 1940 werd bij Linde een werkverschaffingskamp gebouwd. Vanaf 1941 werd hier woeste grond ontgonnen. Het kwam, met twee woonbarakken, elk met zes kamers, kende verder een washok, een keuken, een kantine, een pomphuis en WC's. Er was prikkeldraad om het kamp. Dat was omheining, om de grens aan te geven, niet een beveiligde omheining zoals we die kennen van concentratiekampen. Op 15 juli 1942 werden de arbeiders vervangen door Joodse dwangarbeiders. Er konden 96 personen worden ondergebracht. In augustus 1942 ging een groot deel door naar Kamp Westerbork. Er kwam nieuwe instroom. Regelmatig werden mensen doorgestuurd, weer naar Kamp Westerbork. Als op de beruchte data van 2 en 3 oktober 1942 alle bewoners naar Kamp Westerbork gaan, zijn hen al zovelen voorgegaan, dat we niet weten hoeveel Joodse Nederlanders Linde als tussenstation hebben gehad. Maar dat geldt ook voor de andere werkkampen in het District Hoogeveen van de LO.

Nadien heeft het Kamp Linde nog diverse functies gehad. Er werden evacués uit het westen opgevangen. In 1947 werd het een gezinsoord voor moeilijk opvoedbare gezinnen. In 1960 werd het omgedoopt tot Waringin. Met het vertrek van diverse bevolkingsgroepen uit voormalig Nederlands-Indië werden met een van de laatste schepen ook de Indische Nederlanders met psychische problematiek of zwakbegaafd-

heid doorgestuurd. Dit Waringin werd voor een deel van hen een nieuw onderkomen. Een deel van de houten barakken maakte in 1961 plaats voor stenen gebouwen. Waringin kreeg uiteindelijk een andere plaats in een nieuw gebouw. Een bungalowpark met groepsaccommodatie en een beautycentrum werden op het terrein gebouwd. Een oorspronkelijke barak bleef behouden. Deze werd weer opgebouwd bij het Museum De Wemme.

AANTALLEN

Als we de capaciteiten van de hiervoor genoemde Joodse werkkampen bij elkaar optellen, komen we op 2x240 en 4x96 mannen, is in totaal 1104 Joodse dwangarbeiders die in het weekend van 2 en 3 oktober 1942 werden weggevoerd naar Kamp Westerbork. Omdat tussendoor de mannen ook al werden doorgevoerd naar Westerbork, en een kamp opnieuw bevolkt werd met dwangarbeiders van elders, mogen we ook van het dubbele spreken. Een deel van deze pakweg 2200 Joodse dwangarbeiders kwam uit Drenthe zelf, en ook uit Hoogeveen zelf. Het merendeel echter niet. Voor een gemeente als De Wolden, ontstaan uit diverse oudere gemeenten, betekent dit dat er op dat grondgebied in 1942 slechts één dorp was met Joodse inwoners, Ruinen, waar het Joodse gedenkteken 11 namen telt van vermoorde Joodse inwoners. Door de Joodse werkkampen Linde, Ruinen en Echten (3x96 man) en het grote kamp te Gijsselte (240 man) komen we op 528+11= naar schatting 539 weggevoerde Joden in het weekend van 2 en 3 oktober (als de cijfers al kloppen, en als er niet meer mannen waren ondergebracht in die dagen), terwijl we vanwege de meerdere wegvoermomenten kunnen spreken van meer dan 1050 Joodse dwangarbeiders die via De Wolden te vernietiging tegemoet gingen. Dat is 5x meer dan het aantal Joden dat toentertijd in Hoogeveen woonde.

TOT SLOT

De aanduiding van de gemeente gaat over de huidige situatie. Uiteindelijk hadden alle werkkampen in dit overzicht een historische link met Hoogeveen. Op 2 en 3 april 1942 werden de mannen naar Hoogeveen gebracht en afgevoerd naar Kamp Westerbork. Een ooggetuige zag het gebeuren. Hij stond bij het station. Vanaf de Coevorderstraatweg kwam een transport uit Geesbrug. Het ging om vier boerenwagens vol met koffers en daarachter mannen te voet. Driehonderd, schatte hij in. Ze werden begeleid door een stuk of 20 politiemannen. Het waren mannen uit het werkkamp. Onder hen was ook Levie Cohen uit Hoogeveen, van de Linthorst Homanstraat. Hij kon zijn burens nog een hand drukken, toen ze naar de boerenwagen renden, waar de oude man (geb.1878) op mee kon rijden. Hij vroeg nog naar zijn vrouw, maar die mocht hij niet zien. De anders zo forse, gezonde man, oogde op dat moment vermaerd en sterk verouderd. Het transport van Geesbrug ging naar het station. Daar was het zwart van de mensen, kijkers, die door de Grüne Polizei met honden op een afstand worden gehouden. De geweren werden aangelegd, men dreigde te schieten. De mensen stoven alle kanten op. De mensen gingen naar de overweg in de Pesserstraat, want daar zagen ze ook een grote colonne aankomen. Het waren de Joodse arbeiders uit de werkkampen in de gemeente Ruinen. Blijkbaar ging deze colonne van Gijsselte naar de andere twee werkkampen aan de Ruinerweg, en vervolgens langs het spoor naar Fluitenberg, rechtsaf en zo via de Pesserstraat naar het station.

Een bron, en voor meer over de Joodse werkkampen: [Joodse Werkkampen](#)
Zie ook, over Geesbrug: [De laatste Jood van Geesbrug – Documentatiegroep '40-'45 \(documentatiegroep40-45.nl\)](#)

Burgemeester Tjalma wijst de richting aan. In dit geval bij het aangeven van de plaats van het nieuwe gemeentehuis, geopend in 1940, en daarna in het omgaan met de Joodse gemeenschap van Hoogeveen.

DRENTHE'S ONTJODING BETROKKENHEID DER BURGEMEESTERS

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Wat voor woord we er ook voor gebruiken: Shoah, etnische zuivering, volkerenmoord, er verandert niets aan de realiteit. Er vond op 2 en 3 oktober 1942 iets vreselijks plaats, onderdeel van een vooropgezet plan, wat zijn gelijke niet had in de Nederlandse geschiedenis. Kampgevangene Bob Cahen noteerde over begin oktober dat plusminus 17.000 Joden uit heel Nederland binnenkwamen. *“De mensen kwamen hier aan, opgejaagd als vee.”* Alle Joodse werkkampen waren ontruimd. De Joodse bevolking van Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel werd weggevoerd. Het onderzoek naar de rol van burgemeester Tjalma te Hoogeveen is als volgt samen te vatten:

De Joodse bevolking van Hoogeveen werd al op 15 mei 1940 administratief overgелеverd aan de Duitsers, toen er nog geen Duitse regering in Nederland was en er nog

HIER WOONDE
ISAAK VAN ZUIDEN
GEB. 1890
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 8.10.1942
AUSCHWITZ

alle gelegenheid was om verzoeken te vertragen. Dit leidde tot een suïcide van een van de Joodse inwoners. Tjalma was voor zover nu bekend is, de eerste burgemeester van Nederland die Joodse inwoners van zijn gemeente registreerde. Met Tjalma begon in Nederland de Jodenvervolging. Daarna volgden nog diverse lijsten, zodat de Duitsers keer op keer op de hoogte werden gesteld van de actuele stand van zaken. Dat hij helemaal niets wist van wegvoeren van de Joodse gemeenschap, toen hij na 3 oktober 1942 terugkwam van een familiebijeenkomst, is niet geloofwaardig. Los daarvan had Hoogeveen een gemeentelijk politiekorps. Alle anti-Joodse maatregelen, het afhandig maken van radio's en fietsen, en het ophalen van de Joden zelf, gebeurde onder zijn verantwoordelijkheid als hoofd van de gemeentelijke politie. Er waren geen voor Nederlandse begrippen wettige redenen om de Joodse bedrijven te sluiten, om grondbezit en goederen afhandig te maken, noch om de mensen op te pakken en af te voeren naar een land, waarin ze onder een vreemde mogendheid vielen. Maar Tjalma werkte mee, en/of anderen werkten mee, die onder zijn verantwoordelijkheid vielen. Met als hoofd van de ambtelijke organisatie: secretaris Heslinga.

De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is in zijn verdedigingsgeschrift uitgegaan van latere registratie, zodat zeker is dat de overhandiging van Joodse gegevens in mei 1940 buiten diens medewerking om is gegaan. Registratie in de maanden daarop was hij mee akkoord, bedoeld om tijd te rekken. Uiteindelijk leidde dit tot de totale inzet van onze Nederlandse ambtenarij als boekhouders van de Holocaust, en de ondergang van een groot deel van Joods Nederland, waaronder de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. Burgemeester Karel Loohuis nam in 2020 afstand van zijn voorganger en diens handelen.

Hoe gingen andere gemeenten in Drenthe, of de onmiddellijke omgeving, om met hun Joodse burgers? De dossiers zijn op tafel geweest. Bij de verwijzingen naar nummers gaat het steeds over de dossiernummers in de archieven van de betreffende gemeenten zelf. In *Pyttersen's Nederlandsche Almanak voor iedereen'* over 1941 kunnen we alle ambtenaren van de gemeenten vinden. Gemeentepolitie stond onder leiding van de aangegeven burgemeesters. De Rijkspolitie in Drenthe werd geleid door kapitein J. Gerritsen van het District Assen en Eerste-Luitenant J.F.Laméris van het District Emmen. Deze werd in 1941 bij de Marechaussee gevoegd. Drenthe maakte daarbij deel uit van het Marechaussee-district Groningen. We volgen wat we weten van de Drentse gemeenten waarin zich een Joodse gemeenschap bevond:

RUINEN, BURGEMEESTER VAN HOLTHE TOT ECHTEN **Secretaris: S.Siegstra.**

De Joodse gemeenschap van Ruinen was klein en goed geïntegreerd, zonder een eigen gezicht te verliezen. Dossier 208 van de voormalige gemeente Ruinen is een wonderlijk samengaan van informatie over de NSB en de Joodse gemeenschap. De eerste lijst met personen die geheel of gedeeltelijk van Joods bloed zijn, is opgemaakt naar aanleiding van een circulaire van de bezetters van 25 februari 1941. De gemeente Ruinen hield zich bij de registratie aan de landelijke richtlijnen, en ging niet net als Hoogeveen, voorop in de aanmeldingen. De lijst kent 13 namen en gegevens van personen. De laatste beide personen waren voor een kwart joods. Ze waren tevens getrouwd met niet-Joodse Ruinense inwoners

In april 1941 werd de Joodse inwoners medegedeeld dat ze de radio's in moesten leveren. In juni 1941 moest vanwege een oproep van het Hoofd der Inspectie van de

Bevolkingsregisters te 's Gravenhage, Binnenhof 1a, van iedere Joodse inwoner een vragenlijst worden ingevuld. Aldus gebeurde. De burgemeester stuurde 13 formulieren op. Het was 12 september 1941. Loco-burgemeester Tissingh gaf het aantal Joden in zijn gemeente door aan de Commissaris der Provincie Drenthe. Het waren er 11. De kwartjoden werden niet meer als Joods beschouwd, valt uit deze lijst op te maken. Het was 13 oktober 1941. De Commissaris-Generaal voor Bijzondere aangelegenheden Hoofdafdeling Volksaufklärung und Propaganda, Kamer 31, aan de Kneuterdijk 20 te 's Gravenhage, kreeg via waarnemend burgemeester Tissingh een brief, waarin werd aangegeven dat de beide radiotoestellen van de Joden van Ruinen waren gegaan naar de Wehrmachtsbezirksverwaltung aan de Verlengde Heereweg te Groningen. Het gemeentebestuur ging met alle anti-Joodse maatregelen. De Joodse bevolking moest ook alle fietsen inleveren.

2 juli 1942. De volgende Jodenlijst. Verstuurd aan de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung. De naam zegt genoeg. De elf namen en adressen van de 11 vol-Joodse Ruiners, ondertekend door burgemeester Van Holthe tot Echten. De gemeente werkte ook mee aan het plaatsen van Joodse mannen in werkkampen. 20 augustus 1942. De Deutsche Fachbewerker beim Arbeitsamt te Meppel vraagt de burgemeester welke Joden er verblijfhouden in de gemeente Ruinen. Alle eerder aangegeven 11 personen worden opgegeven. Mannes meiboom verblijft tijdelijk in het ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen. Handtekening: Van Holthe tot Echten. Mozes David Meiboom wordt op 30 september 1942 vermoord in Auschwitz. Hij is 17 jaar oud. Hij is de eerste Joodse dode van het District Hoogeveen van de LO.

Op 12 november 1942 worden 9 van de 10 nog in Ruinen wonende Joden op transport gesteld naar Kamp Westerbork. De meeste Joden in Drenthe waren toen al weg. Dit wordt gedaan door gemeenteveldwachter Siert Wieringa en wachtmeeester der marechaussee J. Wierenga van de post Ruinen. Burgemeester, ambtenaren en politie, ze werkten volledig mee aan het voorbereiden van en het uitvoeren van het wegvoeren van de Joodse bevolking van de gemeente Ruinen.

MEPPEL, BURGEMEESTER WISMAN **Secretaris: H.H. de Carpentier**

Overeenkomstig de verordening van 10 januari 1941 moesten alle personen, geheel of gedeeltelijk van Joods bloed, worden geregistreerd, op aan de bezetter door te geven lijsten. Aldus gebeurde in Meppel. Dossier 181 spreekt boekdelen. En waar de lijsten in te leveren? Er ligt een telegram in het dossier. Bij de commandant van de SS en de SD te Assen. Een opgave in tweevoud. Voor vrijdag 15 mei, eerste post. Dat is de tweede lijst geworden. Op 10 juli komt er een derde lijst, opgestuurd naar *"die Zentralstelle für Jüdische Auswanderung"*. Een centraal bureau voor Joodse emigratie, kortom, men wist van wegvoering. Dan komt er daaropvolgend nog een mannenlijst in het dossier.

Op 5 november meldt de burgemeester aan de Beaufragte des Reichskommissars für die Provinz Drenthe dat er 250 Joden in Meppel in het bevolkingsregister stonden, waarvan er toen nog 10 aanwezig waren. Achterblijven op medische gronden, dat gebeurde in meerdere gemeenten. Maar de mensen gingen vervolgens alsnog, meestal, voor zover ze niet ter plekke al overleden waren. Radio's en fietsen in beslag nemen, het werd gewoon uitgevoerd, ondanks dat het op dat moment alleen maatregelen tegen de Joden waren. In de dossiers is niets van aarzeling of vertraging gebleken. Conclusie: Burgemeester, ambtenaren, werkten mee aan het administreren, in-

formatie overleveren, nodig voor het aanhouden en wegvoeren van Joodse bewoners van Meppel, en voerden trouw de anti-Joodse maatregelen door. Een lijst van 31 december 1942 geeft aan dat er nog 46 van de 250 Joodse inwoners van Meppel in het Kamp Westerbork zijn. De rest is doorgevoerd. Er werden 232 Meppeler Joden vermoord. Slechts 18 mensen van de gemeenschap overleefden de oorlog.

Voor het onderzoek is ook dossier 2310 interessant. Ze geven de namen van de inwoners van Meppel in de Joodse werkkampen Orvelte, Vledder en Linde. Het gaat in totaal om 68 mannen. We mogen dus niet zomaar de bewoners van een plaats en de groepen in de werkkampen bij elkaar optellen. Een deel van de Drentse bevolking was ook onderdeel van de op 2 en 3 oktober 1942 ontvolkte werkkampen.

DWINGELOO, BURGEMEESTER STORK **Secretaris: Hendrik Henkel**

Dossier 1434 heeft stukken voor een vrij volledig beeld over het in beslagname van fietsen en radio's van Joodse inwoners, en de niet-Jood-verklaringen van het personeel van de gemeente. Op 26 februari 1941 werd de eerste Jodenlijst door de burgemeester ondertekend. Het waren 11 namen. Er werd bij genoteerd dat er in de gemeente geen ambtenaren of beamten van Joodse afkomst waren, die uit hun functie ontheven zouden moeten worden. 12 september 1941, weer een Jodenlijst, weer opgestuurd, dit keer met 10 namen. 13 mei 1942, weer een Jodenlijst van burgemeester Stork. De lijst met 10 namen ging naar de Commandant van de SS en SD, prins Hendrikstraat 1 te Assen. Op 2 juli 1942 volgde weer een Jodenlijst. 20 augustus 1942, nogmaals. Met medewerking van de gemeente ging Aron van Oosten, manufacturier, op woensdag 5 augustus 1942 naar werkkamp Geesbrug. De burgemeester meldde op 14 april 1942 aan de SD te Assen dat de verordening betreffende de afvoer van Joden volledig was uitgevoerd. *“Er bevinden zich thans geen personen van Joodse bloede meer in deze gemeente.”* De gemeente zorgde zelf voor de afvoer naar Kamp Westerbork.

SMILDE, BURGEMEESTERS BERGHUIS EN VAN DEEMTER **Secretaris: J. de Haan**

Burgemeester Berghuis was lid van de ARP en het verzet. Hij stapte in november 1941 op na een ernstig conflict met de NSB. Onder zijn leiding werd op een brief van 25 februari 1941 van de Procureur-Generaal c.q. directeur van Politie te Leeuwarden gereageerd met het opsturen van een lijst met namen en gegevens van alle 25 inwoners van de gemeente Smilde. Een Joodse onderwijzer van de ULO, Izak Elias van Spier, werd ontslagen. In september 1941 werd nog eens doorgegeven dat er op dat moment 13 Joden in Smilde woonden. Anti-Joodse maatregelen werden gewoon doorgevoerd. In 1942 kwam NSB-burgemeester Hindirk van Deemter. Voor geïnteresseerden: dossier 820 is helder in de medewerking van burgemeesters en ambtenaren bij het voorbereiden van de holocaust. De Duitsers hadden alle gegevens in handen, toen de Joodse inwoners op 2 oktober werden opgepakt. De Joden werden naar Kamp Westerbork vervoerd door de garagehouders en vrachtrijders Joh. Koers, J. Offeringa en P. van der Knaap. Burgemeester Van Deemter vroeg op 28 december 1942 nog wel waar ze Joodse inwoners gebleven waren. Het ging om de administratie. 'Vertrek onbekend waarheen', dat probeerde hij te voorkomen, in het bevolkingsregister. Hij gaf aan welke Joden hij had laten doorsturen naar Westerbork en voegde er voor de zekerheid aan toe dat er niet meer aangetroffen waren in zijn gemeente dan de personen op het lijstje.

ASSEN, BURGEMEESTERS BLOEMERS EN BOELEMS
Secretaris: mr. L. Brender à Brandis

Bloemers werd in 1942 door de bezetter ontslagen en vervangen door de NSB-er Boelems. Hoe gingen ze om met de Joodse belangen? Dossier 1716 van het archief van de gemeente Assen geeft opheldering. Als in het begin van de oorlog Joden uit overheidsfuncties ontslagen moeten worden, worden 9 personen hun functie ontzegd. Op 13 maart 1941 levert Bloemers 443 formulieren in bij de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters met de namen en gegevens van Joodse inwoners van Assen. De gemeente houdt zich in 1941 verder bezig met de registratie van Joodse bezittingen die *'binnen afzienbare tijd voor volkshuisvesting of industriedoeleinden nodig zullen zijn.'* De gemeente speelt verder een rol in de vervreemding van het onroerend goed van de Joodse gemeente (dossier 1718).

We vinden een uitvoerige lijst met opnieuw alle Joodse inwoners en de nodige informatie over hen persoonlijk. 22 augustus 1942, de locoburgemeester ondertekende een in 3-voud op te sturen lijst met alle Joodse inwoners. Op 3 september 1942 meldde de locoburgemeester aan het Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters dat er nog 421 Joodse inwoners stonden ingeschreven. Ongeveer 30 personen waren met onbekende bestemming betrokken. Na het wegvoeren van de grootste groep, waren er nog 31 Joden enige tijd in Assen aanwezig (dossier 1634). Oftewel, beide burgemeesters, een locoburgemeester en de ondersteunende ambtenaren waren welwillend in het verzamelen en doorgeven van alle informatie die de Duitsers nodig hadden om de Joodse gemeenschap te vernietigen.

BEILEN, BURGEMEESTER WYTEMA
Secretaris: H.Thalen

Wytema vroeg op 25 februari 1941 om 75 formulieren om te kunnen voldoen aan het Besluit Meldingsplicht van 27 januari 1941. Daarmee werden alle Joodse inwoners van de gemeente Beilen op papier overhandigd aan de bezetter. Dossier 1101 is onthullend. Er is een lijst met alle Joden, in verband met een schrijven van de Directeur van Politie te Leeuwarden van 25 februari. De radiotoestellen werden ingenomen, de fietsen, er werd meegewerkt aan andere anti-Joodse maatregelen. De Joodse patiënten van Stichting Beileroord werden apart opgegeven, 11 mensen. Op 13 mei 1942 worden opnieuw alle Joden uit Beilen doorgegeven. Juli 1942, weer een Jodenlijst, dit keer voor 'die Zentrale für Jüdische Auswanderung'. De initialen van Wytema zijn onder het begeleidende briefje gezet. Meneer de burgemeester, er was geen enkele rechtsgrond op basis waarvan een Duitse instantie zich zou kunnen of moeten bemoeien met het voorbereiden van een gedwongen verhuizing van deze Nederlandse staatsburgers. Dan ligt er het indringende rapport van Kornelis Jan Meijer, veldwachter der gemeente Beilen, tevens onbezoldigd Rijksveldwachter, gericht aan Wytema:

"In de voormiddag van donderdag 16 juli 1942 te ongeveer 6 uur, bevond ik mij, voor dienst en in uniform gekleed, te Hooghalen in deze gemeente, om toezicht te houden bij het uitladen van ongeveer 800 Amsterdamse Joden en ongeveer 260 gestrafte Joden uit het concentratiekamp te Amersfoort, die aldaar op dat tijdstip per trein arriveerden.

Nadat deze mensen waren uitgeladen, moesten allen behalve de 260 gestraften, voor registratie naar het kamp (Lager) te Oosthalen, gemeente Westerbork. De 800

Amsterdamse Joden, bestonden uit mannen, vrouwen en kinderen, waaronder zelfs nog zeer kleine baby's die nog gedragen moesten worden. De gestraften waren allen mannen.

Bij het uitladen bevond ik mij bij een van de voorste wagons van deze trein. Door de inzittenden van deze wagon werd toen medegedeeld, dat tijdens het vervoer een man, aan de bij het inladen opgelopen verwondingen, was overleden, en dat een andere man zwaar gewond was, zelfs zo erg, dat die man niet zelf uit het rijtuig kon komen. Een van de aanwezige Duitse officieren gaf toen het bevel deze man uit de wagon te dragen en in het gras naast de spoorbaan neer te leggen, hetgeen door enige inzittende Joden gebeurde. Een derde gewonde kwam uit zichzelf nog uit die wagon.

Zo bevonden zich behalve de dode nog 6 gewonden en zieken bij dit transport. Het lijkt is in opdracht van die zelfde Duitse officier per trein verder vervoerd naar Assen om aldaar aan de Nederlandse politie te worden overgegeven. De gewonden en de zieken zijn hierna per auto van het kamp naar het kamp vervoerd en deze mensen zijn hierna door mij niet weer waargenomen, zodat ik vermoed, dat deze mensen niet uit het kamp weer met de trein zijn verder vervoerd.

Na de registratie van deze mensen zijn allen, dus ook de gestraften, ingeladen in een andere trein, bestaande uit 2 personen-rijtuigen en de anderen uit goederenwagons, in totaal zo ongeveer bestaande uit 15 wagons. Bij dit inladen moesten deze mensen in een kolonne naast de wagons plaats nemen. Daar dit niet vlug genoeg gebeurde, werden de mensen toegeroepen voort te maken. Of dit roepen niet voldoende effect had weet ik niet, althans meerdere mensen werden hierna naar hun plaatsen geschopt en toen ingeladen.

In deze wagons waarin zich geen enkele WC bevond, moesten dus zo ongeveer gemiddeld 70 personen plaats nemen. De begeleidende manschappen van de Duitse Weermacht namen hierna plaats in de personen rijtuigen. Door verschillende ingeladen personen werd mij medegedeeld, dat hun was medegedeeld, dat zij op doorreis waren naar Opper-Silezië aan de Poolse grens, waardoor zij ongeveer een treinreis hadden te maken van ongeveer 3 dagen.

Of drinken voor deze mensen is ingeladen weet ik niet. Wel zijn op dit emplacement 1000 broden ingeladen, benevens verschillende soorten groenten. Door verschillende van de inzittenden werd mij nog medegedeeld, dat de verwondingen niet waren veroorzaakt door de manschappen van de Duitse Weermacht, doch door manschappen van de Nederlandse SS, die hun bij het inladen hadden geschopt en geslagen.

Hiervan opgemaakt, gesloten en getekend dit rapport, te Beilen 23 juli 1942."

We vinden de betrokkenheid bij het plaatsen van Beiler Joodse mannen in werkkampen. Chef-Veldwachter Viëtor, man van het verzet, gaf aan het gewestelijk arbeidsbureau te Meppel door als een Jood voortvluchtig was. Dat arbeidsbureau werkte voor de Duitsers. Dezelfde Chef-Veldwachter noteerde welke Joden uit Beilen op 3 oktober 1942 op transport werden gesteld. Een voortvluchtige werd afzonderlijk op deze lijst vermeld. Enkele Joodse personen konden voorlopig blijven, want ze waren opgenomen in de Stichting Beileroord. Burgemeester Wytema was één van de weinige burgemeesters in Nederland die weigerde mee te werken bij de arrestatie en fei-

telijke wegvoering. Er was geen juridische grond, op basis waarvan dit kon gebeuren. Hij werd ontslagen. Deze weigering heeft hem in het naoorlogse Nederland ook een zekere status gegeven. De feiten zijn echter, dat zijn medewerking aan de voorbereiding van de wegvoering zodanig was, dat de bezetter alle informatie had die nodig was, om zonder hem alle Joden op te pakken. Burgemeester en ambtelijke ondersteuning waren even welwillend als in de andere Drentse gemeenten gelijkende functionarissen waren.

EMMEN, BURGEMEESTER BOUMA **Secretaris: H.R. van Bruggen**

Burgemeester Jan Liebbe Bouma was aanvankelijk lid van de ARP. Hij ging in 1941 over naar de NSB. In de periode 1943-1945 was hij Commissaris der Provincie Drenthe. Daarvoor werd hij in 1948 veroordeeld door het Tribunaal in Assen, wat hem drie jaar internering, verbeurdverklaring van een vermogen van f 15.000 en ontzetting van de kiesrechten voor 10 jaar opleverde. Onder deze burgemeester Bouma werden de Joden geregistreerd. Het dossier getiteld 'Registratie Joden' (50-04037, Dsnr:0066 06) bevat enkele Jodenlijsten, maar niet op datum getekend. Een lijst van vertrokken Joden, van 24 december 1942, geeft 169 namen. Uit rapportages blijkt dat de oproepen voor vertrek werden verstrekt door onder meer de gemeentelijke veldwachter. In de synagoge hangen twee borden met in totaal 125 slachtoffers. Vergeleken met gemeenten als Hoogeveen of Emmen, zit er in maar weinig in het dossier. Het lijkt erop dat mensen - om wat voor reden dan ook - het raadzamer vonden om informatie te verwijderen.

Marcel Bulte eeft voor het boek *"Hun namen worden niet vergeten"* boven water gekregen dat er trouw werd meegewerkt aan het in beslag nemen van fietsen van Joden en aan het opsturen van mannen naar de werkkampen. Zo werden er op 17 augustus 1942 32 mannen vermeld, die met de tram van Erm naar het station te Hoogeveen gingen, en vandaar naar het Kamp Linde. Over het wegvoeren van de Joden op 2 en 3 oktober lezen we:

"Op 2 oktober 1942 had om 11.30 uur in het gebouw aan de Prins Hendrikstraat te Assen een bijzondere bijeenkomst plaats. Gesprekspartners waren de Duitsers en afgevaardigden van de Drentse politiekorpsen. Het belangrijkste gespreksonderwerp was het 'oppakken van de joden dat moet worden uitgevoerd tussen 2 oktober om 18.00 uur en 4 oktober 14.00 uur.' De opdracht luidde verder dat het uit hun huizen halen van de joden moest worden uitgevoerd door de plaatselijke politie, eventueel aangevuld met leden van de marechaussee. Ook de Joodse dwangarbeiders in de werkkampen zouden worden opgehaald. Wanneer de Joden waren opgepakt, moesten ze onmiddellijk worden overgebracht naar het doorgangskamp Westerbork. Er waren een paar gemeenten, waar de burgemeester weigerde hieraan zijn medewerking te verlenen. Zo niet in de gemeente Emmen, waar burgemeester Bouma de scepter zwaaide en het bevel voerde." Burgemeester, ambtenaren en politie werkten trouw mee. Was dit niet zo geweest, was Bouma geen Commissaris van Drenthe geworden.

COEVORDEN, BURGEMEESTER GAUTIER **Secretaris: J.Lammerts**

Alle anti-Joodse maatregelen werden doorgevoerd. Registratie van Joodse inwoners, de J in het persoonsbewijs, ontslag van Joden in overheidsfuncties enz. er is een uit-

gebrede registratie van ingeleverde radio's, Joodse huishoudens, in te leveren fietsen, In het dossier met de oproepingsbrief (2362) vinden we direct daarop volgend 11 verklaringen, ondertekend door artsen en de burgemeester, waarin wordt verklaard dat een persoon op medische gronden niet kan reizen. Vijf daarvan zijn gedateerd 2 oktober 1942, een 23 september 1942 en de anderen 'september', zonder datum. Er is blijkbaar op humanitaire gronden getracht om het wegvoeren van enkele mensen te voorkomen. Het daaropvolgende rapport is echter vernietigend:

"In de avond van 2 oktober 1942 en in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 zijn door Marechaussee en Gemeentepolitie te Coevorden op last van de chef der Sicherheitspolizei te Assen in hun huizen aangehouden een aantal van 91 Joodse personen, die met autobussen zijn overgebracht naar het Joodse kamp te Westerbork."

Gemeentepolitie, onder leiding van de burgemeester, werkte samen met de Marechaussee van Coevorden, bij het wegvoeren. Na bovenstaande mededeling meldde het rapport dat 7 personen vanwege ziekte niet vervoerd konden worden. Daarna is een opsomming opgenomen van 14 personen die onvindbaar bleken te zijn. We zouden nu kunnen zeggen: ondergedoken. Was getekend: Opperwachtmeester der Marechaussee C.Deij en chefveldwachter der gemeente Coevorden N.J.Carper, 3 oktober 1942. De onvindbare personen – zo meldt het rapport – zouden in het politiebld worden geplaatst, ter opsporing en aanhouding. Er volgden nog diverse brieven en overzichten van weggevoerde of onvindbare personen. 8 personen zijn na 3 oktober 1942 nog overgebracht naar kamp Westerbork. Het Joods monument te Coevorden telt de namen van 124 slachtoffers.

Conclusie: Burgemeester, ambtenaren, gemeentepolitie en marechaussee te Coevorden werkten mee aan het administreren, informatie overleveren, aanhouden en wegvoeren van Joodse bewoners van Coevorden. Burgemeester Gautier wordt herinnerd in de Burgemeester Gautiersingel te Coevorden.

ZUIDLAREN, BURGEMEESTERS NIJENHUIS, GAARLANDT EN ROUKEMA **Secretaris G. Eggens**

Het wordt een eentonig verhaal. Van de 16 personen van de kleine Joodse gemeenschap, hebben er 14 de oorlog niet overleefd. Alle regelgevingen werden gewoon uitgevoerd. De synagoge was voor de oorlog al buiten gebruik, maar bestaat nog.

BORGER, BURGEMEESTER DOORBOS **Secretaris A.Ratering**

Wie via het dorp naar het landelijk bekende Hunebedcentrum rijdt, kan de gedenksteen niet missen, met daarop de namen van de vermoorde inwoners van Borger. Ze moesten zich op 21 februari 1941 op het gemeentehuis laten registreren en werden als alle Joden in de omliggende gemeenten op 2 oktober 1942 vervoerd naar Kamp Westerbork, op 1 zieke na. Deze ging later alsnog. Niemand overleefde.

ROLDE, BURGEMEESTER VAN DER SLUIS **Secretaris J.Hofkamp**

Onder leiding van chef-veldwachter A. Eleveld werd in oktober 1942 de kleine Joodse gemeenschap naar Kamp Westerbork gevoerd. Ze werden allemaal vermoord. De 12 mensen woonden in Rolde en Nooitgedacht. De beide families Schaap uit Rolde kregen op vrijdag 2 oktober 1942 gemeenteveldwachter Andries Eleveld aan de deur, die vertelde dat ze zich die avond voor 21.00 uur moesten melden in het Kamp Westerbork. Vervoer moesten ze zelf regelen. Ze gingen met de taxi van Hendrik Takens. De vrouwen protesteerden bij het vertrek zo hard, dat het gillen in het hele dorp te horen was. Er is sprake van dat hen zou zijn voorgesteld om onder te duiken, maar dat ze dit niet deden, om anderen niet in gevaar te brengen. Wie kon ook vermoeden dat vertrek hun dood kon betekenen? In Nooitgedacht woonde het gezin Fiesler. Ze waren als alle anderen thuis, op vrijdagavond, vanwege de Sabbat. Ze werden gearresteerd en onder luid protest van mevrouw Fiesler naar Kamp Westerbork gebracht. Aldus lezen we in 'De Kloetschup' van september 2012.

RODEN, BURGEMEESTER BLOEMERS, RÖMELINGH EN BRUININGA
Secretaris J.Buiteveld

De eerste vertrok al in 1941 naar Assen, de tweede nam waar en de derde werkte mee aan het transport van de kleine Joodse gemeenschap naar Kamp Westerbork. Van de 12 mensen werden er 11 vermoord.

ODOORN, BURGEMEESTER VAN ROYEN
Secretaris J.Smit

Op de deportatielijst van deze gemeente staan 12 namen. Zes mensen hebben het overleefd. Dat is, hoe klein de gemeenschap ook was, een hoog percentage. Maar het gaat niet om cijfers. Er werden 6 mensen vermoord, wat onder andere omstandigheden een schokkend getal zou zijn. Het complete gezin van Daniel Lezer en Hendelina Bloemendal werd vermoord in Auschwitz, net als Schoontje Israëls.

GIETEN, BURGEMEESTER NIJENHUIS
Secretaris J.P.Koek

In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werden de Joodse families Nijeveen, Meijer, Gottfriedt en Valk opgehaald met een vrachtwagen, en afgevoerd naar Kamp Westerbork. Het vervoerbewijs sprak over '2500 kg stukgoederen', en een afstand van 28 km. De gemeente betaalde f 27,25 voor het vervoer van deze 15 Joodse inwoners. De rijksinspecteur van Verkeer ontving 10% provisie. Aldus meldt de website van de Stichting Struikelstenen Aa en Hunze. Het straatarme gezin Cohen uit Gieterveen werd al op 13 augustus 1942 met een vrachtwagen naar Kamp Westerbork gebracht. De vrachtrijder declareerde f 17,70. Ze werden op 14 augustus ingeladen voor het vervoer naar Auschwitz. Aldus lezen we in 'Gieten, namen op de steen', van H.Kuik en W. van der Neut-Legemaat.

DALEN, BURGEMEESTER TEN HOLTE
Secretaris W.Berga

We lezen de namen van 13 Joodse oorlogslachtoffers uit deze gemeente, op een gedenksteen bij de oude Joodse begraafplaats. Deze was al lang voor de oorlog in onbruik geraakt, omdat de gemeenschap zich aansloot bij de Joodse gemeenschap van Coevorden, en daar ging begraven. De Joodse begraafplaats van Dalen is gerestaureerd. Vervolgens is er in 2004 toch nog eenmaal iemand begraven: Sam Visser. Eén van de initiatiefnemers van de restauratie. Op 4 mei 2004 en enige jaren daarna is er bij de dodenherdenking geblazen op de sjofar, als vooruitzien naar een nieuwe wereld.

We gaan de grens over, naar gemeenten in de naaste omgeving van Hoogeveen:

HARDENBERG, BURGEMEESTER VAN OORSCHOT
Secretaris: J.W.Resink

Dossier 2138 laat een politieteam zien, dat in overleg met de bezetter zijn best doet om Joden te classificeren en regels uit te voeren, opzet ter isolatie en de uiteindelijke vernietiging. Als een Joodse drukkerij is gesloten en verzegeld op 17 december 1941, 'De Vechtstreek' van R.E. de Bruin, wordt een lijstje van 5 protestantse personen op-

gesteld voor wie dit een ramp is, ze verliezen hun werk en gaan een duistere toekomst tegemoet. Dit horen we niet zeggen over de eigenaar zelf. De gemeente pleit er in een brief van 18 december 1941 voor om het bedrijf voort te laten zetten door H.J.Kedde, al 42 jaar in dienst bij het bedrijf als meesterknecht. Op zich een goede daad, ook zo kunnen we ernaar kijken. Maar meteen werd bij de bezetter aangegeven wie nauw samenwerkte met de Joodse werkgever. Kedde schreef zelf nog een brief in het Duits, met het verzoek de drukkerij voort te mogen zetten.

Er vinden administratie over overbrengen van Joden naar het werkkamp Linde. Een rapport van Cornelis Servaas Pisuisse, chef-veldwachter van de gemeente Hardenberg, over 6 personen, opgepakt in de boerderij van Hendrik Doedens, boerdijk te Hardenberg. Ze waren daar ondergedoken. 2 zieken werden vrijgelaten, de vier anderen gingen naar de Brigadekommandant der Marechaussee te Hardenberg, die ze de Sicherheits Dienst in Arnhem moest overgeven. Er werd meegewerkt aan plaatsing van Joodse mannen in Vught.

Op 26 juni 1942 ondertekende de burgemeester een briefje, horend bij een opgave in 5-voud, met alle Joodse inwoners van de gemeente Hardenberg, met aanvullende informatie. In augustus 1942 werd opnieuw een Jodenlijst opgesteld, toegestuurd aan de Beauftragte für die Provinz Overijssel. De vertegenwoordiger van de bezetter. Er is nog een briefwisseling over de genoemde Rudolf de Bruin. Hij stond op papier als vol-Jood. Bij nader inzien kon hij niet als zodanig beschouwd worden, maar de gemeente trok de uitlatingen daarover na enig schrijven weer terug. Rudolf de Bruin was getrouwd met een Christin. Hij overleefde de oorlog. Het Joodse monument van Hardenberg geeft de namen weer van 37 slachtoffers.

Na de bevrijding stond er in Hardenberg een synagoge leeg, er was een kerkhof, en er miste een Joodse gemeenschap. In de oorlog waren er direct al gegadigden voor de 'Jodenhuizen'. Landbouwer J.A. Dilliing meldde zich omdat zijn zoon zou gaan trouwen. Hij wilde wel graag een huis voor iemand die een pand van hem huurde, dan kon zijn zoon in de verhuurde woning. Hij ondertekende met 'Heil Hitler'. Zomaar een greep uit het dossier. Als het gemeentebestuur, het bevolkingsregister en de politie geen sein afgeven, maar meewerken, lijkt het overnemen van bezit een 'gewone' stap. Er was toch niemand die een daad stelde, om het niet 'normaal' te vinden? Burgemeester en ambtenaren hebben dat sein niet afgegeven. Ze werkten mee aan de administratieve overlevering van de Joodse burgers.

AVEREEST, BURGEMEESTER JAN MARIE RAVESLOOT **Secretaris: A.Schoemaker**

In deze gemeente ging het al niet anders. Geen verzet, maar trouw uitvoeren van alle maatregelen en registraties. Het Joodse monument in Dedemsvaart, gemeente Avereest, telt de namen van 31 slachtoffers. 12 Joden hebben de oorlog overleefd. De Joodse gemeenschap werd op 2 oktober 1942 gedeporteerd naar Kamp Westerbork. Burgemeester Van Ravesloot wordt herinnerd in een straatnaam.

TOT SLOT

'Boekhouders van de Holocaust', zo noemde Rob Bakker zijn in 2020 verschenen boek. Hij ging uitgebreid in op de handelwijze van het ambtelijke systeem. In dit overzicht hebben we de Drentse boekhouders van de Holocaust een naam gegeven. De

Joodse bevolking van Drenthe bestond volgens de volkstelling van 1941 op dat moment uit 2498 personen. De dodenlijst van Joods Drenthe telt 1240 namen. Ze werden vermoord, omdat ze Joods waren. Tevens werden in Drenthe 14 Joodse werk-kampen ontruimd. Niet éénmaal, maar ook al voor 2 en 3 oktober, waarna ze weer werden aangevuld met andere dwangarbeiders. Op genoemde data werden ook de provincies Groningen en Friesland ontjood. Dit leidde tot het in het begin genoemde getal van omstreeks 17.000 nieuwe kampgevangenen in Kamp Westerbork.

***Tot zover een algeheel overzicht. We gaan nu specifiek in op de Joodse
gemeenschap van Ruinen, naast die van Hoogeveen de tweede Joodse
gemeenschap binnen het District Hoogeveen van de LO.***

Oude Gemeente / Huidige Gemeente	Joods	Ver- moord
Assen (Assen)	445	404
Beilen (Midden-Drenthe)	44	44
Borger (Borger-Odoorn)	15	15
Coevorden (Coevorden)	142	127
Dalen (Coevorden)	16	14
Dwingeloo (Westerveld)	10	9
Emmen (Emmen)	196	140
Gieten (Aa en Hunze)	23	22
Havelte (Westerveld)	1	1
Hoogeveen (Hoogeveen)	202	161
Meppel (Meppel)	257	229
Norg (Noordenveld)	1	1
Odoorn (Borger-Odoorn)	12	6
Roden (Noordenveld)	12	11
Rolde (Aa en Hunze)	12	12
Ruinen (De Wolden)	11	11
Sleen (Coevorden)	3	3
Smilde (Midden Drenthe)	13	12
De Wijk (De Wolden)	1	1
Zuidlaren (Tynaarlo)	14	14
Zweeloo (Coevorden)	3	3
Overlevenden: 206. Totaal rechts:	1446	1240

(Cijfers volgens 'De Drentse Sjoa' (J.Ridderbos e.a.))

Met het verdwijnen van het grootste deel van onze Joodse gemeenschap ging ook veel kennis en cultuurbeleving verloren. Op de Joodse begraafplaatsen vinden we soms de stenen van mensen die nationaal bekend waren, in hun eigen tijd. Zoals bijvoorbeeld Rabbijn Mozes Koekoek. In 1872 stichtte hij een kleinseminarie, waardoor in de loop van de 19^e eeuw een flink deel van de Joodse godsdienstonderwijzer was opgeleid in Hoogeveen.

De Joodse gemeenschap van Ruinen wordt verder uitgelicht. Daarna gaan we over tot een beschrijving van het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen.

ומשה על האל האלהים

מצבת קבורת

עטרת ראשנו מחמד נפשנו צבי
משפחתו פגת יקרת קהלתו ה"ה כ"ה
משה בן אברהם קוקוהק סג"ל ש"ן
ומנהל לעדת ישורון וגם מוהל מובהק
וסופר סתם בכפר הזה: נולד ל' כסלו
ת"ר בקרית מלך האג. ועלתה נשמתו
הטהרה למרום ביום ה' י"ך תמוז שנת
ה'ת"ל לפנ"ך צ"ך כבוד ה' יאספ"ך לפ"י
מבאר חפר ל' משה שאב מים לשבעת תלמידיו
שם טוב קנה בעדקתו ושובת מעשיו
ה'מות עלה בחלוניו ולקחו בהצי ימיו
ה'ובל ל' בעליו ה'לוי חסה בצל כנפיו
ת'נצ"ב"ה

פ"ט

אשת חיל עטרת בעלה
ובית מ' אסתר בת יעקב
קאמס על אשה מהמאן
וירדן הלכה לעולמה
ביום א' ל' חשוון תקמ"ה
ביום ב' ל' כ' ל' שנה
ואתה יד' ל' ק"י

תנצבה

Hier ruht

ESTHER KOPPEL

geborene von
Moses van Zuden.
verstorben den 12
November 1871.

פ"ט

האשה היקרה עטרת
ובית בניה מרדכי
פ"מ יוסף הלוי
אברהם פאך
נשמתה הלכה
ביום מנוחת י"ב תמוז
מספה ביום א' י"ב תמוז
מ'שנתייה היו אחת

תנצ"ב

r. ruet

ZUDENLEVIE

5 Juli 5644.

De dodenakker van de Joodse gemeenschap van Ruinen, in de oude streek Engeland, nu bereikbaar via een onverharde weg naast Munnekenweg 6.

RUINENS JOODSE DOSSIER

ONDERGANG VAN EEN GEMEENSCHAP

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2021 albertmetselaar@home.nl

De Joodse gemeenschap van Ruinen was klein en goed geïntegreerd, zonder een eigen gezicht te verliezen. Een foto van Esther Khan in Drentse kledij geeft mooi aan hoezeer ook deel uitmaakte van de Ruinense gemeenschap. Er was geen eigen synagoge, maar wel een eigen begraafplaats. Daar ligt 1 zerk. Dat zegt niets van het aantal bijzettingen en wanneer die waren. Over het algemeen werden er houten 'paaltjes' op graven gezet, dikke eikenhouten planken met letters erop, die na verloop van tijd omvielen en weg werden gehaald. Verwacht mag worden dat de dodenakker flink wat graven kent, die niet meer als zodanig bovengronds herkent worden. De zerk is die op het graf van Esther Conen, echtgenote van Jozeph Israel Khan. Ze was een dochter van Levi Barned Conen en Judic Machiel Schede, werd geboren te Hoogeveen op 22 september 1826, en overleed op 68-jarige leeftijd in haar woning te Ruinen, op 22 april 1895. De begraafplaats is vrij toegankelijk, in de zin dat deze niet hermetisch afgesloten is. Onnodig bezoek wordt echter niet als passend ervaren. Bezoek dient vooraf te gaan aan overleg met de Joodse gemeenschap van Drenthe, niet op zaterdag, en voor mannen geldt: bedekt hoofd.

DE JOODSE BEVOLKING IN 1941

Dossier 208 van de voormalige gemeente Ruinen is een wonderlijk samengaan van informatie over de NSB en de Joodse gemeenschap. De eerste lijst met personen die geheel of gedeeltelijk van Joods bloed zijn, is opgemaakt naar aanleiding van een circulaire van de bezetters van 25 februari 1941. De gemeente Ruinen hield zich bij de registratie aan de landelijke richtlijnen, en handelde niet net als Hoogeveen, waar men onder leiding van burgemeester Tjalma, al in mei 1940 mensen op papier overhandigde. De namen:

Naam en voornamen, plaats en datum van geboorte, woon- of verblijfplaats:

1. Van Holland, Mozes, Ruinen, 22-4-1874, Ruinen, Oosterstraat A347.
2. De Horst, Mietje, Blokzijl, 18-8-1875, Ruinen, Oosterstraat A347.
3. Van Holland, Rachel, Ruinen, 27-4-1914, Ruinen, Oosterstraat A347.
4. Van Holland, Bernard, Ruinen, 15-3-1869, Ruinen, Oosterstraat A347.
5. Khan, Esther, Ruinen, 5-4-1884, Ruinen, Brink A384.
6. Goldsteen, Lena, Meppel, 5-4-1861, Ruinen, Brink A384.
7. Meiboom, Mannes, Ruinen, 9-4-1891, Ruinen, Westerstraat A471.
8. De Horst, Anna, Blokzijl, 14-11-1895, Ruinen, Westerstraat A471.
9. Meiboom, Mozes-David, Ruinen, 2-8-1925, Ruinen, Westerstraat A471.
10. Meiboom, Meta Anna, Ruinen, 25-7-1923, Ruinen, Westerstraat A471.
11. Meiboom, Elly, Ruinen, 30-5-1928, Ruinen, Westerstraat A471.
12. Bruins, Lammegien, Havelte, 29-4-1915, Ruinen, Waterleuzen A273.
13. Rozendal, Jantina, Havelte, 3-12-1921, Ruinen, Rheebruggen B57.

De eerste elf personen waren 'voljood', met vier Joodse grootouders, en de laatste beide personen waren voor een kwart joods. Ze waren tevens getrouwd met niet-Joodse Ruinense inwoners. Lammegien Bruins woonde op het adres dat nu bekend is als Waterleuzen 1. Ze was getrouwd met Roelof Piepot. Jantina Rozendal woonde op een adres dat werd vernummerd tot Rheebruggen 8. Ze was getrouwd met Jan Slager. In het Agrarisch Nieuwsblad van 1 juni 1940 werd vermeld dat ze was bevallen van een dochter. Lammegien Bruins en Jantina Rozendal hebben de oorlog overleefd, zonder dat er ernstige maatregelen tegen hen werden genomen. Kwartjoods, getrouwd met een niet-Jood, dat gold als 'besmet' maar verder ook niet. Al deze 13 personen hadden de Nederlandse nationaliteit. Was getekend: burgemeester Anne Willem van Holthe tot Echten.

VERDERE MAATREGELEN EN ADMINISTRATIE

In april 1941 werd de Joodse inwoners medegedeeld dat ze de radio's in moesten leveren. In het dossier zitten verklaringen van Mannes Meiboom en Esther Khan dat ze op 28 april 1941 haar radio heeft ingeleverd bij de burgemeester. De burgemeester meldde op 9 mei aan het Directoraat-Generaal van Politie aan de Koning-innegracht 21 te 's Gravenhage wie welke radio had ingeleverd.

In juni 1941 moest vanwege een oproep van het Hoofd der Inspectie van de Bevolkingsregisters te 's Gravenhage, Binnenhof 1a, van iedere Joodse inwoner een vragenlijst worden ingevuld. Aldus gebeurde. Dezelfde burgemeester stuurde 13 formulieren op.

Het was 12 september 1941. Loco-burgemeester Tissingh gaf het aantal Joden in zijn gemeente door aan de Commissaris der Provincie Drenthe. Het waren er 11. De kwartjoden werden niet meer als Joods beschouwd, valt uit deze lijst op te maken.

Het was 13 oktober 1941. De Commissaris-Generaal voor Bijzondere aangelegenheden Hoofdafdeling Volksaufklärung und Propaganda, Kamer 31, aan de Kneuterdijk 20 te 's Gravenhage, kreeg via waarnemend burgemeester Tissingh een brief, waarin werd aangegeven dat de beide radiotoestellen van de Joden van Ruinen waren gegaan naar de Wehrmachtsbezirksverwaltung aan de Verlengde Heereweg te Groningen. Op dat moment waren er geen radiotoestellen meer aanwezig op het politiebureau te Ruinen. De in Ruinen ingeleverde radio's werden daar aanvankelijk opgeslagen.

Op 17 februari 1942 schreef waarnemend burgemeester Gelinck een brief over het aantal kaarten, besteld voor de lokaliteiten in de gemeente Ruinen, waarop aangegeven was dat ze niet voor Joden waren. Er was een misverstand. Ze moesten in Ruinen geen 17, maar 22 kaarten ontvangen. Willem Sebastiaan Gelinck was burgemeester van Ruinerwold, waarnemend burgemeester van De Wijk en van Ruinen. Door ziekte van Van Holthe tot Echten was er nogal wat afwezigheid.

De Joodse bevolking moest alle fietsen inleveren. Zonder enige rechtsgrond of enig vergrijp mochten Joden geen radio meer hebben, werd het bezit ontnomen, en zonder enige rechtsgrond waren de rijwielen aan de beurt. 2 damesfietsen en 2 herenfietsen waren er in het gezin Meiboom, en de zelfde aantallen waren er bij de familie Van Holland. De merken werden netjes genoteerd. Opvallend is, dat op het moment van de fietseninname er ook 5 andere Joodse rijwieleigenaren aanwezigen waren in Ruinen. Uit vervolgstukken is duidelijk dat het ging om Joodse mannen, aanwezig in de werkkampen. Zo werden ook de fietsen onteigend van:

Jacques L. Elcus, 1^e Sweelinkstraat 20-2 te Amsterdam.

Isaac Couvern, Mauvestraat 54, 1 hoog, te Amsterdam.

M. van de Velde, President Brandstraat 5, 2 hoog, Amsterdam.

Emanuel Duitz, K.Meertstraat 6-2 te Amsterdam.

Abraham Roodveldt, Vrolikstraat 203 hs, Amsterdam.

Er ging een brief d.d. 22 juni 1942 met de opgave van de rijwielen van de Ruiner Joden naar de Gevolgmachtigde voor de Reorganisatie der Nederlandsche Politie te 's Gravenhage. Deze brief was weer ondertekend door burgemeester Van Holthe tot Echten.

2 juli 1942. De volgende Jodenlijst. Verstuurd aan de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung. De naam zegt genoeg. De elf namen en adressen van de 11 vol-Joodse Ruiners, ondertekend door burgemeester Van Holthe tot Echten.

Vanuit Meppel wordt op 28 juli 1942 een brief gestuurd aan het gemeentebestuur van Ruinen, waarin het OMNIA Treuhandgesellschaft mededeelt dat de firma van Mannes Meiboom is geliquideerd. Of de gemeente ook nog even het nummer uit het kadastrale register wil mededelen van de woning, waar Mannes Meiboom eigenaar van is. Dat gebeurt, en ook die woning wordt onteigend. Dr.E.Seuer van de genoemde Duitse onderneming houdt kantoor op het adres 2^e Hoofdstraat 9 te Meppel. Hij krijgt op 29 juli 1942 een brief van burgemeester Van Holthe tot Echten met de gevraagde informatie.

WEGGEVOERD EN VERMOORD

Op 14 augustus 1942 wordt vanuit Meppel een brief gestuurd van de Deutsche Abteilung van het Arbeitsamt Meppel. Er wordt uitgelegd hoe de procedure in elkaar zit

en de belangrijkste boodschap: er is een bijgevoegd formulier met de naam van de persoon die zich 17 augustus 1942 moet melden in een werkkamp, en er wordt vermeld wat hij mee mag nemen. Het gaat om Mozes David Meiboom. Hij krijgt een brief van burgemeester Van Holthe tot Echten, met de mededeling dat gemeenteveldwachter Wieringa hem naar het kamp zal begeleiden. Hij moet naar het werkkamp Ruinen. Mozes David Meiboom was manufacturier. Hij werd geschikt geacht voor het spitwerk in het Joodse werkkamp. De winkel waar hij werkzaam was is al opgeheven. Hij werd al op 18 augustus 1942 doorgeplaatst naar Kamp Westerbork.

20 augustus 1942. De Deutsche Fachbewerker beim Arbeitsamt te Meppel vraagt de burgemeester welke Joden er verblijfhouden in de gemeente Ruinen. Alle eerder aangegeven 11 personen worden opgegeven. Mannes meiboom verblijft tijdelijk in het ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen. Handtekening: Van Holthe tot Echten.

Mozes David Meiboom wordt op 30 september 1942 vermoord in Auschwitz. Hij is 17 jaar oud. Hij is de eerste Joodse dode van het District Hoogeveen van de LO.

Op 12 november 1942 worden 9 van de 10 nog in Ruinen wonende Joden op transport gesteld naar Kamp Westerbork. Dit wordt gedaan door gemeenteveldwachter Siert Wieringa en wachtmeester der marechaussee J. Wierenga van de post Ruinen. Het transport is op last van de Sicherheits-Polizei te Assen. Het gaat om de families Meiboom en Holland, en Esther Kahn. Lena Goldsteen is niet 'reisenfähig', lezen we in de begeleidende brief van burgemeester Van Holthe tot Echten. Lena Goldsteen was 81 jaar en stokdoof.

De gezinnen Van Holland en Meiboom, en Esther Kahn, worden op 19 november 1942 vermoord te Auschwitz.

19 december 1942. Burgemeester Van Holthe tot Echten reageert op een schrijven van de Procureur-Generaal, fgd. Gewestelijk Directeur van Politie te Leeuwarden. Hij vult op diens verzoek een vragenlijst in van de nog in Ruinen aanwezige Joden, en dat gaat alleen nog over Lena Goldsteen.

Burgemeester Van Holthe tot Echten dient een rekening van f 25,- in bij de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken te Apeldoorn, voor de transportkosten van Joden naar het Kamp Westerbork op 12 november 1942. Het gedeclareerde bedrag is f 25,-.

9 maart 1943. Lena Goldsteen is die dag alsnog naar Kamp Westerbork gebracht. Op 17 maart 1943 wordt ze op transport gezet naar Sobibor. Daar wordt ze op 20 maart 1943 vermoord.

HET ONROEREND GOED

Het kopen van Joodse onteigende huizen, wordt tegenwoordig beschouwd roven. Geroofd Joods erfgoed, van mensen die door de nazi's zijn vermoord. In de zogenaamde 'Verkaufsbücher' zijn alle adressen uit Nederland terug te halen. Uit de gemeente Ruinen ging het om de volgende panden:

Oosterstraat A347, later Oosterstraat 32, eigendom van bewoner M van Holland, gekocht door J.Habing van de Hekstraat te Beilen, 25 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. In het pand werd per 6 juli als bewoner ingeschreven: Markus Kremer, afkomstig uit Noorddijk.

Westerstraat A471, later Westerstraat 60, eigendom van bewoner M.Meiboom, gekocht 1 september 1943 door J.Habing van de Hekstraat te Beilen, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Per 1 maart 1943 stond hier politiemann Klaas Soer ingeschreven. Hij had hier ook een politiestop. Soer werd dankzij zijn samenwerking met de Duitsers bevorderd van lokaal politiemann uit Stuifzand tot politiecommandant van Ruinen.

Brink A381, later Brink 23, bewoond tot de wegvoering door Esther Khan, eigendom van M.Meiboom, woonde zelf op A471, gekocht door H.Kuik uit Fluitenberg, op 1 februari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Per 11 januari 1943 stond Johan Christoph Heise in dit pand ingeschreven. Hij was ambtenaar ter secretarie van de gemeente Ruinen. Heise werd Plaatselijk Commandant voor de gemeente Ruinen van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Brink A384, later Brink 29, eigendom van bewoonster L.Goldsteen, gekocht door Hendrik Doldersum, E22 te Echten, op 25 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen. Hendrik was werkzaam bij de gemeente Ruinen en werd in 1944 gemeenteontvanger.

Wijsterseweg D 132/1, later Wijsterseweg 17, bewoond door Marinus Voerman, eigendom van S.J.Braaf uit de Stationsstraat te Hoogeveen, gekocht door D.Oosterveld uit Spier, op 30 januari 1943, van de ANBO, geregeld door notaris Fledderus te Hoogeveen.

Landbouwer Jan Habing uit Beilen is na de oorlog veroordeeld tot 10 jaar gevangenisstraf. Hendrik Doldersum bleef in functie als gemeenteontvanger.

Op 20 maart 2006 werd een gedenkteken onthuld, speciaal voor de weggevoerde Joodse bevolking van Ruinen, naast het algemene gedenkteken, direct naast de oude Hervormde kerk.

ONDERHOUD BEGRAAFPLAATS

De gemeente Ruinen heeft in 1956 getracht van de Joodse begraafplaats af te komen. Dossier 823 vertelt een trieste geschiedenis. Brief van 14 augustus 1956 aan het NIK te Amsterdam: *“Voor zover bekend wordt vanwege uw kerkgenootschap aan het onderhoud van deze begraafplaats niets gedaan. Het is al ongeveer 20 jaar geleden dat voor het laatst op deze begraafplaats een lijk begraven werd. Een en ander heeft bij ons de vraag doen rijzen of het niet wenselijk zou zijn deze begraafplaats te ruimen en de stoffelijke resten van de aldaar begraven lijken naar elders over te brengen.”* Zijdelings werd zo vermeld dat er rond 1936 nog begraven is op deze dodenakker.

Een jaar later is de gedachte van ruimen achter de rug. De grond stond kadastraal op naam van de Markegenoten van Ruinen en het NIK deed een poging om het perceel, sectie H no. 2655, zelf op naam te krijgen. De gemeente Ruinen had nog wel een opmerking: *“Tot dusverre werd aan het onderhoud van deze begraafplaats echter niets gedaan. Het gevolg daarvan was dat dit kerkhof steeds een zeer verwaarloosde aanblik bood. Dit achten wij voor een begraafplaats een ongewenste toestand. Daarom stellen wij u voor dat de gemeente het onderhoud van deze begraafplaats op zich neemt tegen een jaarlijkse vergoeding van f 150,-.”* Aldus de brief van de gemeente Ruinen van 1 juli 1957 aan het NIK. Het sudderde door. Eén keer per jaar grasmaaien zou voldoende moeten zijn, en dan zou de gemeente Ruinen dat ook wel kunnen bekostigen. Aldus een brief van 18 april 1962.

In een brief van 23 november 1964 aan het NIK ging de gemeente overstag. Er werd medegedeeld: *“dat wij bereid zijn naast het maaien van het gras op de Joodse begraafplaats te Ruinen ook de afrastering en het aanwezige graf met grafsteen te onderhouden. De afrastering en het graf met grafsteen zijn inmiddels reeds hersteld en de begroeiing bij het toegangshek is verwijderd, zodat de begraafplaats thans weder een verzorgd aanzicht biedt. Wij hebben besloten ook de kosten van het meerdere onderhoud voor rekening van de gemeente te nemen.”* De gemeente Ruinen ging op in de gemeente De Wolden. De toegezegde zorg voor de begraafplaats te Ruinen, in het gehucht Engeland, ging vervolgens over naar de nieuwe gemeente. Waarvan akte.

POLITIE VAN HOOGVEEEN

PERSONEN EN ORGANISATIEVORMEN

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Het nieuwe politiebureau van Hoogeveen, Grote Kerkstraat 43, aanbesteed 12 april 1939 en afgebroken in februari 1956. Daarvoor zat het politiebureau in het in 1940 verlaten gemeentehuis aan de Hoofdstraat. Het was dit bureau aan de Grote Kerkstraat dat een rol speelde bij de Jodenvervolgung.

In 1940 had Hoogeveen vier vormen van politie: Marechaussee, Rijkspolitie en zowel Veldwachters als een mobiele garde van bewapende onbezoldigde veldwachters. Op 17 juli 1940 werden de namen en adressen van de volgende politiemannen doorgegeven, toen aan de Duitse Sicherheitspolizei in Assen¹⁹.

Chefveldwachter H.Bults, Schutstraat 93.
Veldwachter F.Bakker, Prins Hendrikstraat 1.
Veldwachter H.C.Seller, Hollandscheveld 55.
Veldwachter P.Dobma, Schutstraat 53.
Veldwachter J.L.Niemeijer, Zuiderweg 16.
Veldwachter W.Zwaagman, Bentinckslaan 84.
Veldwachter F.Gunnink, Kerkstraat 77.

Brigadecommandant Rijksveldwachter G.Valentin, Bentinckslaan 72.
Rijksveldwachter J.Meendering, Zuideropgaande 108.
Rijksveldwachter K.Doorten, Noordscheschut 101.
Brigade commandant Koninklijke Marechaussee H.Buurman, Pesserstraat 21.
Marechaussee E.Schipper, Pesserstraat 23.
Marechaussee W.P.den Otter, Pesserstraat 23.

Marechaussee Wachtmeester G.J.Smeenck, Pesserstraat 25.
Marechaussee Wachtmeester S.de Jong, Pesserstraat 27.

Aan de Pesserstraat zat de Marechausseekazerne. Het wisselde nogal eens, wie daar gekazerneerd waren. Met behulp van de woningkaarten is goed in beeld te brengen welke heren daar gedurende de oorlogsjaren onder dak waren gebracht, waarmee we ook precies weten wie in Hoogeveen en omstreken dienst deden. Het gebouw staat er nog steeds. De veldwachters waren op één na actief in en vanuit het dorp Hoogeveen. Seller was woonachtig in het witte huis bij de Openbare Lagere School in Hollandscheveld, waar we nu een park vinden. De Rijksveldwachters waren zowel in het dorp Hoogeveen als in de buitenstreken woonachtig en actief. Zij stonden onder leiding van de burgemeester van Hoogeveen. Toen het gemeenteraadslid J.Schneider vroeg om meer politietoezicht te Noordscheschut en te Nieuweroord, berichtte Tjalma²⁰: *“dat ik aan Uw wens zal tegemoet komen door de veldwachter Doorten zoveel mogelijk aldaar dienst te laten doen”*.

In een brief van 25 mei 1940 deed Tjalma opgave van de dienstwapens van de veldwachters. Chef-veldwachter Bults had een 9 mm cylinder revolver. Bakker had een automatisch pistool kaliber 7,65 mm merk N.F. De anderen droegen een automatisch pistool kaliber 7.65 mm van het merk Walther. *“Ik voeg hier nog aan toe, dat ik zelf een 9 mm dienstrevolver bezit op het gemeentehuis en een dienstrevolver kaliber 5,35 mm te mijnen huize.”* Aldus burgemeester Tjalma²¹.

De politie diende zich in alle opzichten neutraal op te stellen en handhaving te motiveren vanuit regels, orde en/of veiligheid. Daarbij mocht onder geen beding een beroep worden gedaan op de Duitse politie of maatregelen van de Duitse overheid c.q. bezetter. Nadat in Den Haag een Nederlandse politiebeambte een Duitse ambtenaar verzocht onder een afdak te parkeren, en daarbij zei: *“De Duitse overheid wil niet dat U hier parkeert. U moet onder de overkapping naast het station rijden”* werd dit gedrag opgevat als het opwekken van ontstemming tegen de Duitse overheid en de Duitse politie. In een brief van 15 augustus 1940 van het Nederlandse Ministerie van Binnenlandse Zaken werd deze zaak onder de aandacht gebracht bij de gemeenten en de politiekorpsen²². Dit impliceerde feitelijk dat iedere politieambtenaar zich aan alle regels van de bezetter diende te conformeren. Daarmee trad een politieman op namens de bezetter en werd deze door de burger gezien als het gezicht van de bezetter. Dit deed de politie geen goed. Het was ook maar de vraag of de politieman in kwestie dit zelf zo ervoer, dat hij met de bezetter op één lijn zat, maar dat beeld diende hij dus wel uit te stralen.

In alle korpsen is verloop. Chef-veldwachter Bults had volgens een schrijven van Tjalma uit juli 1940 eervol ontslag aangevraagd, vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd²³. Bakker vertrok. Het korps kon tevens worden uitgebreid, zodat volgens de stand van zaken op 1 januari 1941 de volgende nieuwe gemeentelijke veldwachters waren toegevoegd²⁴:

Rijntje Sijtsema.
Johannes Baptist Coevoet.
Willem Bennink.
Johan Bernard Meinen.
Klaas Doorten (ging over van Rijkspolitie naar gemeentelijk veldwachter).
Albert Lampe.

Jan Meendering van Zuideropgaande 108 vertrok per 9 juni 1941 uit zijn woning en Iebele Offeringa werd door de Commissaris der Provincie per 1 juli 1941 benoemd als veldwachter te Hoogeveen. Tjalma meldde de 26^e juni aan de Inspecteur-Generaal der Nederlandsche Politie in 's Gravenhage dat het politiekorps daarmee op een sterkte zat van 13 man²⁵. Al die 13 heren (Bennink, Coevoet, Dobma, Doorten, Gunnink, Lampe, Meinen, Niemeijer, Offeringa, Van Roon, Seller, Sijtsma en Zwaagman) werd door de Commissaris van de Provincie Drenthe per 1 augustus 1941 eervol ontslag verleend, zodat ze met ingang van die datum door burgemeester Tjalma konden worden benoemd in een nieuw te vormen gemeentelijk politiekorps. Alleen Sijtsma, die zou hij graag in verband met diens leeftijd niet gewoon aannemen, maar als buitengewoon gemeenteveldwachter zien aangesteld²⁶. Sijtsema was blijkbaar te jong in de ogen van Tjalma. Hij was 21 jaar. Maar daar ging de Commissaris van de Provincie Drenthe niet in mee. Ook Sijtsema werd gewoon aangesteld. Alle genoemde personen werden per 1 augustus volgens plan eervol ontslagen 'wegens opheffing van zijn betrekking', verklaarde en besloot de Commissaris met terugwerkende kracht²⁷ op 9 september 1941.

Burgemeester Tjalma beëdigde en benoemde op 31 juli 1941 de volgende personen in de aangegeven functies:

Frans Gunnink, geb. 30 december 1906, Adjunct-Inspecteur van Politie.
Jan Lubbers Niemeijer, geb. 23 februari 1902, Agent-Rechercheur van Politie.
Wolter Zwaagman, geb. 27 augustus 1905, Agent van Politie.
Pieter Dobma, geb. 1 februari 1906, Agent van Politie.
Willem Bennink, geb. 26 juni 1896, Agent van Politie.
Johan Bernard Meinen, geb. 26 mei 1913, Agent van Politie.
Klaas Doorten, geb. 16 september 1908, Agent van Politie.
Albert Lampe, geb. 25 mei 1906, Agent van Politie.
Johannes Baptist Coevoet, geb. 22 mei 1915, Agent van Politie.
Johannes van Roon, geb. 30 oktober 1917, Agent van Politie.
Reintje Sijtsema, geb. 10 oktober 1919, Agent van Politie.
Ibele Offeringa, geb. 20 september 1904, Agent van Politie.
Hendrikus Cornelis Seller, geb. 22 december 1879, Agent van Politie.

Al deze personen waren OF bereikbaar op een telefoonnummer in hun woning in de buitenstreken OF centraal op het politiebureau te Hoogeveen. Het politiebureau was te bellen op nummer 2244. De Adjunct-Inspecteur van Politie was thuis te bereiken op nummer 2419, aldus meldde Tjalma 18 december 1941 aan de Gewestelijk Directeur van Politie te Leeuwarden²⁸. Overigens veranderde de status van Sijtsema alsnog per 6 oktober 1941. Hij werd toch onbezoldigd veldwachter. Tjalma merkte het op in een brief aan de Commissaris van Drenthe van 12 augustus 1942, waarin hij voor de duidelijkheid ook nog eens aangaf dat er in Hoogeveen geen gemeenteveldwachters actief waren, maar een Adjunct-Inspecteur van Politie en 12 agenten²⁹. De administratie van de politie werd verzorgd door twee volontairs met diploma 5-jarig HBS, die door de Adjunct-Inspecteur werden opgeleid voor het politiediploma. Ze deden de administratie onder leiding van een agent³⁰.

In 1943 is dit weer helemaal veranderd. De gemeentepolitie wordt opgeheven. Alle politiemannen vallen vanaf 1 maart 1943 onder de Rijkspolitie³¹. Dit wordt kort na de oorlog opnieuw een gemeentelijk politiekorps. Wat voor dit onderzoek van belang is: tijdens de anti-Joodse maatregelen was er sprake van een gemeentelijk korps van

veldwachters. Tijdens de laatste fase en het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen was er een gemeentelijk politiekorps, aangenomen en beëdigd door burgemeester Tjalma, werkend onder zijn verantwoordelijkheid.

TJALMA'S LIJFWACHT: DE BURGERWACHT

Feest in de bovenzaal van hotel Luinge, maandagavond 13 maart 1939. Het was in november 1938 20 jaar geleden dat landelijk de Burgerwacht werd opgericht, en dat werd gevierd. De Burgerwacht was een eenheid vrijwilligers, burgers, die in geval van binnenlandse opstanden vitale punten zouden verdedigen. Gewapende burgers, bereid om te schieten op socialisten en andere revolutionairen, in naam van de Nederlandse staat, in naam van de gevestigde orde. De groep van Hoogeveen was in de jaren '20 en '30 meer dan 115 man sterk, gelet op hoeveel mensen er opkwamen tijdens oefeningen. Binnen deze groep was er een kleine elitegroep, formeel aangesteld als onbezoldigd veldwachter³². Men sprak van de mobiele garde. Deze kleine groep was burgemeester Tjalma zeer dierbaar. Onder voorzitterschap van Hendrik Dekker Wzn. werd dit 20-jarig bestaan herdacht. Aanwezig waren veel belangstellenden, onder anderen de burgemeester, wethouder Ter Stege, ds.W.Faber, ds.J.A.van Nie en kolonel Fröger, namens de inspecteur van de Burgerwacht³³.

De Hoogeveense eenheid verscheen die dag voor het eerst in uniform. Al die jaren was een simpel herkenningsteken in de vorm van een armband voldoende geweest. De spanningen in Europa gaven aanleiding tot militarisering. Commandant A.Maris en 14 geüniformeerde burgerwachters verschenen die avond. Ze droegen een eenvoudig uniform met laarzen. Maris droeg geen laarzen. Commandant Maris (Pesserstraat 12) zou enige maanden later van rol wisselen met H.Warmels Czn. We kennen een lijst van deze bewapende eenheid in de laatste fase, met daarop de namen³⁴:

G.Elbrecht, Alteveerstraat 16.
R.Eikelboom, Schutstraat 58.
K.Prins, Schutstraat 34.
Joh.Sieders Johzn. Schutstraat 224.
K.R.Zwiggelaar, Schutstraat 110.
H.Hartman, Haagje 67.
J.Drent, Haagje 36.
A.Seinen, Haagje 147.

A.Coeling, Hoofdstraat 212.
Jac.Strating, Bentinckslaan 34.
H.Barneveld, Wilhelminaplein.
H.Warmels Czn. Schutstraat 234.
G.Beumer, Van Echtenstraat 82.
J.Beumer, Van Echtenstraat 82.
D.Blokzijl, Emmastraat 2.
A.Maris, Pesserstraat 12.

De Burgerwacht beschikte toentertijd over 10 geweren en 3 K.S.O. geweren³⁵. Het laatste type was vooral bedoeld voor schietoefeningen op relatief korte afstand van de schijf. De Burgerwacht stond onder bevel van burgemeester Tjalma. De geweren lagen opgeslagen op de zolder van het gemeentehuis aan de Hoofdstraat. De bijbehorende patronen werden bewaard in de kluis in de Marechausseekazerne aan de Pesserstraat³⁶. Dat hield in de praktijk in dat de Burgerwacht niet kon worden ingezet zonder overleg en samenwerking met de Marechaussee. Stond die er niet achter, dan waren er geen patronen. In de praktijk is inzet nooit nodig geweest. Mocht de nood aan de man komen, dan was ook Jetze Tjalma bewapend³⁷. Hij had op het gemeentehuis een 9 mm dienstrevolver ter beschikking en thuis bij hem lag een dienstrevolver kaliber 5,35. Los van deze gewapende mobiele garde waren tientallen leden van de Burgerwacht ingezet ter ondersteuning van de Luchtwacht. Ongewapende verkenning van het luchtruim, contacten onderhouden met officiële instanties, bewaking, noem maar op. Alles wat Hoogeveen veilig kon houden bij luchtgevaar.

Terug naar de feestavond, maandag 13 maart 1939. Er werden twee coupletten van het Wilhelmus gezongen. Voorzitter Dekker sprak een openingswoord. Gelukkig was de inzet van de Burgerwacht in de 20 jaar dat deze bestond nooit nodig geweest, maar er was nog steeds reden van bestaan. Het revolutiegevaar was nog dreigende, al kwam dat niet meer van dezelfde kant als in 1918. Hij haalde nog wat herinneringen op aan voormalige bestuursleden en gaf het woord aan commandant A. Maris. Hij stelde de mobiele garde voor. Ook hij herinnerde aan de oprichting. Vanwege de revolutiepoging van Troelstra was in Hoogeveen op 5 november 1918 een Burgerwacht opgericht ter sterkte van 40 man. Deze was reeds de dag daarop in functie. Zowel toen als in 1939 werkte de Burgerwacht preventief. Maris dankte de burgerij, die het financieel mogelijk had gemaakt om uniformen aan te schaffen.

Burgemeester Tjalma feliciteerde het bestuur en de commandant met het 20-jarig bestaan. We citeren het vervolg³⁸: *“Het is de laatste jaren gewoonte geworden dat spreker de jaarvergadering bijwoont en dat is hieruit te verklaren, dat de Burgerwacht een der organisaties is, die de burgemeester het naast staan. Met zulk een mobiele garde, die spreker de lijfwacht zou willen noemen, gevoelt spreker zich veilig. Revolutie dreigt er nog steeds, al is het dan van een andere kant dan in 1918. Het is er mee als met een veenbrand, wanneer men meent dat het vuur is geblust, dan komt het op een andere plaats tevoorschijn. Bij de luchtbeschermingsoefeningen moet steeds weer een beroep op de Burgerwacht worden gedaan. Spreker eindigde met de woorden: Bid God en houdt uw kruut droog.”*

Kolonel Fröger sprak een opwekkend woord. Hij gaf aan dat er in Drenthe nog 500 actieve leden waren, maar het konden en moesten er duizenden zijn. Vervolgens was er feest, met muzikale medewerking van het Asser B kwartet, het Christelijk Mannenkoor en de heer G. Reinders. Er was nog een prijsuitreiking van een eerder gehouden schietwedstrijd. De heer Duiker vertoonde een film van de Burgerwachtlanddag uit 1938 te Rijswijk. Een hele mooie avond. De Burgerwacht ging vervolgens met de Duitse bezetting roemloos ten onder. De organisatie werd ontbonden, wapens werden ingeleverd, het was afgelopen. En de mannen? Waren de 15 bewapende Burgerwachters van de mobiele garde ook bereid zich in te zetten tegen de fascist? De lijst van 15 bewapende leden van de Burgerwacht is vergeleken met een lijst van adressen van de naoorlogse contactgroep van het Hoogeveense verzet. Van de 15 mannen, bereid om te vechten tegen socialisten en andere revolutionaire groepen, vinden we er maar drie terug in het antifascistische verzet van de Tweede Wereldoorlog. Reinder Eikelboom heeft het met de dood moeten bekopen. De andere twee waren Karl Prins en Klaas Roelofs Zwiggelaar. De naamlijst van de mobiele garde is ook van belang voor onze kennis van het oppakken van de Hoogeveense joodse gemeenschap. Er is niemand van de groep daarbij actief geweest.

DE WA, DE WEERAFDELING VAN DE NSB

In de eerste jaren van de oorlog ontstond ook een nieuwe speler op het gebied van handhaving. De NSB in Drenthe organiseerde zich in de WA, Weer Afdeling. Waarnemend Banleider en de feitelijke commandant van Ban 13, de provincie Drenthe, was hopman T. Buursma. Hij zocht per brief van 10 september 1941 contact met burgemeester Tjalma, die het stuk ook ter inzage gaf aan Adjunct-Inspecteur Gunnink van het Hoogeveense politiekorps³⁹. We lezen dat Drenthe was onderverdeeld in diverse districten. De gemeente Hoogeveen viel onder het district dat in NSB-termen het Vendel Oosterhesselen werd genoemd. Dat omvatte de gemeenten Hoogeveen, Oosterhesselen, Zweeloo, Dalen en Sleen. In dit district lag de leiding in handen van

G.Bisschop uit Zwinderen, post Oosterhesselen. Via het Departement van Justitie was men in Hoogeveen er al per brief van 7 juli 1941 op voorbereid, dat de WA één van de spelers zou worden. Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie J.J.Schrieke wees erop dat de Hoogere SS en Politieleider hem hadden meegedeeld dat het niet toelaatbaar was de WA der NSB als hulppolitie in te schakelen, ter versterking van de gewone politie. De noodzakelijkheid daartoe, aldus de Hoogere SS en Politieleider, was in geen enkel opzicht door de politionele verhoudingen geboden⁴⁰. Maar al te graag zou de WA op straat de controle overnemen, dat is een ander verhaal. Daarop werd in de brief niet gewezen, maar ook dan zou het niet als hulppolitie onder commando van de gewone politie zijn. Waar de WA de controle overnam, had de WA zelf het commando. Maar geen samenwerking met de politie. En geen van deze mannen is actief geweest bij het afvoeren van de Hoogeveense Joodse gemeenschap.

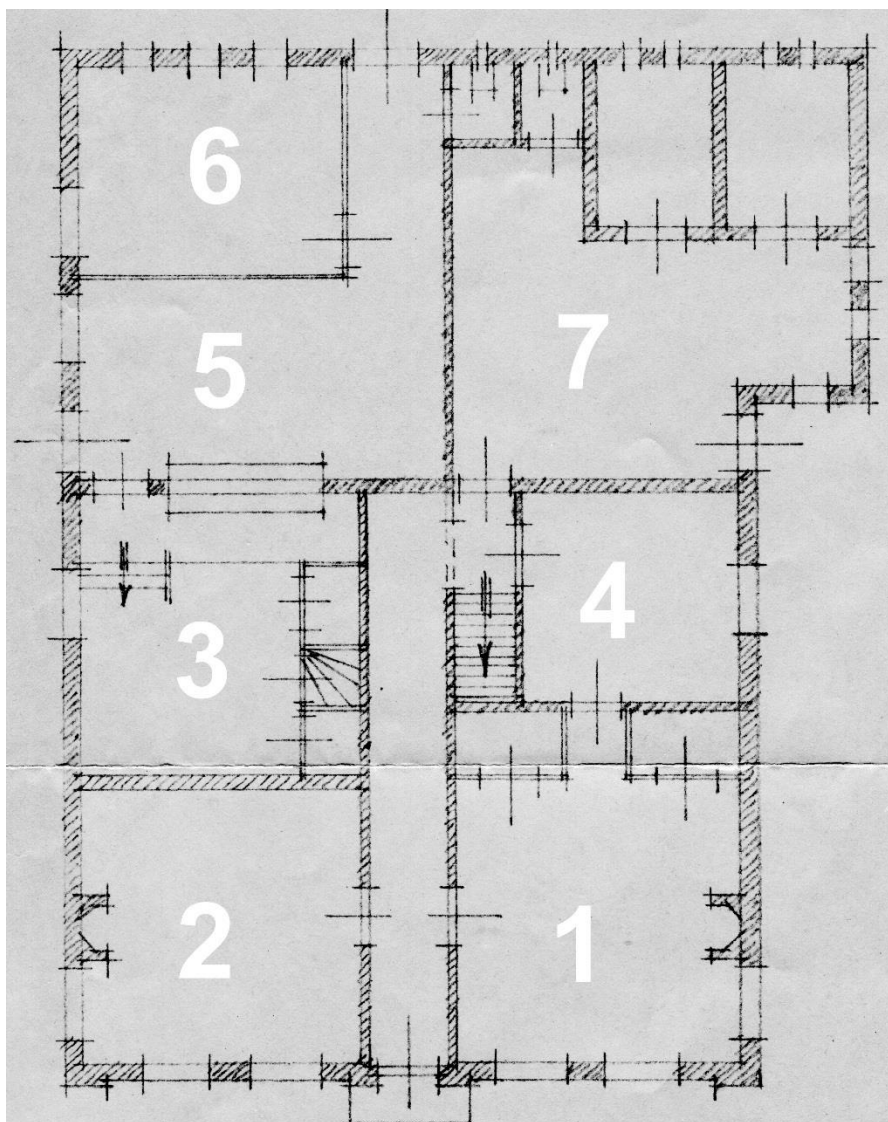
HET POLITIEBUREAU

Op 10 augustus 1938 overleed de 76-jarige Isaak van Zuiden, weduwnaar van Elisa Beuth, in zijn woning aan de Grote Kerkstraat, no.43. Het pand ging over naar de gemeente Hoogeveen, die het bestemde voor verbouw tot politiebureau. Het was een mooi en voor die tijd modern pand, waarin voldoende ruimte zou zijn. Er werden voorstellen gedaan voor de verbouwing, er werd een en ander aan veranderd en op 12 april 1939 meldde de Hoogeveense Courant dat de verbouwing zou worden aanbesteed. De verbouwing werd gegund aan de laagste inschrijver, timmerman-aannemer Hein Damming sr. uit Hollandscheveld, voor f 1177,-. Daarmee was men er nog niet, want er was gebrek aan goede politiecellen. Er waren er twee in de Marechausseekazerne. De Raad van Hoogeveen ging 12 juli 1939 akkoord met een verandering in de bouwplannen, want er zouden ook twee moderne cellen worden ingebouwd in het nieuwe politiebureau. Ook dit zou gebeuren door Hein Damming Sr. uit Hollandscheveld. Er werden speciale zware stalen deuren ingekocht, om de cellen af te kunnen sluiten. De politie zat tot dan toe nog in een ruimte bij het oude gemeentehuis, aan de Hoofdstraat.

In 1940 ging de politie over naar het nieuwe politiebureau aan de Grote Kerkstraat. Het oude politiebureau en het gemeentehuis werden verkocht. We vinden onder andere in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 23 december 1939 vermeld dat notaris J.Mulder op dinsdag 2 januari 1940 om 14.00 uur in het café Brunsting ten verzoeken van de gemeente Hoogeveen publiek bij inzate zou veilen: het oude gemeentehuis, de oude conciërgewoning en het politiebureau, één gebouw met een gedeelde gang en een terrein erachter. Als in de gebeurtenissen rondom het ophalen van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen sprake is van politie en politiebureau weten we nu waar het was en welk gebouw het was. Enkel het nieuwe politiebureau aan de Grote Kerkstraat was op dat moment als zodanig in gebruik. En ook in de vorm van 1940. Voorgestelde verbouwingen van 1941 gingen uiteindelijk niet door.

Met behulp van een tekening van de voorgestelde verbouwing uit 1941⁴¹ en de daarop voorkomende bestaande situatie, kunnen we alle kamers duiden, zoals deze in gebruik waren tijdens de oorlogsjaren. We zien: 1.Het kantoor van de chef 2.Het lokaal van de manschappen oftewel het wachtlokaal 3.Ruimte voor administratie of overleg 4.De verhoorkamer 5.De schuur 6.Bergruimte 7.Het portaal met twee toiletten en 8.Twee cellen.

BIJLAGE: DE MARECHAUSSEE IN OORLOGSTIJD

Pesserstraat 21. Gegevens woningkaart. Marechausseekazerne. Bouwvergunning 27 december 1933. Hinderwet 26 januari 1934.

Bouwman, Hendrik, inkomend onbekend, uit 17 november 1943, naar Bentinckslaan 17. Hij bleef dus in oorlogstijd in Hoogeveen woonachtig*.

Vries, de, Arie, inkomend 22 november 1943, uit 11 april 1956, verhuisd naar Huijgensstraat 51 te Hoogeveen.

Pesserstraat 23. Gegevens woningkaart: Marechaussee kazerne. Bouwvergunning 27 december 1933. Hinderwet 26 januari 1934.

Aardema, Geert, 26 september 1940 – 21 augustus 1941.

Aardema, Geert, 16 oktober 1941 – 17 november 1941. Zelfde als hiervoor.

Aardema, Geert, 14 september 1942 – 29 januari 1944. Zelfde als hiervoor.

Alting, Andries, 8 maart 1943 – 26 januari 1948.

Algera, Jan, 6 juni 1944 – 29 augustus 1944.

Braam, Gerrit J., 6 september 1940 – 11 mei 1942.

Boo, de, Willem, 6 mei 1942 – 3 maart 1943*.

Christiani, P, ? – 30 september 1940.

Gerrits, Lucas G., 28 augustus 1940 – 9 juni 1941.

Gerrits, Lucas G., 11 augustus 1941 – 27 augustus 1941. Zelfde als hiervoor, overleden.

Holt, Jan, 19 juli 1940 – 24 december 1940.

Klein, Willem H., 10 maart 1943 – 9 september 1944. Overleden.

Kooij, Albert, 8 maart 1943 – 5 november 1943.

Kooij, Albert, 18 april 1944 – 27 juni 1944. Zelfde als hiervoor.

Luisman, Albert, 8 augustus 1941 – 21 februari 1942.

Nagelhout, Jan, 19 augustus 1940 – 1 mei 1941.

Otter, den, W.P., ? – 1 november 1940.

Oosting, Harm, ? – 5 mei 1941.

Oosting, Jan, 14 september 1942 – 27 augustus 1945*.

Pothof, Hendrik F, 20 augustus 1940 – 10 december 1940.

Postma, Zweitse, 1 november 1941 – 13 januari 1943*.

Post, Jacob M, 3 december 1941 – 29 april 1943*.

Rink, Jan, 19 november 1942 – 13 september 1943.

Schipper, Egbert, ? – 22 augustus 1940.

Vedder, Egbert, 21 augustus 1943 – 5 november 1943.

Woortman, Eppe J, 15 oktober 1940 – 28 mei 1941.

Pesserstraat 25. Gegevens woningkaart: Marechaussee kazerne. Bouwvergunning 27 december 1933. Hinderwet 26 januari 1934.

Smeenk, Gerrit J. In onbekend, uit 11 september 1945.

Pesserstraat 27. Gegevens woningkaart: Marechaussee kazerne. Bouwvergunning 27 december 1933. Hinderwet 26 januari 1934.

Jong, de, Samuel. In onbekend, uit 4 november 1940, naar Amsterdam.

Onstenk, Harmen Th. In 27 mei 1941, uit 12 maart 1946, naar Assen.*

*Aanwezig op 2 en 3 oktober 1942, toen de Joodse gemeenschap werd afgevoerd.

HET WEGVOEREN VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP VAN HOOGEVEEN

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Hoe verliep dat precies, dat wegvoeren van een Joodse gemeenschap? We weten wat er is gebeurd in Delfzijl. Daar kwam op maandag 9 maart 1942 een telefoontje binnen bij de burgemeester, van een politiefunctionaris uit Groningen, met de mededeling dat de Joden uit Delfzijl de volgende dag op transport naar Amsterdam moesten. De burgemeester maakte bezwaar tegen het laten bezorgen van de oproepen door de gemeentepolitie van Delfzijl. Het leverde niets op. Overleg met Frederiks, van Binnenlandse Zaken in Den Haag, leverde ook niets op. Frederiks kon niets voor de burgemeester doen. De politie van Delfzijl leverde de oproepen in op de Joodse adressen. Op 11 maart volgde het transport van de Joodse gemeenschap van Delfzijl naar Amsterdam⁴². Een mededeling, het bezorgen van de oproepen, het bijeenbrengen van de Joodse bevolking naar een verzamelpunt, naar de trein en het vertrek. Dit alles in een termijn van drie dagen.

“Jubilea. Op 2 oktober a.s. viert dr.G.Tjalma, Ned.Herv.pred. te Veen, zijn 50-jarig ambtsfeest. Dr.Tjalma staat sinds 2 oktober 1892 te Veen.” Een mededeling in het Drentsch Dagblad, officieel orgaan voor de provincie Drenthe, oftewel de door de bezetter in het leven geroepen pro-Duitse krant, van donderdag 1 oktober 1942. De doctor was dominee de vader van Jetze Tjalma, burgemeester van Hoogeveen. Jetze Tjalma en zijn echtgenote waren ergens in de laatste dagen van september richting station gestapt en vierden samen met de familie in Veen vaders jubileum. Wie was er op dat moment locoburgemeester? Daar waren op 5 september 1939 afspraken over gemaakt⁴³. Bij ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis werd Tjalma vervangen door 1. Roelof ter Stege, 2. Dirk van Dijk en 3. Hendrik Kroesen, in die volgorde. Tijdens het familiebezoek van begin oktober 1942 kwam de vervanging neer op Roelof ter Stege. Het zou enkel gaan om onvoorziene zaken, want een paar dagen op familiebezoek, dat kon wel. In geval van nood was Jetze Tjalma telefonisch bereikbaar. Hij bleef als burgemeester van Hoogeveen en hoofd van de politie ter plaatse verantwoordelijk voor wat er zich afspeelde in de gemeente, tijdens dit familiefeest. Nergens in het persoonlijke functiedossier van burgemeester Tjalma vinden we een ontheffing daarvan of een vervangende burgemeester voor dit deze dagen⁴⁴. Dat hoefde ook niet. Wat kon er nou gebeuren, in die paar dagen?

Wat kon er gebeuren? Politiecommandant Viëtor van de gemeente Beilen hoorde op 1 oktober 1942 tijdens een bijeenkomst in Groningen dat de Joodse gemeenschap van Beilen opgepakt zou worden⁴⁵. Voor de hand ligt dat ook Hoogeveen die dag op de hoogte is gesteld, want het was een grote actie over meerdere gemeenten. Deze korte termijn komt overeen met wat in Delfzijl was gebeurd. Het telefoontje zal die donderdag binnen zijn gekomen bij het hoofd van de politie of diens vervanger, oftewel: op het gemeentehuis. Naar wie het werd doorverbonden? Gemeentesecretaris Heslinga? Deze zal contact hebben opgenomen met locoburgemeester Ter Stege. De timmerman-aannemer zal aan het werk zijn geweest.

Volgt: Een oproepbrief en het briefje van de politie om de afvoer te organiseren.

OPROEPING!

Aan Kind van Zuiden
Schutstr. 119
Hoogeveen

L No.

U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezichtstaande, werkverruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven.

Daartoe moet U op 2 October 1942 om ..... uur

op de verzamelplaats Westerbork aanwezig zijn

Als bagage mag medegenomen worden:

- 1 koffer of rugzak
- 1 paar werklaarzen
- 2 paar sokken
- 2 onderbroeken
- 2 hemden
- 1 werkpak
- 2 wollen dekens
- 2 stel beddengoed (overtrek met laken)
- 1 eetnap
- 1 drinkbeker
- 1 lepel en
- 1 pullover
- handdoek en toiletartikelen

en eveneens marschproviand voor 3 dagen en alle aan U uitgereikte distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart.

De mee te nemen bagage moet in gedeelten gepakt worden.

a. Noodzakelijke reisbehoeften

daartoe behoren: 2 dekens, 1 stel beddegoed, levensmiddelen voor 3 dagen, toiletgerei, etensbord, eetbestek, drinkbeker,

b. Groote bagage

De onder b. vermelde bagage moet worden gepakt in een stevige koffer of rugzak, welke op duidelijke wijze voorzien moet zijn van **naam, voornamen, geboortedatum en het woord „Holland”**.

Gezinsbagage is niet toegestaan.

Het voorgaande moet nauwkeurig in acht genomen worden, daar de groote bagage in de plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen wordt.

De verschillende bewijs- en persoonspapieren en distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart mogen **niet bij de bagage verpakt worden**, doch moeten, voor onmiddellijk vertoon gereed, medegedragen worden.

De woning moet ordelijk achtergelaten en afgesloten worden, de huissleutels moeten worden medegenomen.

Niet medegenomen mogen worden: levend huisraad.

Jacob v der Wijk, altemerk 45

ourlay } Juff v der Hond. Ambachtsh 20
Dobson } Juff Cohen. Lint Hond Hornstke 10 X
Juff Wied. Renshenglein 21

Murjens } Strafsch 183. m. v. Bruner.
Strafsch 191. a. wijenberg
Thaayman } Strafsch 186 a. Juff v. Bink.
" " 27. " Juffried
" " 62. " J. Thunier X
" " 191. Juff ingebey-Corbach

de Vries } " 73. J. Brink
" 260. Juff Jansen
Lumpe } Strafsch 21. J. Philipsen. X
" 119. Juff v. Bink.
" 29. Juff Blein

v der Veer } Coevorden 12 A. de Berg.
erbeinen } Hage 50 Juff Muller.
" 20 Juff Lamm-Tanke
" 56 J. Lamm
" 30 H. de Muller

Wortman } Bannet 7 Juff v. Dams.
Coervet } Strafsch 53. G. H. Cohen.
" 6. Lamm v Dams. X
" 8. Juff v. Bruner.
" 55. J. Bannet Cohen.

Bouman } Strafsch 8. Juff Meijer.
v Room } " 90. Juff de Berg. v. Bink 50
" Strafsch 15 Juff v. Bink.
" 95 Juff v. Bink.
" 3 Juff ingebey-Henr X Juff melen.

v der Meer } Strafsch 60. A. Polak.
" 190. D. Trompeter.
Doorken } " 77. S. de Jong.
" 160. J. de Koeijer X
" 60. J. Kethof
" 26. W. de Bont

Vink } Strafsch 66 m. v. Bruner.
offeringa } " 62. S. v. Linder.
" 67. S. wijenberg
" 207. J. J. de Bink.
" 515. A. Polak.

Thiemeijer }
Beem } H. de Bont.

Sijtsma. administratie.
v d Hof. " "
Prasma. " "

Seller bewaking v/h Centrum.

De Joodse bevolking werd afgevoerd, de politie diende de oproepen daartoe rond te brengen en het vertrek te organiseren en te begeleiden. Wat wist Tjalma op dat moment hiervan? Hij schreef in zijn memoires⁴⁶ slechts één zin over de Joodse gemeenschap: *“Op 2 en 3 oktober 1942 werden de in Hoogeveen wonende joden afgevoerd naar het kamp Westerbork, evenals duizenden andere joden uit delen van Nederland”*. Geen emotie, niets over eigen houding en betrokkenheid, niets over het gemeentelijke apparaat of de gemeentelijke politie. Het lijkt erop dat er veel ongezegd zou moeten blijven. Geen woord over een locoburgemeester en wat deze deed met de boodschap om de Joodse gemeenschap weg te voeren. Een dergelijke ingrijpende maatregel doe je wel buiten de burgemeester om als deze vanwege ernstige ziekte totaal buiten beeld is, maar niet als deze op familiebezoek is. Dit lag buiten de bevoegdheid van de locoburgemeester. Die is er om het gezag te garanderen, niet om een totale bevolkingsgroep op te laten pakken door de eigen politie en weg te laten voeren.

Een zoon voegde er in vaders memoires aan toe dat Tjalma had geprotesteerd in een brief van mei 1977 aan dr. Lou de Jong, toen deze had geconstateerd dat slechts één burgemeester in Nederland medewerking had geweigerd en ontslagen werd. Tjalma schreef Lou de Jong dat hij op de datum van het weghalen niet in zijn gemeente aanwezig was, maar in het land van Heusden en Altena vertoeft, waar zijn vader als predikant stond en toen net het 40-jarig ambtsjubileum vierde. *“Eerst toen ik de volgende dag thuiskwam, hoorde ik wat er gebeurd was.”* Jetze Tjalma was op dat moment fysiek niet nodig, want hij had zijn medewerking aan de afvoer van de Joodse gemeenschap al helemaal verleend. Op 15 september 1942 liet hij de laatste Joodse lijst opstellen, die we uit zijn dossiers kennen⁴⁷. In een inleidend briefje zei hij dat hij een telefonische vraag had gehad over de woningen, bewoond door Joodse families, van de Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Provinz Drenthe. Zijn handtekening kwam onder een antwoordbrief en er werd een lijst mee gestuurd met 70 adressen. Had hij dan geen vragen gesteld, tijdens dat telefoongesprek? De Duitsers hadden toch alle informatie al uit zijn andere lijsten? Per slot van rekening was er ook al op 1 augustus een lijst ingevuld en opgestuurd aan de Duitsers, met eveneens alle adressen, plus hoeveel mannen en vrouwen er op de adressen woonden⁴⁸. Kon er niet vermoed worden dat er wat speelde, na het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Delfzijl, en het zo snel na elkaar opvragen van exacte informatie over wie waar woonde?

Hoe geloofwaardig is het dat noch politiecommandant Gunnink, noch locoburgemeester Ter Stege in die dagen contact opnam met Jetze Tjalma, logerend bij zijn vader? Hoe geloofwaardig is het dat de politie van Hoogeveen opdracht kreeg om het wegvoeren van alle nog in Hoogeveen aanwezige Joden (een deel zat al in werkkampen) en daarover geen contact zocht met het hoofd van de politie? We kennen een ander voorbeeld waarbij mensen werden opgepakt. Door de Duitsers. Daarin is de rol van de politie duidelijk: de burgemeester werd volledig op de hoogte gehouden. We lezen het in Tjalma's eigen memoires. Maar we lezen ook hoe hij zelf reageerde in tijden van problemen:

Eind juli 1943 kwam er een speciale Duitse eenheid naar Hoogeveen. Tjalma sprak erover in zijn memoires⁴⁹. Toen hij de indruk kreeg dat ze weer zouden vertrekken, maakte hij dat hij weggkwam: *“Toen ze een dag of zes in Hoogeveen waren belde de politie mij op, dat de telefoondraden, die de Duitsers tijdelijk hadden aangelegd, werden weggenomen. Dat was dus een teken dat ze binnenkort zouden vertrekken.*

Ik dacht wie weet wie ze meenemen. Ik ben die avond naar Zwolle vertrokken en ben eerst de volgende dag teruggekomen. Dat was zaterdag 31 juli. Toen bleek dat ze 43 Hoogeveeners gevangen genomen hadden. Daarvan hebben ze die dag nog 40 losgelaten en drie hebben ze vastgehouden. Die drie hebben ze 's zondagsmorgens, zoals de Duitsers dat altijd zeiden, op de vlucht doodgeschoten, dat wil zeggen ze joegen de mensen eerst voor zich uit en dan schoten ze ze van achteren dood." Het ging om meester Baas, Jhr. De Jonge en notaris Mulder. Over de twee Joden die ook werden vermoord sprak Tjalma niet. Niet iedereen hoeft een held te zijn. Jetze Tjalma zorgde ervoor dat hij wegwam, als er grote problemen dreigden. Dat is hem als mens niet kwalijk te nemen. Maar kan het zijn dat hij ook als burgemeester probeerde ermee weg te komen dat onder zijn verantwoordelijkheid de hele Joodse gemeenschap werd afgevoerd? Hoe dan ook, zijn mededeling uit 1977 aan dr. Lou de Jong dat hij niet op de hoogte was van het wegvoeren van de Joodse gemeenschap (vanwege een familiefeest) is een klap in het gezicht van de Hoogeveense politie.

Daarmee is namelijk tevens gezegd dat deze hem niet op de hoogte hield, terwijl hij op de pastorie bij zijn vader wel bereikbaar was. Daarmee onttrok Tjalma zich aan zijn verantwoordelijkheid voor de bevolking en voor het gedrag van het politiekorps van Hoogeveen. Als de informatie al klopt. Geloofwaardiger is dat hij wel op de hoogte werd gebracht, maar alles liet gebeuren. Net zoals eind juli 1943 gebeurde. Ook toen heeft de politie contact met hem gezocht, toen deze acties van de Duitsers vermoedde, dus wat zou die zelfde politie doen als ze zeker wist dat er wat aan de hand was? Zou Tjalma het als goede burgemeester geaccepteerd hebben dat de politie hem NIET op de hoogte hield? Er is nergens in alle beschikbare politiedossiers uit oorlogstijd ook maar één brief bekend die erop wijst dat Tjalma na terugkeer van het familiefeest zijn ondergeschikten erop wees dat ze hem niet op de hoogte hadden gehouden. Aannemelijk is dan ook dat dit wel degelijk gebeurde, of dat hij bij zijn vertrek al wist wat er zou gaan gebeuren in Hoogeveen. Een dergelijke grote operatie, waarbij in Drenthe meerdere Joodse gemeenschappen werden afgevoerd, vergde veel voorbereiding. Zeker als er ook nog lokaal ondersteuning nodig was van politie uit de omliggende gemeenten.

De oproepingsbrieven worden bezorgd. Er is nader overleg over de avond zelf, met politiemensen uit de omgeving. Het korps heeft namelijk versterking nodig. Er is ook inhoudelijk overleg met de Sicherheits-Polizei, want de politie van Hoogeveen en de Sicherheits-Polizei verdelen het werk. Wat gebeurt er in de Joodse huizen? We weten niets van de angst en de onzekerheid. Wie ondergedoken was, was al weg, de meeste mensen overleefden het niet en de enkeling die het wel overleefde, heeft van deze dag niet vastgelegd hoe het er thuis toeling. Dan is het vrijdag 2 oktober 1942 De Sabbat begint. Maar niet zoals anders. Want deze 2^e oktober is anders dan welke andere dag dan ook.

Overal in de Hoogeveense Joodse gezinnen worden de koffers en rugzakken gepakt, met de voorgeschreven spullen erin: 1 paar werklaarzen, 2 paar sokken, 2 onderbroeken, 2 hemden, 1 werkpak, 2 wollen dekens, 2 stel beddengoed (overtrek met laken), 1 eetnap, 1 drinkbeker, 1 lepel en 1 pullover, handdoek en toiletartikelen. Er mag proviand voor 3 dagen worden meegenomen. En of men ook alle uitgereikte distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaarten mee wil nemen. Dit blijktbaar om te voorkomen dat iemand anders daar nog gebruik van zou maken. De bagage moet worden verdeeld. De noodzakelijke reisbehoeften (2 dekens, beddegoed, toiletgerei, bord, bestek, beker en levensmiddelen) moeten los worden verpakt van

de grote bagage, de rest van de spullen. Deze grote bagage moet worden voorzien van naam, voornaam, geboortedatum en het woord "Holland". Gezinsbagage is niet toegestaan. Persoonlijke papieren moeten los van de bagage worden meegenomen, niet ingepakt. Men moet die onmiddellijk kunnen laten zien. Levend huisraad, oftewel de huisdieren, mogen niet worden meegenomen. Het doel van de reis: men moet zich beschikbaar stellen voor een onder politietoezicht staande werkverruiming in Duitsland, en zich voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring daarvoor begeven naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen. Dat staat in de brief die iedereen heeft gekregen. Wat dat betekent? Niemand weet het.

OOGGETUIGEN VAN HET MOMENT ZELF

Het oppakken zelf gaf veel ophef. We lezen in het dagboek van Wolter Neutel⁵⁰: *"(1943) 3 oktober. Vannacht zijn hier vreselijke dingen gebeurd. Gisteravond laat is hier Duitse groene politie aangekomen, die eerst alle politieagenten en 20 marechaussee in het politiebureau opsloten en toen om 12 uur met geweld de huizen van onze Joodse inwoners binnendrongen en vrouwen, kinderen en grijsaards wegsleepen, waarbij soms de deuren werden opengehakt en de ramen werden ingeslagen. Toen ze in de morgen hiermee nog niet gereed waren werd de politie losgelaten en gedwongen het vervolgingswerk voort te zetten, waarbij de zieken in het ziekenhuis niet gespaard bleven. Hartverscheurende tonelen speelden zich af en toen allen als een hulpeloze kudde vee op de markt bijeen waren gedreven, bleven er niet veel ogen droog. Verschillende agenten en Marechaussee, wat toch over 't algemeen harde kerels zijn, stonden tegen een huis of een boom te schreien en erkenden dat dit de moeilijkste nacht van hun leven was. Sommige joden sprongen in hun angst uit de ramen en bleven dodelijk gewond liggen of trachtten zichzelf te vergassen door de gaskraam open te zetten. Wie zoiets zelf meemaakt verandert er door en leert pas wat het is een mof te haten. Arme stakkers, in veewagens worden ze naar Polen getransporteerd."*

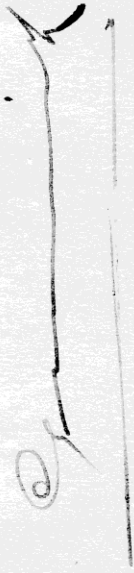
We lezen over opsluiten van zowel de gemeentepolitie van Hoogeveen als de marechaussee in het politiebureau. Het lijkt erop dat de Sicherheits-Politie onvoldoende vertrouwen had in de inzet van de Hoogeveense politie. Op het politiebureau was telefoon aanwezig. De hele zaak gaf veel ophef in Hoogeveen. Het is onvoorstelbaar dat dit niet door de politie zelf werd gemeld aan de loco-burgemeester of dat (bij afsluiten van de telefoonverbindingen) de locoburgemeester niet zelf ter ore kwam wat er speelde. En dan niemand contact opnemen met Tjalma? In het vorige hoofdstuk werden alle namen van alle politiemannen van het gemeentelijke korps opgenomen, evenals alle toen in Hoogeveen aanwezige mannen van de Marechaussee.

Onder druk van de Sicherheits-Politie en de Grüne Polizei werd de vervolging van de Joodse Hoogeveeners opgepakt door de Hoogeveense gemeentelijke politiemannen en de in Hoogeveen gestationeerde Marechaussee, lezen we. De vraag is hoe ordelijk of wanordelijk dit alles is gebeurd. Het is namelijk tevens bekend dat de politie van Hoogeveen een gezamenlijke maaltijd heeft genoten, waarvan de kosten in rekening werden gebracht door J. Schultink⁵¹: *"14 oktober 1942 J. Schultink maaltijden politie voor arrestatie joden en bewaking."* De genoemde datum is die van de rekening, niet van de levering. Mogelijk is dan ook wat in het dorp Hoogeveen werd verteld wat grootser geworden dan hoe het feitelijk verliep, maar het meewerken van de politie staat vast.

Ik heb de eer U te berichten, dat door U waren
opgeroepen 56 joden.

Door de Gemeente-Politie te Hoogeveen zijn opgeroepen 136 joden. Hiervan zijn op heden 118 vertrokken naar het Kamp te Westerbork, 3 zijn in het ziekenhuis opgenomen, 3 zijn zwaar ziek thuis, 3 zijn opgenomen in de "Stichting" voor wat betreft die ouden van dagen, die door zwakte en andere ziekteredenen niet vervoerd konden worden, terwijl 9 joden niet thuis zijn aangetroffen.

De Adj. Inspecteur van Politie,

De mannen hebben de adressen verdeeld, waar ze gingen controleren of de Joodse bewoners wel naar het marktterrein waren vertrokken. Schuin achter het politiebureau stond op het marktterrein café Het Centrum. Daar liep die avond de oude veldwachter Seller uit Hollandscheveld als bewaker rond. Sijtsema regelde samen met Van der Hof en Rozeman de administratie, oftewel: de registratie van wie verscheen en naar wie nader onderzoek en vervolging moest worden ingesteld. Er waren 43 adressen op het werkbriefje⁵², waar de politie van Hoogeveen nadere controle zou verrichten. Dat hield in dat 27 adressen niet zijn bezocht door de Hoogeveense politie. We lezen ook de namen van de controlerende politiemensen op het werkbriefje. Het ging die avond om de heren Offeringa (na de oorlog hoofd van de Politieke Opsporings Dienst), Vink, Niemeijer, Beems, Doorten, Van der Meer, Van Roon, Bouman, Coevoet, Woortman, Meinen, Van der Veen, Lampe, De Vries, Zwaagman, Jurens, Dobma, Oorlog, Rozeman en Van der Hof. Hier zat niemand tussen van de in Hoogeveen gestationeerde Marechaussee. De nadruk van het werk lag op de inzet van het Hoogeveense politiekorps, voor wat betreft de aangegeven 43 adressen. De andere 27 adressen werden waarschijnlijk bezocht door Marechaussee.

Een andere Hoogevener die in oktober 1942 een ooggetuigenverslag schreef, was Johannes Rump, van Hoofdstraat 162. Uit zijn verhaal is duidelijk dat de Grüne Polizei op vrijdagavond 2 oktober in Hoogeveen aankwam en de politie de opdracht gaf alle Joden uit hun huizen te halen en over te brengen naar het gebouw Het Centrum op de markt⁵³. *“Niemand mag achterblijven. Kleine kinderen en oude mannen, zelfs blinden en zieken uit het ziekenhuis worden zonder genade opgehaald. Er zijn er bij die tien weken op bed gelegen hebben. Ook voor hen wordt geen uitzondering gemaakt. Troosteloos om aan te zien. (...) Kleine kinderen houden hun moeder vast aan de rok en huilen. Het weer is triest. Er hangt een zware mist. Buren en kennissen helpen de stumper nog een en ander mee te nemen. Veel kan het niet zijn, omdat het dan te zwaar zal worden. (...) Daar gaat een blinde man van 92 jaar. Ook hij moet weg uit de samenleving. Daar loopt een man, gearmd met zijn vrouw en een lief klein meisje. De man heeft een maagzweer en kan bijna niet lopen. Een moeder met een baby van twee maanden is bang voor de dingen die komen. Ze verlangt er naar haar man terug te zien, die al enkele maanden eerder bij haar is weggehaald. (...) Voetje voor voetje duurt het bijna een uur vanaf de Schutstraat naar de markt. De mensen staan rijen dik met honderden langs de straat. De een uit nieuwsgierigheid, de ander uit diep medelijden. (...) Rond de markt is alles afgezet. De mensen worden op een grote vrachtwagen van tien ton geladen. ze worden als schapen ter slachting geleid. De auto is vol. De motor wordt aangezet. De menigte aan de Kerkstraat wordt uiteen gedreven. Zes politieagenten nemen plaats en daar gaat het eerste transport. De gevangenen kijken om, om nog een laatste groet te brengen. Er wordt gewuifd met de hand en met zakdoeken. En weg zijn ze.”*

Daarna komt er vanaf de Coevorderstraatweg een transport uit Geesbrug. Het gaat om vier boerenwagens vol met koffers en daarachter mannen te voet. Driehonderd, schat Johannes Rump in. Ze worden begeleid door een stuk of 20 politiemannen. Het zijn mannen uit het werkkamp. Onder hen is ook Levie Cohen uit Hoogeveen, van de Linthorst Homanstraat. Hij kan zijn burenen nog een hand drukken, als ze naar de boerenwagen rennen, waar de oude man (geb.1878) op mee kan rijden. Hij vraagt nog naar zijn vrouw, maar die mag hij niet zien. De anders zo forse, gezonde man, oogt nu vermagerd en sterk verouderd. Het transport van Geesbrug gaat naar het station. Daar is het zwart van de mensen, kijkers, die door de Grüne Polizei met honden op een afstand worden gehouden. De geweren worden aangelegd, men dreigt te schieten. De mensen stuiven dan alle kanten op.

Mensen gaan naar de overweg in de Pesserstraat, want daar zien ze ook een grote colonne aankomen. Het zijn de Joodse arbeiders uit de werkkampen in de gemeente Ruinen. Al deze mensen gaan naar het treinstation van Hoogeveen. Sjoerd Haagsma, 26 jaar, boekverkoper bij Pet en gemeenteraadslid, is nog het perron op gegaan. Rabbi Philipson, vrouw en dochters, stonden met enkele mensen wat afzonderlijk van de rest. Hij was diep onder de indruk wat hij hoorde als laatste woorden van Philipson en bleef het iedereen vertellen die er oren naar had: *“Ze zeggen dat we in Duitsland aardappels moeten rooien.”* Niemand had toen door wat er werkelijk zou gebeuren, voegde Haagsma aan zijn herinneringen toe. Vervolgens wordt hij van het station verwijderd: *“Dreigend met hun wapens kwamen ze naar mij toe. Ik moest de benen nemen, pakte mijn fiets en reed uiterlijk zo kalm mogelijk weg om bij heen geen paniekreacties te krijgen. Het was angstig en beklemmend.”* Als Haagsma erover vertelde, als hij wist dat je interesse had, dan vertelde hij het met dezelfde emotie als toen hij het daadwerkelijk meemaakte. Het ging met een rustige, diepe stem, woord voor woord voorzichtig uitgesproken. Zo ging het nog 40 jaar na dato. Dat was het moment dat ik het van hem hoorde. *“Ze kwamen nooit weer terug.”*

Johannes Rump schat het aantal mensen dat daar bij elkaar gedreven is om afgevoerd te worden op een 1000-tal. Het is dan inmiddels al wel 3 oktober geworden. De mensenjacht, doorgegaan van de avond van de 2^e oktober, de nacht, en de hele 3^e oktober. Er komt in de loop van de middag van de 3^e een lange trein met veewagens uit de richting van Meppel. In de veewagens liggen en zitten Amsterdamse Joden op elkaar gestapeld. Ze zijn blij dat ze in Hoogeveen even wat frisse lucht kunnen krijgen. Alle op het perron verzamelde joden worden vervolgens ingeladen. Het is weer propfen van mensen. Als het niet snel genoeg gaat, wordt er geslagen. De veewagens zijn vol en vertrekken. Dan vertrekken er ook nog drie auto's vol Joden. Allemaal richting Kamp Westerbork. *“Om zes uur in de namiddag is Hoogeveen gezuiverd van Joden. Het wordt stil op straat.”* Aldus Johannes Rump⁵⁴.

INDRINGENDE ERVARINGEN VAN OOGGETUIGEN

Naar het schijnt werd er vanaf het vertrek van de Joodse bevolking ook al door Hoogeveeners uit hun woningen gestolen. Een indringende stille getuige van de overweldigende politiekraacht bleef echter nog weken staan: een kinderstoel en een half leeggegeten bordje met pap. Het was op Van Echtenstraat 16. Daar woonde het gezin Van Coevorden. Ze hadden een bakkerij. De woonkamer was naast de winkel. Na het vertrek van de Van Coevordens werd het woonhuis volledig leeg gehaald. Op de kinderstoel met het bordje pap na⁵⁵. Een half leeg gegeten bordje met pap en een lepel erin. De stoel met het bordje pap stond zichtbaar voor het raam. Voor de kinderen in de buurt was dit een akelig gezicht. En hoe gaat dat met kinderen, de kinderen vertelden het aan hun moeders. De dames zeiden tegen elkaar: dat kan niet zo, dat moet zo niet blijven staan. De kinderstoel moet weg gezet worden en het bordje pap moet leeggemaakt worden. De deuren waren niet op slot. Drie dames (Mevr. Schelhaas-Buikema, mevr. Smit-Westra van de hoedenzaak en mevr. Zomer-Maris van de horlogemaker) konden zo naar binnen. De kinderstoel ging naar de achterkamer, uit zicht.

De kinderstoel en het bordje met pap waren van Schoontje van Coevorden, geboren op 21 september 1940 en op of omstreeks 26 oktober 1942 vermoord te Auschwitz, Polen. Het kind is bij het eten weggerukt. We kunnen ons een beetje voorstellen hoe haar laatste gang in Hoogeveen was. Niet voldoende gegeten, huilen, 2 jaar oud en niets begrijpen van wat er gebeurt, maar je wel diep ongelukkig voelen, met de lege

maag en alle drukte. Dan op moeders arm op elkaar gedrukt tussen al die andere mensen. Tot de gaskamer aan toe. Het bordje pap stond er toen nog.

Als ze dan weggevoerd werden, omdat ze in het oosten aan het werk gezet zouden worden, kon een klein kind dan aan het werk? Zou daar dan opvang zijn? Natuurlijk zijn er dingen te bedenken om hier een antwoord op te geven. Het ging echter nog verder. In het Haagje woonde een oude blinde man. Hij heette Simon Simons. Hij was geboren op 5 september 1857 te Hoogezand en was een zoon van David Levie Simons en Vrouwke Cohen. Hij was gehuwd geweest met Helena Simons. 85 jaar oud, was Simon, en hij was totaal ongeschikt om te werken. Hij was oud, blind, en niet in staat om een eind te reizen. De oude Simon Simons woonde in bij zijn zoon Freek, Haagje 56. Daarnaast woonden Hendrik van Dalen en zijn echtgenote Jantje Hummel, op no. 54. *“Je kan niet reizen, kom maar bij ons in huis”*, zei Jantje van Dalen-Hummel. Simon kwam bij de burens. Daar werd hij onder bedreiging uit huis gehaald en afgevoerd. Hij werd vermoord in Auschwitz op 9 november 1942. We kennen de namen van de beide mannen die hem ophaalden: Meinen (van het gemeentelijke politiekorps) en Van der Veen. Ze zijn vermeld op het lijstje van politieagenten en de taakverdeling op de 2^e oktober 1942, dat hiervoor is weergegeven.

Deze foto is gemaakt op 2 of 3 oktober 1942, toen op het station te Hoozeveen druk gewerkt werd aan het wegvoeren van de Joodse bevolking van Hoozeveen en omstreken, inclusief de werkkampen. De foto toont aan dat ook de Marechaussee daarbij betrokken was. De man derde van links is Sjoerd Haagsma. Hij was getuige van het wegvoeren. We zien nog net zijn gezicht naast de 2^e man van links.

DE BETROKKEN POLITIEMANNEN

De betrokken politiemannen zijn vergeleken met de lijst van politiemannen van het gemeentelijke korps van Hoogeveen. Frans Gunnink missen we op het lijstje. Dat ligt voor de hand, als Adjunct-Inspecteur van Politie en plaatselijk commandant had hij de algehele leiding. Dit lijstje is een opsomming van de uitvoerenden. Waarom is Willem Bennink ook niet genoemd? Een logische verklaring zou zijn dat hij de rol had van ordonnans. De boodschapper tussen de commandant en de uitvoerende manschappen. We zitten bij deze actie in de tijd voor de mobilfoons. Daarnaast vinden we op de lijst van ingezette politiemensen ook de namen van Rozeman, Van der Hof, Vink, Beems, Van der Meer, Bouman, Van der Veen, Oorlog, Jurjens en De Vries. Rozeman was de latere KP'er Albert Rozeman, 'Victor'. Hij was direct na de HBS werkzaam bij de gemeentepolitie van Hoogeveen⁵⁶. We kennen de anderen niet van het gemeentelijke korps, noch van de in Hoogeveen gestationeerde Marechaussee. Een deel van deze personen werd wel in andere bronnen aangetroffen.

Cornelis Oorlog, Marechaussee, vertrok in de zomer van 1943 van Sleen naar Emmen⁵⁷. Arie de Vries was Marechaussee te Emmen en kwam per 22 november 1943 over naar Hoogeveen, waar hij woonde op het adres Pesserstraat 21⁵⁸. Marechaussee Eppe J. Woortman woonde van 16 oktober 1940 tot en met 28 mei 1941 in de Marechausseekazerne aan de Pesserstraat, en nadien te Zuidwolde⁵⁹. Dit is een rechtvaardiging voor de stelling dat het Hoogeveense politiekorps werd aangevuld met politiemensen uit omliggende gemeenten. Hoogeveen had een relatief omvangrijke Joodse gemeenschap, voor wat betreft het Joodse leven buiten de randstad. Heel wat gemeenten op het platteland kenden geen of weinig Joodse bewoners. Alle beschikbare manschappen werden ingezet, in de eigen gemeente of elders, om in zo kort mogelijke tijd met zo min mogelijk 'problemen' de mensen af te voeren.

Hoogeveen, vrijdag 2 oktober 1942. 's Avonds lopen de mensen, de gezinnen, alleen of in groepjes naar het markterrein. Ze verzamelen zich in het marktcafé. Vervolgens gaan ze onder politiebegeleiding naar het station. Het gemeenteraadslid was getuige van de laatste gang. Sjoerd Haagsma zag zo ineens rabbi Philipson. Philipson sprak naar Sjoerd toe de verwachting uit dat hij en zijn gemeente in Oost-Europa in de landbouw aan het werk zullen worden gesteld. Aardappels krabben. Of hij het zelf gelooft heeft? In ieder geval was Sjoerd Haagsma danig onder de indruk.

Op zaterdag 3 oktober 1942 schreef Adjunct-Inspecteur van Politie Gunnink, leidinggevend aan de Hoogeveense politie en direct geplaatst onder Tjalma, het volgende verslag aan de "Heer Commandant van de Sicherheits-Polizei, Prins Hendrikstraat 1 te Assen⁶⁰: *"Ik heb de eer U te berichten, dat door U waren opgeroepen 56 joden. door de Gemeente-Politie te Hoogeveen zijn opgeroepen 136 Joden. Hiervan zijn op heden 118 vertrokken naar het Kamp te Westerbork. 3 zijn in het ziekenhuis opgenomen, 3 zijn zwaar ziek thuis, 3 zijn opgenomen in de 'Stichting' voor wat betreft die ouden van dagen, die door zwakte en andere ziekteredenen niet vervoerd konden worden, terwijl 9 joden niet thuis zijn aangetroffen"*. De 'stichting' was de Beatrixstichting, het voormalige Armwerkhuis. Het rapport geeft aan dat de afvoer van de Hoogeveense Joodse gemeenschap een samenwerking was tussen de gemeentepolitie en de Sicherheitspolizei, waarbij de gemeentepolitie het grootste aandeel voor zijn rekening nam. Oftewel: de politie onder leiding van burgemeester Tjalma. Deze was het hoofd van de politie, of hij nu wel of niet in Hoogeveen aanwezig was. Hij had met zijn administratieve uitvoering ruim voordien alles al in orde gemaakt. De

Duitsers hoefden nog slechts tot uitvoering over te gaan. Namen, adressen, hoeveel mensen op welke adressen, gezinssamenstelling, alles wisten ze.

AREND NABER EN WAT HIJ ZAG BIJ HET SPOOR

De Hoogeveener Arend Naber zag zowel het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen als wat er ten noorden van Hoogeveen aan het spoor gebeurde. Hij werkte bij de spoorwegen. Hij zette voor mij zijn memoires op papier, waaruit we citeren:

“Het transport van de Joden uit Hoogeveen heeft veel indruk op me gemaakt. Ik kwam ’s morgens om 7 uur op het station, toen het hele perron vol stond met Joden, die ’s nachts van hun bed gelicht waren door de SS en Grüne Polizei. Ik zag vele bekenden, waaronder van Zuiden, papierhandelaar, die stond daar met z’n vrouw en zijn kinderen. We stonden met elkaar te praten, wat er zou gebeuren, onderwijl bewaakt door de Grünen. Dat het Westerbork werd, wisten ze, maar verder waren het nog raadsels. Ze stonden al een hele tijd te wachten op transport, toen in de verte een hele lange goederentrein vanuit Meppel aan kwam rijden. “Nu moeten we hier ook nog op wachten”, zei Van Zuiden. Maar wat schetst onze verbazing. Toen de trein stopte, en de deuren van de veewagens opengingen, zat deze vol met Joden. Toen werden de Hoogeveense Joden er in gedreven. Hoewel de wagens overvol waren, werden ze als vee erin gestouwd, soms geslagen. Dit vond ik vreselijk, maar je kon niks doen. Dit beeld wordt ik mijn leven niet meer kwijt.

Toen ik ’s avonds naar huis ging, zag ik tot mijn verbazing dat de Jood Michiel van der Horst voor zijn huis stond, dus die was niet weg. later heb ik hem gesproken. Hij zei dat hij niet weg hoefde, omdat hij papieren had, vol met Duitse stempels, omdat hij als oud ijzer handelaar in feite voor de Duitsers werkte. Toch waarschuwde ik hem om toch maar onder te duiken, maar dat sloeg hij in de wind. Een week later werd ook hij afgevoerd.

Nu ik het toch over de Joden heb; ik heb gezien, toen ik op het perron in Beilen werkte, hoe de Joden die per trein aankwamen hier op gevorderde boerenwagens geladen werden en zo naar Westerbork afreisden. Later, toen de spoorlijn naar Westerbork klaar was, reden ze zo door. Eenmaal heb ik meegemaakt, toen er weer een trein volgepropt met Joden langs ging, er allemaal papieren de trein uitwaaiden. De trein was nog maar net voorbij, of ik stapte tussen de lijn en wou ze oprapen, en meteen werd er op mij geschoten. Toen zag ik de SS-bewaking achter op het balkon van de trein staan. Gelukkig ben ik niet geraakt. Later heb ik het toch opgepakt. Het waren allemaal afscheidsbrieven. Voor zover ik kon, heb ik ze op de post gedaan.

Een paar dagen later, ook op het perron Beilen, zag ik ineens 2 Hoogeveense Joden op het perron staan. Een zekere M en v.B. Ze hadden een armband om, waarop stond ‘Ordnungsdienst’. Toen ik hun vroeg wat dit betekende, zeiden ze dat ze hun lotgenoten uit de stad moesten begeleiden, die op transport gesteld werden. Hier kreeg ik een vieze smaak in de mond. Joden die op andere Joden moesten passen en zorgen dat ze netjes werden afgeleverd. Dit waren volgens mij baantjesjagers die zich hiervoor, dachten in het gevele te komen bij de moffen. Ba! Ze hadden geen enkele SS’er of Grüne Polizei bij zich, dus ze konden als ze dat wilden zo onderduiken. Ik heb hun dit nog aangeraden, maar daar hadden ze geen oren naar. Ze vonden het wel goed zo. Maar ook zij hebben het niet overleefd.

HET WEGVOEREN VAN DE LAATSTE HOOGEVEENSE JODEN

Niet alle Joodse Hoogeveeners waren meegenomen. Michiel van der Horst was oud ijzerhandelaar. Zijn papieren stonden vol met Duitse stempels Hij gold als 'Frei', dan mocht je blijven. De oude Israël Samuël Kolthoff en zijn zuster Henriëtte van Hoofdstraat 66 namen afscheid van elkaar en openden de gaskraan. Een vlucht in de dood. Ze werden de volgende morgen gevonden door de werkster. Bewusteloos. Henriëtte overleed 17 oktober in Bethesda. Haar broer hield het nog maanden vol, meer dood dan levend. Sommige huizen stonden al leeg. De bewoners waren ondergedoken. Overlevende Herman Braaf vertelde⁶¹: *"Mijn tante Frieda Cohen-Braaf ging naar het politiebureau van Hoogeveen, en sprak haar vrees uit dat de hele Joodse gemeenschap opgepakt zou worden. Ze trof een jonge agent uit Groningen (Reintje Sijtsma) die haar probeerde gerust te stellen. Zo'n vaart zou het niet lopen. Zo'n vaart zou het niet lopen. Tante had bedacht dat als het zover was, de burgemeester en de politie in ieder geval op de hoogte zouden zijn gebracht. Daarom vroeg ze de agent haar in dat geval te waarschuwen. Dat beloofde hij. Dat gebeurde ook. Op vrijdag 2 oktober kwam ze bij ons aan de deur. Omdat het Sjabbat was, ontbeten we die ochtend met een eitje. Dat kregen we eens in de week. Het ontbijt werd ruw verstoord door een huisvriend uit Fluitenberg. "Aaltje, je bent in levensgevaar. Jullie moeten onmiddellijk weg." Mijn moeder sribbelde nog wat tegen, maar hij greep mij bij de schouder en mijn moeder bij de arm. Hij sleurde ons naar de burens. Net op tijd, want een paar minuten later doorzochten Nederlandse politieagenten ons huis. Ze wisten dat we daar net waren geweest, want de thee en de gekookte eitjes stonden nog op tafel. We hebben ze zó horen schreeuwen! Doodsbang was ik. We verstopten ons in de kleerkast. Gelukkig kwamen ze niet naar het huis van de burens."* Ze doken onder.

Bekend is dat burgemeester Tjalma niet open stond voor kritische gesprekken met burgers uit zijn gemeente en deze graag domineerde waar ze door de situatie toch gevoerd moesten worden. Ik had hem echter graag willen spreken. Burgemeester Tjalma, als u niet had willen samenwerken rondom de afvoer van Joodse Hoogeveeners, als u had willen protesteren, waarom dan geen woord van protest toen u nadien werd gevraagd of er nog Joden aanwezig waren? Waarom die lijst van 5 november 1942 met hoogbejaarde Joodse inwoners, die achter waren gebleven? Waarom ook nog de mededeling van die Joodse inwoners die 'Frei' waren, toen de Reichskommissar für die besetzten Niederländische Gebiete zo baldmöglichst wilde weten hoeveel Joden er nog in Hoogeveen aanwezig waren? Was u zo niet bezig met slapende honden wakker maken? Had u de mensen geen kans kunnen geven? Waarom werden er nooit vertragingstechnieken toegepast? Michiel van der Horst en zijn echtgenote Jantje Meijer, waren die nog niet een laatste kans gegund? Is er nog iemand in 1949 bij u langs geweest toen hoofdambtenaar Lambertus Schelhaas in het overlijdensregister inschreef dat Machiel op 14 mei 1943 in Sobibor was overleden?

De gemeente Hoogeveen was er als een van de eersten bij om de kosten te verhalen op het wegvoeren van de Hoogeveense Joodse gemeenschap⁶². Maar dat houdt tevens in dat de gemeente dit aanvankelijk zelf financierde. Dit was al breed bekend in 1976 en haalde zelfs de krant het Vrije Volk⁶³.

Gemeente Hoogeveen. Kosten van maatregelen ten aanzien van de joodsche bevolking.

Dienst 1942. XV - 278 h.

Nr.	datum	Omschrijving	bedrag.
1.	21 Juli 1942	transportkosten Joden 20 Juli 1942	f 8,80
2.	31 Juli 1942	idem 31 id	- 3,80
3.	5 Augs 1942	P J Homburg Marechauss id	- 3,20
4.	23 Sept 1942	F Gunning transportkosten M van der Wijk Jood	- 1,55
5.	14 Oct 1942	L Homan idem Joden	- 13,95
6.	14 Oct 1942	J Schultink maaltijden politie voor arrestatie joden en bewaking	- 37,50
7.	14 Oct 1942	N V. Eerste Drentsche Stoomtramweg My vervoer Joden	- 69,80
8.	21 Oct 1942	K van Dalen eigenaar van het gebouw Centrum verzamelplaats joden huur	- 27,00
9.	25 Nov 1942	kosten van reiniging van gebouw Centrum, verzamelplaats joden	- 8,17
10.	27 Jan 1943	Vervoer van jodengoederen ontruiming van gebouwen	- 19,10
11.	27 Jan 1943	Idem	- 52,68
12.	29 Jan 1943	Garage Kip transport van Joden	- 18,00
13.	12 Mei 1943	Velomaatschappij opslagplaats jodengoederen 2/11 - 31/12.1942 f 20 pw	- 171,43
14.	13 Mei 1943	A R Zandbergen ontruiming van jodenwoningen en transporten goederen	- 218,50
15.	13 Mei 1943	reparatie closet jodenwoning van Dam	- 9,50
			f 662,98
1943.			
1.	15 Maart 1943	N V Eerste Drentsche Stoomtramweg Maatschappij vervoer overgebleven joden f	39,50
2.	12 Mei 1943	Velo maatschappij huur gebouw opslag jodengoederen 1/1 t/m 30 April 1943	- 257,14
3.	13 Mei 1943	Kl Hartman expeditie ontruimen woningen en vervoer goederen jodenwoningen	- 281,62
4.	13 Mei 1943	Gemeentewerken alsvooren	- 14,23
5.	16 Juni 1943	Idem alsvooren	- 5,84
6.	28 Juli 1943	Idem alsvooren	- 5,38
			f 603,71
Totaal der kosten tot op heden			f 1266,69

Totaal der kosten tot op heden

Hoogeveen den 11 Augustus 1943.

Vorenstaande opgave ingezonden aan den heer Secretaris Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken te Apeldoorn (ter attentie van Mr Kan) in verband met telefonisch verzoek dd heden i.v.m. brief 18 Mei 1943 nr. 956 onderwerp; verhaal kosten maatregelen ten aanzien van de joodsche bevolking.

De Secretaris van Hoogeveen,

Of toen in 1950 dezelfde man schreef dat Jantje Meijer eveneens de 14^e mei 1943 aldaar was gestorven? Niet toevallig op dezelfde dag? Meneer de burgemeester, u maakt het wel moeilijk om geloofwaardig te zijn in uw latere opmerkingen over protest, als u op 2 en 3 oktober in Hoogeveen was geweest. De laatste Hoogeveense Jood was volgens U Israël Kolthoff. Todkrank, zeiden de dokters, en een briefje daarover ging gepaard met de mededeling: *"Übrigens ist die Anordnung über das Fortführen von Juden völlig durchgeführt."* Inderdaad burgemeester Tjalma, volledig doorgevoerd. Overigens is Israël Kolthoff op 17 mei 1943 in Hoogeveen overleden. Bent u zich ervan bewust dat u meegeholpen hebt aan het administratief voorbereiden van de Holocaust en dat u als hoofd van de politie samen met het Hoogeveense politiekorps bezig was met het wederrechtelijk vrijheidsberoven van meer dan 200 mensen, in een georganiseerd verband? Had u niet tussentijds mensen kunnen tippen of laten tippen, had u geen genade kunnen laten gelden voor de laatste oude Joodse Hoogeveeners, door hen administratief onder te laten duiken? Uw vriend notaris mulder leefde toen nog, had u samen met hem niks kunnen bedenken? We laten de laatste briefjes van het drama van de Hoogeveense Joodse gemeenschap volgen zonder verder commentaar. Als eerste de brief van 5 november 1942 als reactie op een vraag van 30 oktober. Zijn er nog Joden? Zonder vertraging, onmiddellijk, alles. Ze werden afgevoerd, stierven oud en ziek, of er volgde een vlucht in de dood.

Anlässlich Ihres Schreibens vom 30. Oktober d.J.
benachrichtige ich Sie, dass hier noch 8 Juden an-
wesend sind, nämlich

in dem Altersheim:

Braaf, Hartog, geboren 14.6.1860 und seine Frau
de Vries, Betti, geboren 12.12.1866

Stern, Mietje, geboren 3.11.1851, Witwe A. van Zui-
Wijnberg, Hendrika, geboren 27.2.1854, Witwe D.^(den)
Blein.

in dem Krankenhaus Bethesda:

Kolthoff, Israel, geboren 7.7.1866

Wijnberg, Johanna, geboren 23.4.1879.

Weiter wohnen noch hier van der Horst, Machiel,
geboren 27.9.1879 und seine Frau Meijer, Jantje,
geboren 17.7.1875, die den Stempel "Frei" auf ih-
ren Identitätsnachweisen tragen.

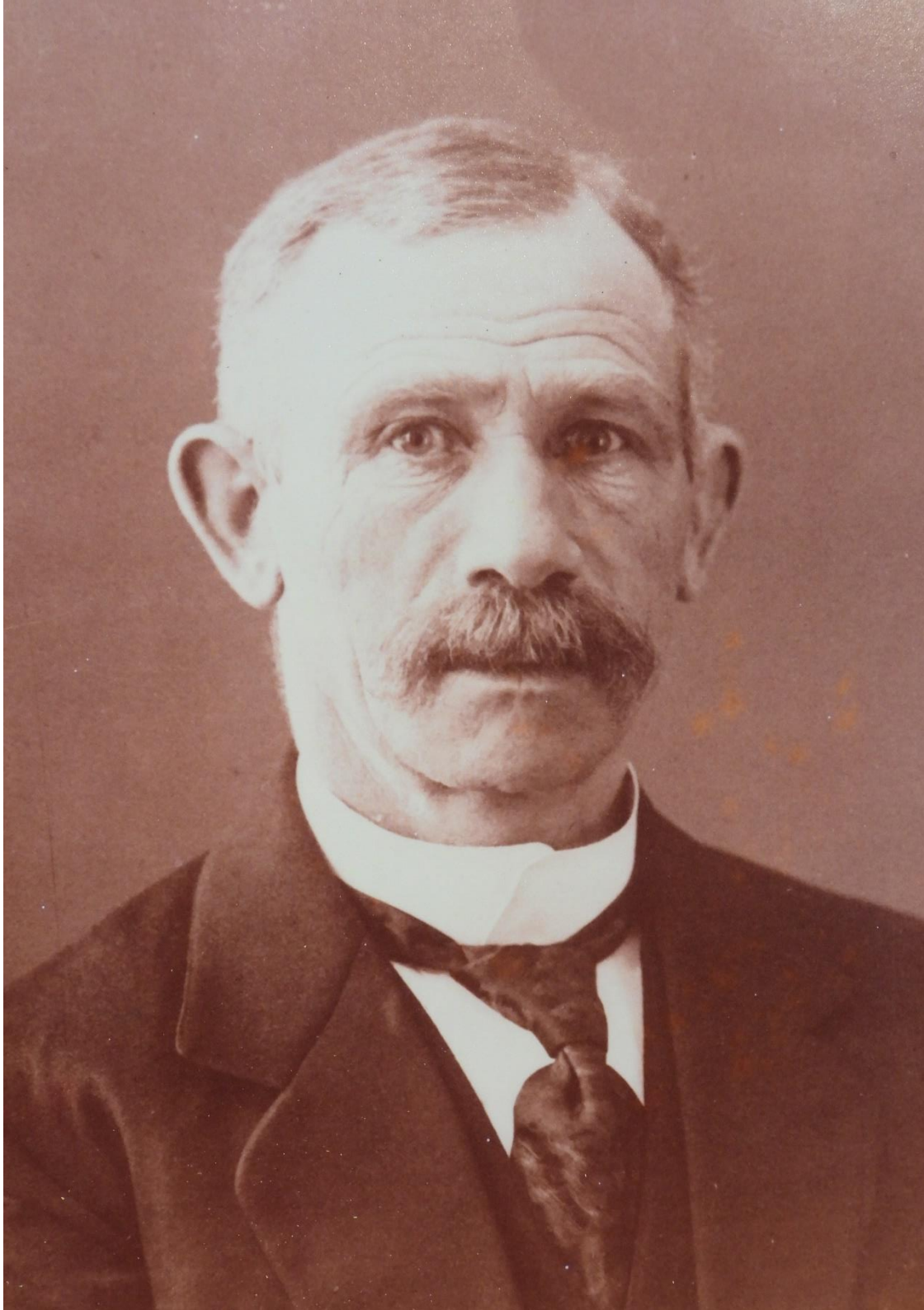
Der Bürgermeister von Hoogeveen,

Tj.

Volgen de portretten van Hartog Braaf en Betti de Vries, een echtpaar dat opgevangen was in de Beatrixstichting, onder de aandacht gebracht bij de Duitsers door Tjalma en vervolgens vermoord in een concentratiekamp.

Gemeentebestuur van Hoogeveen

HOOGVEEEN, den 15. April 1943.

An die Sicherheitspolizei

in

A s s e n .

lett.

Zur Ausführung eines telegraphischen Ersuchen des Beauftragten des Reichskommissars in der Provinz Drenthe benachrichtige ich Sie, dass sich in dieser Gemeinde nur ein Jude befindet, nämlich Israel Kolthoff, geboren in Hoogeveen 7.7.1866.

Dieser ist aufgenommen im hiesigen Krankenhaus; er ist, nach Erklärung des dirigierenden Arztes todkrank und kann nicht transportiert werden.

Übrigens ist die Anordnung über das Fortführen von Juden völlig durchgeführt.

Der Bürgermeister von Hoogeveen,

7.

COÖRDINERENDE ROL BIJ ETNISCHE ZUIVERING VAN OKTOBER '42

Het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Hooγεveen was onderdeel van een plan, waarin alle Joden van de drie noordelijke provincies werden weggevoerd. Bij de coördinatie speelden ook Nederlandse politiemensen een centrale rol. In het archief van de gemeente Coevorden vinden we bijvoorbeeld een briefje met notities⁶⁴, gemaakt tijdens telefoongesprekken met Hendrik de Kruyff van de politie in Assen. Het ging om simpele potloodnotities. Er was contact met De Kruyff op 2 en 3 oktober. Dit zijn de beide dagen dat alle Drentse Joden werden opgepakt, thuis of in de Drentse werkkampen. Hendrik de Kruyff wist te vertellen wie nog mocht blijven of wie al mee moest. Zijn voornaam staat er niet bij, in deze notities. Het ging over *“de Kruijff namens Sich.pol. Assen”*. Hij sprak namens de Sicherheits Polizei, de SD. De boodschap van De Kruijff, daaronder genoteerd, niet gecorrigeerd op Nederlands, afkortingen voor de leesbaarheid wel uitgeschreven, voor zover er zekerheid over is:

“Laatste moment Rijkscommissaris alle Joden. Brengt oproeping voor 82 Joden en van doch verder alle Joden. Uitzonderingen: De gemengde huwelijken. Plaats samenkomst (vóór 11 ½). Vannacht overbrengen naar Westerbork. In oproep staat wat meenemen. Gemengde huwelijk kinderloze 't Joodsche deel mee. Kinderen boven 16 j. dan Joodsche deel mee. Alle Joden ook zieken (roodvonk, typhus en diphterie) alle vervoerbare. Buitenlandse Joden (behalve Arg. Denen It. Zweeden Spanje) ook. Gas water elektriciteit. Vuren geblust. Ramen sluiten. Uitgangs Deuren afsluiten verzegelen. Kan morgen wel. Sleutels nemen de Joden mede. Distributiekarten ook medegeven. Kleeding uitrusting en vermogens stukken. Eten voor 3 dagen (zoo mogelijk) meenemen, bederfelijk wel mede. Eten van bederf dan wel sleutel aan politie. Huizen door de weermacht sleutels gemeente politie. Alle Joden in huizen Joden ook meenemen. Indien Joden niet aanwezig Rapport sinds wanneer weg en nazenden.

Gemengde huwelijken kinderen, 't Joodsche deel medenemen. Gemengde huwelijken indien beneden 16 jaar Joodsche deel thuis. Boven 16 jaar Joodsche vader meenemen. Geval van Louis van Coevorden vader meenemen en dochters blijven thuis. Ziekenhuis- patiënten alle transportfähige. Duitse arts. Verklaringen naar Sicherheits Polizei. Behalve besmettelijke ziekte. Niet slepen of weggeven van meubelen. Indien publiek lastig dan arresteren voor Sicherheits Polizei. Godsdienst leeraar ook arresteren.

1 koffer of rugzak per persoon met labels waarop naam voornaam geboortedatum en 't woord Holland. 1 paar werklazzen. 2 paar sokken. 2 onderbroeken. 2 hemden. 2 wollen dekens. 1 werkpak. 2 stel beddegoed (~~overtrek~~) Kussensloopen en laken. 1 eetnap. 1 beker. 1 lepel en eetbestek. 1 pull-over. 1 handdoel en toiletartikelen. Proviant drie dagen. Alle distributiebescheiden. Bagage in gedeelten pakken. Grote bagage wordt in plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen. Distributie persoonsbewijs in den zak. Dieren aan burgemeester. Giro- en bankrekening enz. moeten Joden in Westerbork overleggen. Overbrenging voor 12 uur zaterdag.”

Voor wie mocht denken dat dit een niet ter zake doende en te uitgebreide mededeling is: dit toont aan dat Hendrik de Kruijff de politie van Coevorden tot in de details instrueerde over het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Coevorden. Wie wel, wie niet, wat moesten ze meenemen, wat doe je met andere burgers die zich verzetten tegen het wegvoeren van de Joodse gemeenschap, noem maar op. Als

dat zijn rol was op het moment dat hij telefonisch contact had met Coevorden, mogen we verwachten dat hij deze rol ook had voor de andere Drentse gemeenten. Je geeft als SD niet even een 'tussenpersoontje' alle info, praat hem helemaal bij, en laat hem Coevorden bijpraten, terwijl je voor andere gemeenten weer derden bijpraat. Dat leidt tot tegenstrijdige uitspraken, onduidelijkheid en mogelijkheden om het beleid te saboteren. We kunnen er dan ook vanuit gaan dat de Hoogeteense politie voor vragen eveneens terug kon vallen op Hendrik de Kruyff, politieman, werkend voor de SD te Assen.

We lezen er helemaal niets over als hij na de oorlog voor de rechter staat. Het was ook geen reden om een aanslag op hem te plegen. Dat gebeurde uiteindelijk omdat het verzet in en rond Hoogeteen zich bedreigd voelde. Tegenwoordig zouden we bij een etnische zuivering tot in de details natrekken wie wat heeft gedaan, gecoördineerd, wie welke opdracht gaf en hoe dat hem of haar aan te rekenen is. De politie voerde gewoon uit wat hij door heeft gegeven. De burgemeesters hadden vooraf al volop meegewerkt door het aanleveren van alle noodzakelijke informatie. Niemand werd er na de oorlog op aangesproken. Op de deportatielijsten stonden de namen van 1416 Drentse Joden. Zeker 1240 zijn er omgekomen. Los daarvan waren er niet-Drentse Joden in de werkkampen, die ook werden afgevoerd. Dit alles dus ook nog los van de centrale rol van 'ons' Drentse Kamp Westerbork.

***Hendrik de Kruiff,
inspecteur van
politie, SD'er, op
een foto uit een
waarschuwings-
blaadje van het
verzet. De bedoe-
ling was om hem
uit de weg te rui-
men. De aanslag
door Jan Naber en
Albert Rozeman uit
Hoogeteen is
mislukt.***

***Hendrik de Kruyff
of Kruiff werd
geboren op 5
januari 1903 in
Doetinchem. Hij
trouwde op 24-
jarige leeftijd op 2
juni 1927 te Assen
met Roelofje Bak-
ker uit Odoorn,
eveneens wonend
te Assen. Hij was
toen agent van
politie.***

DE LAATSTE HOOGEVEENSE JODEN IN KAMP WESTERBORK

Op 31 december 1942 waren volgens de administratie van Kamp Westerbork daar nog van de Joodse inwoners van Hoogeveen aanwezig:

Ter Berg, Benjamin, 31-7-92, Coevorderstraatweg 12.
Van Brink, Hijman M., 28-12-18, Hoofdstraat 73.
Van Brink, Jac.Levie, 11-1-75, Hoofdstraat 73.
Van Brink, Sara Gertr. 24-4-20, Hoofdstraat 73
Van Coevorden, Josephina, 12-2-13 , Van Echtenstraat 73.
Cohen, Simon, 16-1-80, Stationsstraat 12.
Godfried, Samuel, 18-11-84, Hoofdstraat 37.
Lazarus, Curt, 22-12-25, Haagje 28.
Lazarus, Irmgard, 29-8-24, Haagje 28.
Lazarus, Simon, 23-6-86, Haagje 28.
Monas, Kaatje Rozet. 20-2-85, Stationsstraat 12.
Muller, Eva, 19-4-1936, Van Echtenstraat 53.
Muller, Joël, 7-9-10, Van Echtenstraat 53.
Nussbaum, Bettij Amanda, 15-9-81, Hoofdstraat 37.
Nussbaum, Marg. Flora, 19-10-86, Hoofdstraat 37.
De Taube, Margarethe, 3-4-93, Haagje 28.
Urbach, Rosa, 17-9-85, Hoofdstraat 191.
Van der Wijk, Israël, 22-5-54, Kerkstraat 5.
Wijnberg, Alexander, 19-2-86, Hoofdstraat 191.
Wijnberg, Johanna, 23-8-25, Hoofdstraat 191.
Wijnberg, Paulina, 18-4-23, Hoofdstraat 191.
Wijnberg, Meta, 18-7-19, Hoofdstraat 191.

De lijst ligt in het bekende en inmiddels beruchte dossier 191. Zo men nog niet zeker wist dat mensen zonder rechtsgrond en tegen hun wil waren doorgestuurd naar een onbekende bestemming, dan was dit wel de duidelijkste mededeling en de bevestiging.

*De kleine
Schoontje van
Coevorden en
haar vader en
moeder, Jacob
en Linie. Ze
werden vermoord op 26
oktober 1942 in
Auschwitz*

GROND STATIONSSTRAAT

ROOFGOED, EIGENDOM VAN DE VAN DAM'S

©Albert Metselaar, 2020 albertmetselaar@home.nl

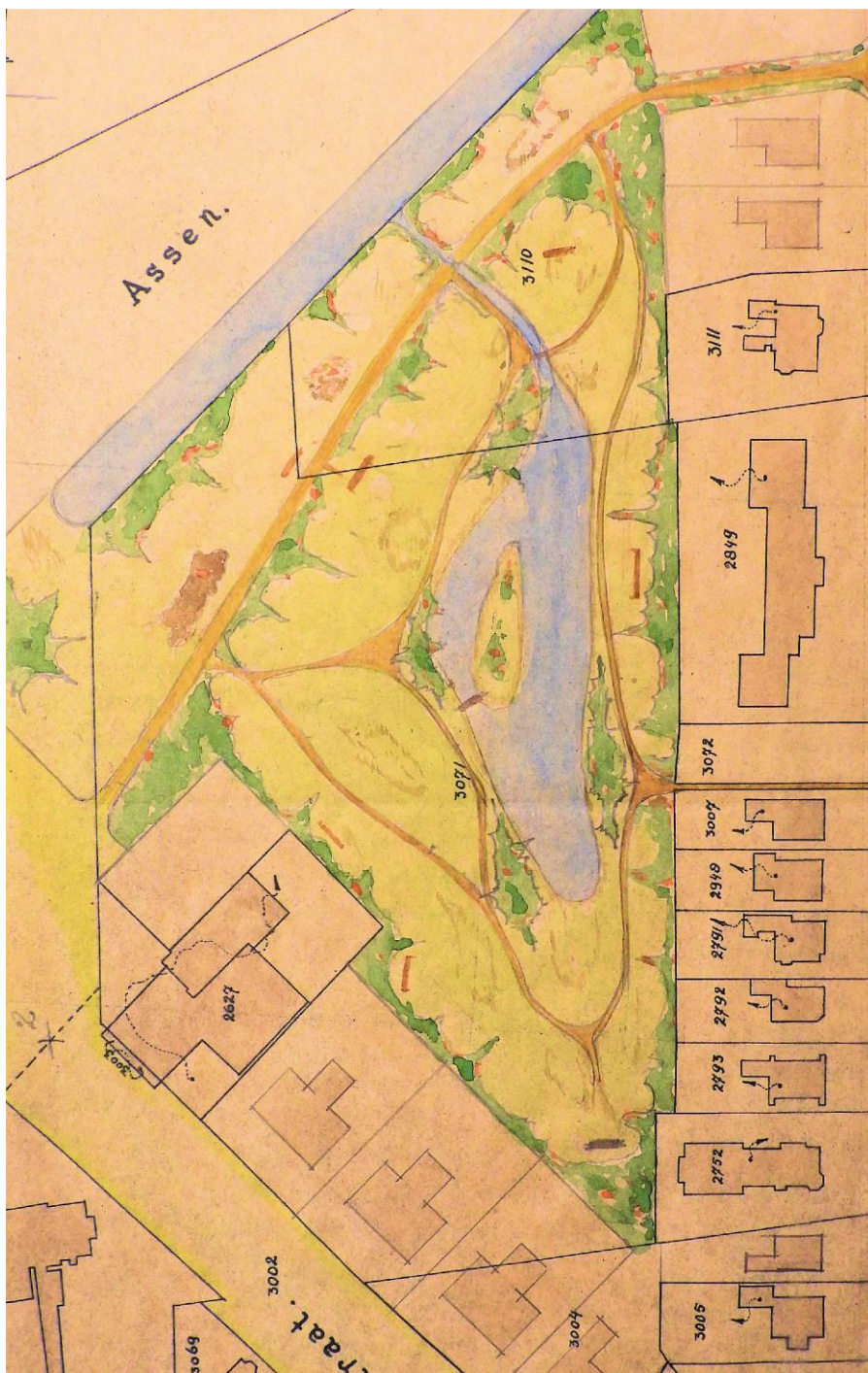
Eduard van Dam van de Pesserstraat was binnen een onverdeeld familiebezit handelingsbevoegd voor zijn zusters Sophia en Rosa van Dam, van café Van Dam van Stationsstraat 6, en Nathan van Dam, koopman te Groningen. Het ging om grond bij Hotel Homan en bij het pand Stationsstraat 6. Bij Homan lag weiland perceel O 3071 groot 1.40.74 hectare en bij het pand Stationsstraat 6 erf en weiland O 3070, groot ongeveer 39,5 are. Eduard van Dam (geb. 30 oktober 1888) stond op de lijst van Joodse mannen, op te pakken en af te voeren naar het Joodse werkkamp Orvelte, gedateerd 17 juli 1942. Ze moesten daar naar toe op 20 juli. Van de lijst van 22 mannen zijn er enkelen ondergedoken. De anderen, waaronder Eduard, werden door de gemeentepolitie van Hoogeveen onder verantwoordelijkheid van Tjalma meegenomen en maandag de 20^e juli afgeleverd in Orvelte⁶⁵.

Enkele weken later. Burgemeester Tjalma was buiten het overleg van B&W om al in augustus 1942 in onderhandeling met de Omnia, Treuhandgesellschaft mit Beschränkter Haftung. Nu kan een burgemeester natuurlijk zelf actie ondernemen, maar het ging hier om Joods bezit, in de maanden daarvoor tegen de wil van de familie Van Dam afhandig gemaakt van de eigenaren. In onderhandeling met Omnia, die Joods roofofgoed beheerde en verkocht, zoals we het nu noemen. Met de onderhandelingen erkende Tjalma de bestaande situatie, ging hij akkoord met het buiten spel zetten van Eduard van Dam en zijn familie en erkende hij de Omnia als recht-hebbende. De Omnia handelde voor het Duitse Rijk. Dat Tjalma in augustus 1942 met de Omnia in overleg was, blijkt uit een gewijzigde versie van het koopcontract, dat hem op 24 augustus 1942 al werd toegestuurd. De eerste versie zal dus begin augustus voor hebben gelegen⁶⁶. Het overleg met de notaris was kort na Eduards afvoeren door de gemeentepolitie.

De gemeente Hoogeveen zou de grond van Eduard van Dam en zijn familie kopen voor de som van f 12.720,-. De gemeente zou dit bedrag niet betalen, maar nam een hypotheek bij de eigenaren en zou jaarlijks 3% rente betalen. Voor dit jaarbedrag werd de gemeente Hoogeveen dus eigenaar van de gronden van de familie Van Dam, meer werd er niet betaald. Er stond meer in de voorbeeldakte, de gebruikelijke formuleringen bij grondverkoop. Tjalma schreef notaris Fledderus 15 augustus al dat hij met de ontwerpkoopakte akkoord ging.

In een brief van 31 augustus 1942 schreef Tjalma aan de commissaris van de provincie Drenthe dat hij had besloten op 26 augustus 1942, *“ter waarneming van de taak van den Raad dezer gemeente”* tot de aankoop van de grond van de Van Dams. De gemeenteraad zelf was afgeschaft, vanwege het leiden van de gemeente via het Führerprincipe. Op dinsdag 25 augustus 1942 was er een vergadering⁶⁷ van B&W geweest, met als onderwerp onder meer: Grondaankoop. Dit zal bedoeld zijn geweest om het besluit van Tjalma te delen met de op dat moment enkel nog adviserende voormalige wethouders. Tjalma schreef de commissaris van Drenthe dat de grond bedoeld was voor de aanleg van een park, terwijl een deel bij ‘gelegenheid’ gebruikt kon worden voor de eventuele uitbreiding van Homan. *“Afgezien van de wenselijk-*

heid dat de gemeente, nu de gelegenheid zich voordoet, het voor park bestemde gedeelte aankoopt, is het noodzakelijk dat zij zich van het bezit van enig bouwterrein verzekert, teneinde t.z.t. de nieuwbouw te kunnen stimuleren en enigszins regelend ten aanzien van de grondprijs te kunnen optreden. Daar de prijs, waarvoor genoemde percelen kunnen worden aangekocht, zodanig is, dat bij verkoop van het bouwterrein tegen matige prijs de kosten van het terrein, hetwelk voor park is bestemd kunnen worden gedekt, acht ik deze transactie voor de gemeente alleszins wenselijk. De koopsom zal niet ogenblikkelijk worden betaald, doch ten behoeve van de verkopers zal op het gekochte een hypotheek worden gevestigd tot het bedrag van de koopsom tegen 3% per jaar. *Mijns inziens ontmoet dit uit een financieel oogpunt evenmin bezwaren.*" Goedkope grond, de gelegenheid deed zich voor en als we heel cynisch kijken is de gelegenheid mede geschapen door de door Tjalma zelf aan de Duitsers overhandigde lijsten met Hoogeveense Joden. Eduard van Dam was toen nog niet weggevoerd naar het vernietigingskamp.

Direct op de brief van 31 augustus volgt in het dossier een schets van een park, met paden, bomen en een prachtige vijver, met een eilandje. De schets is gemaakt door Gemeentewerken te Hoogeveen. De datum erop: 13 juli 1942. Terwijl Eduard van Dam nog in Hoogeveen was, een week voor zijn wegvoering naar Orvelte, had Tjalma al een tekening van Gemeentewerken met daarop verwerkt hoe zijn park bij het station eruit zou kunnen gaan zien. Lammert Homan had op 1 oktober 1942 al bij de gemeente aangegeven dat hij wel een perceel weiland wilde huren, zolang er nog geen park was aangelegd. In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 wordt ook het Joodse werkkamp Orvelte leeggehaald en worden de mannen vervoerd naar kamp Westerbork. De familie Van Dam werd vermoord. Eduard van Dam stierf op 54-jarige leeftijd in Auschwitz, op 9 november 1942. Op de **tekening** hiervoor zien we hoe mooi en vredig zijn grond er uit zou zien, als het park er eenmaal was. Een aanwinst voor Hoogeveen en eigenlijk gratis, als het bouwterrein voor drie luxe panden aan de Stationsstraat eenmaal was verkocht. Aldus Tjalma. Het kostte nog wat administratieve rondslomp, want de gemeente Hoogeveen was op dat moment noodlijdend, maar de verkoop ging door. De grond was niet nodig, dat niet, maar....

Eduard van Dam en zijn echtgenote Margje Marie van Zuiden, bij hun woning 'De Stolp', Pesserstraat 7 te Hoogeveen. Het ging bij de verkoop over grond achter zowel hun woning als achter de ambtswoning van burgemeester Tjalma. Ze woonden maar enkele panden uit elkaar. Zij stierf rond 9 november 1942, eveneens te Auschwitz.

Veehandelaar Aris Molenaar uit Nieuwerkerk aan de IJssel meldde zich per brief van 3 november *“daar de veehandelaren uit Nieuwerkerk aan de IJssel en omgeving gelet op deze tijd een weide ter beschikking willen hebben indien er geen tijdig vervoer per spoor of andere gelegenheid mogelijk is. Reeds jaren achtereen werd door hen bij gebrek aan tijdig rollend materieel gebruik gemaakt van deze weide om het vee gekocht te Hoogeveen te weiden, alvorens ze verzonden konden worden.”* Het zou nader worden gezien als de gemeente eenmaal eigendom was van deze grond. Tussentijds werd doorgerekend dat de verwachtingen waren dat na verkoop van de bouwterreinen de kosten van het hele project ruimschoots werden gedekt door de winst. Een stuk grond op de zuidwestzijde van de Stationsstraat zou na 15 jaren vrij van lasten zijn en werd voor de gemeente een zuiver winstproject. Aldus gerekend en getekend op 16 november. Meerdere gegadigden meldden zich voor de grond of een daarop staande schuur. Begin 1943 ging het eigendomsrecht over op de gemeente Hoogeveen. Het werd bijgeschreven bij de bezittingen van de gemeente onder kadastraal leggenummer 8335, nummer 475 en direct daaronder.

Arend Blanken wilde aanvankelijk graag een deel ervan huren, maar zag er van af nadat hij begin april 1943 met de gemeente had gebeld. Lammert Homan wilde zowel huren als kopen, wat tegen zijn grond aan lag. Derk van Slochteren van de Pesserdijk had mondelinge afspraken met Eduard van Dam gehad over gebruik van het land. Hij kon het niet bewijzen. Hij kreeg op 19 april 1943 een briefje van ir. Van Dalen van Gemeentewerken met de mededeling dat hij per direct, die dag nog zijn vee uit de weide tussen de Pesserstraat en de Stationsstraat moest verwijderen, omdat de grond was verhuurd aan Lammert Homan. Het was een bevestiging van een telefoontje met die strekking. Dit mede naar aanleiding van een brief van ir. H. Smits, waarnemend stafleider van De Nederlandsche Landstand in Drenthe, de door de Duitsers in het leven geroepen boerenorganisatie. Smits sprak in een brief van 31 maart over een rapport van buurtboerenleider Schneider van Hoogeveen, die zich er ook al mee had bemoeid. Scheider en Smit wilden dat de grond naar Homan zou gaan. *“Het land ligt bij hem in de buurt en bovendien heeft hij thans zeven paarden in zijn werk. Voor Homan is dit een unieke gelegenheid om een per-ceel in de onmiddellijke omgeving van zijn bedrijf te krijgen.”* Tjalma volgde in zijn besluit over de “Jodengrond” de lijn van de Landstand. De pachtprijs was f 85,- per hectare op jaarbasis. Homan kreeg dus het stuk bij zijn hotel en H. Kuik kon de grond huren bij Stationsstraat 6, waar hij inmiddels ook woonde.

In het dossier volgen tal van stukken over de verpachtingen. De gemeente c.q. Tjalma legde voor de gemeente ook nog weer een ariërverklaring vast, om te mogen handelen. Na het vertrek van Tjalma ging de briefwisseling via loco-burgemeester Dirk van Dijk en NSB-burgemeester Veldhuis. Na de bevrijding werd het werk van de Omnia overgenomen door makelaarskantoor P. Everout uit Amsterdam. H. Kuik vertrok uit Hoogeveen. Diens pachtcontract ging alsnog over op Derk van Slochteren. Op 27 september 1945 ging het werk van Everout over op notaris Fledderus. Hij zou de rente voor de hypotheek moeten ontvangen. En toen bleek er toch nog familie te zijn die de oorlog had overleefd. In de stukken lezen we niets over meeleven. Wel dat het een tegenvaller was voor Tjalma's plannen. Hij sprak over onteigening van de grond. De familie stond erop dat er sprake zou zijn van rechtsherstel. De Raad van Rechtsherstel te Assen drong aan op afdoening van de zaak, wat notaris Fledderus op 26 maart 1947 kenbaar maakte. Aldus gebeurde. De druk van de gemeente bleef. In 1955 werd deze opnieuw eigenaar van de gronden. Toen door gewone aankoop. Maar wat moesten de erven? Tjalma's plan werd doorgezet.

EEN LAATSTE BRIEF VAN EDUARD VAN DAM

Westerbork 25/10 '42

Beste Dick, Fons en Herman,

Het is moment zeer moeilijk een brief weg te krijgen anders had ik jullie reeds eerder geschreven.

Wij zitten nog steeds in Westerbork, voor hoe lang weten we niet maar we hopen nog een poosje te blijven. Sophie is reeds doorgezonden. Ro is in Apeldoorn en is volgens ontvangen bericht weer iets aan de betere hand. Wij hebben alles in het werk gesteld Sophie hier te kunnen houden maar ze geven alleen uitstel voor kind- of Moeder maar voor broer en zuster niet. De heele Joodse Raad is er aan te pas geweest zonder resultaat. Sophie kwam nog afscheid nemen en is zeer moedig vertrokken.

Ik dank jullie hartelijk voor het pakje wat precies op tijd is gekomen, het was dan ook nog ongeopend zoodat we de geheele inhoud ontvingen. Op het moment maken ze nog al eens pakjes open, men zegt tijdelijk als strafmaatregel want de Amsterdamsche J's gaan weer aan de handel en verkoopen levensmiddelen en cigarettten voor fabelachtige prijzen wat natuurlijk niet geoorloofd is.

Ik denk dat het verzenden het beste gaat per Joodse Raad. Je kunt dit in A wel informeeren want we zouden gaarne zoo nu en dan als het je mogelijk is een pakje ontvangen. De hoeveelheden niet te groot, van alles wat, anders halen ze het er uit.

Ook graag een paar cigarettten. Ik heb in 14 dagen niet meer gerookt maar dan moet je ze verpakken in een bus of het b.v. groenten of zooiets is anders nemen ze als ze het pak open maken de rookerij er uit.

Enfin hiermede zul je jezelf wel redden (tabak is natuurlijk ook welkom (maar goed verstoppem)). Zeg tegen Bep dat het pak wat ze stuurde goed is overgekomen en niet los is geweest, als je hier niets bij krijgt dan kun je het niet volhouden want het is hier slecht.

En nu dit nog extra voor Herman. Wat niet kan kun je niets aan veranderen.

Zorg er voor als je eenigezins de gelegenheid hebt hier nooit en nog eens nooit te komen, probeer dus van alles om weg te blijven en neem Westerbork voor de allerlaatste plaats want het is hier een hel.

Hartelijke groeten verder het allerbeste voor jullie allemaal, denk vooral om de laatste regels uit deze brief.

Zwager Eduard

Nap is nog in het ziekenhuis en probeert nog even weg te blijven (hij schrijft weinig).

POLITIE VAN HOOGEVEEN

EN IN BESLAGNAME VAN JOODSE GOEDEREN

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Om te voorkomen dat Nederlanders informatie zouden krijgen via buitenlandse omroepen, kreeg bezet Nederland op 13 mei 1943 te horen dat alle radio's ingeleverd zouden moeten worden. Geen BBC meer en geen Radio Oranje, dat was de bedoeling. De Joodse bevolking moest twee jaar daarvoor al de radio's inleveren. Dit als onderdeel van een programma dat moest leiden tot totale isolatie van de Joodse bevolking. De Höhere SS- und Polizeiführer beim Reichskommissar für die besetzten Niederländischen Gebiete verklaarde dat alle radio-ontvangsttoestellen van Joodse eigenaren in Nederland met ingang van 15 april 1941 in beslag werden genomen. De gemeentelijke politiekorpsen en de Marechaussee moesten deze maatregel doorvoeren, oftewel: alle radio's in beslagnemen of bij zich in laten leveren⁶⁸.

Hermannus Polak was de eerste in Hoogeveen die zijn radio kwijt ging. Hij bracht zijn Philips A 932 met ingebouwde luidspreker op 23 april 1941 bij de politie. De radio van voorganger Isaac Philipson is als de op één na laatste ingeleverd op 28 april. Het was een Erres KY126 (foto), en voor zijn tijd een goed toestel, eveneens mét luidspreker. De laatste radio was die van David Muller, Haagje 58. Hij heeft de radio ingeleverd op 29 april. Het was een eenvoudig kastje van de Goudsche Radio Industrie met als serienummer 1993. De liefhebber kan met de lijst van ingeleverde radio's precies zien wat men in de woonkamer had staan. De burgemeester van Hoogeveen, 'Hoofd van de plaatselijke politie', zo tekende Tjalma, schreef op 7 mei 1941 aan de Procureur-Generaal Directeur van Politie te Leeuwarden

dat hij hem deed toekomen een lijst in duplo '*vermeldende de namen en woonplaatsen van Joodse personen, die een toestel hebben ingeleverd benevens een korte omschrijving van de toestellen en van de toestand waarin zij verkeren.*' De radio's werden aanvankelijk in Hoogeveen in bewaring gehouden. Op 30 augustus 1941 kwam het bericht binnen dat ze moesten worden opgestuurd aan de Wehrmachtsbezirksverwaltung te Groningen, Verlengde Heereweg 134. Aldus gebeurde. De roof van Joods bezit was in gang gezet en niet de Duitsers, maar de Hoogeveense politie onder leiding van burgemeester Tjalma was ingezet als roversbende.

"Mijn fiets terug!" Of een opmerking in die zin. Dat horen we nog wel eens als het gaat om Duitsers. Of het kwaad of plagend bedoeld is, dat doet er even niet toe, maar de associatie Duitse bezetter – fietsenvordering c.q. diefstal is een diepgeworteld fenomeen. De inbeslagname van fietsen was een volgende hoofdstuk van het roven

van Joods bezit. In 1942 werden 52 heren- en 22 damesfietsen in beslag genomen, die op 20 juli 1942 werden overgedragen aan A.Beekman, rechercheur van politie te Assen. De lijst met alle fietsen en bijzonderheden kwam terecht in de Hoogeveense map met gestolen goederen, dossier 192 van het archief van de secretarie volgens een indeling met stukken vanaf 1916. Toentertijd noemde men dat niet zo. De politie stal niet, de politie voerde maatregelen uit van de bezettende macht, onder leiding van Tjalma. Maar voor de overlevenden van de Joodse gemeenschap was het pure diefstal. Hun rechtmatige bezit was in beslag genomen door de politie van Hoogeveen en de Duitsers.

HET ONTEIGENEN VAN JOODS ONROEREND GOED

Het was niet enkel de Hoogeveense politie die zich inzette voor het in opdracht van de Duitse bezetter in beslag nemen van Joods bezit. Het waren ook de beide Hoogeveense notarissen die zich daar mee bezig hielden. Er waren twee notarissen in Hoogeveen in de oorlogsjaren. Notaris Popko H. Fledderus woonde in het pand Hoofdstraat 70. Notaris Johannes Mulder woonde op het adres Hoofdstraat 3. Het ging in beide gevallen om personen van aanzien met een goede reputatie. Vertrouwenspersonen van de Hoogeveense bevolking.

Deze 'vertrouwenspersonen' zetten zich zo volledig in voor het onteigenen van Joodse woningen en landbouwgronden, dat Max de Hes in zijn studie over het Joodse onroerend goed tot de uitspraak kwam⁶⁹: *"De Hoogeveense notarissen maakten overuren om alle (voorlopige) verkoopaktes op tijd te passeren."* In 1994 werden er nog geen namen genoemd. Het gedegen onderzoek liet echter wel zien dat alle Joodse bedrijven werden geliquideerd en al het onroerend goed overging naar daarvoor opgerichte Duitse instanties als OMNIA en ANBO, die het beheerden en zo mogelijk door probeerden te verkopen aan derden.

Op 10 mei 1940 waren er 105 kadastrale percelen in de gemeente Hoogeveen Joods eigendom. Er werd een en ander gekocht in de periode augustus 1940-december 1941 en er werd nog wat verkocht. Toen het bezit onteigend werd, ging het in totaal om 60.71.27 hectare. Daarvan is verkocht onder Duits beheer 51.38.24 hectare. Tussen augustus 1941 (het begin van de onteigening) en de bevrijding bleef 9.33.03 hectare onder Duits beheer. Het ging daarbij om 94 door Max de Hes genoemde panden, waaronder woonhuizen, pakhuizen, winkels en enkele boerderijen, plus natuurlijk de synagoge. Alle werkzaamheden van de notarissen werden betaald vanuit onteigend kapitaal.

Notaris Johannes Mulder verzocht de notariële broederschap om zich in te zetten voor verruiming van de periode waarin alles afgerond moest zijn. Geen protest, enkel een vraag om het beter te kunnen doen wat er gedaan moest worden⁷⁰. Na de oorlog bleef het notariaat buiten vervolging. Overigens is toen ook geen enkele burgemeester vervolgd op basis van zijn inzet bij het wegvoeren van de Joden. Het notariaat kocht de schuld af door geld te storten in de kas van de Stichting '40-'45 en Joods Maatschappelijk Werk⁷¹.

De studie van Max de Hes werd gepubliceerd in 1994, met subsidie van de gemeente Hoogeveen. De boodschap kwam niet over. Hoogeveen in oorlogstijd bleef een mythische wereld vol helden en verhalen, met inbegrip van een notaris die als verzetsman werd geëxecuteerd in het Spaarbankbos. Inmiddels is de ballon doorgeprikt.

**Gemeente-Politie
Hoogeveen.**

No. 303

**Onderwerp: afgifte van Jood-
sche goederen.**

R A P P O R T.

Op Zaterdag, 7 November 1942 verscheen voor mij, Frans Gunnink, adjunct-Inspecteur van Politie te Hoogeveen Johannes MULDER, geb. te Amsterdam, 9 October 1887, wonende te Hoogeveen, Hoofdstraat 3, die mij ter handstelde:

1 enveloppe, inhoudende f. 300.--,

1 doosje, inhoudende één zilveren potlood en

1 doosje inhoudende één gouden dameshorloge.

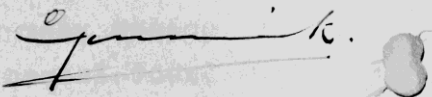
Verder 1 kist, inhoudende huishoudelijke artikelen. Mulder verklaarde hieromtrent als volgt:

"Deze goederen waren het eigendom van Mevrouw S. Cohen, wonende Stationsstraat 12c te Hoogeveen. Ik heb deze goederen van haar in bewaring genomen, maar aangezien ik geen goederen van Joden in mijn huis wilde hebben, had ik ze ergens anders neergelegd. Nu ik echter hoor, dat het verboden is goederen van Joden onder eigen berusting te hebben,

stel ik U hierbij deze goederen ter hand.

Dit rapport opgemaakt, geteekend en gesloten te Hoogeveen, 7 November 1942.

De adj.-Inspecteur van Politie,

Het rapport van politiecommandant Frans Gunnink, waarin hij vastlegt dat hij zaken in ontvangst nam van notaris Mulder, die ze op zijn beurt in vrouwen had ontvangen van Kaatje Rozetta Monas, de echtgenote van Simon Cohen. Simon en Kaatje zijn vermoord in Sobibor op 21 mei 1943. Op of omstreeks die datum. Ze hadden twee volwassen dochters. Ook die zijn vermoord. Vandaar dat de handelswijze van notaris Mulder niet bekend werd, tot 2020.

OVERHANDIGD IN VERTROUWEN

Hoe betrouwbaar zijn je vrienden en bekenden in oorlogstijd? In dossier 192 vinden we diverse rapporten van de politie van Hoogeveen, opgemaakt om vast te leggen wat Hoogeveeners bij de politie inbrachten, toen bekend werd dat je Joodse goederen niet mocht bewaren voor de Joodse burgers. Diverse Joodse Hoogeveeners hadden hen voor hun vertrek spullen in vertrouwen in bewaring gegeven. Een opsomming van de datums van de rapporten, de Joodse Hoogeveeners, hun vertrouwelingen en de in bewaring gegeven goederen:

--29-10-42, R. van Zuiden, Schutstraat 6, vertrouwde R.Kerssies, Van Echtenstraat 24, en gaf in bewaring een smokingkostuum en een pak met als inhoud verschillende stoffen, eigendom van D.J.Trompetter uit de Hoofdstraat.

--29-10-42, R. van Zuiden, Schutstraat 6, vertrouwde Pieter de Jong, Hoofdstraat 181, en gaf in bewaring een kamgaren herenkostuum.

--5-11-42, Barend Stern, Hoofdstraat 250, vertrouwde Hendrik Bruins Slot, Willemskade 31, en gaf in bewaring een vulpen, een sigarettenkoker en twee gouden trouwringen.

--7-11-42, mevrouw S.Cohen, Stationsstraat 12c, vertrouwde notaris Johannes Mulder, Hoofdstraat 3, en gaf in bewaring 1 enveloppe met f 300,- als inhoud, 1 doosje, inhoudende één zilveren potlood, 1 doosje met een gouden dameshorloge, 1 kist met huishoudelijke artikelen.

--7-11-42, David Trompetter, Hoofdstraat 198, vertrouwde Gerrit Daniël Danes, Hoofdstraat 192, en gaf in bewaring 2 persen, vermoedelijk gebruikt in het kleermakersbedrijf en 5 kisten, met als inhoud vermoedelijk eveneens persen voor het kleermakersbedrijf.

--9-11-42, Leentje Stern, Schutstraat 2, vertrouwde Geertje Blanken (wed.A.Bruins Slot), Schutstraat 4, en gaf in bewaring een zwarte hutkoffer, met als inhoud vermoedelijk kleren.

--9-11-42, Barend Stern, Hoofdstraat 250, vertrouwde Hendrik Johannes van Veen, Hoofdstraat 252, en gaf in bewaring een metalen gesloten geldkist, inhoud onbekend, en een kartonnen doos met kleren.

--26-11-42, Ter Horst vertrouwde buurman W.Sieders van de Eschdoornstraat (= Julianastraat), en gaf in bewaring een verpakte geldkist, inhoud onbekend, vermoedelijk zilvergeld.

Uit wat later verteld werd, weten we dat veel meer Joodse families spullen ter bewaring gaven bij burens, zakenrelaties, vrienden. Er was bij de Joodse Hoogeveeners nog hoop dat men terug zou keren. In ieder geval mochten de spullen niet in handen vallen van de Duitsers. Even zoveel herinneringen zijn er aan burens, zakenrelaties en 'vrienden' die na afloop alles ontkenden. De ander had niet verwacht dat ze ooit nog weer terug zouden keren. De spullen werden als eigendom beschouwd. Het is één van de vele pijnlijke punten uit de levensverhalen van de overlevenden. Bijzonder pijnlijk is het wanneer een notaris zaken in bewaring neemt en vervolgens het vertrouwen schendt van zijn cliënt. Dit is een notaris onwaardig. Onder de toenmalige omstandigheden vond notaris Mulder het juist.

De geldkist van Barend Stern was een heel andere zaak. De politie deed alsof deze was ingeleverd, maar dat was slechts voor de vorm. Vandaar dat er na de oorlog een aanvullend rapport werd opgemaakt, mede naar aanleiding van een bij burgemeester Tjalma ingekomen brief⁷². In de nacht van de arrestatie van de Joodse gemeenschap werd aan de achterdeur van de familie Van Veen een geldkist gezet, met het verzoek deze voor de getroffensten te bewaren. Het werd een publiek geheim, dat er een geldkist in bewaring was gegeven, dat ter ore kwam van politiecommandant Gunnink. Er werd in die dagen ijverig speurwerk naar Joodse goederen verricht door de SD'er De Kruijf uit Assen. Daarom... *"achtte Gunnink het niet verantwoord de zaak te laten zoals zij was. Samen met Sijtsma heeft hij toen de geldkist opgehaald en daarvan bij ambtsedig rapport melding gemaakt. Hij liet het voorkomen of de familie Van der Veen uit eigen beweging aangifte omtrent de geldkist gedaan hadden, zulks met het ook op de volkomen vrijwaring van deze mensen voor de SD te Assen. Deze geldkist werd later door De Kruijf voornoemd opgehaald per auto, die tevens het rapport in ontvangst nam ter overhandiging aan de SD."* Dit aanvullende rapport vrijwaart achteraf de familie Van Veen van geschonden vertrouwen. Van de andere personen die bij de politie meldden dat ze Joodse spullen in huis bewaarden, is er geen vrijwaringsrapport. Hoe begrijpelijk we het ook willen maken, ten aanzien van de vermoorde Joodse eigenaren is er sprake van geschonden vertrouwen. Alles wat er nog was geweest, was voor de overlevenden van grote waarde geweest. Laatste herinneringen aan familieleden.

VRIEND NOTARIS MULDER

Notaris Mulder was een vriend van Jetze Tjalma. In zijn memoires vinden we slechts één persoon in Hoogeveen zo genoemd. Het geeft iets weer van de persoonlijke kring rond de burgemeester en diens spiegels in oorlogstijd. Was onder diens vrienden een sterk anti-Duitse persoonlijkheid geweest, dan had dit Jetze Tjalma mogelijk tot andere keuzes gebracht. Maar deze vriend, Johannes Mulder, werkte volgzzaam mee in de richtlijnen van de bezetter. Opvallend is dat Tjalma in zijn memoires niet in is

gegaan op de ARP-leiding van Hoogeveen. Blijkbaar waren dat geen vrienden, al waren ze van zijn eigen partij. Het past in het beeld dat Tjalma vooral iemand was die 'groot' dacht, op het gebied van de landelijke politiek, en niet op Hoogeveense schaal. Toen in 1942 in de krant stond dat er in tien provincies mensen gearresteerd waren, ging hij niet naar de ARP-mensen in Hoogeveen, leden van het verzet, maar bezocht hij zijn vriend Johannes Mulder. We lezen in Tjalma's memoires⁷³:

"Ik ging 's avonds naar mijn vriend notaris Mulder en zie tegen hem: 'In Drenthe is nog niets gebeurd'. Hij zei: 'Ik denk dat het overgaat'. Ik zei: 'Ik denk het niet, ik denk dat dat morgen gebeurt. Ik stel voor dat we morgen bijtijds op de fiets stappen eerst een eind gaan fietsen en maar eens kijken hoe het afloopt.' We gingen 's morgens om vijf uur op de fiets naar Echten. Toen wij enige kilometers van Hoogeveen af waren heeft hij zijn huis opgebeld. Hij kreeg ten antwoord dat ze zijn buurman hadden gehaald, dat was jhr. De Jonge, de directeur van de Drentsche Kanaal Maatschappij,"

Dit lijkt wel wat op de verklaring over Tjalma en het voorspel van de executies van Mulder, De Jonge en Baas die we elders in zijn memoires aantreffen⁷⁴. In beide situaties ging Tjalma weg uit Hoogeveen, toen het spannend werd, en liet Hoogeveen, liet de burgers overkomen wat er gebeuren zou. Vanwege de executie van Johannes Mulder in augustus 1943 nam zijn vriend Tjalma hem na de oorlog op in het rijtje straatnamen in de 'verzetebuurt'. Daardoor is de illusie ontstaan dat notaris Mulder is geëxecuteerd vanwege verzetsactiviteiten. Onderzoek wees uit dat hij is geëxecuteerd als represaille voor executies door het verzet in Schoonebeek⁷⁵.

WAT DOEN WE MET DE JOODSE ROERENDE GOEDEREN?

Uitgaande van 70 adressen waarop voorafgaand aan het wegvoeren van de Joodse gemeenschap meer dan 200 mensen een leven probeerden te leiden, stonden er na 2 en 3 oktober 1942 zo'n 70 woonruimten leeg. Aan de hand van de woningkaarten en de laatste opsomming van de Joodse gemeenschap, als de mensen in december 1942 worden afgevoerd uit het bevolkingsregister, komen we zelfs op 75 adressen. Soms klein, soms grote luxe woningen. Wat doe je daar mee? De eerste verantwoordelijkheid van het beheer van de panden lag bij de politie van Hoogeveen en hun hoofd, burgemeester Jetze Tjalma. Dossier 192 van het secretariaat archief vanaf 1916 zit vol met inventarissen en lijsten van vervoerde spullen. Meteen waren er al gegadigden voor een mooi pand. De politie van Hoogeveen zag het helemaal zitten, al die panden, dat was mooi voor de vrijgezelle politiemensen met trouwplannen.

"Der Polizeioffizier" F.Gunnink, de commandant van het gemeentelijke politiekorps van Hoogeveen, richtte op 24 oktober 1942 een brief aan "die Zentralstelle für Jüdische Auswanderung zu Amsterdam". De centrale voor Joodse emigratie. De meeste Joden die Gunnink had helpen 'emigreren', waren inmiddels al vermoord. Hij gaf in zijn brief aan dat er in de gemeente Hoogeveen woningnood heerste. Er waren nu enkele woningen vrij gekomen, waarin de Joden hadden gewoond. Daaronder waren ook huizen die niet in het bezit van de bewoners zelf waren geweest en onder het zogenaamde Arische bezit vielen. Gunnink vroeg of hij deze woning ter beschikking kon krijgen voor politiebeambten met trouwplannen, en voor enige andere personen.

"Da die Leute schon solange gewartet haben, bin ich Ihnen sehr verbunden wenn Sie mir bald eine günstige Antwort schicken." Het antwoord kwam binnen op 2 november. Dat luidde: *".... Dat woningen, die vroeger door Joden werden bewoond, zonder*

toestemming van hier van de arische huiseigenaren gehuurd kunnen worden. Voorwaarde voor het huren is, dat de woning ontruimd wordt en de arische eigenaren met de huur accoord gaan." De brief gaf tussen de regels door aan dat de terugkeer van de Joodse bevolking niet verwacht hoefde te worden. Aldus de SS-Oberschaführer, waarmee politieofficier Gunnink in overleg was.

Dossier 192 laat zien dat enige maanden later politiemann Reintje Sijsma het pand Linthorst Homanstraat 10 bewoonde. Hij huurde het voor f 235,- per jaar. Het was geen arisch bezit. Het was eigendom van Levie Cohen. Als dan toch alle panden bewoond zouden gaan worden, wat dan te doen met het onroerend goed? Ontruimen, was een kreet uit de hiervoor aangehaalde brief van 2 november 1942. We vinden in dossier 192 in totaal 34 lijsten met inventarissen van Joodse woningen. Een enkel pand werd slechts geïnventariseerd, meer niet. Het merendeel werd ontruimd en bij de ontruiming werd een inventaris opgemaakt. Vervolgens gingen de spullen naar een opslagplaats, zonder dat ter plekke werd bekeken of ze bij elkaar bleven. Alles werd door elkaar neergezet. Het was maar net hoe men het meest praktisch de ruimte zoveel mogelijk vol kon stouwen, want er was gebrek aan opslagruimte.

Zowel de sleutels van de joodse woningen als die van de opslagruimten werden bewaard door de politie van Hoogeveen c.q. onder eindverantwoordelijkheid van Tjalma. Op het politiebureau werd begin maart 1943 tijdens een inventarisatie geconstateerd dat er bij de politiewacht een doos met sleutels stond⁷⁶. Sleutels van *"Jodengebouwen en opslagplaatsen voor Jodengoederen en andere."* Het beheer van de opslagplaatsen stond formeel onder een ambtenaar der Bestuurspolitie, zo lezen we in een brief van 30 juni 1943 van Toebes, directeur van Sociale Zaken, aan de directeur van gemeentewerken. Door het vertrek van deze ambtenaar *"is een gedeelte van zijn werkzaamheden in opdracht van de heer Burgemeester overgenomen door mijn dienst. Het beheer der opslagplaatsen van Joodse goederen is in overleg met de Burgemeester aan Uwen dienst opgedragen. Ik doe U derhalve hierbij toekomen de sleutels van het Velo-gebouw en van de synagoge."* Was getekend, Toebes.

Wie was deze 'ambtenaar der Bestuurspolitie'? Op 19 maart 1943 werd namens de gemeente Hoogeveen een lijst getekend, met daarop zaken uit de Joodse woningen, die door de Ortskommandant over werden genomen c.q. gevorderd. De ondertekenaar was Albert Rozeman⁷⁷. Hij had blijkbaar in zijn ambtelijke taken ook het beheer van opslagplaatsen van Joodse goederen. Het ging hier om de verzetsman Albert Jan Rozeman, tevens actief binnen de LO van het rayon Hoogeveen.

Schilder H.Beekelaar, Oosterweg C55 bij Hoogeveen, schreef een brief aan burgemeester Tjalma, die 5 februari 1943 binnenkwam: *"Ik zou u gaarne een paar vragen stellen betreffende, zijn er nog woningen over in de gemeente. Of zijn ze allemaal al betrokken, ook de Jodenwoningen. Ik zou gaarne er één woning huren maar weet niet naar wie ik mij moet wenden, daarom vraag ik u om uitleg. Als u de persoon niet bent die dit aangaat, wilt u mij dan antwoorden tot wien ik mij dan wel wenden moet? Bij voorbaat mijn dank."* En zo waren er meer die wel een woning konden gebruiken. Dan eerst inventariseren en ontruimen. We kennen 23 geïnventariseerde Joodse panden. Mogelijk zijn er meer geïnventariseerd, maar dit is wat in dossier 192 bewaard is. Eigenlijk zou men er niets mee kunnen, als de Joodse bewoners ooit weer terug zouden komen. Het zou gewoon een kwestie worden van een meubelstuk herkennen uit een grote voorraad, want wat moet je met een vermelding zonder merk?

INVENTARISATIE, ONTRUIMING EN OPSLAG

Datum. Adres. Joodse bewoner. Politieaan. Ontruimer. Actie. Depot.

5-11-1942, Van Echtenstraat 4a, A.Muller, Meinen, leeghalen, naar?
6-11-1942, Oranjestraat 8, A. van Zuiden, Dobma, leeghalen, Velo-magazijn.
6-11-1942, Schutstraat 119, M.van Zuiden, Meinen, deels leeghalen, naar?
7-11-1942, Haagje 25, A.de Leeuw, Dobma, leeghalen, Velo-magazijn.
9-11-1942, Schutstraat 119, M.van Zuiden, Meinen, leeghalen, naar?
9-11-1942, Stationsstraat 8, I.van Buuren, Dobma, leeghalen, synagoge.
10-11-1942, Pesserstraat 7, E.van Dam, Dobma, deels leeghalen, synagoge.
11-11-1942, Pesserstraat 7, E.van Dam, Lampe, overige leeghalen, synagoge.
11-11-1942, Eschdoornstraat 36, M.Wijnberg, Meinen, leeghalen, naar?
11-11-1942, Hoofdstraat 32, E.Braaf en S.Meijer, Meinen, leeghalen, naar?
12-11-1942, Zuiderweg 71, M.D.van Gelderen, Meinen, leeghalen, naar?
12-11-1942, Van Echtenstraat 95, J.van der Wijk, Dobma, leeghalen, synagoge.
13-11-1942, Haagje 28, Lazarus, Lampe, Zandbergen, leeghalen, synagoge.
14-11-1942, Bentinckslaan 98, Ten Berge, Lampe, Zandbergen, leeghalen, synagoge.
17-11-1942, Bentinckslaan 9, B.Cohen, Lampe, Zandbergen, leeghalen, synagoge.
23-11-1942, Schutstraat 21, I.Philipson, Meinen, inventarisatie.
23-11-1942, Van Echtenstraat 34, J. de Levie, Meinen, inventarisatie.
23-11-1942, Haagje 12, Wed.de Leeuw-Brest, Lampe, Zandbergen, Hoofdstraat 198.
23-11-1942, Haagje 58, D.Muller, Lampe, Zandbergen, leeghalen, Hoofdstraat 198.
24-11-1942, Stationsstraat 12c, S.Cohen, Dobma, inventarisatie.
24-11-1942, Alteveerstr 153, H.van der Wijk, v. Roon, Zandbergen, leeg, Hfdstr 198.
23-11-1942, Hoofdstraat 68, I.Kolthoff, Van Roon, inventarisatie.
24-11-1942, Stationsstraat 6, Van Dam, Meinen, inventarisatie.
24-11-1942, Van Echtenstraat 32, Cohen, Meinen, inventarisatie.
22-1-1943, Hoofdstraat 207, I.van Zuiden, Zwaagman, leeghalen, Veilinggebouw.
26-1-1943, Van Echtenstraat 15, I.Akker, Homburg, leeghalen, Hartman, Veilinggeb.
29-1-1943, Hoofdstraat 191, A.Wijnberg, Lampe, leeghalen, Veilinggebouw.
5-2-1943, Hoofdstraat 62, B.van Zuiden, Lampe, leeghalen, Velogebouw Hstr.85.
24-2-1943, Van Echtenstraat 3, Wijnberg, Alle Smeman (Winterhulp), Veilinggebouw.
26-3-1943, Ambachtstraat 29, M.van der Horst, Tjalma, leeggehaald, Veilinggeb.
7-4-1943, Grote Kerkstraat 5, I. van der Wijk, Tjalma, leeggehaald, Veilinggebouw.
16-4-1943, datum verslag, Grote Kerkstraat 12, B.Polak, J.Dekker, inventarisatie.
19-4-1943, Schutstraat 2, Wed.Van Zuiden Stern, Tjalma, leeggehaald, Veilinggeb.
25 en 26-5-1943, Hoofdstraat 206, G.van Zuiden, Tjalma, leeggehaald, synagoge.

De 'ontruimer', degene onder wiens leiding dit gebeurde, was veelal een politieaan van het Hoogeveense korps. Philippus Homburg was in Hoogeveen toentertijd bij de Marechaussee⁷⁸. Bij de laatste ontruimingen en inventarisaties werd de toezicht houdende politieaan niet genoemd, maar bijvoorbeeld wel Jan Dekker, een opzichter van Gemeentewerken, of er werd getekend door Tjalma zelf. In dat geval weten we niet wie er concreet van de politie of de gemeente aanwezig was geweest in het betreffende pand. We lezen in de verslagen slechts een enkele keer de naam van de vervoerder. In de eerste verslagen van de ontruimingen is nog sprake van 'de opslagplaats'. In het rapport van 6 november van de woning van Adela van Zuiden spreekt politieaan Dobma over 'de opslagplaats, Velo-magazijn, Hoofdstraat'. Dat zat op Hoofdstraat 85. In het rapport van 12 november van de woning van Jacob van der Wijk spreekt politieaan Dobma van 'de opslagplaats, Synagoge, Schutstraat.' Kort-

om, er waren direct al meerdere opslagplaatsen. Daar kwam ook het Veilinggebouw aan het Griendtsveenkanaal nog bij. Als dat niet exact genoemd werd, kunnen we niet weten waar de spullen naar toe gingen. De inventarisatie van 24 november 1942 van Stationsstraat 12 (nu no.18) hing samen met het gemeubileerd verhuren van de woning. Huurder was professor Kollewijn. Andere panden werden in hun geheel gevorderd door de Wehrmacht. Of het pand bleef enige tijd leeg staan, terwijl de inventaris door de Duitsers werd opgehaald. De diverse elkaar opvolgende Ortskommandanten van Hoogeveen gaven officieren en manschappen toestemming voor het gebruik van Joodse goederen. Dan ging er weer een briefje naar de politie, die de deuren opende en de spullen weg liet voeren.

De Ortskommandantur was van 1 december 1942 tot en met 11 april 1945 gevestigd in het pand Pesserstraat 3. Jiskje Abma, de weduwe van Arend Kip, verhuisde per 1 december naar Stationsstraat 14, waar ze introk bij haar zoon Jelle Kip. Haar grote pand aan de Pesserstraat werd verhuurd aan de Duitse commandant van Hoogveen. Het ging in die dagen om een vrij nieuw pand, gebouwd in 1936. De architectuur was niet bijzonder, maar het pand was groot genoeg om officieren en administratie onder dak te brengen. De Ortskommandant woonde op slechts enkele tientallen meters afstand van de burgemeester van Hoogeveen, want diens ambtswoning stond op de hoek van de Stationsstraat en de Pesserstraat. Er stond slechts één pand tussen, Pesserstraat 1, toentertijd bewoond door dokter Van de Velde, van Bethesda. Na het vertrek van Jetze Tjalma woonde in de ambtswoning diens opvolger NSB-burgemeester Veldhuis⁷⁹.

Twee bedrijven met transportwagens hebben een centrale rol gespeeld bij het leeghalen van de Joodse woningen. De firma A.R.Zandbergen diende voor f 218,50 aan rekeningen in. Vervoersbedrijf Hartman rekende in totaal f 281,61. We vinden hun namen slechts een enkele maal gekoppeld aan het verslag van een ontruiming. Ook daar waar de ontruimer niet is genoemd, was wel personeel van een van deze ontruimers aan het werk⁸⁰, anders zouden de ontvangen bedragen veel te hoog zijn. Opmerkelijk is dat Arnold Zandbergen, de latere wethouder, ook de rayonleider zou worden van het rayon Hoogeveen van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers. Het transport van de Joodse Hoogeveeners was in de nacht van 2 op 3 oktober vooral een zaak van de Nederlandse Spoorwegen, maar we lezen in het overzicht van de gemaakte kosten ook transport door de politie van Hoogeveen, door de Ma-rechaussee, garage Kip en de Eerste Drentsche Stoomtramweg Maatschappij⁸¹. Onder deze onkosten zal ook het vervoer van de laatste bejaarde Hoogeveeners zijn geweest, die werden weggebracht naar Kamp Westerbork, nadat burgemeester Jetze Tjalma hun namen opnieuw aan de Duitsers had doorgegeven.

DE JOODSE WONINGEN, DE EIGENAREN EN DE NIEUWE BEWONERS

Er stonden 75 adressen, panden c.q. woningen leeg. Dat duurde enkele weken tot enkele maanden. Vervolgens waren overal weer mensen ingetrokken. Zo zien we een lange lijst met adressen voor ons, met per adres de joodse hoofdbewoner en daarna de nieuwe hoofdbewoner.

1. Alteveerstraat 45*, Jacob van der Wijk, Albert Schonewille 28-12-42 t/m 22-3-50.
2. Alteveerstraat 108*, Lion van der Wijk, Jan Bergman 28-12-42 t/m 2-5-45, Foktje Meijer 11-8-45 t/m 6-11-45, Lion van der Wijk 6-11-45 t/m 29-1-46 en diens weduwe Foktje Meijer 19-1-46 t/m 6-5-52.

3. Alteveerstraat 153, Henriëtte van der Wijk, Hendrik Klooster 25-11-42 t/m 26-3-48.
4. Bentinckslaan 8, Samuel Meijer, Johannes van Roon (politieman) 28-10-42 t/m 8-1-58.
5. Bentinckslaan 9*, Barend Cohen, Zwaantje Meijerink (wed.W.H.J. van den Broek) 21-11-42 t/m maart 45. Woonde even op Schutstraat 90 en woonde hier weer van 16-4-45 t/m 2-10-56.
6. Bentinckslaan 20a, Hendrika Wijnberg (wed.David Blein), wonend in het gemeentelijke Armwerkhuis, later Bibliotheek.
7. Bentinckslaan 74, Hartog Braag, Reindert Hartman 25-11-42 t/m 12-2-62.
8. Bentinckslaan 98*, Izaak ten Berg, Geesje Smit (wed.H.A.Robaard) 12-12-42 t/m 6-6-45, Johannes van Alderen (verzetsman en wethouder) 1-5-45 t/m 9-12-49. Verkocht door de ANBO aan J.Slagter te Hoogeveen via notaris Fledderus.
9. Brinkstraat 9* (toentertijd Stationsstraat 31), Wolf Braaf, Johannes Vos 21-12-42 t/m 1-5-45, Wolf Braaf 7-6-45 t/m 17-10-60.
10. Brinkstraat 11* (toentertijd Stationsstraat 33), Hartog A.Cohen, Bauke Wildschut 21-11-42 t/m 17-11-49.
11. De Vos van Steenwijklaan 12* (toentertijd Coevorderstraatweg 12) Benjamin ter Berg, overleefde de oorlog, geen andere bewoners ingeschreven.
12. Grote Kerkstraat 5*, Israël van der Wijk, Gossem Pastoor 16-6-1943 t/m 8-1-1945, daarna afgebroken.
13. Grote Kerkstraat 12*, Hermannus Polak, bewaarplaats Jodenmeubilair 1-12-42 t/m 15-12-42, Lucas Mulder 15-12-42 t/m 3-4-43, Albert Bakker 11-8-45 t/m 22-5-54.
14. Grote Kerkstraat 17, Benjamin Stern, Kornelis Leegstra 15-12-42 t/m 28-2-50.
15. Grote Kerkstraat 73, Sientje Poortje (wed.Mozes van der Horst), Jentje Oost (wed.D. Mulder) 11-2-42 t/m 18-11-63.
16. Grote Kerkstraat 92, Josef Khan, Hendrikus Schepers 25-11-42 t/m 4-9-61.
17. Grote Kerkstraat 100*, Hartog, Levie en Mannus van der Wijk, Aaldert Dekker 10-12-42 t/m 17-5-55, Hendrik Oostindiën 9-11-44 t/m 21-3-49, Roelf Schoenmaker 1-8-45 t/m 15-7-1947.
18. Haagje 12, Klara Brest (wed.Salomon de Leeuw), Albert Nijwenning 3-12-42 t/m 6-6-46, Aaltje Uiterwijk Winkel (wed.Jan Dekker) 26-6-46 t/m 18-8-51.
19. Haagje 18*, Hendriëtta van der Horst, Berend Martens 7-1-43 t/m 3-5-52.
20. Haagje 25, Alexander de Leeuw, Hendrik J.Visscher 11-2-43 t/m 6-5-43, Kornelia Dondorff en echtgenote Jan Hendrik Visser 6-5-43 t/m 6-10-51.
21. Haagje 28, Simon Lazarus, Koert Thalen 25-11-42 t/m 14-6-45, Jetze Jansen 3-7-45 t/m 2-5-51.
22. Haagje 38, Abraham H.Muller, Marten van der Veen 26-11-42 t/m 28-10-44 en 28-12-44 t/m 4-6-51.
23. Haagje 56*, Freerk Simons, Wehrmacht 15-11-43 t/m 11-4-45, Freerk Simons 15-8-45 t/m 14-12-56.
24. Haagje 58, David Muller, Frederik Zomer 24-12-42 t/m 15-10-48.
25. Hoofdstraat 8, Sofia van Buuren, Industrieschool (43), Sikke Venema 14-2-45 t/m 24-10-45, Hendrik Venema 24-10-45 t/m 19-10-55.

26. Hoofdstraat 32, Erlina Braaf (wed.Izaäk Meijer), Jan Kip 12-3-43 t/m 22-10-59.
27. Hoofdstraat 37*, Samuel Godfried, Jan Timmerman 4-12-42 t/m 2-7-51.
28. Hoofdstraat 55*, Salomo Polak, Margaretha van den Hoek (echtgenote van D.Goemaat) 15-1-43 t/m 23-5-46, Paulus van der Haar 28-5-46 t/m 19-7-50.
29. Hoofdstraat 60*, Barend van Zuiden, leegstand, Sieberen van der Plaat 1-3-45 t/m 1-5-51.
30. Hoofdstraat 62*, Samuel van Zuiden, Geessien Zinger en echtgenoot Aaldert Uiterwijk Winkel, 10-2-43 t/m 17-5-46.
31. Hoofdstraat 66a*, Mozes van Buuren, Jan Bisschop (43), F.de Bruin (april 45 en 46)..
32. Hoofdstraat 67**, Lion Wijnberg, Klaas Stoter 4-1-43 t/m 6-11-45, Harm Mulder 7-11-45 t/m 2-12-53. Verkocht door de ANBO aan W.J.Bloot uit het Zwollerkerspel, via notaris Fledderus.
33. Hoofdstraat 68*, Israel Kolthoff, Roelof Kars Brouwer 1-6-45 t/m 18-10-50.
34. Hoofdstraat 73, Jacob Levie van Brink, bewaarschool, Johan Willem Dunnink 15-3-44 t/m 12-7-49.
35. Hoofdstraat 132, Mannes Meiboom, Dirk Meppelink 2-11-42 t/m 31-10-57.
36. Hoofdstraat 153, Meijer van Buuren, Juliana Ploos van Amstel 3-12-42 t/m 1-10-45, Cornelia Middelkamp (wed.A.Hup) 17-10-44 t/m 1-5-45, Hendrik Masselink 28-12-45 t/m 4-5-48.
37. Hoofdstraat 168*, Isaak B.Kolthoff, NSB-dokter Eduard Johannes Miedema 14-12-42 t/m 8-11-45, Gerhardus Reinders 27-4-45 t/m 31-8-45.
38. Hoofdstraat 191*, Alexander Wijnberg, Marten van der Veen 25-7-42 t/m 26-11-42, Hendrik Eshuis 9-12-42 t/m 22-11-45, Johannes Greveling 17-4-43 t/m 5-8-43, Adrianus van der Griend 9-8-43 t/m 15-3-48.
39. Hoofdstraat 193*, Alexander Wijnberg, leegstand?, Derk Eshuis 27-11-45 t/m 20-3-63.
40. Hoofdstraat 198*, David Trompetter, Wehrmacht, Arnoldus A.Diemers 12-7-43 t/m 7-12-45. Johannes Maria Scholte en winkel 22-1-46 t/m 18-11-58.
41. Hoofdstraat 204a, Marius Jacob van Zuiden, leegstand t/m 6-7-44, Jannes Stevens 6-7-44 t/m 19-5-45, Marius Jacob van Zuiden 7-6-45 t/m 30-11-58.
42. Hoofdstraat 206a*, Gerhardus van Zuiden, Wehrmacht tot 1-3-43 (Duitse spoorwegmannen), Hendrik Schoemaker 28-5-43 t/m 18-5-45, Gerhard van Zuiden 7-6-45 t/m 19-10-53.
43. Hoofdstraat 207*, Isaak van Zuiden, Valentin Ph.Brauning 23-2-43 t/m 1-1-48, Jette Goldsteen (wed.Van Zuiden) 1-1-48 t/m 1-6-48.
44. Hoofdstraat 229*, Jacob Henri Blein, daarna gebruikt door de openbare ULO, Aldert van der Molen 1-10-45 t/m 3-4-50.
45. Hoofdstraat 250*, Barend Stern, Pieter Plug 5-7-43 t/m 28-3-52.
46. Julianastraat 36 (toentertijd Eschdoornstraat 36), Meijer Wijnberg, Jan Hartman 16-12-42 t/m 14-6-52.
47. Linkthorst Homanstraat 10**, Levie Cohen, Reintje Sijtsema (politieman) en echtgenote 16-11-42 t/m 3-1-50. Verkocht door de ANBO aan J.Winkel van de Prins Hendrikstraat te Hoogeveen via notaris Fledderus.
48. Noorderweg 14 (toentertijd Pesserdijk 12), Marcus Gerson van Rhijn. De oudere alleenstaande man woonde sinds 4 mei 1942 als kostganger in huis bij Hendrik J.Beuving en Gezina Kuilder. Voordien woonde hij vanaf 1 mei 1940 op Hoofdstraat 166 en daarvoor op Pesserstraat 28.

49. Oranjestraat 8, Adéla van Zuiden, Hilbert Sieders 12-11-42 t/m 6-7-45, 31-7-45 t/m 16-4-49.
50. Pesserstraat 7**, E.van Dam, Wehrmacht 1-12-42 t/m 11-4-1945, Johannes Vos 1-5-45 t/m 17-12-48. Verkocht door de ANBO aan H.Mekkes uit Nijmegen via notaris Fledderus.
51. Pesserstraat 18, Sippora de Jongh, gehuwd met de niet-Joodse hoofdbewoner Willem Dikkers, die in het pand bleef wonen.
52. Schutstraat 2*, Mietje Stern (wed.A.J.van Zuiden), Jelle Sinnema 1-3-43 t/m 12-11-45, Albert Hendrik Nijenhuis 24-3-43 t/m 14-8-45, Johannes Nuis 12-11-45 t/m 26-5-49.
53. Schutstraat 3*, Michael van Rijn, Rinsche Hoekstra (wed.P.Fokkinga) 8-1-43 t/m 25-8-51, Eddo Martin van Rhijn 6-6-45 t/m 25-3-48.
54. Schutstraat 6, Alida Frank (wed.M.J. van Zuiden), leeg 8-8-42 t/m 8-8-45, Anthon Veldman 8-8-45 t/m 30-12-47.
55. Schutstraat 21*, Isaac Philipson, Wehrmacht 1-12-42 t/m 17-10-44, Dirk Hollander 17-10-44 t/m 1-5-45, Jannes Stevens 19-5-45 t/m 10-3-46, Josef Chaimowitsch Janowitz 14-5-46 t/m 15-12-47.
56. Schutstraat 27, Sophia Brandes (wed.M.H.de Leeuw), Dirk ten Heuvel en diens weduwe Annigje Profijt 1-12-42 t/m 7-2-66.
57. Schutstraat 29, Hendrika Wijnberg (wed.David Blein), Berend Zwiggelaar (1943 en 1945).
58. Schutstraat 119, Meijer van Zuiden, Hendrik Briene Spoelder 23-11-42 t/m 14-2-54.
59. Stationsstraat 6**, Sophina en Rosa van Dam, Wehrmacht 1-12-1942 t/m 25-3-1945, Harm Kuik 25-3-43 t/m 20-3-44, Wehrmacht 20-3-44 t/m 5-9-44, Harm Kuik 5-9-44 t/m 4-7-46, afgebrand. Verkocht door de ANBO aan H.Kuik, Fluitenberg D166, via notaris Fledderus.
60. Stationsstraat 8, Israel van Buuren, Wehrmacht, Jiskje Abma (wed.A.Kip) 11-2-43 t/m 11-6-43, Meindert van Genne, juli 43 t/m 29-5-58.
61. Stationsstraat 12c**, later Stationsstraat 18, Simon Cohen, professor Roeland Duco Kolléwijn (evacuee) 4-11-42 t/m 31-7-45, Frans Hogewind 1-6-45 t/m 5-5-58. Verkocht door de ANBO aan J.Habing, Smalbroek, Beilen, via notaris Fledderus.
62. Van Echtenstraat 3**, Israël Wijnberg, magazijn Nederlandse Volksdienst vanaf 1-12-42, Petrus Bernardus Stubenitskij 30-5-45 t/m 21-7-47. Verkocht door de ANBO aan J.Huizing uit Hoogeveen, via notaris Fledderus.
63. Van Echtenstraat 4, Abraham Muller, Geert Smit en echtgenote Hillechien Holtman 24-12-42 t/m 24-4-44, Jan Algera, 29-8-44 t/m 22-11-45, Sipke Brandsma 22-11-45 t/m 14-1-49.
64. Van Echtenstraat 7, Catharina Gans (wed.Hartog Blein), Jane van der Veen 20-10-42 t/m 21-11-69.
65. Van Echtenstraat 15*, Izaak Akker, Lambert Bijker 7-3-43 t/m 12-6-49, Hartog Akker 15-6-49 t/m 9-6-52 en 24-1-53 t/m 1-9-53.
66. Van Echtenstraat 16*, Jacob van Coevorden, Wehrmacht, Hendrik ter Schuur 25-2-43 t/m 19-11-45, Albert Schuiling 23-12-45 t/m 17-2-47, Willem Oostenbrink 12-2-47 t/m 4-11-74.
67. Van Echtenstraat 32**, Alexander Cohen, Wehrmacht 1-12-42 t/m 11-4-45, Alexander Cohen 7-6-45 t/m 15-1-55. Verkocht door de ANBO aan J.Habing, van de Hekstraat te Beilen, via notaris Fledderus.

68. Van Echtenstraat 34**, Jozef de Levie, Wehrmacht 1-12-42 t/m 11-4-45, Joseph de Levie 7-7-45 t/m 7-6-69. Verkocht door de ANBO aan J.Habing, van de Hekstraat te Beilen, via notaris Fledderus.
69. Van Echtenstraat 53, Joël Muller, Klaas Roelof Zwiggelaar 3-11-42 t/m 18-9-44, Jan Beumer 18-9-44 t/m 15-7-65.
70. Van Echtenstraat 95, Jacob van der Wijk, Hendrik Waver 24-11-42 t/m 4-4-79.
71. Wilhelminaplein 21 (toentertijd Berkenplein 21) Jonas Wilda, Catharina R.Veldman en haar echtgenoot Albert Kip 19-10-42 t/m 2-8-68.
72. Wilhelminastraat 20*, Ambachtsstraat 20, Machiel van der Horst, Dirk ten Heuvel 1-4-43 t/m 14-6-50.
73. Wilhelminastraat 33, Ambachtsstraat 33, Samuël van der Horst, Arend Profijt 15-10-42 t/m 28-6-43, Jan Lowijs 30-7-43 t/m 8-6-78.
74. Zuiderweg 5, Samuel Wijnberg, hij woonde met echtgenote als kostgangers bij Frens Hartgers.
75. Zuiderweg 71, Marcus David van Gelderen, Geert Guichelaar en zijn weduwe Fokje Duursma 14-11-42 t/m 23-7-51.

De met een sterretje * gemarkeerde woningen waren eigendom van Joodse Hooge-
veners. Vaak was het de bewoner zelf. De Joodse gemeenschap had meer panden
in eigendom, verhuurd aan niet-Joodse Hoogeveeners. Voor de huurder veranderde
er niet zoveel. Het huurgeld moest aan een ander of een beheersinstantie worden
overgedragen, dat was het. Heel wat Joodse Hoogeveeners woonden in een huurwo-
ning. Daar werden al snel nieuwe huurders voor gevonden. De gegevens zijn verza-
meld uit de woningkaarten⁸² van Hoogeveen. Alleen van het pand Schutstraat 29 was
geen woningkaart meer te vinden, maar het hiaat kon worden opgevangen met een
gedrukte adreslijst uit 1943⁸³ en een lijst met huurders in 1945⁸⁴. De woningen met
twee sterretjes ** waren eigendom van Joodse Hoogeveeners en zijn nog tijdens de
oorlog zonder instemming met de Joodse eigenaren doorverkocht aan derden. We
zien dat dit bij tal van woningen niet is gebeurd. Ze waren wel onteigend maar ble-
ven in beheer bij een beheersmaatschappij. Waar de panden wél werden doorver-
kocht, is deze informatie toegevoegd⁸⁵. NB: het gaat hier alleen over de Joodse pan-
den die ook door de Joodse gemeenschap werden bewoond. Er is veel meer onroer-
end goed gedwongen doorverkocht. Wat betreft huizen in Hoogeveen kennen we uit
de Duitse administratie ook nog de verkoop van de ANBO via notaris Fledderus van:

- Hoofdstraat 69, eigendom van L.Wijnberg en S.Wijnberg, verkocht aan C.C. Bieuwenga en T.Kamphuis uit Hoogeveen.
- Willemskade 59 en een ongenummerde woning, eigendom van Z.Akker, verkocht aan C.V. Fa. Gebr. Klijnsma te Hoogeveen.
- Krakeelscheweg, ongenummerd, eigendom van H.L.Polak, verkocht aan J.Slagter uit Hoogeveen.
- Hoofdstraat, ongenummerd, eigendom van L.Wijnberg en S.Wijnberg, ver-
kocht aan W.J.Bloot uit het Zwollerkerspel.

De namen: de eerste naam is die van de Joodse hoofdbewoner. Daarna lezen we bij
elk adres de daarop volgende bewoners of gebruikers, tot kort na 1945. Dat zijn dus
de mensen die gebruik maakten van de woningen die leeg kwamen te staan doordat
de Joodse bevolking werd afgevoerd. Men zag er geen kwaad in. De Joden waren
toch geëmigreerd? Sommigen hadden ook geen keus. Geesje Smit, weduwe van
wethouder H.A. Robaard, moest gedwongen haar pand aan de Stationsstraat

verlaten en kreeg het pand Bentinckslaan 98 toegewezen, voordien met Joodse bewoners. Het zijn ook de namen van de mensen waar de overlevenden en de nabestaanden mee te maken hadden, waar het ging om rechtsherstel en opnieuw eigenaar worden van het Joodse onroerend goed, voor zover het ging om Joods bezit. Een deel van de woningen was nog niet ontruimd, toen andere mensen of instanties er in kwamen.

Bij een inventarisatie heb je aanvankelijk overzicht over de spullen uit de Joodse boedels. Waar het onderbrengen niet geordend gebeurt, en vervolgens ook bij het ophalen van goederen niet wordt bijgehouden van welke boedel het is geweest, dan is het overzicht al snel weg. Wat overblijven zijn de brieven met opgehaalde goederen en de inventarisaties van in beslag genomen goederen. Wat overblijft is tevens de verantwoordelijkheid van de beheerders, die een en ander niet zorgvuldig hebben bijgehouden. Die verantwoordelijkheid lag bij de inventariserende en beherende politie van Hoogeveen en hun hoofd, burgemeester Tjalma, niet bij de vervoerders Zandbergen en Hartman. Het was uiteindelijk de burgemeester die antwoorden zou moeten geven op moeilijke vragen. Maar wie rekende er dan ook op dat de Joodse bevolking nog terug zou keren? Ze waren opgehaald in het kader van een project voor 'Auswanderung', emigratie. Dan kon je toch niet verwachten dat ze terug zouden keren? Maar een klein deel kwam wel terug, vroeg om teruggave van de woningen EN hun spullen. Het zou nog enige jaren duren voor er zekerheid was over ieders lot.

Herman Braaf is al even geciteerd. Het maakt deel uit van een veel groter interview met Herman, dat in gedeelten zijn levensverhaal op papier bracht. We richten ons op de Joodse overlevenden en laten dan zowel hem als Truus Stern aan het woord.

JOODSE OVERLEVENDEN

EN DE TERUGKEER IN HOOGEVEEN

©Albert Metselaar, 2020 albertmetselaar@home.nl

Herman Braaf, één van de laatste overlevenden van de vooroorlogse Joodse gemeenschap van Hoogeveen, als jongeman. Hij kwam de oorlog door via onderduikadressen. Hij steunde op de achtergrond dit onderzoek en wist dat met kostbare herinneringen op het goede spoor te zetten. Net als de herinneringen van Truus Stern-Van Zuiden, een tweede overlevende. Haar relaas leverde een indrukwekkend boek op. Herman werkte met me aan uitvoerige jeugdherinneringen.

De Joodse Hoogeveeners zagen in de periode 1940-1942 hun bezit in 1942 decimeren tot 0. Radio weg, fiets weg, bedrijf weg, huis weg, inventaris weg, uiteindelijk met alles wat je nog mocht meenemen in een koffer naar de trein, en in Duitsland: koffer weg. Wie de kampen overleefde, en dat waren maar enkele Joodse Hoogeveeners, kwamen met niets terug naar Hoogeveen, los van de kleding aan hun lijf. De andere overlevenden (onderduikers) hadden vaak ook niet meer dan die ene koffer. De overlevenden vonden een Hoogeveen dat niet op hen zat te wachten. Ze waren toch geëmigreerd? Wie waren de overlevers⁸⁶?

- Benjamin, Else en Frits Simon ter Berg.**
- Frederika, Hanny C. en Jacob Henri Blein.**
- Erlina (wed.I.Meijer), Frieda (echtgenote Alex Cohen), Herman, Salomon Jo en Wolf Braaf.**
- Alexander, Carolien, Evaline (echtgenote J.de Levie), Hartog A., Julie C. (echtgenote van Salomon Jo Braaf) en Nathan Simon Cohen.**
- Karola Fallmann.**
- Jetta Goldsteen (weduwe Izaäk Marcus van Zuiden).**
- Joseph en Joseph S. de Levie.**
- Sophie H. Lion (echtgenote G. van Zuiden).**
- Aaltje (echtgenote Wolf Braaf, Foktje (echtgenote L.D. van der Wijk), Louise en Saartje (echtgenote I.Bamberg) Meijer.**
- Eddo Martin van Rhijn.**
- Berendina Rudelsheim (echtgenote van H.A. cohen).**
- Freerk Simons.**
- Anna G.Witte (echtgenote B. ter Berg).**
- Lion D. van der Wijk.**
- Emanuel B. en Meta Wijnberg.**

-Marcus en Geertruide ('Truus'), de kinderen van Izaäk Marcus van Zuiden en Jetta Goldsteen.

-Marius J. van Zuiden en de kinderen Abraham J., Siegfried J. en Annemarie van Zuiden.

-Gerard van Zuiden en zijn oudste zoon Abraham J.

Wat waren de reacties in Hoogeveen, toen men hoorde dat er zoveel Joden waren omgekomen? Een schokkend voorbeeld komt uit kringen van de toenmalige macht. Het speelde zich af in mei 1945. In hotel Victoria, het hoofdkwartier van de Hoogeveense BS, was op een dag een heel gesprek op gang gekomen, toen duidelijk werd wat er met de Joden in Duitsland was gebeurd. Voor het eerst was zeker dat het merendeel van de Joodse gemeenschap vermoord was, in een groot opgezette uitroeiingsplan, waarvan de geschiedenis geen gelijke kende. Jan ontmoette daarbij zoveel anti-Joodse gevoelens, dat hij laaiend kwaad werd. Meerdere BS'ers verklaarden dat de Joden er zelf om gevraagd hadden, en dat het mooi opgeruimd was, nu ze weg waren. Jan kon dit niet aanhoren. Het ging hier om mensen, en het ging hier ook nog eens om mensen, die je tijdens de oorlog met gevaar voor eigen leven uit handen van de Nazi's had proberen te houden. Er vielen harde woorden. Leidinggevenden of niet, Jan veegde hen de mantel uit. Dit conflict leverde hem ontslag op. Later werd hij bewaker in NSB-gevangenenkamp Westerbork. Jan Kelly had niet verwacht dat, na al het verschrikkelijke dat de Joden was aangedaan, de BS'ers nog zo over hen konden praten. Hij was daarin flink teleurgesteld. En Jan Kelly stond daarin niet alleen. Die teleurstellingen in de plaatselijke verhoudingen brachten de oud KP-leider Rieks Zomer ertoe in politiek opzicht een eigen koers te gaan varen, daarbij gesteund door de AR-kring Alteveer/Hollandscheveld. Hij werd lijsttrekker van een eigen AR-lijst bij de gemeenteraadsverkiezingen⁸⁷. En dat terwijl men na de oorlog juist alles beter zou gaan doen, samen de schouders eronder. Het lukte niet.

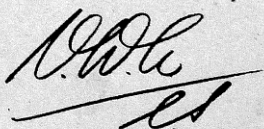
Van Tjalma kennen we een grote zorg, bij de terugkeer van de laatste Joden, en ook bij diegenen die (nog) niet terug waren gekeerd: hoe kwam hij aan hun belastingcenten? De gemeente Hoogeveen had nog veel te vorderen van de Joden. Er woonde een vertegenwoordiger van het Nederlandsche Beheersinstituut in Meppel, onder wiens verantwoordelijkheid diverse Joodse goederen vielen. We lezen mee in een briefje⁸⁸ van 23 december 1945:

"Aangezien de Gemeente nog een groot aantal "joodsche" vorderingen heeft, verzoe-ken wij U ons een opgave te willen doen toekomen van de namen en adressen van de door het Militair Gezag en het Beheersinstituut benoemde provisieel bewindvoerd-ers over het vermogen van de uit deze gemeente weggevoerde personen van joodsche bloede."

Bijgevoegd in het betreffende dossier zitten enkele lijsten van bewindvoerders en opgaven van de bedragen die Tjalma nog van de Joden wilde innen. Dood of niet, dat wist men op dat moment van velen nog niet, maar dat maakte voor de gemeente niet uit. Dezelfde burgemeester die de Duitsers administratief en met zijn politiepersoneel behulpzaam was om de Joden te laten 'emigreren' had een heel helder financieel beleid: belasting is belasting, iedereen moet betalen. Bij een deel van de Joodse goederen ging het makkelijk, want de gemeente had zelf ook panden onder beheer en kon het verrekenen met de huur. Overlevenden vertelden me dat ze geen enkele medewerking van Tjalma of wie dan ook van zijn ambtelijke apparaat hebben gehad bij het terugkrijgen van hun woningen. Helemaal te gek voor woorden is de situatie rondom Cornelis Flokstra en een van zijn onderduikersgezinnen, dat van Sallo Braaf.

Aangezien de Gemeente nog een groot aantal "joodsche" vorderingen heeft, verzoeken wij U ons een opgave te willen doen toekomen van de namen en adressen van de door het Militair Gezag en het Beheersinstituut benoemde provisioneel bewindvoerders over het vermogen van de uit deze gemeente weggevoerde personen van joodsche bloede.

Burgemeester en Wethouders van Hoogeveen,
De Secretaris, De Burgemeester,

Joodse voorderingen, geld dat de gemeente nog tegoed had van een grotendeels vermoorde Joodse gemeenschap. Hoe dan ook, de vorderingen staan nog open. Alles moet gaan volgens de regels.

Cornelis Flokstra is kort na de bevrijding uit zijn boerderij gegaan. Een zoon nam de pachtboerderij over en blijkbaar was er geen plek meer voor vader. Hij kreeg een woning op Willemskade 51, maar kon daar niet te lang blijven. Flokstra kreeg een verklaring van burgemeester Tjalma op 25 juli 1946 dat hij op basis van zijn verdiensten in de oorlog (het verbergen van 'verscheidene Joden') alle medewerking verdient om snel geholpen te worden, en om snel het pand Schutstraat 7 te kunnen betrekken⁸⁹. Sallo Braaf wilde na de oorlog gewoon weer in zijn eigen huis. Dat was met hulp van Hoogeveense notarissen afhandig gemaakt en daar zaten NSB'ers in op dat moment. Braaf kon zijn huis niet betrekken. Hij stapte naar de burgemeester. Tjalma, die in alles afwijzend was, kon niks doen. Het lag nu eenmaal zo, hij kon als burgemeester helemaal niets voor hem betekenen. Tot Sallo letterlijk met de vuist op tafel sloeg, een paar keer. Daar schrok Tjalma zo van, dat er ineens wel wat kon gebeuren. Niet lang daarna kon Sallo Braaf zijn eigen woning weer betrekken⁹⁰.

Waar waren de spullen van de overlevenden? Alles was weg. We weten niet precies welk verhaal Tjalma de individuele eigenaren vertelde, maar we weten wel wat hij op 17 februari 1958 schreef aan de Schade-Enquete-Commissie te Leeuwarden⁹¹: *"De inboedels werden in het kader van de actie van de Einsatzstab Rosenberg geïnventariseerd en samengebracht in verschillende opslagplaatsen. Dit geschiedde onmiddellijk na 2 oktober 1942, de datum waarop de Joodse bevolking van Hoogeveen werd weggevoerd. De gegevens der inventarisatie zijn niet in het archief dezer gemeente gekomen. De opgeslagen voorraad meubels is grotendeels (twee scheepsladingen en later nog enkele vrachtauto's) naar Duitsland afgevoerd."* Dit vinden we nergens vermeld in de oorlogsdossiers. Sterker nog, de door de politie geïnventariseerde boedels zijn gewoon terug te vinden⁹², inclusief de briefjes van de Ortscommandant als hij weer inventaris wilde voor gevorderde panden. Komt nog bij: op 25 juni 1943

schreef Tjalma aan “Den Treuhänder Omnia Treuhandgesellschaft M.B.H.” te Zwolle⁹³: *“De goederen uit de diverse jodenwoningen zijn niet apart gehouden in verband met de beperkte ruimte, doch alles zoveel mogelijk bijeen gepakt. Hierdoor is een overzicht van iedere inventaris niet mogelijk.”*

Maar ook hierbij kunnen we grote vraagtekens zetten. Al is de ruimte beperkt, als de spullen er wel in kunnen, hoef je ze alleen maar van een label te voorzien, of een met het potlood van een bouwvakker aangebracht nummer. Het nummer wordt geregistreerd in een schrift. Zo moeilijk is het niet. Er werden in de oorlog stapels dossiers aangelegd. Dan weet iedereen welk meubelstuk uit welke woning komt. Waarom is dit niet gedaan? Ook als de Joodse bevolking was geëmigreerd, ging het toch nog steeds over hun bezit? Ook in dit opzicht zag men de Joodse bevolking blijikbaar als bezitloos. Wat Tjalma blijikbaar niet wilde vertellen, is dat de gemeente Hoogeveen gewoon een slechte administratie bijhield van alle spullen uit alle inventarissen. Daardoor was nooit meer na te gaan wat waar vandaan kwam, ook niet toen de Duitsers verdwenen waren en er spullen achterbleven. Los daarvan: er zal best inventaris naar Duitsland zijn vervoerd, ook dat gebeurde. Maar dit verhaal van de scheepsladingen poetste iets anders weg.

Ook als men inventaris of persoonlijke zaken bij burens en bekenden had geplaatst kreeg men het vaak niet terug. Dat was bijvoorbeeld de ervaring van Truus Stern. Truus Stern-van Zuiden keerde direct na de bevrijding terug bij het huis waarin ze had gewoond, aan de Hoofdstraat te Hoogeveen. Ze wilde daar samen met haar moeder weer gaan wonen, om voor haar te zorgen. Moeder leed onder wat haar geestelijk en lichamelijk was aangedaan. Ze stond voor haar eigen deur: *‘Ik belde aan, een vrouw deed open, en ik noemde mijn naam. Het bleek dat zij mij helemaal niet terug verwacht had. Van onze spullen wist ze niets. Maar terwijl ik met haar stond te praten zag ik achter haar in de gang mijn boekenkastje hangen, met het gele gordijntje dat ik zo mooi gevonden had, er nog voor. De meubels van de ouders stonden bij de burens. Die ontkenden dat het hun meubels waren, ze waren zogenaamd van de grootouders van dat gezin.’* Truus ging naar het gezin waar ze het kristalglas van het gezin had gebracht. Dat was nooit gebracht, ze ontkenden het. Zo heeft ze niets terug gekregen van wat er was weggebracht⁹⁴. Tot zover de inventaris. De woning zelf was ook al zo’n probleem. Hoe kreeg je bijvoorbeeld het pand van je ouders terug, als deze vermoord waren en jij de oorlog had overleefd?

Waar Joodse bewoners geen eigenaren waren geweest van het bewoonde pand, was dit al lang weer verhuurd aan derden, zonder dat de teruggekeerden enig recht konden doen gelden op hun woningen. Waar ze wel eigenaar waren geweest, was onteigend en het rechtsherstel een pijnlijke weg. De gemeente Hoogeveen hanteerde een vorm van woonbescherming voor de nieuwe bewoners. De Joodse eigenaren moesten maar zien hoe ze aan onderdak kwamen in een gemeente waar toch al gebrek aan woningen was. Tussentijds konden de niet-Joodse bewoners van hun pand daar voorlopig blijven, tot de gemeente een andere, passende woning voor hen had gevonden. Hoe dit in de praktijk ging, en hoe het daarbij ging rondom de belasting, lezen we in een brief van Tjalma aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Hartog Akker wilde terug in de ouderlijke woning en vrijgesteld worden van alle belasting. Omdat dit niet lukte, schreef hij een brief aan de Koningin, die het weer voorlegde aan Binnenlandse Zaken, die vervolgens weer informeerde bij Tjalma. We lezen⁹⁵:

Ter voldoening aan Uw hierboven aangehaalde kantbeschikking en onder terugzending daarvan, met het bijbehorende klaagschrift, hebben wij de eer Uwer Excellentie het volgende mede te delen: Het woon- en winkelhuis, van Echtenstraat 15, in deze gemeente, is het eigendom van I.Akker, die het met zijn gezin, waartoe ook adressant behoort, in gebruik had. De door de bezetter uitgeoefende terreur tegen de joden heeft tot gevolg gehad dat deze woning, in de oorlogsjaren, is ontruimd en bij de ANBO in beheer is genomen. Deze heeft haar in 1943 verhuurd aan L.Bijker, die daarin ook thans nog woont. Van het gezin van I.Akker is adressant de enige, die, na de bevrijding van ons land, in deze gemeente is teruggekeerd. Wat er overigens van dit gezin is geworden, is ons niet bekend.

Wij begrijpen volkomen dat adressant, met het oog op zijn trouwplannen, deze woning, waarop hij, mogelijk als enige overgebleven erfgenaam, rechtens aanspraak maakt, gaarne wil betrekken, doch het nijpend woninggebrek heeft ons, tot nu toe, belet hem hierin terwille te zijn. Wij hebben hem op 18 juni 1947 reeds toegezegd de tegenwoordige bewoner, zodra mogelijk, aan een andere woning te helpen en hopen in staat te zijn deze belofte spoedig te kunnen inlossen.

Ten aanzien van de kwijtschelding van de belasting stellen wij ons op het standpunt dat een eigenaar, die, buiten eigen toedoen, gedurende zekere tijd geen genot van zijn eigendom heeft gehad, van de betaling van belasting behoort te worden vrijgesteld. Nu de eigenaar echter niet is teruggekeerd en zijn terugkeer ook niet waarschijnlijk is, kan, in het onderhavige geval, bedoeld eigendom ten opzichte van adressant worden beschouwd deel uit te maken van een nalatenschap, welke mettertijd in andere handen – waarschijnlijk in de zijne – zal overgaan en die alsdan behoort te worden aanvaard met alle daaraan verbonden lusten en lasten, waartoe ook de nog verschuldigde belastingen behoren. Op grond van deze overweging is op een door adressant ingediend bezwaarschrift afwijzend beschikt.

Wat betreft de oorlogsschade: de regeling hiervan geschiedt buiten de gemeenten om, door het Rijk, zodat wij dienaangaande geen inlichtingen kunnen verstrekken.

Burgemeester en Wethouders van Hoogeveen

De secretaris

De burgemeester

Heslinga

Tjalma

HET BELASTINGBELEID TEN AANZIEN VAN DE OVERLEVENDEN

De belastingregel waar Hartog Akker over viel was geen éénmalige zaak, maar algemeen beleid van zowel de Gemeente Hoogeveen als andere gemeenten in Nederland. We vinden de motivering ervan terug in een afzonderlijke tekst, bedoeld als onderliggend beleidsstuk voor de omgang met de belastinginning voor de teruggekeerde Joden⁹⁶:

“Vorderingen op Joden wegens straatbelasting, waardevermeerderingsbelasting en precariorechten.

Er kunnen 3 gevallen worden onderscheiden:

- a. De belastingplichtige is teruggekeerd en heeft inkomsten van zijn eigendom genoten.*
- b. De belastingplichtige is teruggekeerd en heeft geen inkomsten van zijn eigendom genoten.*

- c. *De belastingplichtige is niet teruggekeerd en er is door het Militair Gezag of het Nederlandse Beheersinstituut een bewindvoerder benoemd.*

Volgens de verordening op de straat- en waardevermeerderingsbelasting is belastingplichtig hij, die krachtens recht van bezit of enig ander zakelijk recht het genot van een eigendom heeft. Als genothebbende wordt aangemerkt hij, die op 1 januari van elk jaar als zodanig in de kadastrale leggers is aangewezen. Tenzij dus verkoop heeft plaats gehad of de gebouwde eigendommen met hun gebouwde aanhorigheden gedurende 12 achtereenvolgende maanden ongebruikt en onverhuurd gebleven zijn (voor de straatbelasting) is het rechte wel geoorloofd de belasting in te vorderen. Ten aanzien van de billijkheid om alsnog tot vordering over te gaan het volgende:

Onderdeel a: in dit geval is er geen enkele reden om invordering achterwege te laten. Onderdeel b: de billijkheid verzet zich er tegen, dat tot invordering wordt overgegaan. De belastingplichtigen hebben buiten hun wil geen inkomsten van hun eigendommen genoten en er is dan ook alles voor te zeggen om hen geen belastingen wegens hun eigendommen te laten betalen. Ten aanzien van de waardevermeerderingsbelasting zou nog kunnen worden aangevoerd, dat deze een billijke bijdrage vordert in de waardevermeerdering van de eigendommen, doch hiertegenover staat, dat het beter is om één lijn te trekken en dat de eigendommen gedurende de afwezigheid van de rechthebbenden in het algemeen in waarde zullen zijn gedaald (uitwoning door militairen enz.). Op volledige schadeloosstelling door het rijk mag niet worden gerekend.

Onderdeel c: Voor deze categorie zou hetzelfde kunnen gelden, indien geen inkomsten van de eigendommen zijn genoten. Ik meen echter, dat er redenen aanwezig zijn om hiervan af te wijken. Hoewel meestal officieel nog niet vastgelegd, moet toch worden aangenomen, dat de belastingplichtigen zijn overleden. In hun plaats treden dus de wettige erfgenamen of zij, die in een testament zijn aangewezen als rechthebbenden. Ontbreken deze, dan zullen, tenzij nog een bijzondere regeling wordt vastgesteld, de eigendommen aan de Staat overgaan. Naar mijn mening bestaat er geen reden om in deze gevallen een soepele houding aan te nemen. Immers de billijkheid staat in verband met de persoonlijke omstandigheden van de belastingplichtige en niet van zijn rechtverkrijgenden."

Terwijl de dood van veel Joodse inwoners van Hoogeveen nog niet was vastgesteld, ging Tjalma er voor de gemeentelijke belasting er al vanuit dat ze dood waren. Zo gauw een overlevende erfgenaam bleek, waren er geen redenen om een soepele belastinghouding aan te nemen. Billijkheid ging over de persoonlijke omstandigheden van de belastingplichtige, niet van zijn rechtverkrijgenden. Aldus Tjalma's beleid. En in zoveel gemeenten in Nederland. De burgemeesters die hen mede overgeleverd hadden aan de Duitsers, Duitsers die hun vervoer en vernietiging lieten betalen uit hun eigen goederen en burgemeesters die betaald werden uit hun belastinggelden, vorderden belasting alsof er niks was gebeurd. Alsof er geen inboedels verloren waren alsof er geen familie was vermoord, alsof er geen bedrijven kapot waren gemaakt, alsof het ging om gewone belastingplichtigen en er geen oorlog was geweest. Ook de Koningin gaf geen bescherming.

Koningin Wilhelmina, daar werd rechtvaardigheid van verwacht. De brief van Hartog Akker aan Koningin Wilhelmina ging volgens protocol naar een minister, vervolgens uiteindelijk naar dezelfde burgemeester die de familie had helpen afvoeren en op dat moment de belasting wilde innen.... Het leverde niets zinvols op. Tjalma besliste.

HOOGVEEEN, 3 Februari 1947.

Gelieve bij Uw antwoord nummer en datum van dezen brief te vermelden

Hierbij deelen wij U, als beheerder over het vermogen van wijlen de wed. M.J. van Zuiden-Frank, mede, dat wij terzake van het perceel Schutstraat 6 geen aanleiding hebben kunnen vinden tot het verleenen van ontheffing voor de navolgende belastingaanslagen:

straatbelasting 1944	f. 9,95
precariorecht 1943	f. 2,30
precariorecht 1944	f. 2,30
precariorecht 1945	f. 2,30

Wij verzoeken U deze bedragen voor 10 Februari a.s. aan den Ontvanger dezer Gemeente (postrekening 69169) te voldoen.

Burgemeester en Wethouders van Hoogeveen,
De Secretaris, De Burgemeester,

Of de beheerder en de erfgenamen van de weduwe Van Zuiden even rekening wilden houden met de volgende achterstallige belastingen, en het moet binnen een week betaald zijn⁹⁷. Stukken als deze zijn er meer.

HOE VERDER MET DE BEGRAAFPLAATSSEN?

Als de laatste leden van de Joodse gemeenschap orde op zaken proberen te stellen, is er de vraag hoe om te gaan met de Joodse begraafplaatsen⁹⁸. Tjalma had voor de oorlog al graag een trottoir over de oudste daarvan gelegd. Dat is tegengehouden, want een rabbijn uit Amsterdam deed onderzoek en constateerde dat tot aan de rand van het perceel begraven was. Joodse graven horen met rust gelaten te worden. Niet betreden. Dan is er die oorlog, die rotoorlog, met die lijsten, met Tjalma's inbreng erbij, al dan niet zo bedoeld. En de Joodse gemeenschap wordt gedecimeerd. De laatste overlevenden willen graag een afspraak over het onderhoud van de Joodse begraafplaatsen. Die komt er. De raad van Hoogeveen keurt een hele serie afspraken goed. De Joodse gemeenschap draagt een flink stuk grond over, nu met huizen bebouwd in Venesluis, en als tegenprestatie zal de gemeente beide begraafplaatsen onderhouden. Er verrijst later een woonwijk op het stuk grond, zodat de gemeente zeker geen lege portemonnee mee heeft gekregen, bij de begraafplaatsen.

Alle af- spraken worden op papier vastgelegd, zowel met de Joodse gemeenschap als met de Raad. Buiten de Raad om, en buiten overleg met de Joodse gemeenschap om, krijgt de directeur van gemeentewerken opdracht om alsnog een trottoir over de oude begraafplaats aan te leggen. Er wordt zelfs opdracht te geven om NIET hierover in gesprek te treden. Daarbij kunnen we niet meer spreken van handelen onder druk. Dit is pure miskenning van Joodse waarden en normen, van een burgemeester die

De oude Joodse begraafplaats aan de Van Echtenstraat, in 1939. Links ligt strak voor de gevel van de oude pastorie een trottoir, achter de bomen. Het loopt dood tegen het hek van de Joodse begraafplaats. Het had ook om het hek heen gelegd kunnen worden, maar dan had het een boom gekost. De bomen zijn enige jaren later er toch verdwenen. We lezen het besluit om zonder overleg tegen alle afspraken met de Raad en de Joodse Gemeenschap in te gaan. Onder de situatie na 1951. Het hek is verplaatst, het trottoir loopt over de graven.

Er is toch besloten, om zonder te vragen dit hek, als verbetering van het geheel, lelijk te verplaatsen (aankomst).

De Raad der gemeente Hoogeveen,
Gelezen de voordracht van Burgemeester en Wethou-
ders van 13 October 1947 (Gedrukte Verzameling 1947 nr.84);

b e s l u i t :

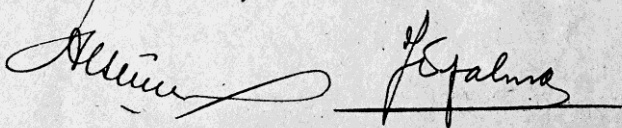
met de Nederlands Israëlitische Gemeente te Hoogeveen aan te gaan de volgende overeenkomst:

1. De gemeente Hoogeveen neemt op zich het onderhoud van de begraafplaats der kerkelijke gemeente gelegen aan de Zuiderweg en voorts van de thans daarop aanwezige afzonderlijke graven, voor zover geen familieleden der begravenen meer aanwezig zijn, op wie de onderhouds-plicht rust;
2. De gemeente Hoogeveen neemt op zich het onderhoud van de gesloten Israëlitische begraafplaats aan de Van Echtenstraat, welke, zonder schending der graven tot plantsoen zal worden aangelegd en van een behoorlijke afrastering voorzien, terwijl publiek daarop niet zal worden toegelaten;
3. De Nederlands Israëlitische gemeente staat om niet aan de gemeente Hoogeveen af het aan haar behorende resterende gedeelte van het perceel kadastraal bekend gemeente Hoogeveen, Sectie O nr. 3079, groot ongeveer 0.46.35 H.A., gelegen ten Noorden van de Israëlitische begraafplaats aan de Zuiderweg, zoals ^{dit} op de hierbij behorende tekening in blauwe kleur is aangegeven.

Aldus vastgesteld in de openbare vergadering van de Raad der gemeente Hoogeveen, gehouden op 20 October 1947.

De Secretaris,

De Voorzitter,

De afspraken, vastgelegd met de Joodse overlevenden, de Raad van Hoogeveen en goedgekeurd door Gedeputeerde Staten. Tjalma negeerde ze. Onder de situatie vanaf mei 2020, conform de 19^e eeuwse kadastrale grens.

moeite heeft met weerwoord, misbruik maakt van de gelegenheid, geen respect heeft voor een democratisch proces en op een kwalijke manier gebruik maakt van zijn positie als meerdere ten opzichte van een organisatorisch ondergeschikte. De Joodse gemeenschap kan op dat moment geen vuist meer maken, vanwege de decimering in de oorlog. De Joodse gemeenschap is geminimaliseerd door steun van dezelfde burgemeester die op dat moment misbruik maakt van de gelegenheid. Niet iedere wethouder was deze misstap voldoende om te beseffen dat dit niet langer kon. In 2019 werd de zaak opnieuw aanhangig gemaakt, dit keer bij CDA-wethouder Erik Giethoorn. Omdat het college van B&W van december 2019 heeft erkend dat dit hele verhaal rondom de begraafplaats rechtgezet moet worden, is toen de beslissing genomen om het terrein in zijn oude luister te herstellen. Het trottoir ging eruit. Het hek ging begin mei 2020 naar zijn oude plek. Niet het oude hek van net na de oorlog, maar een uitbouw aan het inmiddels vernieuwde gietijzeren hek. De grond werd ingezaaid met gras. De begraafplaats wordt vanaf dat moment weer beheerd volgens de afspraken van net na de oorlog.

EEN STRAATNAAM VOOR RABBI PHILIPSON

Een tweede kwestie waar ik me steeds minder prettig bij ben gaan voelen: die van de straatnamen. Na de oorlog werd iedereen bij het verzet geduwd die in de oorlog onder de knoet van de nazi's is gedood. Ik zeg bewust nazi's. We hadden in onze gemeente meer problemen met Nederlanders, in dat opzicht, dan met Duitsers. De razzia's met de diepste littekens werden gehouden door Nederlandse SS'ers. We hebben de buurt met de straatnamen dan ook 'verzetbuurt' genoemd.

De naamgeving van wegen in de Verzetsbuurt en te Hollandscheveld werd vastgelegd in een stuk van 22 november 1948. We lezen⁹⁹: *“Ten aanzien van de thans gereed komende straten hebben wij in de eerste plaats gedacht aan die inwoners onzer gemeente, die in de achter ons liggende bezettingstijd door de vijand zijn omgebracht, omdat zij goede vaderlanders waren, exponenten van de geest van verzet, die hij ontmoette. De nieuwe wegen tussen de Bentinckslaan en het Haagje en te Hollandscheveld, het westelijkste gedeelte van de Kerkhoflaan tot aan het sportterrein en de weg vandaar naar de hoek van het Hollandscheveldse- en het Zuideropgaande, hebben wij dan ook namen gegeven van verzetsslachtoffers, welke onder de inwoners zijn gevallen, voorzover de nabestaanden desgevraagd hiermede hun instemming hebben betuigd. Deze namen zijn de volgende: Jonkheer de Jongestraat, Notaris Mulderstraat, Jan Dekkerstraat, Adriaan Baasstraat, K. de Raadstraat, P. Dubbeldamstraat, Albert Rozemanstraat, Otto Zomerweg, Hendrik Raakweg.”*

De ondertekenaars, gemeentesecretaris Heslinga en burgemeester Tjalma, gaven daarmee ALLE genoemde personen de status van verzetsslachtoffer en goede vaderlanders, zonder onderliggend onderzoek. Maar niet alle doden waren verzetsdoden. Ook drie represailleslachtoffers werden ineens bij het verzet gevoegd. En dan dat gekke aspect. 1 niet-Joodse dode is 1 straatnaam. 165 Joodse doden worden gesymboliseerd door de Philipsonstraat, de naam van de voorganger. Hij mocht niet als Rabbi Philipsonstraat in de boeken komen, want Philipson was formeel geen rabbijn, constateerde Tjalma. Dat de titel Rabbi of Rebbe ook gewoon een eretitel kan zijn, en dat je bij het eren van een hele gemeenschap dus ook gewoon Rabbi Philipsonstraat kon zeggen, dat wilde er bij Tjalma niet in. Maar dat 165 Joodse doden geëerd werden in 1 straatnaam, dat was een geweldig idee. Daar lees je dan over heen, maar hoe meer ik erover nadenk, hoe meer de vraag kriebelt: zijn 165

Joodse doden dan net zoveel waard als 1 niet-Joodse dode? Is de herinnering van 1 niet-Joodse naam zoveel belangrijker dan een Joodse naam, die vergeten mag worden, als zijn/haar leider maar herinnerd wordt? En moet je die voorganger dan ook nog afknippen, terwijl hij voor zijn gemeenschap een rebbe en een rabbi was? Ik snap het, je kunt geen 165 straten allemaal slachtoffernamen geven. Maar moet je dan niet gewoon op een andere manier één lijn trekken, ook de niet-Joodse doden niet allemaal een straatnaam geven? Overigens geldt dit ook bij de huidige dodenherdenking. Alle niet-Joden worden herdacht bij hun graf met een persoon die van gelijke leeftijd is en met een foto in de hand dodenwacht houdt. Aan het monument met alle Joodse namen wordt snel voorbij gelopen. Geen dodenwacht. Ja, dat zijn veel mensen, ik snap het, maar is het dan wel kies om het daar niet te doen, en bij niet-Joodse graven wél? Het staat los van Tjalma, maar hoe gaan wij hier mee om? In hoeverre maken we nog dezelfde fouten als Tjalma? Als we er niet bewust over nadenken, worden we voor we het weten meegetrokken op een vooral door Tjalma zelf uitgestippeld pad, waarbij versluiering nog doorwerkt tot in het heden.

TJALMA EN HET NAOORLOGSE BEELD VAN OORLOG EN BEVRIJDING

De gemeente Hoogeveen bewaart een dossier met voornamelijk stukken uit de eerste jaren na de oorlog, waarin uitgebreid aandacht is voor de beginnende geschiedschrijving. In dit dossier¹⁰⁰ vinden we onder meer stukken van burgemeester Tjalma. Hij reageerde daarin op vragen van diverse instanties, die onderzoek deden naar wat er in de oorlog in Hoogeveen is gebeurd. Met onze huidige kennis van de oorlog en de bevrijding zijn de antwoorden verrassend. Door die antwoorden wordt het begrijpelijk waarom er zolang zoveel onkunde is geweest over de bevrijding van Hoogeveen en omstreken. Maar het zegt ook iets over hoe Tjalma met zijn verleden en dat van Hoogeveen omging.

Drenthe stond na de bevrijding onder leiding van een Provinciaal Militaire Commissaris. Deze liet via een medewerker (Th.Doove) op 10 mei 1945 een brief uitgaan naar alle hoofden en waarnemend hoofden van de plaatselijke besturen. De brief stond vol vragen over de bevrijding en het daarna ingestelde bestuur. Een maand na de bevrijding van Hoogeveen werd zo gevraagd aan burgemeester Tjalma vast te leggen wat er rondom die bevrijding in bestuurlijk opzicht was gebeurd. De eerste vraag ging over de *“datum waarop Uwe gemeente is bevrijd en daarmee in de bijzondere staat van beleg is komen te verkeren.”* Het antwoord van Tjalma: *“De gemeente Hoogeveen werd bevrijd op 11 april j.l.”* Op 25 juli 1947 beantwoordde Tjalma vragen over de militaire aanwezigheid in Hoogeveen. Hij wist daarbij exact weer te geven welke Duitse eenheden in de plaats hadden gelegen. Ook de periode waarin dat was geweest kon helder worden weergegeven. Dit ondanks dat hij zelf gedurende een deel van die periode in gevangenschap was of ondergedoken was geweest. Maar: de aanwezigheid van een Duitse eenheid op 15 mei 1940, waar de Joden zich moesten melden op de 18^e mei, dat werd niet genoemd.

De bevrijdingsvraag gaf ook problemen. *“Door welk(e) onderdeel(en) van de geallieerde strijdkrachten is uw gemeente in 1944/’45 bevrijd?”* Het antwoord van Tjalma: *“1^e Canadese leger op doortocht naar Assen”*. Het antwoord is deels onjuist. De gemeente was niet alleen bevrijd door een leger op doortocht naar Assen. De gemeente was ook bevrijd door een onderdeel dat op doortocht was door de oostelijke delen van de provincie. Het antwoord was voor een ander deel wel juist, maar zo vaag dat men er weinig mee kon. Dat 1^e Canadese leger was zo groot en zo alom aanwezig in het oosten van het land, dat het ook moeilijk anders had gekund. Het leger was

echter ook zo divers opgebouwd dat de naam van dit leger de ware nationaliteit van de bevrijders makkelijk kon verdoezelen. In dit 1^e Canadese leger waren namelijk ook Britse, Amerikaanse, Poolse, Belgische, Tsjechoslowaakse en Nederlandse eenheden opgenomen. En om het nog moeilijker te maken: onder de Canadezen waren mensen die hun Schotse, Franse of zelfs Oekraïense wortels in ere hielden, terwijl de Belgen in de eerste plaats Vlaming of Waal bleken te zijn.....

Tjalma bleef echter vooral zo vaag, omdat hij blijkbaar gewoon niet wist wie de gemeente Hoogeveen hadden bevrijd. Op de vraag wie de commandanten van de bevrijders waren, gaf hij namelijk als antwoord: *“Onbekend”*. Op de vraag welke data gesteld moesten worden voor de bevrijding van de gemeente of gedeelten ervan, kwam als antwoord: *“11 april”*. De vraag had met nadruk ingesloten dat het mogelijk was dat een gemeente in gedeelten werd bevrijd, uitgestreken over meerdere data. Tjalma reageerde daar niet op. *“Welke datum is voor uw gemeente bepaald als de officiële datum van bevrijding?”* Het antwoord kon natuurlijk alleen maar 11 april zijn. Men wist niet beter. *“Is uw gemeente of zijn gedeelten van uw gemeente voor dien tijdelijk in de macht der geallieerden geweest?”* Het antwoord was *“Nee”*. Ook hier dus geen woord over geallieerde aanwezigheid in de dagen voor 11 april. Geen woord over de acties van de 10^e. Onder de bevolking vond men nog tot 2018 getuigen die Nederlands sprekende eenheden vanuit Coevorden binnen zagen komen. Dat had Tjalma ook kunnen weten in 1945, als er gewoon navraag was gedaan.

De antwoorden maken duidelijk dat het gemeentebestuur al op 10 mei 1945 niet of niet meer op de hoogte was van de bevrijdingsactiviteiten¹⁰¹ van de Belgische parachutisten op 10 en 11 april 1945. Toen twee jaar later om meer informatie werd gevraagd bleef men bij het standpunt. In 1995 leidde dat tot een uiterst vervelend incident. De bevrijders van het grootste deel van de gemeente Hoogeveen wilden 50 jaar na dato graag langskomen. Ze werden afgewezen door de gemeente. Ze pasten niet in het programma. Er moest heel wat water door de Hoogeveense Vaart voor de kwestie in het reine was gebracht. Momenteel zijn de Belgische SAS para's formeel erkend als bevrijders van de gemeente Hoogeveen, door middel van een monument voor het Raadhuis en door de penning van de gemeente Hoogeveen. Jetze Tjalma had mij heel wat werk kunnen besparen als hij in 1945 zijn werk had gedaan.

We moeten daaruit helaas ook concluderen dat burgemeester Tjalma geen behoefte had aan nauwkeurig onderzoek van de oorlogsjaren. We zien hem er tenminste nergens moeite voor doen en zijn informatie is onjuist en misleidend. Een te snelle conclusie? Schokkend is de verklaring¹⁰² van Tjalma van 10 juni 1950. De minister van Binnenlandse Zaken schreef op 1 juni 1950 een brief aan alle burgemeesters van gemeenten met gemeentepolitie, waarin werd gevraagd om materiaal dat van belang zou kunnen zijn voor de geschiedschrijving. Het materiaal dat van belang kon zijn bij de samenstelling van dossiers van politieke delinquenten was inmiddels al door de diverse politiekorpsen overgedragen. Mocht er nog materiaal bij de gemeentepolitie zijn dan zou dit slechts historische waarde hebben. De minister gaf aan dat hij het op prijs stelde dat de burgemeesters medewerking verleenden aan de overdracht van documentatiemateriaal aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Burgemeester Tjalma informeerde bij de Hoogeveense gemeentepolitie. Inspecteur J.P.Veerman rapporteerde 6 juni 1950 aan Tjalma dat aan het bureau te Hoogeveen geen documentatiemateriaal uit de oorlogsjaren aanwezig was dat voor de toekomst historische waarde zou hebben. Tjalma kon weten, had moeten weten en hoorde te

weten dat er wel materiaal in het gemeentelijke archief was, want hij had als hoofd van de politie tal van beslissingen moeten nemen. Tjalma antwoordde de 10^e juni vanuit het perspectief van de hele gemeente, en niet alleen namens de politie. Dat lag ook voor de hand, want al was in de brief van de minister sprake van mogelijk documentatiemateriaal bij de gemeentepolitie, de oproep sprak voor zich: als er ook maar ergens wat lag wat van belang kon zijn dan moest dat worden overgedragen aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Tjalma's antwoord luidde “...*dat in deze gemeente geen documentatiemateriaal uit de oorlogsjaren aanwezig is, dat voor de toekomst historische waarde zal hebben.*” Tjalma ging daarin voorbij aan diverse andere dossiers op het gemeentehuis. De stukken waarin voor dit boek ruimschoots kon worden geput. Ook stukken gericht op het werk van de gemeentepolitie, waaronder hun betrokkenheid bij de Joodse isolatie en wegvoering.

Onze conclusie en verklaring kan zijn dat Tjalma geen onderzoek wenste, dat hem op wat voor manier dan ook in nieuwe problemen zou brengen. Daarvoor was hij bereid om iets anders te schrijven dan de waarheid. De kast met oorlogsdossiers ging dicht. In 1977 kwam ik voor het eerst voor onderzoek naar de toenmalige archief-ruimte onder het Raadhuis. Ook nu is dat nog als zodanig in gebruik, maar niet meer om mensen onderzoek te laten doen. In 1977 kreeg ik de stellingen aangewezen, waarin ik mocht zoeken én twee kasten waarvan met nadruk werd gezegd dat ik er niet aan mocht komen. De ene zat vol met recente persoonskaarten, begrijpelijk dus, de andere zat vol met oorlogsdossiers. In 1995 verscheen een boek over de historie van Hoogeveen over de periode 1815-1975. Ik werkte mee als auteur en vroeg daarbij ook inzage in die ene gesloten oorlogskast. Aldus gebeurde. Info werd in de jaren '90 al verwerkt in tekst over Winterhulp in Hollandscheveld en omstreken¹⁰³.

De kast is weer dicht gegaan en verhuisde mee naar de Vos van Steenwijklaan, waar het gemeentearchief enige jaren was ondergebracht. Bij verhuizing naar het Compagnieshuis werd mij gevraagd door de medewerkers van het archief wat er toch in die ene kast zat en wat ze ermee moesten, weggooien of gewoon tussen het andere archief zetten. Mijn advies was helder: het is kostbaar historisch materiaal, het is nu zover na de oorlog, het kan nu allemaal in worden gezien. Aldus gebeurde. Maar het zou nog enige jaren duren voor ik zelf alles had doorgenomen en verwerkt. Aan de oorlog is niets veranderd. Aan het functioneren van Tjalma, de ambtenaren in oorlogstijd, de politie of de Hoogeveense bevolking ook niet. Maar wel aan het beeld dat wij vanaf dat moment van hen kregen.

Volgt: een portret van Truus van Zuiden in oorlogstijd, zoals ze te zien was in haar persoonsbewijs. Ze neemt ons mee in haar herinneringen.

TRUUS STERN-VAN ZUIDEN

HERINNERINGEN AAN OORLOG EN ONDERDUIK

©Albert Metselaar, 2018 albertmetselaar@home.nl

Truus Stern van Zuiden, bij de presentatie van haar boek.

Zaterdag de 7^e april 2018 verscheen het boek met herinneringen van Truus Stern-Van Zuiden, een gewone jonge vrouw uit Hoogeveen, die een totaal ongewoon leven kreeg, toen ze in 1942 moest onderduiken. Haar gebundeld onder de titel: "Hoe lang mag ik blijven?" Op de foto's Truus en Wendy Geuverink, die als 'ghostwriter' de alles vastlegde. Een verkorte versie van de herinneringen is door Truus jaren achtereen meegenomen naar lezingen. De tekst mocht gebruikt worden voor educatieve doeleinden. Truus Stern-van Zuiden vertelde:

"In de oorlog was mijn naam Janna Maria Stürm. Toen de oorlog uitbrak was ik 14 jaar. We hadden een fijn gezin, vader, moeder, mijn broer en ik. Mijn vader werkte hard in zijn koosjere slagerij en mijn moeder deed de boekhouding. Mijn broer en ik gingen naar school en hadden een onbezorgd leventje. Het ontbrak ons aan niets. Wat waren wij gelukkig. Totdat de oorlog kwam. Het kwam als een boze droom, een droom die ik nooit zal vergeten. Duitsers namen bezig van Nederland. Vanaf dat moment was er geen enkel geluk meer in ons leven. We hoorden van een joodse vriendin uit Duitsland over kampen in Duitsland en het onmogelijke bestaan voor joden daar. Wat hing ons boven het hoofd in Nederland?"

In 1942 moesten alle joden zich melden, twee keer per dag. Hoogeveen, waar wij woonden, was één van de eerste plaatsen waar dit gebeurde. Mijn vader moest dan 's morgens en op het eind van de middag bij Café Fieten zijn (nu het Schippershuus). Daar zat een apart kamertje, nu rechts van de deur als je via de zijkant naar binnenkomt. Achter een bureau zaten een Duitser en een Nederlander, later directeur van de ijshal in Assen. Mijn vader voelde aan dat er wat ging gebeuren. Zo kwam ik er bijvoorbeeld achter dat hij een pot leverpastei in zijn zak had gestoken. Als hij dan

weggevoerd zou worden, na een dagelijkse melding, zou hij toch nog wat te eten hebben. De laatste melding was zo gesteld, dat de joodse mensen voor 18.00 uur weer thuis konden zijn. Daarna mochten ze niet meer buiten komen. Onze radio moesten wij inleveren en ook onze fietsen. Steeds meer namen ze ons af. We kregen een gele ster met "Jood" erop. Die moesten we zichtbaar op onze kleding dragen, zodat iedereen ons kon herkennen. We mochten maar bepaalde uren op straat lopen en ook de omgang met niet-joodse mensen werd ons verboden. Ook mochten wij niet meer naar school.

Het dienstmeisje werd met een vriendje betrapt op haar kamer. Ze nam wraak. Het dienstmeisje heeft het rattenvergif gepakt, heeft het in het zout gedaan, erdoor gemengd, en 's zondagsmorgens zitten we aan de tafel, beginnen te eten, het ei met zout, en we werden vergiftigd. We werden blauw. Mijn moeder die zag dat. Ze was blaaspatiënt en nam nooit zout. We zijn net op het nippertje gered. Het dienstmeisje werd opgepakt, is de gevangenis in gegaan, maar haar vader was bij de NSB. Hij kwam ons bedreigen. Hij zou ons wel eens even pakken.

Op een dag kwamen er twee landwachters in onze zaak en brulden dat we de zaak moesten sluiten. Ze schreven alles op wat in de zaak aanwezig was. Na een tijdje kreeg mijn vader een oproep om naar een kamp te gaan, ergens in Drenthe. Hij zou daar moeten werken. Mijn vader is gegaan. Ik zie hem nog de lange gang uitlopen,

na ons gekust te hebben. Een hand ging omhoog, een laatste blik. "Dag lieve kinderen!" Ik heb hem nooit terug gezien. Mijn moeder sprak de woorden uit: "Mijn kinderen krijgen ze nooit!". Wij gaan onderduiken. De kleding van mijn vader, het kristal dat we in huis hadden, nog wat zilverwerk, het werd allemaal stiekem overgebracht naar bekenden, die we vertrouwden, en die erop zouden passen. Mijn moeder liet toen heel snel mijn broer onderduiken in Den Haag en wij gingen enkele weken later, augustus 1942. Geholpen door iemand zijn wij gevlucht. We liepen achter hem aan met de ster op naar de niet-joodse begraafplaats, waar een man met twee fietsen ons op stond te wachten. Het leek alsof we aan de wandel waren.

De slagerij van Isaak van Zuiden, nu deel van het gebouw van de HEMA.

Onderweg riep een joodse man nog tegen ons dat we op moesten passen, want we mochten niet buiten de kom komen. Nee, we gingen alleen maar een rondje rond de begraafplaats lopen. Tussen de grafstenen deden we onze ster af en even later waren we op weg

naar Meppel, op de fiets. Een heel raar gevoel, nu zonder ster op, en we hadden nog geen vals persoonsbewijs. In Meppel namen wij de trein naar Den Haag. Onze helper haalde ons van het station en bracht ons naar zijn ouders, waar mijn broer ook was. We kregen twee slaapkamers en we aten bij de familie. Lieve mensen, die uit Zeeland kwamen, en een groentezaakje hadden aan de overzijde van het huis.

Opgesloten op de bovenverdieping zagen we op een dag door het raam hoe mensen, joodse mensen, door landwachters werden weggehaald. Onschuldige mensen met kinderen werden zomaar uit hun huis gehaald. Onmogelijk om dit te begrijpen. dagen was ik daar ziek van. Hoelang zou de oorlog duren en zouden wij het overleven? Na enkele maanden kwam de schoondochter van de familie langs. Zij was fout. Ze kwam ons bedreigen en toen moesten wij vluchten. Mijn moeder en broer werden naar Amsterdam gebracht en ik bleef in Den Haag. Voor het eerst helemaal alleen. Ik kwam bij een lieve familie, die een klein zoontje hadden, en die al snel tegen de bakker riep: "We hebben een meisje in huis!" Toen moest ik de hele dag op mijn slaapkamertje blijven, met de gordijnen dicht. 's Avonds als het kind naar bed was, mocht ik naar de kamer komen.

Wat was ik eenzaam en wat verlangde ik naar mijn moeder, maar ik moest flink zijn natuurlijk. Toen de dochter van de familie langs kwam (de familie waar ik met mijn broer en moeder zat), zei ze: "Ik neem je mee en breng je weer naar mijn ouders. Je ziet wit en je bent afgefallen". Maar weer kwam de schoondochter die fout was kijken, en zei: "Ik neem je mee naar een bureau waar ze wel weten wat ze met joodse meisjes moeten doen. Eén van de familie bracht mij toen snel naar mijn moeder en broer in Amsterdam. we kregen daar van de verzetsmensen een vals persoonsbewijs. Dat voelde goed. Ik was weer iemand.

In Amsterdam, waar we zaten op de Stadhouderskade, waren regelmatig huiszoekingen. Soms overdag, maar ook vaak 's nachts. Snel moesten we dan ons bed maken, aankleden, de trap af en naar de tuin, waar mijn broer en ik over een schutting klommen en onze moeder trokken wij daar overheen. Daar lagen wij bij de buurman in de tuin, tegen de schutting aan. Als het sein weer veilig was, riepen ze ons weer binnen. Een keer waren er razzia's voor ons huis. Mensen werden geslagen en meegenomen. Toen ik in de gang liep zag ik een man tegen het glas van onze voordeur staan. Ik deed het raampje een eindje open en zag de gele ster. Snel opende ik de deur en zei: "Kom snel binnen, hier ben je veilig". Niet te geloven, wie ik toen zag.....

Het was mijn eigen neef. Ik kon niet begrijpen hoe dat mogelijk was. Hij wist ook niet wat hij zag. Daar er zo vaak invallen waren, moesten wij weer een andere schuilplaats zoeken. Mijn moeder ging naar De Meren bij Utrecht, mijn broer naar Oog en Al, ook bij Utrecht en ik werd naar Didam in Gelderland gebracht. Daar zat ook een tante van mij. De boerderij lag heel eenzaam. De mensen hadden zeven kinderen. Natuurlijk help ik overal mee de huishouding doen.

Een boerderij, dat was weer eens wat anders. Ik rook de heerlijke buitenlucht. Ik mocht daar vrij rondlopen. De mensen waren daar Katholiek en op zondag moest ik mee naar de kerk, want iedereen moest denken dat ik een nichtje was van de familie. Ik voelde mij heel fijn op de boerderij en de buitenlucht deed me goed. Maar ook daar moest ik weer weg, want een boer in de omtrek bleek bij de NSB te zijn. En het was te gevaarlijk, vooral voor mijn Tante, die dichtbij had gewoond, en de boer zou haar misschien herkennen, als hij een kijkje op onze boerderij zou nemen.

Ik ging naar mijn moeder in De Meren. Wat was ik gelukkig, weer bij haar te zijn. Maar onze schuilplaats was waardeloos. De vrouw nam onderduikers in huis voor geld. Haar zoons waren bij de Jeugdstorm. We zaten daar met vijf joodse mensen, maar dat begrepen de zoons gelukkig niet. Op zaterdagmiddag wilden de jongens mij mee hebben naar de Jeugdstorm. Maar hun moeder zei dan snel: "Ze moet mij in de huishouding helpen". Levensgevaarlijk was het dar en er was geen schuilplaats.

Op een dag ging mijn moeder geld halen bij een vriend in Amsterdam. hij was advocaat en had geld van ons in huis. In de Rijnstraat in een telefooncel belde zij hem op. Toen ze uit de cel stapte, hebben ze haar gepakt. Via de Hollandse Schouwburg is ze naar Westerbork gegaan en toen op transport naar Auschwitz-Birkenau en Ravensbrück. Ze was daar experiment van dokter Clauberg. Het vrouwenkamp Ravensbrück. De vreselijkste dingen gebeurden daar. Mijn wereld stortte in en het liefst ging ik naar mijn broer. Op een dag toen er razzia's waren ben ik gevlucht en naar mijnbroer gelopen, die bij Utrecht zat. Mijn tante en nicht gingen mee. Maar bij een sein van mij dat het te gevaarlijk was, toen ze achter mij liepen, keerden beiden terug. Het lukte mij langs de Duitsers te lopen met opgeheven gezicht en een lach. Niemand heeft me aangehouden en zo belde ik na uren lopen bij mijn broer aan.

Bij de mensen waar mijn broer in huis was, ben ik heel ziek geworden. Het was heel moeilijk te verwerken dat mijn moeder was gepakt. Ik was één hoop ellende en er moest een dokter komen. Mijn broer zorgde heel goed voor mij. Langzaam knapte ik weer op. Heel vaak waren daar ok huiszoekingen en moesten wij ons verschuilen onder de grond, waar kloostergangen waren. In Utrecht ben ik nog één keer naar een ander adres gebracht, maar ook daar was het te gevaarlijk. Een aangetrouwde neef van mijn vader (niet joods) haalde me op en bracht me naar Haren. Geweldige mesen en ik voelde me dicht bij huis. De man zat in het verzet en na enkele maanden was het voor mij te gevaarlijk en haalde mijn oom (want zo noemde ik hem) daar weg. Ik nam één koffer mee, twee zouden nakomen. Ik heb ze nooit terug gezien. Natuurlijk is een mensenleven veel belangrijker dan die twee koffers, maar ze betekenden zoveel voor mij.

Ik was toen nog samen met mijn ene koffer. Mijn enige metgezel. Mijn oom bracht mij naar mijn tante, in het donker. Mijn tante met haar vooruitziende blik, want toen ik binnenkwam zei ze: "Wat fijn dat je er bent, maar je moet onmiddellijk weg. Ik voel dat er iets gebeuren gaat. We brengen je naar de overburen, voor een nacht, en zoeken morgen naar een ander adres voor je". Ik was zo gelukkig haar te zien en ik had zo graag willen blijven, maar dat was natuurlijk onmogelijk. Die nacht is mijn oom opgehaald en naar het Scholtenshuis in Groningen gebracht. Mijn tante had dus gelijk. Twee dagen later kreeg ik een ander adres. Ik moest de straat uitlopen en bij het hoekhuis aanbellen. De mensen wisten dat ik kwam. Ook daar voelde ik me direct thuis. Ik wad de dochter in huis, want de vrouw kon geen kinderen krijgen. Het voelde heel goed en ik kwam helemaal tot rust. Na de oorlog, toen ik ze ging bezoeken, straalden beide mensen toen ze mij bij de deur tegemoet kwamen. Ze namen mij mee naar een kinderbedje, waar een kindje in lag. De vrouw zei met de arm om mij heen: "Omdat we jou in huis namen hebben wij een baby gekregen. Dit is een Gods-geschenk!".

Op dit adres kon ik maar kort blijven, want ook daar was het niet veilig, en moesten de verzetsmensen mij weer een ander onderdak bezorgen. Op een dag haalden twee mannen mij op. In de auto kreeg ik een doek voor mijn ogen. Waarvoor dat was, weet

ik nu nog niet. Ik ben toen naar Veenhuizen gebracht (2^e Gesticht). Veenhuizen was een strafkolonie. Je zag regelmatig de gevangenen onder leiding van een gestichts-wacht lopen. De minst gevaarlijke mensen werkten in de buitendienst. Zo was er een tonnetjesman, de waterman, die elke dag vers water bracht, en een tuinman. Ik keek mijn ogen uit. Ik werd ondergebracht bij het hoofd van de school, de familie Van de Linde. Geweldige mensen en ik mocht vrij rondlopen. Dat was voor mij heel fijn. Ik kwam weer wat tot leven. Deze mensen hadden twee dochters en van beide meisjes leerde ik weer lachen en ik kon weer zingen. Natuurlijk mocht niemand weten dat ik joods was. Ik wist dat de bloedgroep in Norg zat en hoorde dat daar vreselijke dingen gebeurden. Er waren veel verzetsmensen in Veenhuizen.

Ze deden geweldig werk. Op een dag viel ik bewusteloos en moest een dokter komen. Dokter Van de Beijl. Hij constateerde een zware longontsteking, er werd hem verteld dat ik joods was. Dat hij fout was, wisten we niet. Ik ben heel ziek geweest, maar gelukkig knapte ik weer op, dank aan mevrouw Van de Linde en dokter van de Beijl. De mensen uit het verzet kwamen mij extra voedsel brengen. Op een dag ging ik ze bedanken op één van de boerderijen. Op diezelfde dag kwam het sein dat er gewonde Engelse piloten in het bos lagen. 's Avonds werden de piloten naar de boerderij gebracht, waar dokter Van de Beijl hen kwam verzorgen. Later heeft hij iedereen aangebracht. De verzetsmensen en piloten konden op tijd vluchten, maar het hele gezin is verder opgepakt. Ook op een andere boerderij haalden ze mensen op, waar verzetsmensen waren ondergedoken. Dokter Van de Beijl heeft mij niet aangebracht. Waarom niet, is mij niet duidelijk. Misschien omdat ik een jong meisje was.

Omdat de verzetsmensen uiteen vielen, nam ik de koerierdiensten over, want het verzet moest doorgaan. In Haulerwijk zat een geweldige verzetsman. Jan Tamminga. Hij is voor mij een reuze steun geweest. Vaak haalde hij mij op en mocht ik enkele dagen bij zijn ouders logeren, op de boerderij bij de witte brug. De dag van de bevrijding kwam juist toen ik naar Oosterwolde moest om wapens te halen bij verzetsmensen, en naar het bos in Appelscha moest, waar Franse parachutisten lagen. Ik moest ze andere kleding brengen en de parachutes weghalen. Op de terugweg zag ik in Oosterwolde de tanks binnenrollen. Door een floers van tranen zag ik dat het Canadezen waren. Dappere mannen kwamen ons bevrijden. Ze werden binnen gehaald als helden. Ik dacht: "Nu hoef ik niet meer bang te zijn". Maar tevens voelde ik verdriet. Verdriet omdat 45 familieleden waren weggevoerd naar de vernietigingskampen in Polen zij zouden nooit meer terugkeren, op een enkele na. De bevrijding was er, maar voor ons is er nooit een bevrijding gekomen. wij dragen altijd het verdriet en de pijn met ons mee van vijf jaar oorlog. Het verlies van ouders, grootouders en familie. Het verdriet dragen we met ons mee, en het leed wat ons meedragen tot de dood, niemand kan ons daarvan bevrijden.

Hoe kunnen landverraders in vrede leven. Ze hebben zoveel leed aangebracht, zoveel onmenselijke dingen gedaan, dit kan en mag niet ongestraft blijven. Het is niet eerlijk. Het is niet eerlijk tegenover de mensen uit het verzet, eerlijk tegenover de mensen die hun leven gaven voor hun vaderland en tegenover alle joodse niet mensen die omkwamen in de kampen en de gaskamers, en een klein gedeelte die de oorlog overleefden.

Een van deze mensen ben ik.

Truus Stern van Zuiden."

Truus Stern-van Zuiden keerde direct na de bevrijding terug bij het huis waarin ze had gewoond, aan de Hoofdstraat te Hoogeveen. Ze wilde daar samen met haar moeder weer gaan wonen, en voor haar moeder zorgen. Die leed onder wat haar geestelijk en lichamelijk was aangedaan. Ze stond voor haar eigen deur:

‘Ik belde aan, een vrouw deed open, en ik noemde mijn naam. Het bleek dat zij mij helemaal niet terug verwacht had. Van onze spullen wist ze niets. Maar terwijl ik met haar stond te praten zag ik achter haar in de gang mijn boekenkastje hangen, met het gele gordijntje dat ik zo mooi gevonden had, er nog voor. De meubels van de ouders stonden bij de burens. Die ontkenden dat het hun meubels waren, ze waren zogenaamd van de grootouders van dat gezin.’ Truus ging naar het gezin waar ze het kristalglas van het gezin had gebracht. Dat was nooit gebracht, ze ontkenden het. Zo heeft ze niets terug gekregen van wat er was weggebracht. Truus: *“Tien jaar na de oorlog is mijn moeder alsnog overleden aan de gevolgen van de medische experimenten uit de oorlog.”*

Bij de presentatie van het boek van en over Truus Stern-van Zuiden, merkte Dirk Mulder van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork op over historici en de Tweede Wereldoorlog: *“Je merkt dat je in een tweestrijd komt, moet je iets wel of niet vertellen, omdat het mensen kan beschadigen. Maar het moet verteld worden”*. Waarvan akte.

**Moeder Van Zuiden.
Hierna Truus en haar
moeder samen, voor
de oorlog.**

HERMAN BRAAF'S JEUGD EN OORLOGSJAREN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Over het verloop van meerdere jaren had ik contact met Herman Braaf. We spraken elkaar in Nederland, we mailden, en er zijn vele maanden geweest dat hij me meerdere malen in de week opbelde. Tussen de bedrijven door interviewde ik hem over zijn jeugd en de oorlogsjaren. We spraken af dat ik dit kon en mocht doen, om zo samen met hem zijn memoires over deze periode op te schrijven. Dat is gebeurd in de ik-vorm, maar het is aanvankelijk niet één doorlopende herinnering of interview geweest. Het waren meerdere contacten en meerdere gesprekken, soms kort, soms langer. Vervolgens werden ze uitgewerkt. Zo werden de losse stukjes in elkaar ge-schoven. Er werden documenten gestuurd, foto's gescand en op de mail gezet, zowel door Herman als door mij. Soms was namelijk enige toelichting nodig.

Op deze wijze werd uiteindelijk Herman Braafs jeugd- en oorlogsperiode vastgelegd voor zijn kinderen en de nazaten van alle volgende generaties na hem. Ik heb alles al aan mijn kinderen verteld, zei Herman aanvankelijk. Maar toen ik hem vroeg hoe die het zullen navertellen, en hoe zijn kleinkinderen het weer zullen vertellen aan hun kleinkinderen, toen was hem duidelijk hoe belangrijk dit document kon zijn. Voor hen en voor alle geïnteresseerden in Nederland, want ook die mochten het lezen. Als levensles..... de jeugd van de laatste manlijke vooroorlogse Joodse Hoogevener, die in 2022 zijn verhaal nog kon vertellen. Het woord is verder aan Herman Braaf.....

**Albert Metselaar 4 mei
2022**

**Hallo, ik ben Herman
Braaf, en ik vertel jullie nu
over mijn leven.**

Ik ben geboren op 3 augustus 1931 om half 4 in de middag, in een Joods gezin. Mijn vader was Wolf Braaf. Hij werd veelal 'Willy' genoemd. Hij gaf mijn geboorte door op het gemeentehuis en noemde mij Herman. Zo heette mijn grootvader in de volksmond, terwijl hij officieel 'Hartog' heette. Toen ik daarop mijn Joodse voornaam kreeg, werd ik Tsvi genoemd, 'hirsch', oftewel in het Nederlands 'hert'. Ik teken mijn gedichten onder de Joodse naam, Tsvi bar Rav. Ooit heb ik onderzoek gedaan naar de herkomst van de familie en toen kwamen we erop uit dat Braaf waarschijnlijk een verbastering zal zijn van Bar Raf, in het Nederlands 'de zoon van de rabbijn'. Maar omdat mijn vader Wolf heette, Zevi in het Hebreeuws, zal ik opgeroepen zijn voor de lezing in de Torah tijdens mijn Bar Mitswa als Tsvi bar Zevi, alleen herinner ik me dat niet meer precies.

Mijn geboortehuis stond aan de Bentinckslaan, op nummer 93, maar daar herinner ik mij verder niets van. Mijn ouders zijn toen ik 2 was naar Stationsstraat 31 (nu Brinkstraat 9) verhuisd, vertelden ze me later. Ik was enig kind, met een heel zorgzame moeder, Aaltje Meijer, met wie ik mijn hele leven nauw verbonden ben gebleven.

Ik herinner me een wandeling naar de kleuterschool, samen met mijn moeder, langs de Hoofdstraat. Het was de eerste keer dat ik naar de kleuterschool ging. Het heette toen nog de bewaarschool, de latere kleuterschool. Ik was 4 jaar oud. Die bewaarschool stond aan de Hoofdstraat, waar later het distributiebureau in was (Hoofdstraat 171-173). Het was voor een kleine jonge als mij een hele tocht. Door het intensieve vaarverkeer waren de bruggen vaak 'op' en moest je of wachten, dan wel naar een volgende brug lopen. De grootste bedrijvigheid in het kanaal werd veroorzaakt door een intensief verkeer van melkschuiten, welke werden voortbewogen door melkvaarders, die met lange polsstokken de schuiten vooruit duwden naar de plaats van bestemming: de Coöperatieve Melkfabriek, aan de Alteveerstraat. De melk werd afgehaald in melkbussen, voorzien van naam van de eigenaars, welke grotendeels aan, of dicht bij brede vaarwijken woonden. Veelal waren het kleine boeren, die behalve de opbrengst van enkele koeien vaak op andere wijze genoodzaakt waren nog wat extra te verdienen. Kleine motoren waren in die tijd nog niet in gebruik, en deshalve moesten de melkvaarders hun schuiten op dezelfde wijze, nu met lege bussen, weer terug duwen. Een zwaar beroep, welke door de grote concurrentie onvoldoende opleverde, in verhouding tot de arbeid die werd opgeëist.

Moeder hield mijn hand stijf vast bij de afgedraaide brug. Ze had een hevige angst voor water en ik mocht zelfs op latere leeftijd nimmer langs de vaart lopen, op weg naar school. Later, toen ik in het bezig van zwemdiploma's was, was ze wat meer gerustgesteld, maar haar eigen watervrees heeft ze nooit kunnen overwinnen. Over de brug kwamen we aan de andere kant, waarvan ik mij herinner dat oma, moeders moeder, nog enige tijd heeft gewoond. We waren nu dicht bij de kleuterschool, waar Juf ons reeds opwachtte. Het was een prachtige dag en de klas was versierd met slingers. Er was een verjaardag van een van de kinderen en we zouden allen getrakteerd worden. Een goede gelegenheid voor moeder om weg te gaan, wat ik nauwelijks bemerkte, zo geboeid was ik voor het feestvertoon en speciaal van een dik jongetje, die trots met een stuk koek op zijn arm gebonden, rond liep. Hij was de jarige, vertelde juf, en ze vroeg gelijk wanneer mijn verjaardag zou zijn. 3 augustus, wist ik te vertellen. Het was begin mei en dus zou ik binnenkort ook met een koek op de arm mogen lopen. Het leek me geweldig om zo het middelpunt te zijn en te trakteren op ulevellen, waar de jarige inmiddels mee was begonnen.

De Noordse Brug, waar ik langs moest naar school. Waar moeder mijn hand stijf vast hield. Erachter de Grote Kerkstraat.

Elke morgen nadien werd ik door moeder naar de kleuterschool gebracht, waar we veelal met spelletjes werden bezig gehouden. Ik genoot volop, want toen reeds waren spelletjes mijn lust en mijn leven. Vaak speelden we buiten op de speelplaats, welke uit klinkers bestond. Op zekere dag, midden in het spel, viel Juf Profijt en bleef op de grond liggen. Het had de vorige dag wat geregend en we dachten dat ze uitgegleden was. We kwamen allen om haar heen staan en wilden haar helpen bij het opstaan. We spraken met haar, maar ze antwoordde niet. Tot iemand ons vertelde dat Juf dood was. Eerst huilden we, maar toen ons werd gezegd om 'wegens vakantie' naar huis te gaan, liepen we allen gearmd de straat op. Ik liep op de Hoofdstraat met Appie Benthem, Wim Voerman en nog een jochie. We zongen een soort liedje, we hebben vrij want de juffrouw is dood. We beseften niet wat er was gebeurd. We kregen van de grote mensen te horen dat we ons stil moesten houden. Tja, we waren kleine kinderen.

Op mijn 5^e werd ik naar een vakantiekolonie in Wijk aan Zee gestuurd. Ik was nogal tener en moest aansterken. Ik kreeg daar een mooie ballon. Er zat een kaartje aan die ballon. We stonden met een heleboel kinderen buiten. De verzorgsters telden 1, 2, 3, en alle kinderen lieten de ballon los. Ik niet. Waarom laat je de ballon niet los, vroegen de verzorgers. "Die heb ik gekregen en die laat ik niet los!" was mijn antwoord. Ze moesten heel wat moeite doen om mij die ballon uit handen te krijgen, maar uiteindelijk lukte het hen toch. De ballon belandde ergens in Duitsland en ik won de 2^e prijs.

Mijn vader was ooit landarbeider en daarna veehandelaar. Dat laatste is het enige wat ik van zijn werk herinner. Dat 'landarbeider' staat echter ook op zijn persoonskaart. Ik weet alleen dat hij de kost verdiende met het vee. Als hij donderdags van de veemarkt naar huis kwam, gaf hij mij een cent, waarvoor ik zwart op wit of een staaf drop kocht bij Otten, op het begin van de Hoofdstraat. Daar bleef ik me veelal wat ophouden bij de smederij van Venema, waar ze grote ijzers op een immens vuur omsmeden tot diverse vormen. Aan de overkant daarvan was er eens in de week een varkensmarkt, waar uitsluitend biggen werden verkocht, en waar ik me vaak langdurig ophield. Daar, bij de Hoofdstraat, zagen we ook de turfschepen langs varen. Ze waren in die tijd nog veelal met zeilen bespannen en bij het ontbreken van wind werden ze veelal door paardekrachten voortgetrokken. Bij de hoofdstraat en waar geen geld was voor paarden, werd de schippersvrouw met de dochters, of werd een ingehuurd kracht ingezet. Aan een lang touw werd aan het vooreinde een zogenaamde zeelt verbonden, welke voor de borst werd gespannen. Veelal trokken twee of meerdere vrouwen de schuit voort. De schipper stond immer aan het roer.

Aan de Schutstraat stond een gebouwtje waarin op zondag les werd gegeven aan Joodse kinderen over de geschiedenis van het Joodse volk en over alles wat ze moesten weten van hun geloof, taal en cultuur. Dit lesgeven werd gedaan door de rabbijn, de voorganger van de Joodse gemeente, of een Joodse godsdienstleraar. Meestal was de les onder leiding van rabbijn Philipson. Het was aan de Schutstraat, achter zijn woning. Er waren 12-15 jonge leerlingen bij betrokken. Op Soekot (loofhuttenfeest) werden we bij hem thuis uitgenodigd in de loofhut, buitenshuis, waar we werden getrakteerd op diverse lekkernijen. Maar mijn ouders waren niet volop met het geloof bezig. Het was echt niet zo dat ze iedere week naar de synagoge gingen. Als we wel gingen, was ik als kleine jonge net als alle andere kleine kinderen met mijn moeder op de vrouwengalerij, bovenin de synagoge. Er was voor de galerij een aparte ingang. Toen ik wat groter werd en mee kon doen in de dienst, toen mocht ik bij mijn vader in de synagoge zitten. Ik herinner me de Joodse feestdagen en in het bijzonder Rosh Hashanah en Yom Kippoer, Grote Verzoendag in Hoogeveen. Daar heb ik ooit nog eens een gedicht van gemaakt, toen ik terugkeek op de traditie van de sjofar blazen, die nu nog in Hoogeveen in ere wordt gehouden door Albert Metselaar:

*Ze hebben de Shofar geblazen.
In Shul die sinds lang geen Shul meer is.
En waar ik al mijn vrienden mis.
Waar we sāām de tora daar lazen.*

*Rosh Hashana in Hoogeveen.
De kinderschaar, ik bleef alleen.
Hun stemmen klinken, klinken.
En zelve wil ik zinken.
Heel diep, met hun gewezen.*

*De Shofar, sterk meer dan een beë.
En ieder jaar 'k rijd met hen mee.
Begeleid hen op hun laatste tocht.
En ik, die toen niet mede mocht.
Zeg kaddish voor hun zielewee.*

De dochters van rabbijn Philipson logeerden wel bij ons.

Ik was doordeweeks, toen ik wat ouder werd, bevriend met diverse niet-joodse kinderen van mijn leeftijd. Kinderen uit onze straat. We deden allerlei spelletjes: verstopertje, tollen, knikkeren. Ook ontwikkelde ik met mijn vriendjes een zogenaamd fopspelletje, waarbij aan een klein pakje een lang dun draadje werd verbonden, dat op straat werd neergelegd. Op onzichtbare afstand wachtten we op een argeloze fietser. Als die afstapte om het pakje op te rapen, dan trokken we langzaam aan het draadje. Het pakje schoof dan heel langzaam weg, de fietser probeerde het nog een keer te pakken, weer trekken, en we horen hem nog "Kwajongens!" roepen. In de winter heeft mijn vader mij schaatsen geleerd. We reden over het ijs over de hele kanaalstreek, tot en met het Schut. Op diverse plaatsen kon je warme chocolade of andere lekkernijen kopen, waarvoor ik dan enkele centen meekreeg om te verteren.

Op mijn 9^e verjaardag kreeg ik voor het eerst een nieuwe fiets, die door Jan Huizing bij ons thuis werd afgeleverd. Ik had daarvoor fietsen geleerd van een jonge buurvrouw, op haar damesfiets, waar geen stang op zat. Op die 9^e verjaardag stapte ik op mijn eerste fiets, reed een rondje, maar kon er niet meer afkomen. Tot grote schrik van mijn vader en omstanders ben ik met fiets en al omgetuimd. Ik kwam er vanaf met de nodige schrammen. Mijn moeder heeft ze verbonden. Mijn moeder was een waar spelletjesfenomeen. Ze had op diezelfde dag vele kinderen uit

de buurt uitgenodigd. Achter ons huis speelden we toen op een grote weide. We deden op deze verjaardag aan hardlopen, touwtrekken, verspringen, en waren immer voorzien van velerlei lekkernijen. We zongen liedjes als "Lang zal hij leven in de gloria", wat we hier in Israël (september 2020) nog altijd zingen bij elke verjaardag in familieverband. Nimmer heb ik in die tijd ooit een keer last ondervonden van antisemitisme.

Nog enkele namen van Joodse en niet-Joodse vriendjes uit de vooroorlogse tijd. Joodse vriendjes waren Sally Wilda (Salomon, geb. 26 februari 1932), afkomstig uit het enige doodarme gezin, waar de vader (werkloos) van door hem verkregen heide bezemstelen maakte. De vijf kinderen kregen thuis niet voldoende te eten en daarom at Sally bij ons thuis eten dat mijn moeder verzorgde, en dat hij letterlijk verorberde. Dan waren er Simon (Fritz Simon, geboren 1 september 1925) en Hetty (Hedwig, geboren 28 juni 1933) ten Berge, met hun ouders gevlucht uit Duitsland, waarvan de vader een neef was van de Ten Berge die gemengd was gehuwd en zodanig de oorlog overleefde. Deze vriendjes 'verdwenen' per 2 oktober 1942, net als Julie Meijer, Rita Stern en anderen, waarvan ik de namen niet meer herinner. Ook de dochters van onze rabbijn werden vermoord. Ik kende ze goed. Ze logeerden soms bij ons thuis.

(Rika Sara Philipson, geb. 1933, en Sarah Eline Philipson, geb. 1934, werden in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 met hun ouders weggevoerd naar kamp Westerbork en werden op 5 november 1942 met hun moeder vermoord in Auschwitz. Waar vader Isaac is vermoord, dat is onbekend.)

Niet-Joodse vriendjes uit mijn straat waren: Bert Houwer, zoon van het hoofd der ULO-school, Joepie en Hilje Bartstra, waarvan de vader leraar Duits was aan de zelfde school, Renger Keizer, onze burens, bij wiens moeder we nog waren ondergedoken op 2 oktober 1942; Siebolt Oosting, zoon van tandarts Oosting, wonende schuin tegenover ons; Anneke Overes, dochter van bankdirecteur Overes; Frits Meiring, later met zijn familie naar Canada Geëmigreerd; Martin Deen, zijn vader was directeur van de toenmalige autobusonderneming EDS; Rieks en Alie Manrho, de vroegere fotograaf, nog voor Anno Bakker. Tenslotte Aafje Victorie, dochter van de fabrikant Victorie.

Op al mijn verjaardagen werden de kinderen uit de buurt, 20 of meer, uitgenodigd. Achter ons huis was een grote wei en daar werden spelletjes als 'touwtrekken', 'zakdoekje leggen', 'koekhapen', en dergelijke om prijzen gespeeld. Ook gingen we met de bus naar het Spaarbankbos, even buiten onze woonplaats. Mijn verjaardag is begin Augustus en dus was het meestal een warme zomerse dag. Heel 'toevallig', was daar dan net de ijscoman aanwezig, die ons allen op ijs 'tracteerde'. Het heeft jaren geduurd tot ik er achter kwam, dat de ijscoman door moeder was ingehuurd. Soms kwamen andere kinderen vragen of ze mee mochten doen. Moeder weigerde nooit.

Op zekere verjaardag kwam een moeder met haar kleine zoontje en vroeg toestemming voor zijn deelneming. Hoewel de klein voor de leeftijd, stemde moeder toch in en gaf Klaas een briefje met het cijfer 11. Klaas was amper 4 en kon dat niet lezen, dus moest hij het onthouden. Jouw nummer is 11 zei moeder, wat hij hardop moest

Hier sta ik tussen allerlei kinderen bij ons uit de straat. We speelden met elkaar als gelijken. Van antisemitisme heb ik toen niets gemerkt.

herhalen. Klaas brouwde en zei numero 11 mevrouw Braaf. De 'brouwers' kunnen de R niet goed uitspreken en in deze zin kwam 3 keer een R voor.... Tot groot vermaak van allen heeft moeder aan Klaas nog verschillende malen zijn nummer gevraagd..... Klaas is later notaris geworden en naar we hebben vernomen brouwt hij nog steeds.

Op 10 mei 1940 speelde ik met Anneke Overes, de dochter van de bankdirecteur op straat, toen we verderop een menigte zagen. Onze vaders stonden er ook bij. Dat zagen we toen we er naar toe liepen. Ga maar naar huis jongen, want de oorlog is uitgebroken, zei hij tegen mij. Oorlog? Wij wisten niet wat dat betekende. Die dag nog trokken Duitse militairen langs en door Hoogeveen, langs de Alteveerstraat en de Schutstraat. Een lange stoet van soldaten te paard, wat motoren en wat andere wagens. In de stoet ruiters was ook een paard zonder ruiter. O, die is eraf geschoten, verklaarde mijn vader.

Persoonlijk heb ik nimmer contact gehad met burgemeester Tjalma. Wel herinner ik mij hem als 9-jarige in de aanvang van de 40'er jaren als een heel vriendelijke burgemeester, die dagelijks, met hoed op, ons huis aan de Stationsstraat (nu Brinkstraat) passeerde, op weg naar het gemeentehuis, welke in die tijd aan de Hoofdstraat was gevestigd. Onderweg 'dopte' (het op en af zetten van de dop, de hoed, als je iemand tegenkomt) hij voor elke dame die hij tegenkwam, een vooroorlogse etiquette, die hij met veel elan hanteerde. Helaas heeft hij deze methode, naar nu blijkt, met het Duitse militaire gezag gehandhaafd, met dit verschil dat de 'hoed' nu als symbool fungeerde voor zijn welwillendheid om met het nieuwe 'regime' te collaboreren.

Tot grote ontsteltenis van de Joodse gemeenschap in Hoogeveen kwam de affiniteit van burgemeester Tjalma met de Duitse bezetter onmiddellijk tot uiting op 16 mei 1940, nota bene een dag na de capitulatie van het Nederlandse leger op 15 mei '40. Hij sommeerde alle Joodse ingezetenen van Hoogeveen zich op 18 mei om 9.00 uur te melden voor registratie bij de Duitse Wacht op Schutstraat 112. Zelf heb ik bewust schrijven toen niet gelezen doch herinner ik mij vaag dat mijn ouders in consternatie bijeen zaten en over hun ouders spraken. Denkelijk kwamen de problemen in dezen van mijn grootouders ter sprake, die aan de Bentinckslaan woonden en, hulpbehoevend, niet in staat zouden zijn aan dit bevel te voldoen.

Vermoedelijk heeft mijn vader toen de 'honneurs' van de familie op zich genomen. Ik weet tenminste voor zeker dat ik op die zaterdag, voor ons de Sabbat, daar niet ben geweest. In die dagen bestond de Joodse gemeenschap Hoogeveen uit ruim 200 personen. Indien, wat ik nu realiseer, de helft, ruim 100 personen, wel aan deze sommatie hebben kunnen voldoen, dan moet het daar om 9 uur 's ochtends een enorme chaos zijn geweest, met lange rijvorming, voedsel-, water- en toiletproblemen. Zonder twijfel als resultaat hebben de Sabbat sjoeldiensten ook geen doorgang kunnen vinden, waar 18 mei '40 als zaterdag wordt aangegeven.

Ik herinner me nog goed dat ik voor het eerst de Jodenster moest dragen. Mijn schooltijd was net voor en in het begin van de oorlog. Ik ging naar de openbare lagere school aan de Grote Kerkstraat. Deze is nu afgebroken. Ik had nooit te maken met antisemitisme, in mijn schooltijd. Geen enkel incident. Ik had ook meer niet-Joodse dan Joodse vrienden. En toen moest ik die ster dragen. Ik was ineens Jood voor al mijn vrienden. Dat was spannend. Het maakte je bang. Wat zouden de andere kinderen op school wel niet zeggen. Maar niemand zei wat, niets, maar dan ook hele-

maal niets. Misschien dat ze vooraf al geïnstrueerd waren, dat weet ik niet. Naar een Joodse school ben ik niet geweest, behalve dan de eigen Joodse school op de zondag. Daar kregen we Joodse les. Maar die was er altijd al.

(Herman zat daar als 10-jarige op school toen meester Houwer van de openbare lagere school opgave deed aan burgemeester Tjalma van alle daar aanwezige Joodse kinderen. Het waren er 7:

L.Wilda, 26 maart 1925, Wilhelminaplein 21.

I. van der Wijk, 30 januari 1934, Van Echtenstraat 95

S.Wilda, 11 maart 1935, Wilhelminaplein 21.

H.Braaf (Herman), 3 augustus 1931, Stationsstraat 31.

S.Wilda, 26 februari 1932, Wilhelminaplein 21.

R.Wilda, 9 maart 1931, Wilhelminaplein 21.

J.S.Meijer, 20 mei 1929, Bentinckslaan 8.

Uit Hermans opmerking dat hij niet naar een Joodse school ging weten we dat hij, toen gewone schoolgang niet meer mocht, niet meer de Joodse lagere school onder leiding van mevrouw Philipson heeft bezocht.)

Een jaar later moesten de meeste mannen tussen de 18 en 55 jaar naar werkkampen. Mijn vader lag vaak in het ziekenhuis vanwege suikerziekte. Hij hoefde daarom niet naar een werkkamp. Mijn moeder was nooit zo bang voor die werkkampen. Dan ga ik daar toch naar toe om te werken, als het moet, zei ze dan. Maar een tante, die heel intelligent was, waarschuwde haar. Dit is niet goed, wist ze. We moesten van haar onderduikadressen regelen. Pas na meerdere aanmaningen begon mijn moeder er toch maar werk van te maken. De tante heette Frieda Cohen-Braaf. Mijn tante ging naar het politiebureau van Hoogeveen, en sprak haar vrees uit dat de hele Joodse gemeenschap opgepakt zou worden. Ze trof een jonge agent uit Groningen (Reintje Sijtsema) die haar probeerde gerust te stellen. Zo'n vaart zou het niet lopen.

Tante had bedacht dat als het zover was, de burgemeester en de politie in ieder geval op de hoogte zouden zijn gebracht. Daarom vroeg ze de agent haar in dat geval te waarschuwen. Dat beloofde hij. Dat gebeurde ook. Als een Groninger dat zegt, dan houdt hij zich daaraan. Op vrijdag 2 oktober kwam ze bij ons aan de deur. De agent had haar blijkbaar gewaarschuwd. Omdat het Sjabbat was, ontbeten we die ochtend met een eitje. Dat kregen we eens in de week. Het ontbijt werd ruw verstoord door een huisvriend uit Fluiterberg. Dat was Henk Schepers. Hij zei: *“Aaltje, je bent in levensgevaar. Jullie moeten onmiddellijk weg.”* Mijn moeder sribbelde nog wat tegen, maar hij greep mij bij de schouder en mijn moeder bij de arm. Hij sleurde ons naar de burens. Net op tijd, want een paar minuten later doorzochten Nederlandse politieagenten ons huis. Ze wisten dat we daar net waren geweest, want de thee en de gekookte eitjes stonden nog op tafel. We hebben ze zó horen schreeuwen! Doodsbang was ik. We verstopten ons bij de burens in de kleerkast. Gelukkig kwamen ze niet naar het huis van de burens. We doken onder. Wat de anderen overkwam, ook rabbijn Philipson en zijn dochters, heb ik ooit zo verwoord:

Begeeft u zich naar het marktcafé.

Neem uw kinderen en bagage mee.

U dient zich wel te haasten,

behorend tot de allerlaatste.

Aldaar, de Joodse Gemeenschap Hoogeveen

opeengepakt als vee.

De rabbijn, hij heeft ze daar nog toegesproken.

"Heden, van huis en haard verstoken,

niet wetend wat ons wacht.

Blijf vertrouwen op de Hoogste Macht.

De oorlog raakt ten end, hun kracht, ze wordt gebroken."

Dan, het schrikbarend vervoer naar 't kamp.

Onder geleide van de SS, met hun dreunend laarsgestamp.

Bij aankomst, een wrede realiteit.

En ter dege voorbereid.

Voltrekkend aan het Jodendom, de meest cruele ramp.

Ik werd op de tram naar Valthervmond gezet. Daar had moeder een onderduikadres geregeld. Toen de huisvriend mijn moeder kwam halen uit de woning van de buurvrouw, liepen ze vrijwel meteen de grootste NSB'er uit Hoogeveen tegen het lijf. Maar die zei niets. Onze huisvriend vertrouwde het niet, en in plaats van naar zijn huis in Fluitenberg te gaan, bracht hij mijn moeder naar een kennis in Beilen. De politie zat hem al op te wachten, toen hij thuiskwam. Ze waren dus toch verraden. Onze huisvriend hield zijn kaken op elkaar. Hij kende mijn moeder niet, zei hij.

De tram naar het oosten van Drenthe, die ik nam toen ik onderdook.

De grootste NSB'er uit Hoogeveen was Albert Zijlstra van Stationsstraat 45 (later Brinkstraat 23). Hij was groepsleider van de NSB en had zonen bij de SS aan het oostfront. Ik herinner me dat hij dreigend voor het raam z'n vinger naar mij uitstak, als ik in de spertijd, soms enkele minuten na 20.00 uur me haastend naar huis Stationsstraat 31 begaf. Toen de weduwe Rudelsheim overleed werd voor hem de woning van de erven gevorderd. Na de bevrijding van Hoogeveen kregen de erven de woning terug. Op 23 november 1945 kwam daar een dochter van de Rudelsheims te wonen, getrouwd met Hartog Abraham Cohen. Ook zij hadden de oorlog overleefd.

Burgemeester Tjalma heeft in een brief van 5 november 1942 nog 8 Joodse Hoogeveners bij de Duitsers aangemeld. Het waren zieken en bejaarden, waaronder mijn grootouders Hartog Braaf (geboren 14 juni 1860) en Betti de Vries (geboren 12 december 1866). Ze konden op 2 oktober niet mee naar het marktcafé, omdat ze als hoogbejaarden niet zover konden lopen. Ze werden toen naar de Beatrixstichting gebracht, de opvang van ouderen die verzorging nodig hadden aan de Bentinckslaan, waar ze goed werden opgevangen. Thuis blijven kon ook niet meer, want er was niemand om voor ze te zorgen. Wij doken onder en we waren ervan overtuigd dat de grootouders veilig waren in 'Beatrix'. Door de brief van Tjalma heeft dit helaas niet zo mogen zijn. Ze zijn vermoord.

Mijn grootvader en grootmoeder werden op 9 maart 1943 uitgeschreven als inwoner van de Beatrixstichting. Op 15 maart 1943 stuurde de Eerste Drentsche stoomtramweg Maatschappij een rekening aan de gemeente Hoogeveen voor het vervoer van de overgebleven Joden. Zo zijn ze dus naar Westerbork gestuurd, met de tram. Ze hebben het goed gehad in de 'Beatrix'. Bij vertrek vroegen ze de voorzitter van de regenten, wethouder Ter Stege, aan het bestuur hun dank over te brengen voor wat ze in de stichting hadden genoten. Ze werden door kamp Westerbork vrijwel direct doorgestuurd. Ze stierven op of omstreeks 20 maart in Sobibor. Ze zijn vermoord.

Ik heb op zes onderduikadressen in Drenthe gezeten. Mij eerste onderduikadres was de familie Berend Bolk, in Valthermond. Daarna de familie Gradus en Aaltje Mulder in Leggelo, als derde de familie Kiers in Wittelerbrug, vervolgens de familie Jo en Mannie Bosch in Zuidlaren, toen de familie Piet en Mar Koning in Vries en als laatste de familie Dennis en Anna Nieuwenhuizen, weer in Zuidlaren. Daar heb ik de bevrijding meegemaakt.

Toen ik in Leggeloo was, werd ik door dominee Geertsema (**portret**) uit Dwingeloo nog gevraagd een christelijke jongen te worden. Ik had daar een geweldige tijd, maar christelijk ben ik nooit geworden. Wel ging ik in die tijd naar de christelijke kerk, om de schijn op te houden. Het Onze Vader heb ik zo vaak moeten bidden, dat ik dat op hoge leeftijd nog uit mijn hoofd ken, maar het is niet mijn gebed. Ik bleef Joods. De oorlog was ver weg, daar op het platteland. Ik kon leven als een normale jongen. Soms ging ik ook naar school. Ik was blond, en dat viel niet op. Je ziet niet veel blonde Joden. Dat had ik van mijn moeder, die was ook blond. In Vries zat ik met mijn moeder bij een familie waarvan de man in het verzet zat. Ik las daar voor het eerst over de gaskamers. Dat was in 1943. Mijn tante had gelijk, dit was niet goed.

Ook daar moesten we weer weg. Dat was nadat we 's nachts omsingeld waren geweest door 30-40 Nederlandse politieagenten.

***Mijn moedige moeder,
Aaltje Braaf-Meijer.***

Dit is het einde, dacht ik. Ze kwamen niet voor mij, ze kwamen voor de man des huizes, Piet Koning. Die had zich op zolder verstopt. Het was zo dichtbij, die nacht. Ze kwamen op mijn slaapkamer. Ik hield me slapende. Het hart bonkte me in de keel. Dat is een jochie, laat maar slapen, hoorde ik iemand zeggen. Mijn moeder en de vrouw des huizes deden er alles aan om de politieagenten ervan te overtuigen dat hun mannen in Duitsland aan het werk waren gesteld. Haar blonde haar redde haar als Jodin, net zoals mijn blonde haar me had gered op de slaapkamer. Wat moeten jullie toch van ons, riepen mijn moeder en onze kostvrouw. Help ons liever aan bonkaarten, want die hebben we niet meer. Moeder en Mar Koning kwamen onder zwaar ver-

hoor. De vrouwen gingen in de tegenaanval. Ze beschuldigden de SS-commandant van verstoorde nachtrust en van bedreiging, met al die mannen die daar toen in huis waren. Ze gingen steeds door met hun tegenaanval en verwijten, en kregen het voor elkaar, ze wisten de agenten weg te krijgen. Die waren vermoeid door de onophoudelijke stroom van verwijten in hun richting.

Toen we valse papieren hadden gekregen, konden we gewoon op straat. Ik was buiten met vrienden en zo af en toe kon ik ook een tijdje naar school. Mijn moeder en ik, beiden blond, en beiden onder de naam Braafsma. Als Herman Braafsma heb ik ook nog eens een zwemdiploma gehaald. Wel waren we steeds bang dat we herkend zouden worden. We waren in Drenthe en je kon zomaar iemand tegen het lijf lopen die je kende uit Hoogeveen. Mijn moeder is dat ook een keer overkomen. Iemand herkende haar als mevrouw Braaf uit Hoogeveen. Maar dit was een goede Nederlander. Hij heeft ons niet verraden.

(Een deel van het voorgaande vinden we nog uitgebreider in de memoires van Simon Schoon, de man die een belangrijke bijdrage heeft gehad in de redding van het gezin Braaf. Simon Schoon uit Vries was onderwijzer. Hij werkte als 'Gerrit' in Noord-Drenthe bij de LO en kwam ook voor overleg in Hoogeveen. Hij was tevens lid van de Knokploeg Noord-Drenthe. In 1970 publiceerde hij zijn memoires in een boek onder die titel. Hij herinnerde zich ook Herman Braaf en zijn familie. Hij begint te vertellen met de komst van Hermans tante, Sara Meijer:

"Eind 1942 of begin 1943 komt Sara Meijer uit Hoogeveen bij Gerrit in huis en is er gebleven, tot hij in mei 1944 moest onderduiken, dus bijna anderhalf jaar. Ze is eerst

ondergedoken bij Klaas Boonstra in Onnen, maar kan daar niet blijven, omdat het alibi niet te handhaven is. Zij zou namelijk een nacht zijn, maar omdat in Onnen iedereen-iedereen kent, loopt dat in de gaten. Gerrit en zijn vrouw hebben toen het volgende sluitende alibi opgemaakt: Sara is een kennis van hen uit Enschede, die overspannen is en geschokt door de bombardementen op het vliegveld Enschede. Dat verhaal is zo sluitend en wordt door allen zo precies hetzelfde verteld, dat zelfs familie en kennissen lange tijd niets in de gaten hebben. Ze loopt vrij rond in Vries en wordt Marie genoemd. Toch heeft ze een enigszins Joods uiterlijk. Men moet of totaal onderduiken, zodat niemand ooit een schim ziet of enig geluid hoort, of geheel vrij rondlopen. Zelfs loopt het goed af, als ze de vrouw van een schilder ontmoet, die uit Enschede afkomstig is, en die gehoord heeft, dat zij ook uit Enschede komt. Bijzonder handig redt ze zich eruit.

Gerrit haalt vervolgens haar zuster, Alie, mevrouw Braaf-meijer uit Hoogeveen, ergens van Dwingelo en brengt haar onder bij Piet Koning Jr. te Vries, met haar zoon-tje Herman, die ook vrij rond loopt en op school gaat. Vervolgens heeft Gerrit haar man Willy Braaf uit Hoogeveen opgehaald. Deze is eerst een paar maanden bij hem thuis, maar op een zolder, geheel verborgen. Willy gaat later naar Zuidlaren, naar bakker Bosch en de familie Popken. De moeder van deze twee dames brengt Gerrit onder bij zijn schoonouders te Emmen. Bij alle leed om de om het leven gekomen vrienden, is het voor hem een grote voldoening, dat hij mee heeft mogen helpen deze vijf Joden te redden (Het werden zes). Ze hebben alle vijf de bevrijding beleefd en zijn dus gered van de gaskamers. Na de bevrijding blijven het dankbare vrienden.

Voor de Joden moet men alles regelen, omdat ze zelf volledig uitgeschakeld zijn. we hebben ook plezier samen. Er wordt heus ook nog veel gelachen in de bezettingsjaren. Toen het zoontje Herman eens eikels gezocht had en deze later aan een opkoper verkoopt, toont hij zijn Joodse koopmanschap reeds, door een goede prijs te eisen. Daarop zegt de koopman: "Je liekt wel een Jeude." Het kind heeft er plezier in, maar laat niets merken. De heer Koning Jr, bij wie Alie Braaf is ondergedoken, is op zijn beurt ook ondergedoken als oud militair, die weigert weer in krijgsgevangenschap te gaan.

Er is op een nacht een huiszoeking, nog wel van de Hollandse SD'ers uit Assen. Daarbij is de beruchte Jan Lamberts. De Jodin Alie Braaf staat ze te woord, met de eveneens dappere mevrouw Koning en zo vrijpostig, dat de SD niet in de gaten heeft, dat zij en haar kind Joden zijn. de meeste zorg geeft haar man, Willy Braaf, die het op zijn zolderkamer niet uit kan houden en die af en toe, ook wel zonder toestemming, van Zuidlaren op de fiets naar zijn vrouw in Vries gaat. Dat is ondeugend van Willy. Hij is echter dubbel ondeugend. Zijn vrouw komt in verwachting. Maar het is geen blijde verwachting. Als het zichtbaar wordt voor het publiek, moet Alie naar een ander onderduikadres, omdat zij rondverteld heeft, dat haar man in Duitsland werkt en nooit met verlof komt. Alie is naar een adres in Zuidlaren gegaan en is daar bevallen van een gezonde dochter, maar het heeft grote problemen gegeven. Zij kan er thans nog smakelijk over vertellen. Bij de bevrijding zijn er dus geen vijf maar zes Joden gered.")

Verder met de herinneringen van Herman Braaf: Op het onderduikadres in Zuidlaren zag ik de Canadezen binnentrekken. Geweldig was dat! Wat waren we blij. Mijn moeder huurde nog een huisje aan het Zuidlaarderveen, ook omdat er nog geen vervoer was. Uiteindelijk konden we toch nog terug naar huis. We reden in een auto waarvan de voorkant af was, met daarvoor in de plaats een paard. Zo gingen we naar Hoogeveen.

Bij onze terugkomst uit de onderduikperiode in '45, kregen mijn ouders het niet gedaan om snel weer ons eigen huis te bewonen. De in beslag genomen woning was in de bezettingsjaren aan een NSB familie toegewezen en er moest allereerst voor hen een nieuwe behuizing worden gevonden, zo werd mijn vader verteld. Er was niet op ons gerekend en wij waren maar bijzaak. Sallo Braaf, onze buurman, in dezelfde positie, nam hier geen genoegen mee en vroeg een onderhoud aan bij burgemeester Tjalma. De burgemeester stelde zich niet sympathiek op. Sallo heeft daar bij de burgemeester met zijn vuisten op tafel geslagen, zoals hij mijn vader vertelde waar ik bij stond. Binnen drie dagen kon hij weer zijn eigen woning betrekken. Ik herinner me niet meer hoe lang het heeft geduurd voor wij dat ook konden doen. Het lijkt me overbodig om mijn aversie tegen burgemeester Tjalma nader uiteen te zetten.

Ons gezin was financieel helemaal berooid. Waar haalden we dan geld vandaan om van te leven? Mijn vader kon een lening van 2000 gulden krijgen van Van Dorsten, een groente- en fruitimporteur. Daar teerden we van op in, tot vader weer inkomen begon te krijgen. Dat begon met de handel in kippen, die van overver naar Hoogeveen werden gehaald. Vervolgens kwam de gewone veehandel weer op gang. Mijn vader was nooit een grote veehandelaar, maar het was genoeg om samen goed van te kunnen leven.

(Meindert van Dorsten woonde op het adres Blankenslaan 65 en had een pakhuis op Blankenslaan 67.)

We waren dan terug, we hadden de oorlog overleefd, maar we hadden ons huis niet terug. Volgens de woonkaarten was het het gezin van Johannes Vos, dat in ons huis woonde. Hij kwam in ons huis op 21 december 1942 en vertrok per 1 mei 1945 naar Pesserstraat 7. Dat was het huis van de vermoorde Jood Eduard van Dam en zijn echtgenote. Dat hadden ze ook eerder kunnen bedenken, want dat pand stond vanaf 11 april leeg, omdat de Duitsers die er in zaten toen waren vertrokken. Wij zijn officieel per 7 juni weer in ons huis getrokken, zegt de woonkaart. Wat mij erg stak was de onverschilligheid van de mensen in Hoogeveen. Nooit heeft iemand mij gevraagd waar ik toch al die tijd was, in de oorlog. Die periode werd totaal genegeerd. Alsof er niets was gebeurd. Dat was in de oorlog ook al zo. De ochtend nadat alle Joden uit hun woningen waren gehaald, stond de overbuurvrouw gewoon de stoep te schrobben.

Mijn Bar Mitswa heb ik gedaan in 1945, op 14-jarige leeftijd. Dat betekent 'Zoon van het gebod'. Dan ben je als Joodse jongen religieus volwassen. Bar Mitswa hoort op je 13^e jaar, op de eerste Sjabbat nadat je 13 bent geworden, maar dat kon niet door de oorlog. Bar Mitswa is een feestelijke gebeurtenis, en dat was het voor mij ook. We konden het doen in een vriendelijk afgestane ruimte in de toenmalige Beatrix-stichting, later in gebruik als bibliotheek, waar mijn grootouders nog samen met enige andere ouderen door een brief van Tjalma uit werden afgevoerd, zodat ze in het kamp hun eindbestemming konden vinden. In deze ruimte, in dat gebouw, konden we als Joodse gemeenschap proberen om de draad weer op te pakken. Voor zover er nog mensen over waren. Bij mijn Bar Mitswa was geen rabbijn aanwezig. Dat kon allemaal nog niet. Mijn neef, de latere psychiater, dr. Alex Meijer, heeft toen de dienst waargenomen, in het bijzijn van voornamelijk enkele familieleden, die de oorlog ook hadden overleefd.

Onze synagoge konden we niet meer gebruiken. Er waren te weinig manlijke Joden over om een Kehilla (Joodse gemeente) te kunnen vormen. Verder was het gebouw zwaar beschadigd, ontwijd, leeggeroofd en gebruikt voor opslag. Het moest verkocht

Moeder, Lien, Herman, vader en Frits.

worden. Officieel 'op afbraak', maar er is na een verbouwing een Christelijke kerk van gemaakt. Ik werd veehandelaar. Eigenlijk wilde ik veearts worden. Maar ik besloot de ULO voorgoed te verlaten, om het ouderlijke gezin, dat inmiddels was uitgebreid met 2 peuters, meerdere steun te verlenen. Op 3 februari 1945 werd mijn zusje Lien geboren (Erlina Arnolda Gé) en op 7 september 1946 mijn broertje Frits (Alexander Frits). Ik moest wel, onder die omstandigheden. Mijn vader keerde met grote geestelijke problemen en zonder enige financiële middelen, gepaard gaand met een ernstige vorm van diabetes, uit de oorlog naar huis. Zo kwam ik in 1946 voor het eerst van

mijn leven op de veemarkt van Hoogeveen. Ik werd een succesvol veehandelaar, mag ik wel zeggen. Ik trouwde in 1957 en in 1965 emigreerden we naar Israël.

Herman Braaf

(Politiecommissaris Reintje Sijtsma (1919-2003), kreeg 15 augustus 2004 een Yad Vashem-onderscheiding voor de hulp aan de familie Braaf. Het Yad Vashem-instituut vermeldt bij de toelichting uitgebreid wat hij voor deze mensen deed. Er wordt niet gesproken over zijn rol bij het arresteren van de andere Joden van Hoogeveen. Hij had mensen administratief onvindbaar kunnen maken of nog meer mensen kunnen inlichten. Hij koos voor samenwerking met de bezetter.)

MET SCHAAMTE STA IK HIER

TOESPRAAK BURGEMEESTER LOOHUIS

OP 1 OKTOBER 2021, VOORMALIGE SYNAGOGE

De tekst, uitgesproken door Karel Loohuis, burgemeester van de gemeente Hoogeveen, in de voormalige Joodse Synagoge aan de Schutstraat, 1 oktober 2021.

"Ik richt mij tot u, Hoogeveeners. Joodse Hoogeveeners. In de trilling van de stilte. Als burgemeester, vertegenwoordiger van de overheid. Die als een burgervader hoeder is van zijn inwoners. Ik sta hier ook als Karel, medemens.

Met schaamte sta ik op deze bijzondere plek, de voormalige Joodse Synagoge. Waar u, een gemeenschap van in mei 1940 zo'n 210 Hoogeveeners, samen kwam om uw geloof en tradities te delen en te vieren. Waar Alexander Wijnberg zijn bar mitswa deed, Levie Cohen en Meijer van Buuren de Thora les volgden. Waar het huwelijk van Barend van Zuiden en Betje Polak ingezegend werd. Waar samen gebeden werd tijdens Rosj Hasjana of op Jom Kipoer. Waar men de klank hoorde van de Sjofer, die Rabbijn Philipson blies.

Vandaag ga ik terug naar 16 mei 1940. Twee dagen geleden om half 3 's middags voerden de Duitse bommenwerpers in het kader van de Duitse militaire overval op Nederland, het bombardement op Rotterdam uit. In een kwartier tijd werd de hele his-

torische binnenstad vernietigd, mede door de branden die ontstonden. Het resultaat was de capitulatie van Nederland. Tegen haar wil besluit het kabinet dat koningin Wilhelmina naar Londen moet vluchten.

Hier, in Hoogeveen, is de 47-jarige Jetze Tjalma burgemeester. Zoon van een predikant en lid van de AR, de anti-revolutionaire partij. Vertegenwoordiger van de Nederlandse overheid. Wat ging er in hem om toen hij op 16 mei, TWEE dagen na de capitulatie, een lijst opstelde van alle Joodse inwoners van Hoogeveen? En later nog meer lijsten, bijvoorbeeld met mannen in de werkbare leeftijd en woonwagenbewoners.

Was er een aanleiding, een vraag, een bevel? Als eerste burgemeester van Nederland overhandigde de heer Tjalma op 16 mei een lijst met jullie namen erop aan de Duitse militaire bezetter.

Als burgemeester neem ik daar afstand van en kijk ik ernaar met verontwaardiging. Waar lag de ethische afweging? Waar was de afweging tussen bureaucratie en menselijkheid? Tussen regels en realisme? Waar was de verbinding met jullie; Joodse inwoners van Hoogeveen? De mensen waarvoor je werkt en -staat. Is er contact geweest met de Rabbijn of vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap?

En ik vraag mij ook af: waar was de verbinding tussen de burgemeester en zijn medewerkers? Waren er medewerkers om hem heen die hem adviseerden en met wie hij kon overleggen? Een kritische stem die naar de nuance zoekt? De leden van de AR adviseerden hem meermalen om onder te duiken, maar hij luisterde niet. Waar was de burgervader die zijn inwoners beschermt. Was er verbinding bij Tjalma tussen hoofd en hart? Als het om ethische kwesties gaat is het hart een goede raadgever.

Zijn besluit om een lijst te maken waar uw namen op stonden, leidde ertoe dat u één voor één en met het hele gezin op 2 oktober 1942 weggevoerd werd. Slechts een enkeling kon op tijd onderduiken. Mannen, vrouwen. Ouders, grootouders. Jongens en meisjes. Jullie werden naar Westerbork gebracht en vanuit daar met de trein naar de vernietigingskampen. Als vee in een goederenwagon; Üntermenschen noemden de Duitse bezetter u. In de vernietigingskampen, zoals Auschwitz, Bergen-Belsen, Sobibor en Treblinka bent u gestorven; vermoord. Slechts een aantal van u overleefden de horror.

Die horror voelde ik persoonlijk tijdens een bezoek aan Auschwitz. In de oorverdoven de stilte hoorde ik zoveel jaren na dato de schreeuw van het ongeloof, de onmacht, het onrecht.

Ondertussen werden uw grond en bezittingen in Hoogeveen in beslag genomen; geconfiscieerd. 'Omdat de gelegenheid zich voordoet', schreef burgemeester Tjalma. Ook hier stel ik de ethische vraag: was er sprake van een moreel dilemma? Werd er nagedacht over alternatieven? Was er verbinding met vrienden, bureaus, betrokkenen. Wie namen het voor u op toen u er niet meer was? Het leven ging door alsof u niet bestaan had. Als een bladzijde die werd omgeslagen. Ook na de bevrijding werd u niet 'gezien'.

Tjalma werd na de oorlog, in mei 1945 onderworpen aan een zuiveringscommissie. Daarin is het wegvoeren de Joodse gemeenschap in Hoogeveen niet meegenomen.

Pijnlijk. Het gemeentebestuur onder burgemeester Tjalma legde daarna, in de vijftiger jaren, een stoep aan over de Joodse begraafplaats. Pijnlijk. Weer werd u niet gezien. Vandaag zien wij u. En door uw namen te laten klinken, hier vandaag in Hoogeveen, leeft u. In deze voormalige synagoge en in alle mensen die hier vandaag zijn, in uw nabestaanden en in de herinnering.

In 2020 heeft het college van B&W het NIOD, Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, gevraagd om een onafhankelijk onderzoek te doen naar de rol van burgemeester Tjalma tijdens de oorlog en de daaropvolgende zuiveringsprocedure. Dit naar aanleiding van de maatschappelijke en politieke discussie die door Albert Metselaar opgang is gebracht op basis van diens onderzoek over het optreden van de voormalig burgemeester van Hoogeveen tijdens de bezetting.

Al dit onderzoek bij elkaar gaf antwoord op de vraag of er redenen waren om de oud-burgemeester zijn ereburgerschap te ontnemen en de naam van het Tjalmapark te wijzigen. Uit het onderzoek is gebleken dat er twee commissies zijn geweest die tot oordeel kwamen dat burgemeester Tjalma eervol ontslagen moest worden vanwege “diens aanwijzing van ingezetenen” voor de tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte.

De opdracht om burgers te leveren heeft burgemeester Tjalma, na weigering van het gemeentepersoneel, uiteindelijk zelf uitgevoerd. In het zuiveringsbesluit is opgenomen dat burgemeester Tjalma voor deze handeling “een ernstige berisping zonder openbaarmaking” heeft gekregen. Een ereburger is iemand van onbesproken gedrag en daar past een “ernstige berisping” niet bij.

Op basis van zijn rol tijdens de oorlog bij de bescherming van U, de Joodse inwoners van Hoogeveen, oordeelt het college van B&W dat Tjalma vanuit zijn functie niet de bescherming heeft geboden aan U, die van hem als burgemeester wel verwacht mocht worden. Op basis van deze twee punten heeft het college van B&W het ereburgerschap ontnomen en krijgt het park een andere naam. Daarmee doen wij geen recht aan uw leed. Wij zetten slechts recht wat recht gezet moet worden. Om door te kunnen gaan.

Wij hebben de afspraken zoals deze gemaakt zijn tussen de gemeente en de Joodse gemeenschap in de vijftigerjaren opnieuw bevestigd en onderstreept. Rechtgezet wat krom dreigde te worden.

Onze les is dat vertrouwen altijd getoetst wordt aan gedrag. Dit gedrag heeft het ethische kompas als leidraad. Dat is iedere dag weer zoeken en nadien onderzoeken. Alleen in verbinding met anderen kunnen beslissingen worden genomen die vertrouwen geven. Dat vertrouwen bleek u niet te kunnen hebben in uw burgemeester, in uw overheid. Dat is pijnlijk en verdrietig. En dat mag nooit meer gebeuren.”

JOODSE INWONERS

VAN HOOGEVEEN IN DE JAREN '40-'45

©Albert Metselaar, 2024 albertmetselaar@home.nl

Wat we in het algemeen over de Joodse bevolking van Hoogeveen kunnen zeggen: Op 16 mei 1940 werden alle namen en adressen door burgemeester Tjalma al op een lijst overhandigd aan de bezetter. Daarna volgden nog diverse andere lijsten. Trouw werden de niet-jood-verklaringen ingevuld, werden fietsen en radio's ingenomen, bordjes 'Verboden voor Joden' in Hoogeveen geplaatst, en werden de kinderen van de 'gewone' scholen geweerd. In samenwerking tussen de bezetter en de politie van Hoogeveen werden de Joodse inwoners in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 naar Kamp Westerbork gebracht. Een klein deel was ondergedoken. De rest is op 2 na vermoord. Slechts 2 personen overleefden dus de kampen. Tussentijds werden de woningen of verkocht, of in beheer door de gemeente Hoogeveen verhuurd aan niet-Joodse inwoners. Bij terugkeer van overlevenden, uit kampen of uit de onderduik, kregen de niet-joodse bewoners huurbescherming van de burgemeester.

De Joodse gemeenschap van Hoogeveen is daarna nooit weer hersteld. Hoe groot het gat in onze samenleving is, beseffen we als we zien hoe het over verloop van 80 jaar verging met andere overlevenden, en hun nageslacht. Was de Joodse gemeenschap van Hoogeveen NIET vermoord, dan was ze nu zo tussen de 1250 en de 1500 personen groot geweest. De culturele veelzijdigheid van de plaats was dan al generatieslang veel groter geweest. Overleden, in de onderstaande opgaven, in de perioden 1942-1945, betekent dus in alle gevallen: vermoord. De adressen zijn de woningen waar men woonde tijdens de bezetting en van waar men werd weggevoerd. Van de gemelde personen zijn ook ouders, partners en kinderen genoemd. Soms was men al voor de vervolging overleden. Om helder te houden wie er werd vervolgd, is diens naam vet gedrukt. Het ging om de volgende vermoorde mensen en overlevenden, eveneens vervolgd maar niet gepakt door een veilig onderduikadres:

--Familie **Akker-Cohen**, van Echtenstraat 15 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Izaak Hartog Akker**, koopman, geboren op 9 mei 1871 te Hoogeveen, zoon van Hartog Levi Akker en Rachel Machiel van der Horst; overleden op 22 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 29 december 1914 te Zaandam met **Marianne Cohen**, geboren op 5 februari 1875 te Veendam, dochter van Nathan Cohen en Helena Adelaar; overleden op 22 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Hartog Izak Akker**, geboren 24 december 1915 te Hoogeveen. Hij heeft de oorlog overleefd, heeft nog enige jaren te Hoogeveen gewoond, en is overleden op 8 september 1972 te Amersfoort.

--Familie **Bargeboer-de Leeuw**, Het Haagje 12 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Branka de Leeuw**, geboren op 10 april 1897 te Hoogeveen, dochter van Salomon de Leeuw en Klara Best/Brest; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz. Ze was weduwe van Salomon Bargeboer, huidenverkoper, geboren op 25 november 1891 te Eexta (Groningen), zoon van Hartog Bargeboer en Roosje Valk; overleden

op 18 juli 1925 te Oosterhesselen. Uit dit huwelijk werden twee dochters geboren: **Roosje Bargeboer**, geboren op 16 september 1919 te Nieuwolda. Ze heeft de oorlog overleefd. Roosje vertrok per 5 augustus 1936 naar Rotterdam, Van Weelstraat 20. En **Klara Bargeboer**, geboren op 2 oktober 1921 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze vertrok per 5 november 1938 naar Rotterdam, Goudscheplein 5.

--Familie **ter Berg-Wolff**, Bentinckslaan 98 te Hoogeveen. Joods, en daarom vervolgd. **Izaak ter Berg**, geboren op 8 februari 1894 te Zuidbroek, zoon van Simon ter Berg en Elsje de Levie; overleden op 30 april 1944 in Midden-Europa of op 24 maart 1945 te Auschwitz. Hij was gehuwd met **Herta Wolff**, geboren op 18 december 1909 te Aurich, dochter van Abraham Levij Wolff en Hedwig van der Walde. Hij is overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Sigmund ter Berg**, geboren op 25 oktober 1930 te Delmenhorst (Nedersaksen, Duitsland), overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. En **Hedwig ter Berg**, geboren op 28 juni 1933 te Delmenhorst (Nedersaksen, Duitsland.), overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Ter Berg-Witte**, Coevorderstraatweg 12 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Benjamin ter Berg**, veehandelaar, geboren op 31 juli 1892 te Zuidbroek, zoon van Simon ter Berg en Elsje de Levie, heeft de oorlog overleefd, overleden op 16 april 1949 te Hoogeveen. Hij was gehuwd met **Anna Gesine Witte**, geboren in 1899 in Duitsland (niet-Joods). Ze heeft de oorlog overleefd, overleden in 1989. Uit dit huwelijk: **Else ter Berg**, geboren op 31 december 1923 te Delmenhorst. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden in 2011. Gehuwd met Nathan Simon Cohen, geboren op 3 december 1918. En: **Fritz Simon ter Berg**, geboren op 9 januari 1925 te Delmenhorst. Hij heeft de oorlog overleefd. Gehuwd met Jantje Bruins Slot. Benjamin ter Berg en Elsje kwamen na de oorlog weer op het adres Coevorderstraatweg 12 wonen. Zoon Frits werd verkeersvlieger, verbleef in het westen van ons land en vestigde zich na pensionering in Zuidwolde. Else trouwde met Nathan Simon Cohen uit Hoogeveen en bleef in Hoogeveen wonen.

--Familie **Blein-Gans**, van Echtenstraat 7 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Catharina Gans**, modiste, geboren op 2 september 1876 te Aduard, dochter van Jakob Gans en Rebekka van Geuns; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Weduwe van Hartog Blein, manufacturier, geboren op 28 maart 1880 te Hoogeveen, zoon van David Blein en Hendrika Wijnberg; overleden op 10 mei 1936 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: Jacob Henri Blein, zie verder bij Familie Blein-de Jong. Vanaf 18 september 1942 was bij Catharina Blein-Gans in huis: **Karola Fallmann**. Deze overleefde de oorlog.

--Familie **Blein-de Jong**, Hoofdstraat 229 te Hoogeveen. Joods, en daarom vervolgd. **Jacob Henri Blein**, geboren op 4 maart 1912 te Hoogeveen, zoon van Hartog Blein en Catharina Gans. Hij heeft de oorlog overleefd, overleden op 21 juli 1980 te Bergen, Noord-Holland. Gehuwd met **Julchen de Jong**, geboren op 18 juni 1908 te Apeldoorn. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 16 augustus 1988 te Toronto. Uit dit huwelijk: **Hannie Catherina Blein**, geboren op 10 januari 1937 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. En: **Frederika Blein**, geboren op 8 juli 1941 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. Inwonend op dit adres: **Karola Fallmann**, gebo-

ren op 5 maart 1920 te Mülheim a/d Ruhr, dochter van Salomon Fallmann en Julie Levie. Ook zij heeft de oorlog overleefd. Het gezin kwam na de oorlog niet weer in Hoogeveen wonen. Ze woonden in Bergen, Noord Holland. Dochter Hannie ging naar Canada en Frederika naar Israël. Jozef Henri Blein was werkzaam in Hoogeveen als etaleur.

--Familie **Blein-Os/Blein-Feniger**, aanvankelijk wonend aan de Hoofdstraat en het Haagje, vanaf 3 augustus 1938 te Amsterdam en op 25 januari 1941 ingeschreven op Schutstraat 29 te Hoogeveen, het huis van moeder Blein. Joods en daarom vervolgd. **Jozef Blein**, slager, geboren op 12 oktober 1884 te Hoogeveen, zoon van David Blein en Hendrika Wijnberg, overleden op 16 juli 1943 te Sobibor. Gehuwd op 19 april 1917 te Zwolle met, en gescheiden in 1933 van **Clara Helena van Os**, geboren op 18 augustus 1895 te Deventer, dochter van Izak Os en Lea Spits, laatst woonachtig te Zwolle, overleden op 11 juni 1943 te Sobibor. Uit dit huwelijk: **Henri Blein**, roepnaam 'Hans', geboren op 30 januari 1920 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Zwolle, overleden op 16 juli 1943 te Sobibor. En: **Leonie Blein**, geboren op 19 maart 1925 te Zwolle; laatst woonachtig te Zwolle, overleden op 11 juni 1943 te Sobibor. Jozef Blein was vanaf 17 februari 1942 nog enige tijd in Hoogeveen aan het werk als rijwielhersteller, omdat alle andere beroepen niet meer mochten. Na de scheiding was hij op 16 februari 1939 te Amsterdam hertrouwd met **Rosa Feniger**, geboren 18 juni 1893 te Dukla, Polen. Ze woonde met hem vanaf 27 januari 1941 op Schutstraat 29. Jozef werd 11 december 1942 van dat adres overgeschreven naar Waalstraat 62 II te Amsterdam. Voor Jozef is een stolpersteen gelegd op het adres Schutstraat 29. Rosa Feniger was al op 17 maart 1941 naar Amsterdam vertrokken.

--Familie **Blein-Wijnberg**, Schutstraat 29 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Hendrika Wijnberg**, geboren op 27 februari 1854 te Hoogeveen, dochter van Hartog Wijnberg en Jette Rosenthal; overleden op 23 april 1943 te Sobibor. Weduwe van: David Blein, geboren op 20 maart 1853 te Dwingeloo, zoon van Leman Blein en Racheltje Cohen; overleden op 31 juli 1887 te Dwingeloo. Uit dit huwelijk: Drie zonen. Zie de gezinnen Blein-Gans en Blein-Os. Een derde zoon was Leonard Blein, geboren op 15 november 1882 te Hoogeveen; overleden op 21 februari 1927 te Hoogeveen. De oude Hendrika Blein-Wijnberg bleef na de wegvoering van de Hoogeveense Joodse gemeenschap als een van de weinigen achter in Hoogeveen. Te oud om te reizen, schatte men in. Ze werd overgebracht naar Bentinckslaan 20a, de Beatrixstichting, het voormalige Armwerkhuis, om verzorgd te worden. Per 9 maart 1943 werd ze daar uitgeschreven. Ze werd alsnog op transport gesteld.

--Familie **Braaf-Cohen**, Stationsstraat 33 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Salomon Jo Braaf**, veehandelaar, geboren op 7 augustus 1909 te Winschoten, zoon van Rudolf Braaf en Sara Nathan; heeft de oorlog overleefd, overleden op 17 september 1984 te Hoogeveen. Hij was gehuwd op 22 juli 1945 te Hoogeveen met **Julie Carolien Cohen**, geboren op 14 april 1919 te Hoogeveen, dochter van Hartog Cohen en Berendina Rudelsheim. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 13 juli 1998 te Hoogeveen. Ze waren ondergedoken bij de familie Flokstra op Trasselt. Hij hield een dagboek bij, waaruit veel van de gebeurtenissen op de boerderij van Flok-

stra te reconstrueren zijn. Wat naar voren komt is nogal eens afwijkend van wat er later over werd verteld.

--Familie **Braaf-Meijer**, Stationsstraat 31 te Hoogeveen. Deze woning werd later hernummerd tot het nieuwe adres Brinkstraat 9. Joods en daarom vervolgd. Wolf Braaf, veehandelaar, geboren op 21 maart 1896 te Vlagtwedde, zoon van Hartog Braaf en Betti de Vries. Hij heeft de oorlog overleefd, en is overleden op 10 april 1968 te Hoogeveen. Gehuwd op 28 april 1930 te Onstwedde met **Aaltje Meijer**, geboren op 6 mei 1910, dochter van Izaak Meijer en Erlina Braaf. Ze heeft de oorlog overleefd. Hun kinderen: 1. **Herman Braaf**, geboren op 3 augustus 1931 te Hoogeveen, heeft de oorlog overleefd, trouwde en woonde nog enige tijd te Hoogeveen. Hij trok met vrouw en kinderen naar Israël. 2. **Erlina Arnolda Gé Braaf**, geboren 3 februari 1945 in de onderduikperiode en 3. Alexander Frits, na de oorlog geboren. Het gezin Braaf overleefde op diverse onderduikadressen. Herman schreef samen met Albert Metseelaar zijn jeugd- en oorlogservaringen op.

--Familie **Braaf-de Vries**, Bentinckslaan 74 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Hartog Braaf**, geboren op 14 juni 1860 te Vlagtwedde, zoon van Wolf Braaf en Sophia Schaap; overleden op 20 maart 1943 te Sobibor. Gehuwd op 22 april 1895 te Vlagtwedde met **Betti de Vries**, geboren op 12 december 1866 te Leer, Duitsland, dochter van Levie Jonas de Vries en Frederika Isak Rosebaum/Rosenboom, overleden op 20 maart 1943 te Sobibor. Hun zoon Wolf en dochter Frieda: zie bij de gezinnen Braaf-Meijer en Cohen-Braaf. Hartog Braaf en Betti de Vries bleven achter in huize Beatrix, het voormalige Armwerkhuis, omdat ze niet konden reizen door ouderdom, zo werd ingeschat bij de wegvoering van 2 op 3 oktober 1942. Burgemeester Tjalma informeerde bij de bezetters wat hij met hen moest doen. Ze werden alsnog weggevoerd en vermoord.

--Familie **Van Brink-de Jongh**, Hoofdstraat 73 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Jacob Levi van Brink**, manufacturier, geboren op 11 januari 1875 te Lienden, zoon van Hijman van Brink en Geertrui Schenk; overleden op 14 januari 1943 te Auschwitz. Hij was gehuwd op 25 augustus 1917 te Hoogeveen met Sebilla de Jongh, geboren op 26 januari 1878 te Hoogeveen, dochter van Meijer de Jongh en Sara van Buuren, overleden op 29 juli 1940 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: **Hijman Meijer van Brink**, manufacturier, geboren op 28 december 1918 te Hoogeveen; overleden op 28 februari 1945 in Midden-Europa. En: Sara Geertruida van Brink, geboren op 24 april 1920 te Hoogeveen, laatst woonachtig te Bloemendaal, overleden op 23 april 1943 te Sobibor. Zoon Hijman Meijer van Brink was gemobiliseerd en actief in de meidagen van 1940 als sergeant 12 RI.

--Familie **Van Buuren**, Hoofdstraat 153 te Hoogeveen Joods en daarom vervolgd. **Meijer van Buuren**, handelsreiziger, geboren op 2 december 1891 te Hoogeveen, zoon van Jezaja van Buuren en Annigje Stern. Hij is overleden op 31 januari 1943 te Auschwitz. Inwonend familielid: **Sippora van Buuren**, geboren op 30 april 1889 te Hoogeveen, dochter van Jezaja van Buuren en Annigje Stern; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van Buuren**, Hoofdstraat 8 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Sofia van Buuren**, rentenierster, geboren op 26 mei 1875 te Hoogeveen, dochter van Abraham van Buuren en Leentje van der Veen, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van Buuren-Gans**, Stationsstraat 8 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Israël van Buuren**, veekoopman, geboren op 11 december 1884 te Hoogeveen, zoon van Philip van Buuren en Henriette Stern; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 8 mei 1910 te Aduard met **Betje Gans**, geboren op 20 februari 1878 te Aduard, dochter van Jakob Gans en Rebekka van Geuns; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Philip van Buuren**, 'Frits', geboren op 12 maart 1911 te Hoogeveen. Hij heeft de oorlog overleefd. Hij vertrok in 1933 naar Haarlem. Hij trouwde 21 juni 1939 te 's Gravenhage met Alida Poons, geb. 26-4-1911 te 's Gravenhage als dochter van Leonardus Poons en Roset Simons. Philipus en Alida woonden direct na de bevrijding vrij in Hoogeveen.

--Familie **Van Buuren-de Vries**, Hoofdstraat 66 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Mozes van Buuren**, bakker, geboren op 14 juni 1878 te Hoogeveen, zoon van Abraham van Buuren en Leentje van der Veen, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 7 mei 1909 te Hamburg met Rachel Wechsler, geboren op 4 april 1877 te Hamburg, dochter van David Wechsler en Fanny Meijer; overleden op 17 maart 1931 te Hoogeveen. Uit dat huwelijk: **David van Buuren**, geboren op 5 augustus 1911 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Delfzijl, overleden op 4 juni 1943 te Sobibor. En: **Leentje van Buuren**, geboren op 29 maart 1913 te Hoogeveen; zie bij Familie Coevorden-van Buuren te Hoogeveen. Mozes van Buuren hertrouwde met **Henriette de Vries**, geboren op 14 september 1888 te Coevorden, dochter van Joseph de Vries en Leentje van der Veen, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Onder de verantwoordelijkheid van Mozes van Buuren en de gemeente Hoogeveen viel de zus van Mozes:

--**Jetje van Buuren**, geboren 13 augustus 1883, dochter van Abraham van Buuren en Leentje van der Veen. Ze woonde in het Apeldoornsche Bosch, een Joodse psychiatrische instelling. Ze is samen met de andere patiënten ervan, en veel personeelsleden, afgevoerd in januari 1943 en stierf 25 januari 1943 te Auschwitz-Birkenau. Joods en daarom vervolgd.

--Familie van **Coevorden-van Buuren**, Van Echtenstraat 16 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Jacob van Coevorden**, bakker, geboren op 7 oktober 1911 te Coevorden, zoon van David van Coeverden en Schoontje Meijer; overleden op 18 februari 1945 te Dachau. Gehuwd met **Leentje van Buuren**, geboren op 29 maart 1913 te Hoogeveen, dochter van Mozes van Buuren en Rachel Wechsler; overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: Rachel van Coevorden, geboren op 6 november 1939 te Hoogeveen; overleden op 7 november 1939 te Hoogeveen. En: **Schoontje van Coevorden**, geboren op 21 september 1940 te Hoogeveen; overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz.

--**Kaatje 'Kitty' Cohen**. Grote Kerkstraat 120. Joods en daarom vervolgd. Geboren 25 november 1908 te Loppersum als dochter van Philippus Salomon Cohen en Mietje Gans. Onderwijzeres aan de Openbare Lagere School te Pesse. Al op de kweek-

school had ze haar roepnaam veranderd in 'Kitty'. Kaatje woonde enige tijd in de gemeente Ruinen, in huis bij Esther Kahn aan de Brink. Ze kwam per 8 februari 1934 in de gemeente Hoogeveen wonen op Stationsstraat 31 (familie Braaf-Meijer) en ging van daaruit naar Grote Kerkstraat 120. Op het aangegeven adres woonde Johannes Seijdel met zijn gezin. Hij had een pension met tal van gasten. Ze vertrok per 4 december 1940 naar Loppersum, Garrelsweer. Ze moest namelijk verplicht stoppen met haar werk als onderwijzeres. De kinderen van haar klas herinnerden zich dat er twee politiemannen langs kwamen, tijdens de les. Ze kreeg de mededeling dat een Joodse onderwijzeres vanwege de regels van de bezetter niet meer kon. Per 1 december 1941 was ze aangesteld aan de Joodse school te Amersfoort. Ze dook onder, werd verraden en op 3 maart 1944 vanuit Kamp Westerbork op transport gesteld naar Auschwitz. Daar werd ze vermoord op 6 maart 1944.

--Familie **Cohen-Braaf**, van Echtenstraat 32 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Alexander Nathan Cohen**, veehandelaar, geboren op 5 november 1881 te Hoogeveen, zoon van Nathan Simon Cohen en Juda Breebaard, heeft de oorlog overleefd, overleden op 5 januari 1960 te Hoogeveen. Gehuwd op 10 februari 1918 te Winschoten met **Frieda Braaf**, geboren op 7 augustus 1897 te Vlagtwedde, dochter van Hartog Braaf en Betti de Vries; heeft de oorlog overleefd, overleden op 12 juni 1985 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: 1. **Nathan Simon Cohen**, geboren 3 december 1918, heeft de oorlog overleefd, gehuwd met Else ter Berg (zie Familie ter Berg-Witte). 2. **Betty Evelien Cohen**, geboren 21 juli 1920. Ze studeerde sinds 1938 geneeskunde te Groningen, vertrok naar Palestina en trouwde 18 april 1940 te Jeruzalem met David Cohen, overleefde de oorlog. 3. **Evelien Cohen**, geboren 7 november 1921, overleefde de oorlog.

--Familie **Cohen-Knorringa**, Linthorst Homanlaan 10 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Levie Cohen**, zakkenhandelaar, geboren op 2 januari 1878 te Hoogeveen, zoon van Mozes Cohen en Reintje Rubens; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 29 april 1927 te Uithuizen met **Frouwkje Knorringa**, geboren op 25 september 1883 te Uithuizen, dochter van Comprecht Levi Knorringa en Johanna van Zuiden; overleden op overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Cohen-de Liver**, Bentinckslaan 9 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Barend Cohen**, venter, geboren op 8 augustus 1875 te Hoogeveen, zoon van Mozes Cohen en Reintje Rubens; overleden op 12 september 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 9 februari 1916 te Nijkerk met **Jetha de Liver**, geboren op 14 mei 1883 te Nijkerk, dochter van Mozes de Liver en Vrouwtje Rubens; overleden op 12 september 1942 te Auschwitz. Inwonend: **Levie Cohen**, venter, geboren op 29 september 1922 te Utrecht, zoon van Salli Cohen en Grietje Lea Philippus van Bergen; overleden op 30 september 1942 te Auschwitz.

--Familie **Cohen-Monas**, Stationsstraat 12c te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Simon Cohen**, veehandelaar/slager, geboren op 16 januari 1880 te Hoogeveen, zoon van Nathan Simon Cohen en Juda Breebaard, en een broer van Alexander, overleden op 21 mei 1943 te Sobibor. Gehuwd op 8 juni 1914 te Veendam met Rebekka Elizabeth Henriette Bendik, geboren op 26 oktober 1887 te Veendam, dochter van Levie Philipus Bendik en Bartha Marcus van Rijn; overleden op 11 augustus

1927 te Groningen. Uit dit huwelijk: **Julie Evelien Cohen**, apothekersassistente, geboren op 24 april 1915 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. En: **Louise Bartha Cohen**, onderwijzeres op een openbare lagere school te Hoogeveen, geboren op 11 januari 1920 te Hoogeveen. Ze is overleden op 11 juni 1943 te Sobibor. Simon Cohen is hertrouwd 21 mei 1935 met **Kaatje Rozetta Monas**, geboren op 20 februari 1885 te Zoetermeer, dochter van Abraham Monas en Sara de Vries, overleden op 21 mei 1943 te Sobibor.

Louise Bartha was met ingang van 17 januari 1940 tijdelijk aangesteld als onderwijzeres aan de openbare lagere school aan het Zuideropgaande te Hollandscheveld. Ze werd ontslagen, als Jodin uit haar functie gezet. Haar vertrek naar Amsterdam, Veerkade 24, op 13 juni 1942, was dan ook niet vrijwillig maar een gedwongen zoektocht naar een nieuw bestaan. In Amsterdam ging ze op in de grote Joodse gemeenschap. Ze kreeg een stolpersteen in Hoogeveen, bij haar ouderlijke woning. Haar zus **Julie Evelien** werd inwonend hulp in de huishouding op Hoofdstraat 55. Daar kreeg zij een stolpersteen. De ouderlijke woning werd later hernummerd tot Stationsstraat 18. Daar liggen dus de stolperstenen voor deze familie.

--Familie **Cohen-Rudelsheim**, Stationsstraat 33 te Hoogeveen. Dit pand werd later hernummerd binnen de nieuw gevormde Brinkstraat, en werd Brinkstraat 11. Joods en daarom vervolgd. **Hartog Abraham Cohen**, veehandelaar, geboren op 19 juli 1889 te Hoogeveen, zoon van Nathan Simon Cohen en Juda Breebaard, en daarmee een broer van Simon Cohen, heeft de oorlog overleefd, en is overleden op 16 november 1979 te Hoogeveen. Gehuwd op 11 juni 1918 te Kampen met **Berendina Rudelsheim**, geboren op 30 december 1891 te Kampen, dochter van Simon Jacob Rudelsheim en Carolina Anholt. Ze heeft de oorlog overleefd, en is overleden op 14 februari 1978 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: **Julie Carolien Cohen**, geboren op 14 april 1919 te Hoogeveen; zie Familie Braaf-Cohen te Hoogeveen. En: **Carolien Cohen**, geboren op 24 april 1922 te Hoogeveen, heeft de oorlog overleefd, overleden op 21 januari 2005 te Amsterdam. Gehuwd met E.H. Heilbron.

--Familie **Van Dam**, Stationsstraat 6 te Hoogeveen. Dit is niet het huidige pand Stationsstraat 6, maar ernaast. De stolpersteen in het trottoir geeft aan waar. Joods en daarom vervolgd. **Sophia van Dam**, caféhoudster, geboren op 4 augustus 1879 te Smilde, dochter van Aron van Dam en Rebecca Denneboom; overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. Het inwonend familielid: haar zus **Rosa van Dam**, caféhoudster, geboren op 19 februari 1887 te Smilde, dochter van Aron van Dam en Rebecca Denneboom; overleden op 25 januari 1943 te Auschwitz.

--Familie **Van Dam-van Zuiden**, Pesserstraat 7 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Eduard van Dam**, veehandelaar, geboren op 30 oktober 1888 te Smilde, zoon van Aron van Dam en Rebecca Denneboom, overleden op 9 november 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 19 augustus 1919 te Hoogeveen met **Margje Marie van Zuiden**, geboren op 18 april 1880 te Hoogeveen, dochter van Samuel van Zuiden en Betje Stern, overleden op 9 november 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Rebecca van Dam**, geboren op 4 juni 1920 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze was op 15 januari 1940 vertrokken naar Amsterdam. We volgen deze verhuizers niet, al is wat hen overkwam net zo erg als wat Hoogeveners overkwam.

--Familie **David**. Joods en daarom vervolgd. **Karl David**, geb. 31-12-1871 te Issum, kreis Geldern, Duitsland, was slager geweest. Hij was getrouwd geweest met Bertha Anja Paula David-Eichenwald. Bertha (1872-1934) was 9 januari 1933 overleden te Coesfeld. Karl kwam in 1939 vanuit Coesfeld naar Nederland. Meerdere kinderen waren in ons land, in de hoop de nazi's te ontlopen. Op 12 september 1940 werden Carl en dochter **Irma David**, geb. 9 september 1895 te Coesfeld, ondergebracht in Kamp Westerbork. Per 10 januari 1941 kwamen Karl en dochter Irma over naar Hoo-geveen. Ze vestigden zich op Oranjestraat 8, in huis bij **Adèle van Zuiden**. Per 8 april 1941 gingen Karl en Irma over naar het Haagje 64. Ze werden kostgangers, in huis bij Jan de Jonge, die zelf vanaf 1 februari 1944 naar Kanaalweg 73 vertrok. Karl en Irma waren toen al weg. Ze vertrokken per 1 juni 1942 naar Amsterdam, naar Rijnstraat 209. Dit zal zijn geweest in verband met een functie van Karls zoon. Deze was werkzaam bij een bureau, gelieerd aan de Joodse Raad, zodat zoon, Karl en dochter Irma een 'Sperr' konden krijgen. Als ze 'gesperrt' waren, werd het transport naar Polen uitgesteld. Uiteindelijk werd Karl alsnog naar het oosten vervoerd. Eerst naar Kamp Westerbork, 26 mei 1943, en 14 september dat jaar naar Theresienstadt. Irma David stierf op 11 oktober 1944 in Auschwitz. Karl overleefde de oorlog en stierf 91 jaar oud op 8 november 1963 in München. Karls kinderen Selma, Else, Martha en Irma overleefden de oorlog niet. De kinderen Ernst, Wilhelmine, Alfred, Otto en Max wel. Ieder criterium voor een monument of voor stolpersteine is discutabel. Hooge-veen was niet **Irma Davids** laatste vrijwillige woonplaats en ze was op het moment van deportatie geen inwoner van Hoogeveen. Zo valt ze daar 2x buiten. We houden haar in gedachten door dit overzicht.

--Familie **Dikkers-de Jongh**, Pesserstraat 18 te Hoogeveen. Joods en daarom ver- volgd. **Sippora de Jongh**, onderwijzeres, geboren op 4 december 1880 in de Huizen oftewel de Hoofdstraat te Hoogeveen. Dochter van Meijer de Jongh en Sara van Buuren. Ze is overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Ze was gehuwd op 14 november 1913 te Hoogeveen met de niet-Joodse man Willem Dikkers, onderwijzer, geboren op 27 september 1873 te Hoogeveen, zoon van Gerhardus Dikkers en Aaltje Steenbergen, overleden op 5 december 1958 te Hoogeveen.

--**Karola Fallmann**, geboren op 5 maart 1920 te Mülheim a/d Ruhr, dochter van Salomon Fallmann en Julie Levie. Joods en daarom vervolgd. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze is in 1935 weggevlucht uit Duitsland. In maart 1939 volgde haar zusje Rahel. Ze stierf in Auschwitz. Hun vader was sinds 1939 al in Londen. Moeder werd gedeporteerd naar Minsk en overleefde de oorlog ook niet. Karola kwam via Alkmaar per 23 oktober 1940 wonen op Hoofdstraat 229, in huis bij de familie **Blein-de Jong**. Per 18 september 1942 was ze ingeschreven op Van Echtenstraat 7. Ze woonde daar in hus bij **Catharina Blein-Gans**. Karola kwam niet weer terug in Hoogeveen.

--**Margot From**, hulp in de huishouding, Joods en daarom vervolgd. Ze was geboren op 12 oktober 1922 te Rheine, dochter van Salomon From en Else Hertz (woonachtig te Emmen). Ze is overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Ze woonde in Hooge-veen in bij het gezin Meijer-Meijboom, Bentinckslaan 8.

--Familie **Van Gelderen-Levi**, Zuiderweg 71 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Marcus David van Gelderen**, geboren op 15 juli 1867 te Zwolle, zoon van David van Gelderen en Leentje Catz; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 21 mei 1901 te Hoogeveen met **Rebbeca Joseph Levie**, geboren op 10 augustus 1871 te Hoogeveen, dochter van Joseph Levie en Betje Breebaard, overleden op 7 mei 1935 te Groningen. Uit dit huwelijk: David Marcus van Gelderen, geboren op 11 februari 1902 te Hoogeveen; overleden op 14 september 1934 te Amsterdam. En: **Betsy Johanna van Gelderen**, boekhoudster, geboren op 14 september 1905 te Hoogeveen; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Godfried-Nussbaum**, Hoofdstraat 37 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Samuel Godfried**, etaleur, geboren op 18 november 1884 te Hoogeveen, zoon van Samson Godfried en Lea Cohen; overleden op 21 mei 1943 te Sobibor. Gehuwd op 15 september 1913 te Hoogeveen met **Margarete Flora Nussbaum**, geboren op 19 oktober 1886 te Hannover, dochter van Simon Nussbaum en Hermine Rosenbaum, overleden op 21 mei 1943 te Sobibor. Inwonend familielid **Betty Amanda Nussbaum**, geboren op 15 september 1881 te Hannover, dochter van Simon Nussbaum en Hermine Rosenbaum; overleden op 21 mei 1943 te Sobibor.

--**Gesina Godschalk**, geb. 6-7-1916, Amsterdam. Ongehuwd. Overleden in het ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen, op 20 maart 1944, aan ernstige buik-TBC. Ze werd tijdelijk begraven bij de boerderij van Bouwe Zijlstra te Noordscheschut, Coevorderstraatweg 143. Gesina was steno-typiste te Amsterdam, wonend R.Vinkeleskade 61,

--Familie **Groen-Van der Weide**. Carstensdijk 77. Joods en daarom vervolgd. **Salomon Groen**, geboren 26 december 1914 te 's Gravenhage, als zoon van Eliazer Groen en Rosina de Haan. Gehuwd met Egberdina van der Weide, op 18 oktober 1945. Matroos-Hofmeester, militaire ervaring als matroos. Hij woonde in huis bij zijn schoonvader caféhouder Egbert van der Weide, Carstensdijk 57, later vernummerd tot 77. Waarnemend Sectiecommandant van de BS, volgens opgave van 26 juni 1945. Ingedeeld bij de BS in groep D. Kerkelijke gezindte: Geen, Joods. Zijn ouders Eliazer Groen en Rosina de Haan hadden 8 kinderen. Eén kind, Salomon zelf, heeft de oorlog overleefd, en een kind stierf een natuurlijke dood in 1942. De anderen zijn vermoord in 1942. Ze woonden in 1942 op het adres Jacob Pronkstraat 12 te Scheveningen. Salomon kwam als onderduiker naar deze omgeving. Het echtpaar Groen-Van der Weide vertrok per 28 november 1945 naar Zoeterwoude, vanaf Carstensdijk 77, de ouders van Egberdina. Salomon hoorde niet bij de oorspronkelijke Joodse bevolking van Hoogeveen en is dan ook niet in de lijst van overlevenden daarvan geplaatst.

--**Sara Van der Hoeden-Polak**, geb. 22-8-1896, Amsterdam, gehuwd met dr. J. van der Hoeden. Ze woonde in de periode 1921-1942 te Utrecht en dook toen onder. Ze overleed 20 oktober 1944 in ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen. Ze werd als de evacuee Adriana Hendriks begraven te Hoogeveen en kreeg later een herbegravenis op de Joodse begraafplaats te Hoogeveen. Op de steen lezen we als voornaam 'Lien'.

--Familie **Van der Horst**, Wilhelminastraat 33 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Engelina van der Horst**, geboren op 15 januari 1871 te Hoogeveen, dochter van Salomon van der Horst en Aleida Vos; overleden op 3 juni 1942 te Hoogeveen. Inwonend familielid. **Samuel van der Horst**, koopman, geboren op 19 augustus 1876 te Hoogeveen, zoon van Salomon van der Horst en Aleida Vos; overleden op 26 maart 1943 te Sobibor.

--Familie **Van der Horst-Meijer**, Wilhelminastraat 20 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Machiel van der Horst, koopman, geboren op 27 september 1879 te Hoogeveen, zoon van Abraham van der Horst en Aaltje Frank; overleden op 14 mei 1943 te Sobibor. Gehuwd op 29 augustus 1906 te Oude Pekela met **Jantje Meijer**, geboren op 17 juli 1875 te Oude Pekela, dochter van Jakob Meijer en Wilhelmina Bargeboer; overleden op 14 mei 1943 te Sobibor. Uit dit huwelijk: 1. Abraham van der Horst, geboren op 16 juni 1907 te Groenlo; laatst woonachtig te Groningen, overleden op 31 maart 1944 in Midden-Europa. 2. Wilhelmina van der Horst, geboren op 29 maart 1909 te Groenlo; laatst woonachtig te Amsterdam/Hilversum; overleden op 3 september 1943 te Auschwitz. 3. **Jakob van der Horst**, koopman in afvalstoffen en sorteerder, geboren op 20 maart 1920 te Hoogeveen; overleden op 30 september 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van der Horst-Poortje**, Kerkstraat 73 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Mozes van der Horst, geboren op 28 december 1851 te Hoogeveen, zoon van Salomon van der Horst en Hendrika van Rhijn; overleden op 11 april 1924 te Hoogeveen. Gehuwd op 25 december 1885 te Hoogeveen met **Sientje Lazarus Poortje** geboren op 15 april 1856 te Veendam, dochter van Lazarus Poortje en Martha van Rijn, overleden op 1 november 1942 te Assen, in psychiatrisch ziekenhuis 'Licht en Kracht'. Uit dit huwelijk: **Hendrika van der Horst**, geboren op 27 maart 1887 te Hoogeveen; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. En: **Leonard van der Horst**, koopman, geboren op 30 november 1891 te Hoogeveen; overleden op 31 januari 1943 te Auschwitz.

--Familie **Van der Horst-van Zuiden**, Het Haagje 18 te Hoogeveen. Jood en daarom vervolgd. **David van der Horst**, winkelier, geboren op 5 maart 1861 te Hoogeveen, zoon van Salomon van der Horst en Hendrika van Rhijn; overleden op 19 mei 1940 te Hoogeveen. Na de Duitse inval en de overgave van alle Hoogeveense informatie over de Joodse inwoners aan de bezetter (16 mei 1940) benam hij zichzelf het leven door ophanging. Gevlucht in de dood. Gehuwd op 8 juni 1892 te Hoogeveen met Betje Meijer van Zuiden, geboren op 27 juni 1861 te Hoogeveen, dochter van Meijer van Zuiden en Hendrietta van Leeuwen; overleden op 2 maart 1941 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: 1. **Hendrietta van der Horst**, geboren op 30 maart 1894 te Hoogeveen; overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. 2. **Salomon van der Horst**, geboren op 22 juli 1895 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Amsterdam; overleden op 31 januari 1943 te Auschwitz. 3. **Hendrika van der Horst**, geboren op 17 oktober 1897 te Hoogeveen; woonachtig te Meppel, heeft samen met haar man David Wolff (geboren Meppel, 27 mei 1887) de oorlog overleefd]. Hun twee zonen kwamen om.

--Familie **Janowitz-Jillinger**. Schutstraat 21. Joods en daarom vervolgd. **Josef Chaimowitsch Janowitz**. Geb. 8-12-1907 te Wilchowitzky, Rusland. Gehuwd met Gerda Gietta Jillinger, geb. 6-2-1911 te Essen, Duitsland. Fabrikant. Het echtpaar woonde te Amsterdam. In de oorlog zaten ze o.a. ondergedoken bij de familie Flokstra te Trasselt, De Weide, onder Zuidwolde. Ze woonden direct na de bevrijding eni-

ge tijd op Hoofdstraat 248 en kwamen per 16 mei 1946 wonen op Schutstraat 21, het huis van de vermoorde familie Isaak Philipson, eigendom van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. Per 15 december 1947 vertrokken ze naar Amsterdam. Vervolgens zijn ze geëmigreerd naar Milwaukee, USA. Hij was tijdens het wonen in Hoogeveen lid van de vereniging van oud-verzetssensen. Ze hoorden niet bij de oorspronkelijke Joodse bevolking van Hoogeveen en zijn daarom niet in de lijst met de overlevenden daarvan geplaatst.

--Familie **Kahn**, Grote Kerkstraat 92 te Hoogeveen. Jood en daarom vervolgd. **Jozef Khan**, geboren op 16 september 1882 te Hoogeveen, zoon van Levie Khan en Jetje Conen; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz Inwonend familielid: **Mina Khan**, geboren op 14 juli 1888 te Hoogeveen, dochter van Levie Khan en Jetje Conen; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Kolthoff**, Hoofdstraat 68 te Hoogeveen. Joods, en daarom vervolgd. **Henriette Kolthoff**, geboren op 11 april 1864 te Hoogeveen, dochter van Samuel Abraham Kolthoff en Betje Lezer; overleden op 7 oktober 1942 te Hoogeveen. Inwonend familielid: **Israel Samuel Kolthoff**, geboren op 7 juli 1866 te Hoogeveen, zoon van dochter van Samuel Abraham Kolthoff en Betje Lezer; overleden op 17 mei 1943 te Hoogeveen. Broer en zus Kolthoff kozen voor een vlucht in de dood, toen de Joodse gemeenschap van Hoogeveen zou worden weggevoerd. Ze werden gevonden, de één stierf spoedig, de ander heeft nog enkele maanden geleefd en lag in het ziekenhuis.

--Familie **Kolthoff-Kolthoff**, Hoofdstraat 168 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Izaak Benedictus Kolthoff**, geboren op 19 juli 1871 te Assen, zoon van Bene-diktus Abraham Kolthoff en Martha Lezer; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 6 november 1912 te Hoogeveen met **Martha Kolthoff**, geboren op 8 april 1873 te Hoogeveen, dochter van Samuel Abraham Kolthoff en Betje Lezer; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Betje Martha Kolthoff**, geboren op 15 januari 1915 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 2 augustus 1995 te Bussum. Gehuwd met Harry Karel de Vries, die de oorlog ook heeft overleefd. Betje Martha Kolthoff woonde sinds 3 december 1936 in Amersfoort.

--Familie **Lazarus-de Taube**, Het Haagje 28 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Simon Lazarus**, veehandelaar/landarbeider, geboren op 23 juni 1886 te Stapelmoor (Oost-Friesland), zoon van Salomon Lazarus en Sophie de Levie; overleden op 28 mei 1943 te Sobibor. Gehuwd met **Margarete de Taube**, geboren op 3 april 1893 te Neustadt Gödensz, dochter van Salomon de Taube en Johanna Sara Loewenstein, overleden op 28 mei 1943 te Sobibor. Uit dit huwelijk: **Irmgard Lazarus**, geboren op 29 augustus 1924 te Oldenburg, overleden op 19 februari 1943 te Auschwitz. En: **Curt Lazarus**, slagersleerling, geboren op 22 december 1925 te Oldenburg; overleden op 28 mei 1943 te Sobibor. Inwonend familielid: **Salomon de Taube**, geboren op 28 februari 1858 te Neustadt Gödensz (vader van Margarete), zoon van Calmer Kalonymus Ruben de Taube en Röschen Wolf; overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. Hij was gehuwd met: Johanna Sara Loewenstein, gebo-

ren op 25 december 1862 te Gelliehausen, dochter van Abraham Loewenstein en Malchen Rosenbaum; overleden op 22 april 1940 te Hoogeveen.

--Familie **De Leeuw-Brandes**, Schutstraat 27 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Sophia Brandes**, geboren op 14 november 1879 te Rotterdam, dochter van Samuel Brandes en Sara van Arend; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 14 augustus 1907 te Rotterdam met Mozes Manuel de Leeuw, geboren op 15 augustus 1876 te Hoogeveen, zoon van Louis de Leeuw en Betje Rozeveld; overleden op 10 september 1926 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: **Betje Klara de Leeuw**, geboren op 30 mei 1908 te Hoogeveen, sinds 1936 woonachtig te Musselkanaal; overleden op 23 juli 1943 te Sobibor. En: **Sara de Leeuw**, geboren op 5 mei 1911 te Hoogeveen. Sinds 26 februari 1941 wonend te Musselkanaal, overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd met Abram Dalsheim, geboren op 30 december 1911 te Onstwedde, laatst woonachtig te Musselkanaal, overleden op 28 februari 1943 te Auschwitz.

--Familie **Leeuw-Brest**, Het Haagje 12 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Salomon de Leeuw**, geboren op 4 januari 1872 te Hoogeveen, zoon van Louis de Leeuw en Betje Rozeveld; overleden op 30 januari 1941 te Hoogeveen. Gehuwd op 23 mei 1894 te Hoogeveen met **Klara Brest**, geboren op 30 april 1870 te Ambt Vollenhove, dochter van Alexander Brest en Branka Polak, overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Louis de Leeuw**, geboren op 10 april 1895 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd, overleden op 14 november 1983 te Sittard.
- 2) **Branka de Leeuw**, geboren op 10 april 1897 te Hoogeveen; zie Familie Bargeboer-de Leeuw.
- 3) **Alexander de Leeuw**, geboren op 16 mei 1899 te Hoogeveen; zie Familie de Leeuw-Muller.
- 4) **Betje de Leeuw**, geboren op 10 augustus 1901 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Rotterdam, overleden op 30 september 1942 te Auschwitz.
- 5) **Marianne Rebekka Florina de Leeuw**, geboren op 31 januari 1904 te Hoogeveen, laatst woonachtig te Rotterdam, overleden op 26 augustus 1942 te Auschwitz.
- 6) **Anna de Leeuw**, geboren op 25 juli 1906 te Gramsbergen; laatst woonachtig te Arnhem, overleden op 25 januari 1945 te Auschwitz.
- 7) **Rika de Leeuw**, geboren op 2 februari 1909 te Hoogeveen; sinds 5 mei 1938 woonachtig te Den Haag, overleden op 28 februari 1943 te Auschwitz.
- 8) **Rozetta de Leeuw**, geboren op 31 oktober 1911 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Rotterdam, overleden op 5 augustus 1942 te Auschwitz.

--Familie **De Leeuw-Muller**, Het Haagje 25 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Alexander de Leeuw**, slager, geboren op 16 mei 1899 te Hoogeveen, zoon van Salomon de Leeuw en Klara Brest, overleden op 31 maart 1944 in Midden-Europa. Gehuwd op 20 mei 1931 te Hoogeveen met **Eva Muller**, geboren op 15 juli 1901 te Hoogeveen, dochter van Abraham Muller en Eva Denneboom, overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Salomon de Leeuw**, geboren op 25 maart 1932 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 2) **Eva de Leeuw**, geboren op 29 mei 1933 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) **Abraham de Leeuw**, geboren op 15 juni 1934 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 4) **Nathan de Leeuw**, geboren op 26 november 1935 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 5) **Karel de Leeuw**, geboren op 29 december 1936 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Leezer-Heijnen**, Wilhelminaplein 15. Joods en daarom vervolgd. **Heiman Leezer**, geboren 14 oktober 1909, hij overleefde de oorlog, overleden 26 oktober 1950 te Krommenie. In de mobilisatieperiode en de meidagen van 1940 als soldaat ingedeeld bij het 1-II-33 RI. Hij lag in Hoogeveen. Tevens vermeld bij het Bataljon Geneeskundige Troepen. Nadien bij de Opbouwdienst. Zijn ouders en broers overleefden de oorlog niet. Zijn familie woonde Westerdiep Westzijde 4 te Emmer-Compasuum. Heiman was getrouwd met de niet-Joodse **Johanna Margaretha Heijnen**. In hun Hoogeveense periode waren er nog geen kinderen. Hij was bankwerker en machinist bij de Firma Beuleman. Ze vertrokken per 7 april 1941 naar Kerkstraat 37 Middenmeer, gemeente Wieringermeer. Reden: daar kon hij werk krijgen als machinist-bankwerker. Hij kreeg ondersteuning als oorlogsinvalide.

--Familie **De Levie-Cohen**, van Echtenstraat 34 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Joseph de Levie**, veehandelaar, geboren op 2 februari 1876 te Beerta, zoon van Levie de Levie en Saartje Cohen, heeft de oorlog overleefd, overleden op 7 juni 1969 te Hoogeveen. Gehuwd op 14 december 1921 te Hoogeveen met **Evalina Cohen**, geboren op 4 februari 1884 te Hoogeveen, dochter van Simon Nathan Cohen en Juda Breebaard (dus zuster van Alexander, Hartog en Simon). Ze heeft de oorlog overleefd, en is overleden op 3 juli 1973 te Hoogeveen. Inwonend familielid (neef): **Joseph Sekkel de Levie**, veehandelaar, geboren op 26 maart 1922 te Beerta, zoon van Benjamin de Levie en Esther Cohen. Ook hij heeft de oorlog overleefd. Ander inwonend familielid (nicht): **Louise Meijer**, geboren op 10 september 1917 te Ten Boer, dochter van Mozes Meijer en Johanna de Levie. Ze heeft eveneens de oorlog overleefd.

--Familie **Meiboom**, Hoofdstraat 132 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Mannes Meiboom**, manufacturier, geboren op 23 april 1889 te Hoogeveen, zoon van Abraham Meiboom en Judik Khan, overleden op 22 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonend familielid: **Roosje Meiboom**, geboren op 5 oktober 1893 te Hoogeveen, dochter van Abraham Meiboom en Judik Khan, overleden op 13 maart 1943 te Sobibor.

--Familie **Meijer-Braaf**, Hoofdstraat 32 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Erlina Braaf**, geboren op 2 september 1872 te Vlagtwedde, dochter van Wolf Braaf en Sophia Heiman. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 21 april 1951 te Hoogeveen. Gehuwd geweest met Izaak Meijer (Onstwedde, 20 januari 1872 –

Musselkanaal, 12 mei 1936)]. Uit dit huwelijk o.a.: Zie familie Braaf-Meijer. En: **Saartje Meijer**, geboren op 6 januari 1901 te Stadskanaal, dochter van Izaak Meijer en Erlina Braaf. Ze heeft de oorlog overleefd, en is overleden in 1988 te Amersfoort. Gehuwd geweest, en gescheiden van Izaak Bamberg (geboren Stapelmoor, 12 februari 1895 – overleden U.S.A., 1949). Saartje was in 1942 van mening dat ze de Amerikaanse nationaliteit bezat, vanwege haar huwelijk met de in Amerika genaturaliseerde Izaak Bamberg. Er kwam een geheime briefwisseling over op gang tussen de Rijksrecherche centrale afdeling Rijksvreemdelingendienst te 's Gravenhage en burgemeester Tjalma van Hoogeveen. Tjalma deelde de Rijksrecherche mee ze zich op 6 augustus 1940 te Hoogeveen had gevestigd, met op haar persoonskaart vermeld dat ze Amerikaanse was. Uit de Amerikaanse wetgeving bleek volgens Tjalma dat de naturalisatie zich niet uitstreckte tot de echtgenote, zodat ze geacht moest worden nog steeds Nederlander te zijn. Zo voorkwam Tjalma overbrenging naar Amersfoort, wat bij een Amerikaanse gebeurd zou zijn, maar was ze ineens wel weer vervolgd als Nederlandse Jodin (Dossier 190). Saartje woonde vrij snel na de bevrijding weer vrij in Hoogeveen.

--Familie **Meijer-Meiboom**, Bentinckslaan 8 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Samuel Meijer**, handelsreiziger/ grossier in kruidenierswaren, geboren op 8 augustus 1898 te Onstwedde, zoon van Jozef Meijer en Sara Katz, overleden op 1 mei 1945 te Gross-Rosen. Gehuwd op 13 juli 1927 te Hoogeveen met **Esther Meiboom**, onderwijzeres, geboren op 22 februari 1898 te Hoogeveen, dochter van Abraham Meiboom en Juda Khan; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **July Selma Meijer**, geboren op 20 mei 1929 te Emmen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. En: **Johan Adolf Meijer**, geboren op 3 augustus 1935 te Emmen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonend bij dit gezin: **Margot From**, hulp in de huishouding, geboren op 12 oktober 1922 te Rheine, dochter van Salomon From en Else Hertz (woonachtig te Emmen); overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Muller- Hes**, van Echtenstraat 4 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Abraham David Muller**, geboren op 1 januari 1878 te Hoogeveen, zoon van David Muller en Mietje van der Horst; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 23 november 1900 te Avereest met Eva Denneboom, geboren op 30 april 1870 te Avereest, dochter van Abraham Denneboom en Eva Denneboom; overleden op 3 december 1933 te Hoogeveen. Hertrouwd met **Anna Hes**, geboren op 16 september 1891 te Den Helder, dochter van Abraham Hes en Sara Polak; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.
Uit het eerste huwelijk:

- 1) **David Muller**, geboren op 15 juli 1901 te Hoogeveen. Zie Muller-Conen.
- 2) **Eva Muller**, geboren op 15 juli 1901 te Hoogeveen. Zie De Leeuw-Muller.
- 3) **Mietje Muller**, geboren op 14 december 1902 te Hoogeveen. Laatst woonachtig te Amsterdam, overleden op 12 januari 1943 te Amsterdam. Gehuwd met Samson Bril (Amsterdam, Amsterdam, 2 september 1906 – Mauthausen, 13 september 1941).
- 4) **Abraham Muller**, geboren op 1 oktober 1904 te Hoogeveen; zie Muller-Faltischek.

- 5) **Joel Muller**, geboren op 7 september 1910 te Hoogeveen; zie Muller-Van Coevorden.

--Familie **Muller-Conen**, Het Haagje 58 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **David Muller**, handelaar in oud metaal, geboren op 15 juli 1901 te Hoogeveen, zoon van Abraham David Muller en Eva Denneboom; overleden op 31 augustus 1943 in Midden-Europa. Gehuwd op 4 maart 1931 te Hoogezand met **Saartje Conen**, geboren op 2 juli 1902 te Martenshoek, dochter van Levie Conen en Bettje From, overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Muller-Faltischek**, Het Haagje 38 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Abraham Hijman Muller, venter/koopman, geboren op 1 oktober 1904 te Hoogeveen, zoon van Abraham David Muller en Eva Denneboom; overleden op 28 februari 1943 te Auschwitz. Gehuwd op 7 september 1930 te Wenen met **Alice Faltischek**, geboren op 14 april 1909 te Wenen, dochter van Josel Faltischek en Hanni Prager, overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Eva Muller**, geboren op 17 januari 1932 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. En: **Abraham Josef Muller**, geboren op 12 juni 1942 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Muller-van Coevorden**, Van Echtenstraat 53 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Joel Muller**, koopman, geboren op 7 september 1910 te Hoogeveen, zoon van Abraham Muller en Eva Denneboom, overleden op 23 juli 1943 te Sobibor. Gehuwd met **Josephina van Coevorden**, geboren op 12 februari 1913 te Coevorden, dochter van Samuel van Coevorden en Carolina van den Berg; overleden op 23 juli 1943 te Sobibor. Uit dit huwelijk: **Eva Joel Muller**, geboren op 19 april 1936 te Hoogeveen; overleden op 23 juli 1943 te Sobibor. Als gemobiliseerd soldaat en in de meidagen van 1940 was Joel Muller ingedeeld bij het 19 RI. Hij was Sergeant, met een jaarwedde van f 1531,- en een toelage van een gulden per dag. Hij wou graag bij de Opbouwdienst. Het is niet duidelijk of dat doorging. Koopman in eigen dienst.

--Gezin **Philipson-Simons**, Schutstraat 21 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Isaac Philipson**, leraar Joodse Gemeente, geboren op 14 juni 1902 te Den Bosch, zoon van Elias Philipson en Rika Waisel, overleden op 31 maart 1944 in Midden-Europa. Gehuwd op 7 juni 1932 te Coevorden met **Selina Simons**, geboren op 14 november 1908 te Oosterhesselen, dochter van Jacob Simons en Saartje Soosman; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Rika Philipson**, geboren op 25 april 1933 te Hoogeveen, overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. En: **Sarah Eline Philipson**, geboren op 25 juni 1934 te Hoogeveen; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz.

--Gezin **Polak-Gersons**, Kerkstraat 12 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Harmannus Polak**, manufacturier, geboren op 22 december 1871 te Sleen, zoon van Simon Polak en Betje van Rhijn, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 11 mei 1916 te Tiel met **Rosette Gersons**, geboren op 22 februari 1878

te Tiel, dochter van Benjamin Gersons en Betje Manasse; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Bettje Polak**, geboren op 16 februari 1907 te Hoogeveen. Zie Van Zuiden-Polak. En: **Benjamin David Polak**, manufacturier, geboren op 25 maart 1909, overleden op 14 oktober 1944 te Vuren, bij een poging al zwemmend het zuiden te bereiken.

--Gezin **Polak-Nathans**, Hoofdstraat 57 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Salomo Polak**, koopman, geboren op 19 december 1879 te Sleen, zoon van Simon Polak en Betje van Rhijn; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 23 augustus 1905 te Haren met Klara Nathans, geboren op 23 maart 1883 te Haren, dochter van Simon Nathans en Betje de Jong; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk, behalve een vroeg overleden dochter:

- 1) **Bettje Polak**, geboren op 12 juli 1909 te Hoogeveen, gehuwd zondag 14 april 1929 met godsdienstleraar en later oppervoorzanger Herman Isidor de Lieme uit 's Hertogenbosch. Ze had 3 jaar HBS gedaan en was tevens geïnteresseerd in kostuumnaaien en koken. Ze dook onder met haar man, werd verraden, en is overleden op 28 januari 1944 te Auschwitz.
- 2) **Betsy Aaltje Polak**, winkeljuffrouw, geboren op 20 april 1917 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) Bij de Grebbeberg was in de meidagen van 1940 overleden hun zoon:

--**Simon Polak**, geb. 3-6-1912. Hoofdstraat 55. 19 RI. Gesneuveld op 13 mei 1940 op de Grebbeberg. Hij raakte emotioneel helemaal ontregeld, toen hij de Duitse troepen op zich af zag komen, wetend wat er met Joden zou gebeuren. Zijn manschappen sloten hem op in een bunkertje en vergaten hem mee te nemen toen ze zich in de haast terug moesten trekken. De Duitsers gooiden granaten in het bunkertje. Ongehuwd, werkzaam in de manufacturenzaak van zijn vader, hoofdzakelijk in de winkel zelf. Voor de gevel van dit Joodse gezin liggen stolperstenen, ook voor Simon.

--**Marcus Gerson van Rhijn**, Pesserdijk 12. Joods en daarom vervolgd. Antiquair, geboren op 14 april 1875 te Hoogeveen, zoon van Samuel van Rhijn en Lena Levie, overleden op 15 oktober 1942 te Monowitz. Aanvankelijk woonde hij op Pesserstraat 28, vanaf 1 mei 1940 op Hoofdstraat 166 en vanaf 4 mei 1942 tot wegvoering als kostganger aan de Pesserdijk. Dit adres is nu hernummerd en herbenoemd tot Noorderweg 14. Hoofdbewoner daar was Hendrik J. Beuving.

--Gezin **Van Rhijn-van Zuiden**, Schutstraat 3 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Michael van Rhijn**, koopman, geboren op 23 maart 1881 te Hoogeveen, zoon van Salomon van Rhijn en Betje Nathans; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 3 mei 1916 te Hoogeveen met **Feitje Betje van Zuiden**, geboren op 11 augustus 1895 te Hoogeveen, dochter van Meijer van Zuiden en Alida Frank, overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

--**Eddo Martin van Rhijn**, geboren op 22 februari 1917 te Hoogeveen. Hij heeft de oorlog overleefd, overleden op 31 juli 1987. In de mobilisatieperiode en de meidagen van 1940 was hij Reserve Officier van Gezondheid, in militaire dienst. Tijdens de oorlog was hij een behoorlijke periode 'ondergedoken' c.q. werkzaam als arts in Bethes-

da, en daar wonend, onder valse identiteit. Na de bevrijding vestigde hij zich uiteindelijk als huisarts te Hoogeveen, waarbij hij de praktijk overnam van dokter Piet Kooiman, zelf ook actief in het verzet. De adressen van dokter van Rhijn: hij studeerde in Leiden, woonde rond 1940 op Schutstraat 3 te Hoogeveen, per 28 januari 1941 te Groningen op Van Houtenlaan 52, per 22 september 1941 op Schutstraat 3 te Hoogeveen, vanaf 18 augustus 1942 was hij te Amsterdam ingeschreven op Joh. Verhulst 69hs, vanaf 15 april 1946 weer Schutstraat 3, vanaf 25 maart 1948 Wassenbergstraat te Groningen, en vanaf 15 augustus 1951 weer Schutstraat 3. Het tussentijdse adres in Amsterdam zal vals zijn geweest, zodat niemand wist dat hij in Bethesda werkte. Dokter Van Rhijn trouwde 6 juni 1945 te Groningen met Wilij Noteboom.

--Familie **Simons-Wilda**, Het Haagje 56 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Klaartje Henriette Wilda**, geboren op 3 maart 1902 te Coevorden, dochter van Levie Wilda en Hendrika Stern; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 4 juli 1928 te Coevorden met **Freerk Simons**, slager, geboren op 16 maart 1892 te Sappemeer, zoon van Simon Simons en Helena Simons. Hij heeft de oorlog overleefd, als enige van zijn gezin en is naar Katwijk vertrokken, waar hij hertrouwde. Inwonend familielid op Haagje 56: Freerks vader, **Simon Simons**, geboren op 5 september 1857 te Hoogezand, zoon van David Simons en Vrouwke Cohen, overleden op 9 november 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 13 april 1882 te Hoogezand met Helena Simons, geboren op 20 februari 1857 te Hoogezand, dochter van N.N. en Sophia Simons; overleden op 29 april 1933 te Hoogeveen. Uit Freerks eerste huwelijk:

- 1) **Helena Simons**, geboren op 22 september 1928 te Hoogeveen; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.
- 2) **Hendrika Simons**, geboren op 24 oktober 1929 te Hoogeveen; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) **Frouwkje Hennie Simons**, geboren op 10 mei 1934 te Hoogeveen; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.
- 4) **Simon Simons**, geboren op 4 juli 1937 te Hoogeveen; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.
- 5) **Levie Simons**, geboren op 25 juli 1939 te Hoogeveen; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.

--**Leentje Stern**, Schutstraat 2 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Ze was geboren op 3 december 1890 te Hoogeveen, dochter van Emanuel Stern en Henrijetta Alida Frankforter. Ze is overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Leentje was hulp in de huishouding. Voor 15 november 1938 woonde ze op Schutstraat 33, daarna te Leeuwarden en ze kwam per 1 mei 1940 terug naar Hoogeveen, naar het adres Schutstraat 2. Daar woonde ze als hulp in de huishouding in bij Mietje van Zuiden-Stern.

--Familie **Stern-Wolf**, Hoofdstraat 250 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Barend Stern**, manufacturier, geboren op 21 april 1889 te Hoogeveen, zoon van Emanuel Stern en Henrijetta Frankforter; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 7 januari 1921 te Onstwedde met **Ida Wolf**, geboren op 15 juni 1898 te Onstwedde, dochter van Benjamin Wolf en Jettchen Blumenkrohn; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Emanuel Barend Stern**, kantoorbediende, geboren op 4 oktober 1921 te Hoogeveen. Hij is overleden op 2 juli 1943 te Sobibor. Hij was per 3 november 1939 overgeschreven naar het adres Nicolaas Maessstraat 49. Zijn stolpersteen is bij het ouderlijke gevoegd.
- 2) **Henriette Bertha Stern**, geboren op 10 september 1924 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) **Rita Alida Stern**, geboren op 23 december 1929 te Hoogeveen; overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Stern**, Grote Kerkstraat 17 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Benjamin Stern**, borstelmaker/borstelfabrikant, geboren op 8 mei 1888 te Hoogeveen, zoon van Israel Stern en Rika Blumendal; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonend familielid, zijn zus **Henriette Stern**, geboren op 19 december 1891 te Hoogeveen, dochter van Israel Stern en Rika Blumendal; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Ze woonden enige tijd op Hoofdstraat 166 en vertrokken per 24 april 1941 naar de Grote Kerkstraat.

--Familie **Trompetter-van Wijnbergen**, Hoofdstraat 198 te Hoogeveen. Joods en dus vervolgd. **David Trompetter**, kleermaker en koopman, geboren op 20 december 1874 te Beilen, zoon van Joel Trompetter en Rebekka de Haas; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 14 juni 1916 te Gouda met **Roselina van Wijnbergen**, geboren op 30 augustus 1887 te Schoonhoven, dochter van Abraham van Wijnbergen en Hendrica Dantzig; overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Betsij Henriette Trompetter**, geboren op 27 februari 1917. Ze was leidster en vandaar al snel buiten Hoogeveen. Ze woonde enige tijd te Amsterdam, van Baarlestraat 106-I, ging per 27 januari 1938 naar Hilversum, Bergweg 9, kwam per 23 november 1939 weer naar Hoofdstraat 198 te Hoogeveen, vertrok per 16 januari 1940 naar Naarden, Beethovenlaan 1, kwam per 20 juni 1940 weer naar Hoofdstraat 198, vertrok per 5 september 1940 naar Amsterdam, MJ Kusters /18, was per 20 januari 1941 weer op Hoofdstraat 198 ingeschreven, en vertrok per 1 juni 1942 naar Amsterdam, JJ Viottastraat 27B. Ze dook onder en werd een bekende Joodse verzetsstrijder. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze is overleden op 23 april 2003 te Voorburg.
- 2) **Henderika Trompetter**, geboren 5 juli 1919. Ze vertrok per 23 september 1937 uit Hoogeveen naar het adres Jacob Obrechtstraat 27 te Amsterdam. Ze is opgepakt en gedeporteerd, via Westerbork op transport naar Theresienstadt en verder. Ze heeft de oorlog niet overleefd. Plaats van overlijden en de datum is onbekend. Ze was nog op 20 augustus 1942 getrouwd met Leo Zwecher.
- 3) **Joel Trompetter**, geboren op 14 september 1922 te Hoogeveen; overleden op 17 maart 1944 te Auschwitz. Hij was leerling stempelmaker. Tussen 5 september 1940 en 10 oktober 1941 woonde hij op Veenstraat 48 te Enschede. Daarna tot wegvoeren weer in Hoogeveen bij zijn ouders.
- 4) **Bram Trompetter**, geboren op 15 mei 1927 te Hoogeveen; overleden op 21 januari 1945 te Blechhammer, Polen. Hij was studierend.

--**Henriëtte Vecht**, geb. 17-4-1890, Elburg. Overleden in ziekenhuis Bethesda op 11 oktober 1944. Ze werd begraven op de gewone algemene begraafplaats van Hoogeveen, onder de naam Henriëtte Vegter, huishoudster te Groningen. Na de oorlog werd ze herbegraven op de Joodse begraafplaats van Enschede. Ze was huishoudster en verpleegster in particuliere hulpverlening.

--Familie **Wilda-Denneboom**, Wilhelminaplein 21 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Jonas Wilda**, borstelmaker en -handelaar, geboren op 20 september 1899 te Coevorden, zoon van Levie Jonas Wilda en Hendrika Stern, overleden op 31 augustus 1943 in Midden-Europa. Gehuwd met **Rosa Denneboom**, geboren op 25 maart 1907 te Sleen, dochter van Salomon Denneboom en Saartje Zilverberg; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Hendrika Wilda**, geboren op 9 maart 1931 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 2) **Salomon Wilda**, geboren op 26 februari 1932 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) **Saartje Wilda**, geboren op 11 maart 1933 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 4) **Levie Wilda**, geboren op 26 maart 1935 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 5) **Izak Wilda**, geboren op 8 september 1936 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van der Wijk**, Grote Kerkstraat 100 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Hartog van der Wijk**, pluimveehandelaar, geboren op 8 april 1865 te Hoogeveen, zoon van Jacob van der Wijk en Grietje Israel Frank; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonende broer: **Levie van der Wijk**, pluimveehandelaar, geboren op 6 april 1876 te Hoogeveen, zoon van Jacob van der Wijk en Grietje Israel Frank; overleden op 3 augustus 1943 te Ruinen. Begraven op de Joodse begraafplaats te Assen. Inwonende verwant: **Manus van der Wijk**, koopman, geboren op 4 januari 1883 te Hoogeveen, zoon van N.N. en Betje van der Wijk, overleden op 3 augustus 1943 te Ruinen. Begraven op de Joodse begraafplaats te Assen.

--**Henriette van der Wijk**, Alteveerstraat 153 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Geboren op 2 februari 1869 te Hoogeveen, dochter van Hartog van der Wijk en Mietje Stern; overleden op 15 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van der Wijk**, Kerkstraat 5 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Israel van der Wijk**, geboren op 22 mei 1854 te Hoogeveen, zoon van Jacob van der Wijk en Grietje Israel Frank; overleden op 26 januari 1943 te Auschwitz. Gehuwd op 30 mei 1888 te Hoogeveen met Frenneke Schaap, geboren op 6 maart 1860 te Emmen, dochter van Abraham Schaap en Klaartje/Clara Wijnberg/Weinberg; overleden op 8 augustus 1939 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk:

- 1) **Jakob van der Wijk**, geboren op 19 mei 1889 te Hoogeveen, zie gezin van der Wijk-van Dijk.
- 2) **Klaartje van der Wijk**, geboren op 31 mei 1891 te Hoogeveen; overleden op 18 mei 1923. Gehuwd met Salomo Pinto, geboren op 15 maart 1892 te Amsterdam; overleden tussen 1919 en 1922.

- 3) **Magrieta van der Wijk**, geboren op 28 april 1894 te Hoogeveen; gehuwd met Erich Bundheim, vertrok naar Assen, overleden 19 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van der Wijk-van Dijk**, van Echtenstraat 95 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Jacob van der Wijk**, koopman, geboren op 19 mei 1889 te Hoogeveen, zoon van Israel van der Wijk en Frenneke Schaap; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd met **Rebecca van Dijk**, geboren op 2 februari 1892 te Oss, dochter van Josef van Dijk en Susanna Cohen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk (behalve de als baby in 1928 overleden Betsie):

- 1) **Frenneke van der Wijk**, geboren op 28 maart 1923 te Hoogeveen, per 7 oktober 1939 overgeschreven naar Amsterdam. Gehuwd. Ze noemde zichzelf Vera, en overleed 10 augustus 2017 te Toronto.
- 2) **Susanna Klaartje van der Wijk**, kantoorbediende, geboren op 28 maart 1924 te Hoogeveen, overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.
- 3) **Klaartje Betsie van der Wijk**, geboren op 8 juli 1925 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Hulp in de huishouding.
- 4) **Israel Isidor van der Wijk**, geboren op 30 januari 1934 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van der Wijk-From**, Alteveerstraat 45 te Hoogeveen. Joods, en daarom vermoord. **Jacob van der Wijk**, koopman, geboren op 24 december 1884 te Hoogeveen, zoon van David Levie van der Wijk en Jansje Rozeband, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 13 juli 1921 te Hoogeveen met **Aaltje From**, geboren op 16 september 1888 te Vlagtwedde, dochter van Simon From en Roosje Kosman; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **David Levie van der Wijk**, geboren op 31 januari 1930 te Hoogeveen; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

NB: Om onverklaarbare redenen zijn ze niet genoemd op het Joodse monument aan de Zuiderweg, terwijl ze woonden in Hoogeveen en van daaruit zijn weggevoerd. Ze zijn wel meegenomen bij het leggen van stolperstenen.

--Familie **Van der Wijk-Meijer**, Alteveerstraat 108 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Lion van der Wijk, koopman in huiden en vellen, geboren op 21 september 1879 te Hoogeveen, zoon van David Levie van der Wijk en Jansje Rozeband. Hij heeft de oorlog overleefd, overleden op 29 januari 1946 te Hoogeveen. Gehuwd op 18 mei 1908 te Oude Pekela met **Foktje Meijer**, geboren op 4 oktober 1881 te Oude Pekela, dochter van Jakob Samuels Meijer en Wilhelmina Bargeboer. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 2 januari 1965 te Rotterdam. Uit dit huwelijk drie dochters:

- 1) **Jansje van der Wijk**, geboren 4 april 1909 te Hoogeveen, overleden 12 februari 1943 te Auschwitz. Gehuwd met Salomon Boomstra. Ze woonden Nieuwe Weg 32a, nu Klaas Woltjerweg te Zuidbroek.
- 2) **Wilhelmina van der Wijk**, geboren 4 februari 1912 te Hoogeveen, overleden 11 juni 1943 te Sobibor. Ze was sinds 1935 woonachtig te Coevorden, Aleida Kramerstraat 22. Haar echtgenoot Mozes Jacob van Coevorden overleefde de oorlog en overleed 11 januari 1987 te Coevorden.

- 3) **Sophia van der Wijk**, geboren 10 november 1915 te Hoogeveen. Ze overleefde de oorlog en overleed 21 november 1987 te Rotterdam. Ze was oorlogsweduwe van Mozes Levie. Ze woonde sinds 1939 in Leek.

--Familie **Wijnberg**, Hoofdstraat 67 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Lion Wijnberg**, venter met bakkerswaren, geboren op 24 juni 1881 te Hoogeveen, zoon van Salomon Wijnberg en Hendrika Meijer Wijnberg; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonend familielid: **Sippora Wijnberg**, geboren op 12 mei 1886 te Hoogeveen, dochter van Salomon Wijnberg en Hendrika Meijer Wijnberg; overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz.

--Familie **Wijnberg**, Julianastraat 36. Joods en daarom vervolgd. **Meijer Simon Wijnberg** was koster van de Nederlands Israëlitische Gemeente, de synagoge aan de Schutstraat, Meijer was geboren op 16 maart 1876 te Hoogeveen, zoon van Simon Meijer Wijnberg en Betje de Vries, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonende zus: **Johanna Simon Wijnberg**, geboren op 23 april 1879 te Hoogeveen, dochter van Simon Meijer Wijnberg en Betje de Vries; overleden op 13 maart 1943 te Sobibor. Ze bleef na de wegvoering van de Joodse gemeenschap achter in Hoogeveen, en verhuisde per 1 december 1942 naar Schutstraat 126. Op 17 februari 1943 werd ze overgeschreven naar Weesperplein 1 te Amsterdam. Ze is 2 maart 1943 gedeporteerd naar Kamp Westerbork, doorgestuurd en is overleden op 13 maart 1943 te Sobibor.

--Familie **Wijnberg-Polak**, Zuiderweg 5 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Samuel Wijnberg**, boterhandelaar, geboren op 30 juni 1864 te Hoogeveen, zoon van Salomon Wijnberg en Sebilla Kolthoff, overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 30 augustus 1899 te Almelo met **Frederike Bertha Polak**, geboren op 12 april 1875 te Almelo, dochter van Samuel Polak en Esther Meibergen; overleden op 12 oktober 1942 te **Auschwitz**. Uit dit huwelijk:

- 1) **Salomon Wijnberg**, geboren op 26 augustus 1900 te Hoogeveen: heeft de oorlog overleefd. Hij woonde te Almelo en vanaf 30 december 1926 op het adres Van Echtenstraat 48. Hij is per 23 oktober 1939 vertrokken naar Amerika.
- 2) **Estella Wijnberg**, geboren op 27 januari 1903 te Hoogeveen; laatst woonachtig te Rotterdam, overleden op 9 juli 1943 te Sobibor. Gehuwd met Leon van Leeuwen.

--Familie **Wijnberg-Stern**, van Echtenstraat 3 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Israel Marcus Wijnberg**, veehandelaar, geboren op 13 januari 1896 te Hoogeveen, zoon van Marcus Meijer Wijnberg en Pereltje Knorringa, overleden op 31 augustus 1943 te Auschwitz. Gehuwd op 28 augustus 1923 te Hoogeveen met **Anna Stern**, geboren op 21 mei 1896 te Hoogeveen, dochter van Emanuel Stern en Henrijetta Frankforter, overleden op 26 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Pereltje 'Perla' Wijnberg**, geboren op 13 juli 1924 te Hoogeveen; overleden op 31 december 1942 te Auschwitz. Hulp in de huishouding.
- 2) **Emanuel Barend Wijnberg**, geboren op 17 januari 1926 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd, overleden op 11 januari 2005 te Amstelveen. Gehuwd. Tijdens de oorlog aanvankelijk nog in Hoogeveen, studierend.

--Familie Wijnberg-Urbach, Hoofdstraat 191 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Alexander Marcus Wijnberg**, geboren op 9 februari 1886 te Hoogeveen, was eeb zoon van Marcus Meijer Wijnberg en Pereltje Knorringa. Hij is overleden op 5 februari 1943 te Auschwitz. Gehuwd op 12 december 1916 te Deventer met **Rosa Urbach**, geboren op 17 september 1885 te Almelo, dochter van Samson Urbach en Mietje Roozendaal; overleden op 17 september 1943 te Auschwitz. Uit dit huwelijk:

- 1) **Marx Alex Wijnberg**, geboren op 13 november 1917 te Hoogeveen, slager; laatst woonachtig te Zwolle, overleden op 19 juli 1942 te Auschwitz.
- 2) **Meta Wijnberg**, geboren op 18 juli 1919 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd. Hulp in de huishouding.
- 3) **Pauline Wijnberg**, in de periode 6 maart 1941 en 8 oktober 1941 dienstbode bij de familie Cats-Cohen te Assen, geboren op 18 april 1923 te Hoogeveen. Ze woonde laatstelijk weer op Hoofdstraat 191. overleden op 17 september 1943 te Auschwitz.
- 4) **Johanna Wijnberg**, geboren op 23 augustus 1925 te Hoogeveen; overleden op 17 september 1943 te Auschwitz. Hulp in de huishouding.

--**Adèle van Zuiden**, Oranjestraat 8. Joods en daarom vervolgd. Ze was geboren op 2 oktober 1892 te Hoogeveen, dochter van Jacob Mozes van Zuiden en Sophie Hesse. Ze is overleden op 12 oktober 1942 te Auschwitz. Karl David en zijn dochter Irma David woonden enige tijd bij haar in huis. Zie familie **David**.

--Familie **Van Zuiden-Bierman**, Schutstraat 119 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Benjamin van Zuiden, geboren op 20 oktober 1863 te Hoogeveen, zoon van Meijer Benjamin van Zuiden en Hendrietta van Leeuwen, overleden op 31 maart 1940 te Hoogeveen. Gehuwd op 19 mei 1897 te Hoogeveen met **Roosje Bierman**, geboren op 29 juli 1867 te Sleen, dochter van Meijer Bierman en Sophie Rosenthal; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Meijer van Zuiden**, geboren op 25 mei 1898 te Hoogeveen, zie gezin van Zuiden-Zwarts.

--Familie **Van Zuiden-Frank**, Schutstraat 6 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. Meijer Jacob van Zuiden, geboren op 30 maart 1861 te Hoogeveen, zoon van Jacob Salomon van Zuiden en Judith Meijer Stern; overleden op 4 april 1916 te Hoogeveen. Gehuwd op 11 juni 1890 te Steenwijkerwold met **Alida Frank**, geboren op 7 september 1866 te Ooststellingwerf, dochter van Roelof Frank en Feitje Elte, overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Alida van Zuiden-Frank woonde tot 8 augustus 1942 aan de andere kant van de straat, op Schutstraat 3, in huis bij haar dochter Feitje Betje, en pas daarna op 6, van waaruit ze al snel werd weggevoerd. Uit haar huwelijk:

- 1) **Judith Sophia van Zuiden**, geboren op 30 mei 1891 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd. Overleden in 1958. Gehuwd op 5 april 1911 te Hoogeveen met Salomon van Emden, geboren op 26 mei 1866 te Assen, zoon van Louis van Emden en Keetje Mossel.
- 2) **Feitje Betje van Zuiden**, geboren op 11 augustus 1895 te Hoogeveen; zie gezin Van Rhijn-van Zuiden.
- 3) Een zoon, te weten:

--**Roelof Jacob van Zuiden**, manufacturier, geboren op 21 juni 1897 te Hoogeveen; overleden op 5 oktober 1942 te Auschwitz. Inwonend bij het gezin van zijn zus op Schutstraat 3, Van Rhijn-Van Zuiden.

--Familie **Van Zuiden-Goldsteen**, Hoofdstraat 207 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Isaak van Zuiden**, slager, geboren op 4 januari 1890 te Hoogeveen, zoon van Marcus van Zuiden en Martha Cohen, overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Gehuwd op 27 oktober 1923 te Meppel met **Jetta Goldsteen**, geboren op 21 augustus 1899 te Meppel, dochter van Michiel Goldsteen en Geertruida van den Berg. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 18 mei 1959 te Winterswijk. Ze kwam terug met vreselijke oorlogservaringen. Uit dit huwelijk: **Marcus van Zuiden**, geboren op 30 juli 1924. Hij heeft de oorlog overleefd. En: Geertruida 'Truus' van Zuiden, geboren op 1 juni 1926. Ze heeft de oorlog overleefd, en gehuwd met Samson Stern uit Assen. Truus ging de scholen bij langs met het verhaal van haar moeder en haar eigen oorlogservaringen. Ze was in de laatste periode voor de bevrijding ook actief als koe-rierster. Haar oorlogsherinneringen werden verwerkt in een hoofdstuk in een boek over de ondergang van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen (Albert Metselaar) en in 'Hoelang mag ik blijven?' (Wendy Geuverink).

--Familie **Van Zuiden-Lion**, Hoofdstraat 206a te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Gerhard van Zuiden**, manufacturier, geboren op 28 september 1886 te Hoogeveen, zoon van Abraham van Zuiden en Mietje Stern. Hij heeft de oorlog overleefd, overleden in 1978. Gehuwd op 30 augustus 1922 te Rotterdam met Sophia Henriëtte Lion, geboren op 21 augustus 1892 te Culemborg, dochter van Benjamin Lion en Klaartje van Rees. Ze heeft de oorlog overleefd, overleden op 28 april 1953 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk: **Abraham Jacob van Zuiden**, geboren op 22 december 1925 te Hoogeveen. Hij heeft de oorlog overleefd. En: **Benjamin Maurits Willem van Zuiden**, geboren Hoogeveen, 27 december 1927, overleden Sobibor, 7 mei 1943. Benjamin M.W. vertrok per 27 februari 1942 naar Nijmegen, Fransestraat 27, waar hij inwoonde bij familie. Zijn stolpersteen werd gelegd bij de woning van zijn ouders. Nijmegen zou tijdelijk zijn, om te leren.

--Familie van **Zuiden-Polak**, Hoofdstraat 60 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Barend van Zuiden**, manufacturier, geboren op 1 juni 1892 te Hoogeveen, zoon van Samuel van Zuiden en Betje Stern; overleden in januari 1944 in het Kommando Faulbrück. Gehuwd op 4 september 1929 te Hoogeveen met **Bettje Polak**, geboren op 16 februari 1907 te Hoogeveen, dochter van Harmannus Polak en Rozette Gersons, overleden op 9 november 1942 te Auschwitz.

--Familie **Van Zuiden-Stern**, Hoofdstraat 62 te Hoogeveen. **Samuel van Zuiden**, geboren op 3 maart 1860 te Hoogeveen, zoon van Jacob Godschalk van Zuiden en Margje Kropveld, overleden op 5 november 1942 te Auschwitz. Joods en daarom vervolgd. Gehuwd op 12 juni 1889 te Hoogeveen met **Betje Stern**, geboren op 20 mei 1865 te Hoogeveen, dochter van Barend Meijer Stern en Gezina Keizer, overleden op 2 maart 1941 te Hoogeveen. Uit dit huwelijk:

- 1) **Margje Marie van Zuiden**, geboren op 18 april 1890 te Hoogeveen, zie gezin Van Dam-van Zuiden.
- 2) **Barend van Zuiden**, geboren op 1 juni 1892 te Hoogeveen, zie gezin Van Zuiden-Polak.
- 3) **Jacob van Zuiden**, geboren op 30 augustus 1894 te Hoogeveen; op 6 december 1920 vertrokken naar New York. Hij heeft de oorlog overleefd.

--Familie **Van Zuiden-Stern**, Schutstraat 2 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Mietje Stern**, geboren op 3 november 1851 te Hoogeveen, dochter van Benjamin Stern en Eva van Zuiden, overleden op 22 maart 1943 te Hoogeveen. Ze was vanwege hoge ouderdom niet weggevoerd en verbleef uiteindelijk in het voormalige Armwerkhuis, huize Beatrix, Bentinckslaan 20a. Vlucht in de dood. Gehuwd op 17 oktober 1885 te Hoogeveen met Abraham van Zuiden, geboren Hoogeveen, 12 juni 1851, overleden Hoogeveen, 5 juni 1925. Uit dit huwelijk o.a.: Gerhard van Zuiden, zie gezin van Zuiden-Lion te Hoogeveen. En: Marius Jacob van Zuiden, zie gezin van Zuiden-van Zuiden te Hoogeveen. Inwonend was hulp in de huishouding **Leentje Stern**. Ze was geboren op 3 december 1890 te Hoogeveen, dochter van Emanuel Stern en Henrijetta Alida Frankforter.

--Familie **Van Zuiden-van Zuiden**, Hoofdstraat 204a te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Marius Jakob van Zuiden**, manufacturier, geboren op 5 september 1895 te Hoogeveen, zoon van Abraham Jacob van Zuiden en Mietje Stern, heeft de oorlog overleefd, overleden op 30 november 1958 te Hoogeveen. Gehuwd op 1 september 1922 te Amersfoort met **Sientje van Zuiden**, geboren op 20 november 1899 te Hoogeveen, dochter van Salomon van Zuiden en Anna Rintel; overleden op 17 juni 1940 te Haarlem. Uit dit huwelijk: 1. **Abraham Jacob van Zuiden**, geboren op 2 december 1925 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd, overleden op 22 februari 1994 te Amersfoort. 2. **Siegfried Johan van Zuiden**, geboren in 16 november 1930, heeft de oorlog overleefd. 3. **Annemie van Zuiden**, geboren op 21 juli 1936 te Hoogeveen; heeft de oorlog overleefd.

--Familie **Van Zuiden-Zwarts**, Schutstraat 119 te Hoogeveen. Joods en daarom vervolgd. **Meijer van Zuiden**, papierhandelaar, geboren op 25 mei 1898 te Hoogeveen, zoon van Benjamin van Zuiden en Roosje Bierman; overleden op 31 december 1943 te Blechhammer. Gehuwd op 17 juni 1929 te Raalte met **Reintje Zwarts**, geboren op 6 december 1902 te Raalte, dochter van Mozes Zwarts en Dina de Lange; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. Uit dit huwelijk: **Benjamin van Zuiden**, geboren op 2 juli 1930 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz. En: **Mozes van Zuiden**, geboren op 22 mei 1932 te Hoogeveen; overleden op 8 oktober 1942 te Auschwitz.

(Voor de totstandkoming van dit overzicht is geput uit de Joodse lijsten van burgemeester Tjalma te Hoogeveen, bevolkingsregisters, persoonskaarten, het archief van Henk Troost, gedeelde info met Jan Ridderbos uit Assen (over en weer) en de website Joods Monument.)

DE DODENLIJST

OP HET GEDENKTEKEN AAN DE ZUIDERWEG
AANGEVULD MET ENKELE PERSONEN DIE DAAR BUITEN BEELD BLEVEN

1940-1945

De namen van onze medeburgers, die werden omgebracht omdat zij Jood waren. Velen kregen geen graf, allen hier een gedenksteen. De herinnering aan hen en hun lot blijft bij ons leven.

Izak Akker, 9-5-1871.

Marianne Akker-Cohen, 5-2-1875.

Branka Bargeboer-de Leeuw, 10-4-1897.

Izaäk ter Berg, 8-2-1894.

Herta ter Berg-Wolff, 18-12-1909.

Hedwig ter Berg, 28-6-1933.

Sigmund ter Berg, 25-10-1930.

Catharina Blein-Gans, 2-9-1876.

Hendrika Blein-Wijnberg, 27-2-1854.

Jozef Blein, 12-10-1884.

Jacob Levie van Brink, 11-1-1875.

Hijman Meijer van Brink, 28-12-1918.
 Hartog Braaf, 14-6-1860.
 Betti Braaf-de Vries, 12-12-1866.
 Israël van Buuren, 11-12-1884.
 Betje van Buuren-Gans, 20-2-1878.
 Meijer van Buuren, 2-12-1891.
 Sippora van Buuren, 30-4-1889.
 Mozes van Buuren, 14-6-1878.
 Henriette van Buuren-de Vries, 14-9-1888.
 Jetje van Buuren, 13-8-1883
 Sofia van Buuren, 26-5-1875.
 Jacob van Coevorden, 7-10-1911.
 Leentje van Coevorden-van Buuren, 29-3-1913.
 Schoontje van Coevorden, 21-9-1940.
 Barend Cohen, 8-8-1975.
 Jetha Cohen-de Liver, 14-5-1883.
 Levie Cohen, 29-9-1922.
 Levie Cohen, 2-1-1878.
 Frouwkje Cohen-Knorringa, 25-9-1883.

 Kaatje 'Kitty' Cohen, 25-11-1908
 Simon Cohen, 16-1-1880.
 Kaatje R. Cohen-Monas, 20-2-1885.
 Julie Evelien Cohen, 24-4-1915.
 Louise Bartha Cohen, 11-1-1920.
 Eduard van Dam, 30-10-1888.
 Margje M. van Dam-van Zuiden, 18-4-1890.
 Rosa van Dam, 19-2-1887.
 Sophia van Dam, 4-8-1879.
 Sippora Dikkers-de Jongh, 4-12-1880.
 Margot S. From, 12-10-1922.
 Marcus D. van Gelderen, 15-7-1867.
 Betsy J. van Gelderen, 14-9-1905.
 Samuël Godfried, 18-11-1884.
 Margarete F. Godfried Nussbaum, 19-10-1886.
 David van der Horst, 5-3-1861.
 Hendriëtta van der Horst, 30-3-1894.
 Hendrika van der Horst, 27-3-1887.
 Leonard van der Horst, 30-11-1891.
 Machiel van der Horst, 27-9-1879.
 Jantje van der Horst-Meijer, 17-7-1875.
 Jakob van der Horst, 20-3-1920.
 Samuël van der Horst, 19-8-1876.
 Sientje van der Horst-Poortje, 15-4-1856
 Jozef Khan, 16-9-1882.
 Mina Khan, 14-7-1888.

Henriette Kolthoff, 11-4-1864.
 Israël Kolthoff, 7-7-1866.
 Izaäk B. Kolthoff, 19-7-1871.
 Martha Kolthoff-Kolthoff, 8-4-1873.
 Simon Lazarus, 23-6-1886.
 Margarete Lazarus-de Taube, 3-4-1893.
 Curt Lazarus, 22-12-1925.
 Irmgard Lazarus, 29-8-1924.
 Alexander de Leeuw, 16-5-1899.
 Eva de Leeuw-Muller, 15-7-1901.
 Salomon de Leeuw, 25-3-1932.
 Eva de Leeuw, 29-5-1933.
 Abraham de Leeuw, 15-6-1934.
 Nathan de Leeuw, 26-11-1935.
 Karel de Leeuw, 29-12-1936.
 Klara de Leeuw-Brest, 30-4-1870.
 Sophia de Leeuw-Brandes, 14-11-1879.
 Mannes Meiboom, 23-4-1889.
 Roosje Meiboom, 5-10-1893.
 Samuel Meijer, 8-8-1898.
 Esther Meijer-Meiboom, 22-2-1898.
 July S. Meijer, 20-5-1929.
 Johan A. Meijer, 3-8-1935.
 Abraham Muller, 1-1-1878.

Anna Muller-Hes, 16-9-1891.
 Abraham H. Muller, 1-10-1904.
 Alice Muller-Faltitschek, 14-4-1909.
 Eva Muller, 17-1-1932.
 Abraham J. Muller, 12-6-1942.
 David Muller, 15-7-1901.
 Saartje Muller-Conen, 2-7-1902.
 Joël Muller, 7-9-1910.
 Josefina Muller-van Coevorden, 12-2-1913.
 Eva Muller, 19-4-1936.
 Bettij A. S. Nussbaum, 15-9-1881.
 Isaac Philipson, 14-6-1902.
 Selina Philipson-Simons, 14-11-1908.
 Rika S. Philipson, 25-4-1933.
 Sarah E. Philipson, 25-6-1934.
 Harmannus Polak, 22-12-1871.
 Rosette Polak-Gersons, 22-2-1878.
 Benjamin D. Polak, 25-3-1901.
 Salomo Polak, 19-12-1879.
 Klara Polak-Nathans, 23-3-1883.
 Betsy A. Polak, 20-4-1917.

Simon Polak, 3-6-1912.
 Marcus G. van Rhijn, 14-4-1875.
 Michaël van Rhijn, 23-3-1881.
 Feitje B. van Rhijn-van Zuiden, 11-8-1895.
 Klaartje H. Simons-Wilda, 3-3-1902.
 Frouwkje H. Simons, 10-5-1934.
 Helena Simons, 22-9-1928.
 Hendrika Simons, 24-10-1929.
 Levie Simons, 25-7-1939.
 Simon Simons, 4-7-1937.
 Simon Simons, 5-9-1857.
 Barend Stern, 21-4-1889.
 Ida Stern-Wolf, 15-6-1898.
 Emanuel Barend Stern, 4-10-1921
 Henriëtte B. Stern, 10-9-1924.
 Rita A. Stern, 23-12-1929.
 Benjamin Stern, 8-5-1888.
 Henriëtte Stern, 19-12-1891.
 Leentje Stern, 3-12-1890.
 Salomon de Taube, 28-2-1858.
 David Trompetter, 20-12-1874.
 Roselina Trompetter-van Wijnbergen, 30-8-1887.
 Joël Trompetter, 14-9-1922.
 Bram Trompetter, 15-5-1927.

Jonas Wilda, 20-9-1899.
 Rosa Wilda-Denneboom, 25-3-1907.
 Hendrika Wilda, 9-3-1931.
 Salomon Wilda, 26-2-1932.
 Saartje Wilda, 11-3-1933.
 Levie Wilda, 26-3-1935.
 Izak Wilda, 8-9-1936.
 Hartog van der Wijk, 8-4-1865.
 Levie van der Wijk, 6-4-1876.
 Manus van der Wijk, 4-1-1883.
 Henriëtte van der Wijk, 2-2-1869.
 Israël van der Wijk, 22-5-1854.
 Jacob van der Wijk, 24-12-1884.
 Aaltje van der Wijk-From, 16-9-1888
 David Levie van der Wijk, 31-1-1930
 Jacob van der Wijk, 19-5-1889.
 Rebecca van der Wijk-van Dijk, 2-2-1892.
 Israël I. van der Wijk, 30-1-1934.
 Klaartje B. van der Wijk, 8-7-1925.
 Susanna K. van der Wijk, 28-3-1924.

Alexander Wijnberg, 9-2-1886.
 Rosa Wijnberg-Urbach, 17-9-1885.
 Pauline Wijnberg, 18-4-1923.
 Johanna Wijnberg, 23-8-1925.
 Israël Wijnberg, 13-1-1896.
 Anna Wijnberg-Stern, 21-5-1897.
 Pereltje Wijnberg, 13-7-1924.
 Johanna Wijnberg, 23-4-1879.
 Meijer Wijnberg, 16-3-1876.
 Lion Wijnberg, 24-6-1881.
 Sippora Wijnberg, 12-5-1886.
 Samuël Wijnberg, 30-6-1864.
 Frederike B. Wijnberg-Polak, 12-4-1875.
 Mietje van Zuiden-Stern, 3-11-1851
 Adéla van Zuiden, 2-10-1892.
 Alida van Zuiden-Frank, 7-9-1866.
 Roelof J. van Zuiden, 21-6-1897.
 Benjamin Maurits Willem van Zuiden, 27-12-1927.
 Barend van Zuiden, 1-6-1892.
 Bettje van Zuiden-Polak, 16-2-1907.
 Isaäk van Zuiden, 4-1-1890.
 Meijer van Zuiden, 25-5-1898.
 Reintje van Zuiden-Zwarts, 6-12-1902.
 Benjamin van Zuiden, 2-7-1930.
 Mozes van Zuiden, 22-5-1932.
 Roosje van Zuiden-Bierman, 29-7-1867.
 Samuël van Zuiden, 3-3-1860.

*Jaarlijks wordt er in Hoogeveen bij het monument en de eeuwig brandende lamp
 geblazen op de sjofar, als Rosh Hashanah begint, Joods Nieuwjaar. Als vooruitzien
 naar het moment dat er voor de doden een nieuw begin is.*

DE OVERLEVENDEN

TERUGGEKEERD UIT KAMP OF ONDERDUIK

Personen die tijdens de periode 1940-1945 ingeschreven stonden in Hoogeveen en zijn teruggekeerd te Hoogeveen, volgens de lijsten van 29 mei en 13 juni 1945. Het betreft personen die zich hebben aangemeld of werden gemeld door volwassen derden, bij het gemeentebestuur van Hoogeveen:
(Naam, geboortedatum, geboorteplaats, plaats van herkomst.)

GEMELDE JOODSE BEWONERS VAN HOOGEVEEN

Hartog Akker, 24-12-1915, Hoogeveen, Hoogeveen.
Saartje Bamberg-Meijer, 6-1-1901, Onstwedde, Hoogeveen.
Benjamin ter Berg, 31-7-1892, Zuidbroek, Hoogeveen.
Anna Gezina ter Berg-Witte, 24-9-1899, Immer, Hoogeveen.
Else ter Berg, 31-12-1923, Delmenhorst, Hoogeveen.
Frits Simon ter Berg, 25-9-1925, Delmenhorst, Hoogeveen.
Jacob Henri Blein, 4-3-1912, Hoogeveen, Hoogeveen.
Julchen Blein-de Jong, 19-7-1908, Apeldoorn, Hoogeveen.
Hanny Catharina Blein, 10-1-1937, Hoogeveen, Hoogeveen.
Frederika Blein, 8-7-1941, Hoogeveen, Hoogeveen.
Salomon Jo Braaf, 7-8-1909, Winschoten, Hoogeveen.
Julie Carolien Braaf-Cohen, 14-4-1914, Hoogeveen, Hoogeveen.
Wolf Braaf, 21-3-1896, Vlagtwedde, Hoogeveen.
Aaltje Braaf-Meijer, 6-5-1910, Onstwedde, Hoogeveen.
"Kind van Wolf Braaf, juiste naam niet bekend."
= Erlina Arnolda Gé Braaf, geboren 3 februari 1945.
Herman Braaf, 3-8-1931, Hoogeveen, Hoogeveen.
Berendina Cohen-Rudelsheim, 30-12-1891, Kampen, Hoogeveen.
Alexander Cohen, 5-11-1881, Hoogeveen, Hoogeveen.
Nathan Simon Cohen, 3-12-1918, Hoogeveen, Hoogeveen.
Carolien Cohen, 24-4-1922, Hoogeveen, Hoogeveen.
Evelien Cohen, 7-11-1921, Hoogeveen, Amsterdam.
Evelina Cohen, 2-2-1876, Beerta, Hoogeveen.
Frieda Cohen-Braaf, 7-8-1897, Vlagtwedde, Hoogeveen.
Joseph de Levie, 2-2-1876, Beerta, Hoogeveen.
Evalina de Levie-Cohen, 4-2-1882, Hoogeveen, Hoogeveen.
Joseph Sekkel de Levie, 26-3-1922, Beerta, Hoogeveen.
Eilina Meijer-Braaf, 2-9-1872, Vlagtwedde, Hoogeveen.
Louise Meijer, 10-9-1917, Ten Boer, Hoogeveen.
Saartje Meijer, 6-1-1901, Stadskanaal, Hoogeveen.
Edo M. van Rhijn, 22-7-1917, Hoogeveen, Hoogeveen.
Freerk Simons, 16-3-1892, Sappemeer, Hoogeveen.
Lion van der Wijk, 21-9-1879, Hoogeveen, Hoogeveen.

Foktje Van der Wijk-Meijer, 4-10-1881, Oude Pekela, Hoogeveen.
Emanuel Barend Wijnberg, 17-1-1926, Hoogeveen, Hoogeveen.
Meta Wijnberg, 18-7-1919, Hoogeveen, Hoogeveen.
Siegfried Johan van Zuiden, 16-11-1930, Hoogeveen, Hoogeveen.
Annemarie van Zuiden, 21-7-1936, Hoogeveen, Hoogeveen.
Gerhard van Zuiden, 28-9-1886, Hoogeveen, Hoogeveen.
Marius Jacob van Zuiden, 5-9-1895, Hoogeveen, Hoogeveen.
Abraham Jacob van Zuiden, 12-8-1925, Hoogeveen, Hoogeveen.
Abraham Jacob van Zuiden, 2-12-1925, Hoogeveen, Hoogeveen.
Jetta van Zuiden-Goldsteen, 21-8-1899, Meppel, Hoogeveen
Marcus van Zuiden, 30-7-1924, Hoogeveen, Hoogeveen.
Geertruida 'Truus' van Zuiden, 1-6-1926, Hoogeveen, Hoogeveen.
Sophia Henriette van Zuiden-Lion, 21-8-1892, Culemborg, Hoogeveen.

NB: Plaats van herkomst is soms aangepast. Wie in Hoogeveen opgroeide en zich na de bevrijding in Hoogeveen meldde, omdat die daar toen ook woonachtig was, is bij Hoogeveen verwerkt. De lijst is nog aangevuld met personen uit andere bronnen, waarvan zeker is dat ze direct al te Hoogeveen waren. Overlevenden, inclusief twee personen die zich elders vestigden: $45+2=47$. We nemen de cijfers mee naar de conclusie.

OVERLEVERS UIT HOOGEVEEN DIE ZICH DIRECT ELDERS VESTIGDEN, MAAR UIT HOOGEVEEN ZIJN WEGGEVOERD

Rosa Blein-Feniger, 18-6-1893, Dukla/Polen, Hoogeveen.
Karola Fallmann, 5-3-1920, Mülheim a/d/Ruhr. Hoogeveen.

IN 1945 GEMELDE JOODSE ONDERDUIKERS TE HOOGEVEEN, AFKOMSTIG VAN ELDERS:

Mozes Blitz, 25-11-1941, Amsterdam, Amsterdam.
Herman Bonewit, 5-1-1914, Amsterdam, Amsterdam.
Abraham Busnach, 23-2-1906, Amsterdam, Amsterdam.
Philip van Buuren, 12-2-1911, Hoogeveen, Haarlem.
Alida van Buuren-Poons, 26-4-1911, 's Gravenhage, Hoogeveen.
Alfred Cohen, 22-12-1934, onbekend, Oegstgeest.
Frits Cohen, 31-8-1936, onbekend, Oegstgeest.
Anna Cohen, 19-12-1933, Amsterdam, Amsterdam.
Hermine Erwtteman, 2-2-1921, Amsterdam, Amsterdam.
David Jas, 17-1-1913, Amsterdam, Amsterdam.
Johanna Keizer, 29-9-1939, Zwolle, Zwolle.
Jacques Kindsbergen, 6-2-1935, Amsterdam, Amsterdam.
Maurits Levie, 5-6-1985, Groningen, Groningen.
Erna Leichtentritt, 1-10-1927, Osnabrück, Wierden.
Herman Löhnberg, 10-10-1921, Schüttorf, Enschede.
Rachel Mossel, 17-4-1917, Amsterdam, Amsterdam.

Marcus van Praag, 23-3-1893, Amsterdam, Amsterdam.
Flora van Praag, 25-8-1921, Amsterdam, Amsterdam.
Matthijs Rodenburg, 18-7-1909, Amsterdam, Amsterdam.
Rifka Vleeschhouwer, 11-12-1939, Amsterdam, Amsterdam.
Meijer David Versteeg, 28-4-1894, Haaksbergen, Amsterdam.
Cato van Volen, 23-4-1914, Amsterdam, Amsterdam.
Mozes Vos, 30-12-1918, Amsterdam, Amsterdam.
Salomon de Vries, 27-6-1908, Weesp, Hilversum.
Abraham de Winter, 26-5-1930, Enschede, Arnhem.
Salomon Zwarts, 25-8-1879, Oldenzaal, Oldenzaal.

Drents Archief, Prov. Mil.Comm.Drenthe 0144 no.89 en 160

ONZE OVERLEVERS OF SLACHTOFFERS ELDERS

(Kinderen van bewoners van Hoogeveen in oorlogstijd, of zelf in Hoogeveen wonend in oorlogstijd of op zijn minst in de periode 1935-1940 nog deel van de Hoogeveense bevolking. De grens is discutabel, maar je moet er ergens eentje trekken. Waar het om gaat: ze hoorden bij 'onze' Joodse gemeenschap, met naaste familie in Hoogeveen, al woonden ze al enige tijd elders. Naasten van hier overleefden het niet.)

- **Roosje Bargeboer**, geboren op 16 september 1919 te Nieuwolda. Ze heeft de oorlog overleefd. Roosje vertrok per 5 augustus 1936 naar Rotterdam.
- **Klara Bargeboer**, geboren op 2 oktober 1921 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze vertrok per 5 november 1938 naar Rotterdam.
- **Sara Geertruida van Brink**, geboren op 24 april 1920 te Hoogeveen, laatst woonachtig te Bloemendaal, overleden op 23 april 1943 te Sobibor.
- **Betty Evelien Cohen**, geboren 21 juli 1920. Ze studeerde sinds 1938 geneeskunde te Groningen, vertrok naar Palestina en trouwde 18 april 1940 te Jeruzalem met David Cohen, overleefde de oorlog.
- **Karl David**, geb. 31-12-1871 te Issum, kreis Geldern, Duitsland, overlever, en zijn dochter:
- **Irma David**, geb. 9 september 1895 te Coesfeld. Ze vertrokken per 1 juni 1942 naar Amsterdam, naar Rijnstraat 209. Irma David stierf op 11 oktober 1944 in Auschwitz.
- **Betje Martha Kolthoff**, geboren op 15 januari 1915 te Hoogeveen. Ze heeft de oorlog overleefd. Ze woonde sinds 1936 in Amersfoort.
- **Betje Klara de Leeuw**, geboren op 30 mei 1908 te Hoogeveen, sinds 1936 woonachtig te Musselkanaal; overleden op 23 juli 1943 te Sobibor.
- **Sara de Leeuw**, geboren op 5 mei 1911 te Hoogeveen. Sinds 26 februari 1941 wonend te Musselkanaal, overleden op 29 oktober 1942 te Auschwitz.
- **Rika de Leeuw**, geboren op 2 februari 1909 te Hoogeveen; sinds 5 mei 1938 woonachtig te Den Haag, overleden op 28 februari 1943 te Auschwitz.
- **Heiman Leezer**, geboren 14 oktober 1909, hij overleefde de oorlog en woonde tot 7 april 1941 nog in Hoogeveen.
- **Betsij Henriette Trompetter**, geboren op 27 februari 1917. Ze woonde op diverse adressen, ook elders, en vertrok per 1 juni 1942 definitief vanuit Hoogeveen naar Amsterdam, JJ Viottastraat 27B. Ze dook onder en werd een bekende Joodse verzetsstrijder. Ze heeft de oorlog overleefd.

- **Henderika Trompetter**, geboren 5 juli 1919. Ze vertrok per 23 september 1937 uit Hoogeveen naar Amsterdam. Ze is opgepakt en gedeporteerd, via Westerbork op transport naar Theresienstadt en verder. Ze heeft de oorlog niet overleefd. Plaats van overlijden en de datum is onbekend.
- **Frenneke van der Wijk**, geboren op 28 maart 1923 te Hoogeveen, per 7 oktober 1939 overgeschreven naar Amsterdam. Overlever.
- **Magrieta van der Wijk**, geboren op 28 april 1894 te Hoogeveen; gehuwd met Erich Bundheim, vertrok november 1935 naar Assen, overleden 19 oktober 1942 te Auschwitz.
- **Sophia van der Wijk**, geboren 10 november 1915 te Hoogeveen. Ze overleefde de oorlog. Ze woonde sinds 1939 in Leek.
- **Wilhelmina van der Wijk**, geboren 4 februari 1912 te Hoogeveen, overleden 11 juni 1943 te Sobibor. Ze was sinds 1935 woonachtig te Coevorden.
- **Johanna Simon Wijnberg**, geboren op 23 april 1879 te Hoogeveen, dochter van Simon Meijer Wijnberg en Betje de Vries; overleden op 13 maart 1943 te Sobibor. Ze bleef na de wegvoering van de Joodse gemeenschap achter in Hoogeveen. Op 17 februari 1943 werd ze overgeschreven naar Amsterdam. Ze is overleden op 13 maart 1943 te Sobibor.
- **Salomon Wijnberg**, geboren op 26 augustus 1900 te Hoogeveen: heeft de oorlog overleefd. Hij woonde te Almelo en vanaf 30 december 1926 op het adres Van Echtenstraat 48. Hij is per 23 oktober 1939 vertrokken naar Amerika.

Dat zijn 19 personen, waarvan 10 de oorlog overleefden en 9 werden vermoord. Conclusie: De Joodse gemeenschap van Hoogeveen kende door de oorlog 172 doden, waarvan 165 op het monument zijn vermeld. Kijken we naar naaste familie en Hoogeveners die hier kort voor de oorlog nog woonden, hebben we 181 doden. De Joodse gemeenschap kende 47 overlevers en 57 als we ook directe verwanten meetellen die nog maar kort elders woonden. Los hiervan woonden direct na de oorlog onderduikers van elders nog enige tijd in Hoogeveen.

VERLEDEN IS NIET VOORBIJ

TOESPRAAK DS.SNATERSE 4 MEI 2024

“Lieve mensen. Onze gedachten zijn bij de Joodse mensen die nooit een graf hebben gekregen. Alleen hun namen staan gegraveerd in dit monument. 165 Joden, die uit hun gewone leven in Hoogeveen zijn weggerukt, weggevoerd en bruto vermoord. De jongste van hen, Schoontje van Coevorden, is slechts 2 jaar oud geworden. Op dezelfde dag als haar moeder vermoord in Auschwitz. De oudste, Hendrika Blein-Wijnberg, werd op 89-jarige leeftijd vermoord in Sobibor. Want leeftijd deed er niet toe. Evenmin deed het ertoe hoe zij in het leven stonden. Hun betrokkenheid bij de synagoge, of hun inzet voor onze samenleving. Het telde niet. Alleen hun Joods-zijn telde.

De namen van hen die ten onder gingen aan de Jodenhaat, gaan met ons mee. Jodenhaat, die in elke tijd in een andere gedaante tevoorschijn komt. Zoals het zich toen manifesteerde, manifesteert het zich nu niet. Antisemitisme is als een muterend virus, zo sprak Rabbijn Jonathan Sacks. Het weet telkens anders de kop op te steken. Ook nu is de onberedeneerde Jodenhaat weer ontvlamd en wordt gehoord, waar wordt geschreeuwd over Joden, tegen Joden.

De Protestantse Kerk keerde zich in een verklaring opnieuw tegen het antisemitisme. Want het treft de Joodse gemeenschap in Nederland ongekend hard en wordt ervaren als een regelrechte aanval op alle Joodse waarden en het Jood-zijn zelf en veroorzaakt ongelof, pijn, verdriet, wanhoop. Ik citeer uit deze verklaring:

“Het is niet te accepteren dat Joodse medeburgers zich niet veilig voelen. Het is niet te accepteren dat er een toenemende beveiliging moet zijn van Joodse instellingen, synagogen en personen. Het is niet te accepteren dat Joodse leerlingen en studenten zich niet veilig voelen op scholen en universiteiten. Het is niet normaal dat Joden openbare tekenen van hun identiteit - als een keppeltje - moeten verbergen. Het is onacceptabel dat Joden in Nederland verantwoordelijk worden gesteld voor wat elders gebeurt. Dat is antisemitisme.”

De Protestantse Kerk roept op tot een krachtig ‘nee’ en roept tegelijk op tot dialoog. Want ooit is Jodenhaat begonnen met woorden. Woorden die de waarheid veranderden in leugen en de leugen voor waarheid hielden. Het gevaar van mythen en complottheorieën kan groot zijn, omdat dit kan leiden tot de gruwelijkste misdaden, tot aan de Shoa toe. Anti-Joodse propaganda werd massaal geloofd, omdat het antisemitisme veel breder leefde dan alleen onder de nazi’s.

Maar waar het begon met woorden van schreeuwers, kan het eindigen met woorden van luisteraars. Want schreeuwen is niet zozeer een luide vorm, waarmee je de ander overtroeft. Het is vooral een luie vorm. Lui, omdat je de moeite niet neemt met de ander in gesprek te gaan. Het vraagt moed het oprechte gesprek te zoeken, net zolang totdat je elkaar verstaat, net zolang totdat je de ander niet langer als vijand, maar als medemens ziet. Als mens door God geschapen.

Wij zijn geneigd onze overheden op te roepen krachtiger op te treden. Maar het begint bij ons. Wij kunnen gemakshalve zwijgen, geen woorden spreken. En ons ondertussen innerlijk keren tegen Joden, omdat ‘die het toch aan zichzelf hebben te danken’. Juist dan zijn we vatbaar voor verleiders, die maken dat hun Jodenhaat uitgroeit tot een niet meer te beheersen monster. Dan komt de Jodenhaat op een kwade dag als een beest uit de afgrond, uit de krochten van de hel. Als een diepgeworteld onbestemd antisemitisme om het enkele feit dat ‘zij Joden zijn’.

Telkens herdenken is echt nodig. Om in de eigen ziel te kijken of er nog negatieve gedachten tegen Joden in ons eigen hart schuilhouden. Herdenken blijft nodig, om het besef te versterken dat het verleden niet voorbij is. Herdenken blijft nodig omdat het krachtige ‘nee’ blijvend moet worden gehoord. En omdat er - God zij dank - dat is: de God van Israël zij dank - voldoende woorden beschikbaar zijn om elkaar ten goede te verstaan en het leven van de ander te beschermen. Dank u wel.”

(Foto: Paula Bansema. Ds.J.Snaterse was predikant van de Hervormde Gemeente van Hoogeveen. Hij sprak echter op 4 mei 2024 bij het Joodse monument vanuit zijn hoedanigheid als voorzitter van de Protestantse Raad voor Kerk en Israël van de PKN. Om zijn woorden nog langer door te laten werken, zijn ze hier meegenomen.)

EEN NAWOORD VAN EEN OVERLEVENDE EN EEN LO-MAN

Woensdagmiddag 21 september 2022. Ik ontmoet Truus Stern-van Zuiden in haar appartement. We halen herinneringen op en ze vertelt haar oorlogsherinneringen. De camera loopt. De pijn dringt door alle woorden heen, want hoe ver het verliezen van familieleden in tijd ook weg is, voor haar en andere overlevenden van de Shoah blijft het dichtbij. Pijn is er ook bij het beseffen van de laatsten van de familie in Nederland te zijn. Voor de jongere generaties was Israël een beter land dan Nederland. Is er iets wat je nog zou willen zeggen? Dan komen de woorden.....

“De terugkomst was moeilijk, omdat er zoveel teleurstellingen waren, maar... ik ben getrouwd, met Sam Stern. Mijn moeder woonde nog in Hoogeveen toen ik hem ontmoette. We zijn getrouwd, ben bij hem gekomen en we hebben onze lieve moeder bij ons in huis genomen. Het overleven? Voor mijn man was het moeilijker. Die heeft in het ziekenhuis gewerkt van Westerbork, is nooit op transport gegaan, maar hij had een klap gekregen. 55 familieleden

van hem zijn doorgestuurd en niet één weer teruggekomen. Er was maar één methode om hier doorheen te komen. Dat was keihard werken, en dat hebben we gedaan. Aan de overkant woonde een meneer die zei: Hoe is het mogelijk Truus, je kan nog lachen. Ik zei: Beter huilen. Die begreep niet hoe dit mogelijk was. We hebben hard gewerkt, soms tot drie uur in de nacht. We hebben het overleefd. We hebben twee dochters gekregen en ik heb heel veel familie in Israël, waar ik twee keer per jaar heen ging. Maar nu ik zo oud ben, 96, en nog heel fit, is één ding zeker: ik had na de oorlog naar Israël moeten gaan. En dat is niet gebeurd. En nu zitten 48 familieleden, kinderen, klein- en achterkleinkinderen in Israël. Ik ben bang dat ik daar nooit meer heen kan. Ik moet krachtig blijven om te overleven. Ik heb het gered en ben dankbaar door de mensen die me toch hebben geholpen. Daar ben ik zeer erkentelijk voor. Bedank, bedankt, bedankt.”

Geen van de burgemeesters in Drenthe is vervolgd of bij de zuivering ter discussie gesteld vanwege de betrokkenheid van het administratief overleveren van de Joodse burgers aan de Duitse bezetter. De verontwaardiging over hun gedrag was er direct na de oorlog al. Frederik de Jonge was een van de leidinggevend in de LO van de plaats Hoogeveen. Op 1 oktober 1946 is een rapportage door hem opgesteld, waarin hij voor een voorloper van het NIOD de geschiedenis van de LO in Hoogeveen vastlegde. Nadat hij sprak over de hulp aan Joodse onderduikers door Christelijke medeburgers, gaf hij zijn verontwaardiging weer over wat hij toen al wist¹⁰⁴:

“Hoe steekt hiertegenover af de houding van onze AR-burgemeester, die alle gegevens betreffende de Joden aan de Beauftrager te Assen heeft verstrekt. Een dossier vol gegevens ligt hierover op het gemeentehuis. Alle Joden werden steeds prompt door hem opgegeven, zelfs ziekelijke Joden, die eerst na de eerste wegvoering waren achter gebleven. Deze burgemeester had wat betreft zijn functie in Staat, Kerk en Maatschappij vooraan moeten staan in het verzet. Hoe hebben deze eenvoudigen beter geweten wat hun plicht was.”

NOTEN

---

1 Informatie van de website van het NIOD, www.niod.nl.

2 Zie Wikipedia, zoeken op Kristallnacht.

3 Alle Joodse gezinnen zijn voor dit onderzoek naar voren gehaald aan de hand van de zgn. metalen klappertjes van het Hooogeveense bevolkingsregister, waarin op naam informatie over bewoners van Hooogeveen is verwerkt.

4 In de periode 1980-1995 heb ik tientallen vraaggesprekken gehouden met veteranen van o.a. de Grebbeberg, waaruit deze en andere schokkende informatie naar voren is gekomen. Het was o.m. Piet Uiterwijk Winkel uit Hollandscheveld die vertelde wat er met Simon Polak was gebeurd. De soldaten waren na afloop zeer ontdaan, dat ze Simon in alle chaos hadden laten zitten en voelden zich mede verantwoordelijk voor zijn dood. "We hebt hum gewoon kepot laoten gaon."

5 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 191. Steeds als in deze tekst wordt gesproken over de Joodse lijsten en andere Joodse maatregelen in Hooogeveen wordt bedoeld op deze bron, tenzij anders aangegeven. Het is schokkend om te lezen hoe gemakkelijk en snel informatie werd aangeleverd.

6 De betrokken ambtenaar is inmiddels overleden. Ik heb hem echter toegezegd dat ik hem anoniem zou houden, als ik wat met zijn verhaal zou doen. Klokkenluiders of hun familie komen in gekke situaties terecht. Waar nodig zal ik onder ede verklaren dat het me verteld is, zoals dit hier is weergegeven.

7 De Hooogeveensche Courant is in te zien op het Drents Archief, in origineel en op microfiche, terwijl de laatste ook in te zien zijn bij de Historische Kring en in de studiekamer van het archief van de gemeente Hooogeveen.

8 Bron: herinneringen van tal van oude inwoners van Hooogeveen en omstreken, gesproken in de jaren '80.

9 In te zien in de studiekamer van het archief van de gemeente Hooogeveen.

10 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 2647.

11 <https://www.germanstamps.net/feldpost-number-database/>

12 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 5238.

13 Eindeloos veel meningen heb ik inmiddels gehoord, en slechts weinigen waren bereid om dossier 191 te gaan lezen. Ik heb ook verdediging van Tjalma gehoord. Het klonk me allemaal weinig overtuigend in de oren. Vooral ook omdat meningen weinig zin hebben zonder kennis van dat moment, en veelal deel uitmaakten van een politiek spel, gespeeld in Hooogeveen zelf.

14 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 190.

15 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 6296. De informatie van dit hele hoofdstuk komt uit dit dossier.

16 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 190.

17 Tijdens dit onderzoek is diverse malen met haar gesproken.

18 De lijst is me overhandigd door Herman Braaf uit Israël, tijdens het onderzoek één van de twee laatste overlevenden van de vooroorlogse Joodse gemeenschap uit Hooogeveen. Er zit ook een exemplaar in het archief van de familie (Jan) Bork, bewaard in het archief van de Historische Kring Hooogeveen.

19 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 190.

20 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 5805.

21 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 5806.

22 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 5805.

23 Archief Gemeente Hooogeveen 1914 e.v. dossier 5802.

24 Idem.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 Ibidem.

-
- 29 Ibidem.
- 30 Ibidem.
- 31 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 7675.
- 32 Het archief van de Burgerwacht, waaraan dit is ontleend, vinden we terug in twee dossiers, Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 333 en 334.
- 33 Een verslag van het 20-jarig bestaan vinden we in de Hoogeveensche Courant van woensdag 15 maart 1939.
- 34 Achterin Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 334 staat een lijst van 15 mensen die in augustus 1940 de bewijzen van aanstelling tot onbezoldigd veldwachter moesten inleveren. Het aantal komt overeen met de grootte van de geüniformeerde eenheid en sommige bekende namen komen overeen, zodat er van uit wordt gegaan dat deze lijst gelijk is aan de lijst van leden van de geüniformeerde en bewapende Burgerwacht.
- 35 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 5806.
- 36 We vinden deze opgaaf in Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 334.
- 37 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 5806.
- 38 Hoogeveensche Courant van woensdag 15 maart 1939.
- 39 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 5805.
- 40 Idem.
- 41 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 5810.
- 42 Peter Romijn, "Burgemeesters in oorlogstijd" (Uitgeverij Balans, Amsterdam 2006), hoofdstuk 17.
- 43 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 6895.
- 44 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 7627.
- 45 "Gemeente Beilen 1940-1945", deel 3, eindredactie G.J.Dijkstra (Historische Vereniging Beilen), blz. 32.
- 46 Jetze Tjalma, "Herinneringen van een burgemeester-kamerlid", uitgewerkt door zijn zoon Gerrit Tjalma en in 2004 verspreid als gekopieerd verslag. Aan de hand daarvan had ik telefonisch contact met Gerrit Tjalma. Hij kon me niet meer vertellen van zijn vader dan in het geschrift stond. Hij was ervan op de hoogte dat ik bezig was met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en daarin ook aandacht had voor de rol van zijn vader. Ik kon toen nog niet vermoeden dat het uit zo draaien op een dergelijk indrukmakend onderzoek als nu het geval blijkt te zijn.
- 47 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.
- 48 Deze lijst is mij in kopie ter hand gesteld door Herman Braaf, tijdens het uitwerken van dit onderzoek een van de twee laatste overlevenden van de vooroorlogse Joodse gemeenschap van Hoogeveen.
- 49 Jetze Tjalma, "Herinneringen van een burgemeester-kamerlid", uitgewerkt door zijn zoon Gerrit Tjalma en in 2004 verspreid als gekopieerd verslag, blz. 52.
- 50 De dagboeken zijn nog niet gepubliceerd. Ik had inzage via een zoon. Er is een foto aanwezig.
- 51 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.
- 52 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191. Het briefje is afgedrukt als illustratie bij dit hoofdstuk.
- 53 Ik had al contact met de familie Rump toen ik in de jaren '80 onderzoek deed naar de Maranatha-gemeente, die bij elkaar kwam in zaal Rump. Het verslag van Johannes Rump werd later verwerkt in het boek "Hoogeveen 1940-1945", van de Historische Kring Hoogeveen. Ik was werkgroepslid en mede-auteur van enkele hoofdstukken. Het gedeelte van Sjoerd Haagsma heb ik als vele anderen uit zijn eigen mond gehoord.
- 54 Idem.
- 55 Bron: anoniem interview, 2 juli 2020.
- 56 Dit blijkt uit een eigen biografie van Albert Rozeman, opgemaakt direct na de oorlog, en bewaard in het verzetsarchief van Hemke van der Zwaag.
- 57 Drentsch Dagblad, editie 10 juli 1943.
- 58 We vinden deze informatie terug op de woningkaart van Pesserstraat 21.
- 59 Woningkaart Marechausseekazerne Pesserstraat.

---

60 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 192.

61 Er werden in 2019 en 2020 diverse gesprekken hierover gevoerd met Herman Braaf, zowel tijdens contacten in Nederland als telefonisch met hem in Israël.

62 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.

63 Zie het Vrije Volk van 26 oktober 1976 onder de kop "Gemeenten vroegen bloedgeld".

64 Archief Gemeente Coevorden, no 1362, *"Overbrenging van Joden naar Kamp Westerbork."*

65 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier no. 191.

66 We volgen in dit verslag het dossier 4760, Archief Hoogeveen 1914 e.v. tenzij anders is vermeld.

67 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier no. 6870.

68 De inbeslagname van radio, fiets en goederen uit de huishoudelijke inventaris, inclusief de inventarisatie zelf, is terug te vinden in Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 193. Dit is de belangrijkste bron van dit hoofdstuk. Zo niet anders vermeld is, is de hier gegeven informatie daarin terug te vinden. Dit geldt dus voor alles wat niet nader toegelicht is, waar het gaat om Hoogeveense gegevens.

69 Max de Hes, "Land loopt niet weg" (Voorburg, 1994). Alle verdere informatie over Joods onroerend goed in deze en de volgende alinea is ontleend aan deze studie.

70 We vinden het terug in het boek "Kille Mist" van Raymond Schütz. Een standaardwerk over het notariaat in oorlogstijd.

71 In die zin kunnen we ook de opmerking van ds. Van Nie lezen in het boekje "De straat waardoor wij gingen", als hij van Johannes Mulder zegt: "Hij gaf financiële steun aan de georganiseerde verzetsbeweging." Opvallend is dat ds. Van Nie in zijn boekje voorin van diverse slachtoffers wat kan vertellen, maar geen aandacht schenkt aan notaris Mulder. Die kende hij blijkbaar niet uit het verzet. De opmerking: "Toen de Joden in 1942 werden weggevoerd, kwamen velen van hen bij hem om raad en hulp, welke op velerlei wijze werd gegeven en verleend", geeft aan dat er vanuit de Joodse gemeenschap een dringend beroep op hem werd gedaan. De praktijk was dat men uiteindelijk alles kwijt was en zelfs datgene wat men aan hem toevertrouwde later alsnog werd afgestaan. Deelnemen aan de verspreiding van "Vrij Nederland" en "Trouw" past in het oude gebruik om een krant samen te lezen met je kring van vertrouwelingen. We kunnen het zien als een stille wenk dat zijn vriend Tjalma deze krantjes ook onder ogen moet hebben gehad. Maar lezen is jezelf laten informeren. We kennen geen concreet verzet van notaris Mulder en zijn vriend Tjalma.

72 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.

73 Jetze Tjalma, "Herinneringen van een burgemeester-kamerlid", uitgewerkt door zijn zoon Gerrit Tjalma en in 2004 verspreid als gekopieerd verslag. Aan de hand daarvan had ik telefonisch contact met Gerrit Tjalma. Hij kon me niet meer vertellen van zijn vader dan in het geschrift stond. Hij was ervan op de hoogte dat ik bezig was met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en daarin ook aandacht had voor de rol van zijn vader. Ik kon toen nog niet vermoeden dat het uit zo draaien op een dergelijk indrukmakend onderzoek als nu het geval blijkt te zijn.

74 Zie de bladzijden 50 en 52 van de bedoelde memoires.

75 Hierover werd al in 1993 gepubliceerd in het boekje "Fascisme en verzet" van de auteur dezes. De kennis werd o.a. opgenomen door Lammert Huizing, maar deze deelde daarvan niets mee aan de commissie die in het Spaarbankbos bezig ging met een monument voor o.a. notaris Johannes Mulder. Behalve dat het monument niet op de executieplaats zelf staat, is dus ook de aanleiding op dat moment niet zuiver naar voren gebracht en is tevens een verzetsman gemaakt van iemand met een voor de Joodse bevolking van Hoogeveen zeer dubbele rol.

76 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 190.

77 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 192.

78 Drentsch Dagblad, 12 juni 1943.

79 Een en anders is na te slaan in de woningkaarten van Hoogeveen.

80 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.

-
- 81 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.
- 82 Op te vragen en in te zien in het archief van de gemeente Hoogeveen.
- 83 In het bezit van de auteur dezes.
- 84 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.
- 85 De zogenaamde 'Verkaufsbücher' zijn gedigitaliseerd en te vinden via de link <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen>
- 86 Zie Max de Hes, "Land loopt niet weg", blz. 200.
- 87 Ik had in de jaren '80 meerdere gesprekken met Jan Kelly, zowel over de BS, het verzet, als over de opkomst van de Communistische Partij in Hoogeveen.
- 88 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 193.
- 89 Foto van de brief is in het bezit van de auteur dezes. Kan op verzoek getoond worden.
- 90 Verklaring per mail van Herman Braaf, één van de laatste overlevenden van de Hoogeveense Joodse gemeenschap, januari 2020.
- 91 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 191.
- 92 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 192.
- 93 Idem.
- 94 Interview Truus Stern. De informatie maakt ook deel uit van haar lezingen. Op basis van de tekst van haar lezing is een kort levensverhaal samengesteld, waarin ze deze informatie eveneens opnam. Wendy Geuvers bewerkte haar herinneringen tot een boek, getiteld: "Hoe lang mag ik blijven?"
- 95 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 193.
- 96 Idem.
- 97 Idem.
- 98 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 415. Een dossier over hoe de gemeente omging met de overdracht en het beheer van de Joodse begraafplaats, en daarin dus ook overduidelijk de brieven met aantekeningen van Tjalma over het aanleggen van het trottoir.
- 99 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 6750.
- 100 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 2647.
- 101 Over de bevrijding is een feitenrelaas samengesteld onder de titel "Reported Clear of Enemy", van de auteur dezes. Uitgebreide en verbeterde uitgave Hoogeveen 2020.
- 102 Archief Gemeente Hoogeveen 1914 e.v. dossier 2647.
- 103 Zie de publicatie 'Fascisme en Verzet' van de auteur dezes.
- 104 Niod, ingang 251a, no.10.